

აფარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტო
CULTURAL HERITAGE PRESERVATION AGENCY OF ADJARA

გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსი
ARCHAEOLOGICAL AND ARCHITECTURAL SITE OF GONIO-APSARUS

სამეცნიერო კვლევითი ცენტრი
THE SCIENTIFIC-RESEARCH CENTER

**გონიო-აფსაროსი
(შრომების კრებული)**

XII

**GONIO-APSARUS
(ACTIVITIES)**

კრებული ეძღვნება
პროფესორ ამირან კახიძის
ნათელ ხსოვნას

ბათუმი 2023 BATUMI

UDC (უკ) 902.2(479.224)

დ-673

სარედაქციო კოლეგია:

შ. მამულაძე, ა. კახიძე, რ. კარასიევიჩ-სციპიორსკი, ლ. ძეზბინი,
ვ. ჯაფარიძე, გ. ყიფიანი, მ. ხალვაში, დ. მინდორაშვილი,
ე. კახიძე, ნ. ხახუტაიშვილი, ლ. ასლანიშვილი, კ. ქამადაძე

Editors of the Volume:

Sh. Mamuladze, A. Kakhidze, R. Karasiewicz-Szczypiorski, L. Dzebrini,
V. Djaparidze, G. Kipiani, D. Mindorashvili, M. Khalvashi,
E. Kakhidze, N. Khakhutaishvili, K. Kamadaze

რედაქტორები:

შ. მამულაძე, კ. ქამადაძე

Editors:

Sh. Mamuladze, K. Kamadadze

აჭარის ავტონომიური
რესპუბლიკის
თავისუფალი საზოგადოება

Cultural Heritage
Preservation Agency
of Ajara

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის
მინისტრთა კაბინეტი
MINISTRY OF EDUCATION, CULTURE AND SPORT
OF ADJARA AUTONOMOUS REPUBLIC

ISSN 1987-7153

წინასიტყვაობა

გონიო-აფსაროსის მორიგ მე-12 ტომში შესულია ძირითადად ის ნაშრომები, რომლებიც ეხება გონიო-აფსაროსსა და მის შემოგარენში აღმოჩენილ იმ მასალებს, რომლებიც დღემდე არ იყო გამოქვეყნებული. კრებულში ორი ნაშრომი ეძღვნება ციხის შიგნით 2016-2017 წლებში წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების ძირითად შედეგებს. მომდევნო ნაშრომები წარმოდგენილია ცალკეული კვლევების სახით, რომლებშიც განხილულია ისეთი საკითხები როგორიცაა: კოლხეთის უძველესი რკინის წარმოების თავისებურებანი ტექნოლოგიური ანალიზის საფუძველზე, სადაც ძირითადი აქცენტი გაკეთებულია გონიო-აფსაროსის გარშემო განლაგებულ ამ ეპოქის ძეგლებზე, აჭარის ზღვისპირეთის ელინისტური და რომაული ხანის ყავისფერკვციანი ამფორების ტიპო-ქრონოლოგიური ანალიზი, გონიო-აფსაროსში მოპოვებული ნიმუშების პალინოლოგიური კვლევის შედეგები, ჭოროხის ქვემო დინების რომაული პერიოდის სამარხები, რომაული პერიოდის ბალზამარები გონიო-აფსაროსიდან, ადრებიზანტიური ხანის კერამიკა გონიო-აფსაროსიდან, ადრებიზანტიური ჭრაქები, ფაიანსის ჭურჭელი გონიოს ციხიდან და სხვა საკითხები. მისასალმებელია ის, რომ ავტორთა უმრავლესობა ახალგაზრდა მკვლევარებია, რომელთაც აქვთ ქართველ თუ განსაკუთრებით უცხოელ სპეციალისტებთან ერთობლივი მუშაობის დიდი გამოცდილება.

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

შოთა მამულაძე

INTRODUCTION

The next – 12th volume of Gonio-Apsaros mainly comprises the works about the materials discovered in Gonio-Apsaros and its surroundings, which are not yet published. Two works of this collection deal with the main results of the archaeological excavations carried out in two areas inside the fortress in 2016-2017. The other works are presented as certain researches reviewing the following issues: the peculiarities of the oldest iron production by Colchians based on the technological analysis, which underlines the monuments from this period located on the surrounding territory of Gonio-Apsaros; type-chronological analysis of amphoras from the Hellenistic and Roman period found in the coastal area of Adjara; the results of the palynological studies of the material discovered in Gonio-Apsaros; the Roman period burials from the lower part of Chorokhi river; the Roman period Balsamarii (balsam containers) from Gonio-Apsaros; the early Byzantine period ceramics from Gonio-Apsaros; the early Byzantine period oil lamps; Faenza ware from Gonio fortress and other issues. It is worth mentioning that most authors are young researchers having experience in working with Georgian and especially foreign specialists.

**PhD in History, Professor
Shota Mamuladze**

სარჩევი/CONTENT

შოთა მამულაძე, თამარ შალიკაძე, ლაშა ასლანიშვილი, სულხან მამულაძე - გონიო-აფსაროსში 2016-2017 წლებში ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში (SO XII-SO XIII სექტორი) წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები Shota Mamuladze, Tamar Shalikadze, Lasha Aslanishvili, Sulkhan Mamuladze - The Main Results of the Archaeological Excavations in the South-east Part (SO XII-XIII sectors) of Gonio-Apsaros Fortress in 2016-2017.....	9
შოთა მამულაძე, კახაბერ ქამადაძე, თათული მოწყობილი - 2016-2017 წლებში გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ უბანზე (SWVI და SW IX სექტორები) წარმოებული კვლევა-ძიების შედეგები Shota Mamuladze, Kakhaber Kamadadze, Lasha Aslanishvili, Tatuli Motskobili - The Main Results of Archaeological Excavations Carried Out in the South-west Area (SWVI and SWIX Sectors) of Gonio-Apsaros Fortress in 2016-2017.....	64
ნოდარ ფოფორაძე, გივი ინანიშვილი, ნანა ხახუტაიშვილი, ოლღა სესკურია - კოლხეთის უძველესი რკინის წარმოების თავისებურებანი ტექნოლოგიური ანალიზის საფუძველზე Nodar Poporadze, Givi Inanishvili, Nana Khakhutaishvili, Olga Seskuria - Peculiarities of the Ancient Iron Production of Kolchheti Based on Technological Analysis.....	130
ანდრია როგავა - აჭარის ზღვისპირეთის ელინისტური და რომაული პერიოდის ყავისფერკეციანი ამფორების ტიპო-ქრონოლოგიური ანალიზი ახალი მონაცემების მიხედვით Andria Rogava - Typochronological Analysis of Hellenistic and Roman Period Colchian Amphoras from Ajara Coastal Region on the Basis of New Data	154
შოთა მამულაძე, სულხან მამულაძე - რომაული პერიოდის ბალზამარები გონიო-აფსაროსიდან Shota Mamuladze, Sulkhan Mamuladze - Roman Time Unguentariums from Gonio-Apsarus.....	183

თორნიკე მამისეიშვილი - რომაული სამაგიდო თამაშები და გონიო-აფსაროსი Tornike Mamiseishvili - Roman Board Game Pieces from Gonio-Apsaros.....	199
ინგა მარტყოფლიშვილი - გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ კომპლექსზე მოპოვებული ნიმუშების პალინოლოგიური კვლევის შედეგები Inga Martkoflishvili - The Results of the Palynological Study of Samples Discovered on the Territory of Archaeological-srchitectursl Site of Gonio Fort.....	206
შოთა მამულაძე, ტარიელ ებრალიძე, მირანდა თურმანიძე - რომაული ხანის სამარხები მდ. ჭოროხის ქვემო დინებიდან Shota Mamuladze, Taniel Ebralidze, Miranda Turmanidze - Roman Period Graves from the Lower Part of Chorokhi River	229
თათული მოწყობილი - ადრებიზანტიური ხანის კერამიკა გონიო-აფსაროსის ციხიდან (უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით) Tatuli Motskobili - Byzantine Ceramics from Gonio-Apsaros Fort.....	245
თამაზ დარჩიძე - ადრებიზანტიური ხანის ჭრამები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან Tamaz Darchidze - The Ceramic Lamps of the Early Byzantine Period from the Coastal Area of the South-Western Georgia.....	261
კახაბერ ქამადაძე - ფაიანსის ჭურჭელი გონიოს ციხიდან Kakhaber Kamadadze - Faience Vessels from Gonio Fort.....	272

შოთა მამულაძე, თამარ შალიკაძე,
ლაშა ასლანიშვილი, სულხან მამულაძე

**გონიო-აფსაროსში 2016-2017 წლებში ციხის
სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში
(SO XII- SO XIII სექტორი) ნარმოებული არქეოლოგიური
გათხრების ძირითადი შედეგები**

ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში (SO XII-SO XIII სექტორი) არქეოლოგიური გათხრები უკვე მეოთხე წელია მიმდინარეობს (ტაბ. I,II). 2012-2015 წლებში მოვახერხეთ, როგორც ოსმალური, ისე რომაული ეპოქების კულტურული ფენების დიდი ნაწილის შესწავლა [ვრცლ. იხ. მამულაძე..., 2017ა: 207-238; 2017 ბ: 239-258; Mamuladze..., 2016: 533-552; Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze..., 2016: 521-532; Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze 2017: 259-301]. გათხრების შედეგად გაირკვა, რომ ამ უბანზეც საკუთრივ რომაულ კულტურულ ფენაში სახეზეა ორი საამშენებლო ჰორიზონტი. ადრე გავლებულ თხრილებში შესანიშნავად გამოიკვეთა ორივე პერიოდის ნაგებობათა ნაშთები თავისი იატაკებით და მასალებით. I და II საამშენებლო ჰორიზონტებს შორის დაცილება 60-70 სმ-ს, ზოგან 1 მეტრსაც აღწევს. მთელს ფართობზე შესანიშნავად ჩანს, რომ ადრეული ეპოქის ნაგებობები მესამე საუკუნის შუა ხანებისათვის ხანძრის შედეგადაა განადგურებული. ჭრილებში კარგად ჩანს ამ დროის ნაგებობების საძირკვლებისა და იატაკის დონეებზე 10-15 სმ, ზოგან 20 სმ სისქის ნახანძრალი ფენა (ტაბ. III, IV, V).

წინა წლების გათხრებით დადასტურდა რომაული ეპოქის I საამშენებლო ჰორიზონტის გრანდიოზული ნაგებობის ნაშთები, თუმცა ვერ მოხერხდა მთლიანი შენობის სრულყოფილი გეგმის დადგენა. 2016 წელს ამ მიზნით თხრილები გავაფართოვეთ სხვადასხვა მიმართულებით. სამხრეთით მთელს სიგრძეზე 8 კვადრატით (10,20,30,40,50, 60,70,80; 4x4 მ) და აღმოსავლეთით 6 კვადრატით (75-80). ახლად შე-

სასწავლი მთლიანი ფართობი 224კვ.მ. შეადგენდა. პარალელურად სტრატეგრაფიის, ქრონოლოგიის და ქვედა II საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა ნაშთების შესწავლის მიზნით დავდრმავედით ახლად აღმოჩენილი მონუმენტური ნაგებობის სათავსოების საძირკვლების შიდა თავისუფალ ტერიტორიებზეც. I თხრილი ჩავჭერით 67-ე (ნაწილობრივ), 58-ე (მთლიანად) და 69-ე (თითქმის მთლიანად) კვადრატებში. ხოლო II თხრილი-67-ე, 68-ე, 69-ე კვადრატებში ნაწილობრივ და 58-ე, 59-ე კვადრატებში კი თითქმის მთლიანად (ტაბ.III; IV/2; V).

I ჭრილი. აქ საკმაოდ საინტერესო სურათი გამოიკვეთა. როგორც ზემოთაც აღინიშნა, იგი რომაული ეპოქის კულტურული ფენის I საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის სათავსოებს შორის არსებულ თავისუფალ სივრცეში ჩაიჭრა. თხრილი დამხრობილია სამხრეთ-ჩრდილოეთის ხაზზე. მისი სიგრძეა 7,60 მ. სიფართე 2,20 მ. სიღრმე I საამშენებლო დონის იატაკიდან დიუნურ ფენამდე სხვადასხვაა. ჩრდილოეთით 1,30-1,40 მ-ია, სამხრეთ ნაწილში -1.20 მ. I საამშენებლო ჰორიზონტის იატაკიდან 35-40 სმ-ის სიღრმეზე კი დაფიქსირდა II საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის საძირკვლების ნაშთები. ხილული და შემორჩენილი წყობების მიხედვით ჩანს, რომ იგი აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზე დამხრობილი ნაგებობის მცირე ნაწილია. დანარჩენი გაუთხრელ ფართობშია განთავსებული და ზემოდან I საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა ნაშთები და დონეთა შორისი 40-50 სმ სისქის მიწის ფენა ფარავს. მისი სიგრძე 2 მ-ია. სიფართე-50 სმ. საძირკვლის შემორჩენილი სიმაღლე-30 სმ-ია. დაცულია ორი, ზოგან სამი რიგი. წყობაში გამოყენებულია დაუმუშავებელი საშუალო ზომის ქვები. საძირკველი უშუალოდ დიუნაზეა გამართული. მისგან ჩრდილოეთით 3,45 მ-ზე, ასევე დაცულია პარალელური კედლის საძირკვლის ნაშთები. იგიც პირველის მსგავსად აღმოსავლეთ-დასავლეთის ხაზზეა დამხრობილი. მისი სიგრძე 2 მ-ია. დანარჩენი გაუთხრელ ფართობში შედის. სიფართეა 60 სმ-ია. აქ დაცული ქვის წყობის ორი რიგი პირველის მსგავსია. შემორჩენილი სიმაღლე 30 სმ-ია. მისი უკიდურესი დასავლეთი ნაწილის მარცხენა მხარეს ფიქსირდება წყობის ჩამონანგრევი მასა, რომელიც როგორც ჩანს ხანძრის დროს მოხდა. ქვებს ახლაც კარგად ემჩნევა ხანძრის

მძიმე კვალი. ნანგრევებს ქვეშ და საკუთრივ ნანგრევებში დაცულია საკმაოდ მძლავრი დანახშირებული ფენები. ჭრილის ორივე მხარეს მთელ სიგრძეზე, საძირკვლის დონეზე, შემორჩენილია დანახშირებული მასის გრძივი ზოლები (სისქე 6,8,10,14 სმ). თხრილში ასევე დაფიქსირდა დახანძრული მასის II ზოლიც, რომელიც პირველისაგან 15 სმ-ის ზემოთაა განთავსებული. დანახშირებული მასის (10-15 სმ) ფენა დაფიქსირდა თხრილის ჩაჭრისას მთელს ფართობზე (ტაბ. III; IV/2).

აქ წარმოებული გათხრებისას 68-ე კვადრატში აღმოჩნდა: ლუთერიის პირ-კედლის ფრაგმენტი (გ.ა.016/158). მისი თიხა მოვარდისფრო-მოიასამნისფროა, აქვს მომრგვალებული, ფართო გარეთ გადაშლილი პირი, რომელიც ტანისაგან გამოყოფილია ჰორიზონტალური ქედით. ასევე ლუთერიის ბრტყელი პირი (გ.ა.016/159), რომელიც მკვეთრადაა გარეთ გადაშლილი და ცეცხლისგანაა გაშავებული. გვერდაკეცილი კრამიტის ფრაგმენტი (გ.ა.016/420,421). განატეხში მოთეთრო ფერის, აქვს პიროქსენის მსხვილი მინარევი, აკეცილი გვერდის სიმაღლე 5,1სმ; აქვე აღმოჩნდა ამფორის უსახური კედლის (გ.ა.2016/422), ქვაბ-ქოთნის პირ-ყელისა და ყურის (გ.ა.016/423,425,426,427), ცისფერი მინის სასმისის კონუსურად შეზნექული ძირ-ქუსლის (გ.ა.2016/424) და კერამიკის სხვა უსახური ფრაგმენტები.

II ჭრილი პირველი ჭრილისაგან დასავლეთით, ასევე I საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის საძირკვლებს შორის, თავისუფალ ტერიტორიაზე იქნა ჩაჭრილი. თხრილის სიგრძე 8,30 მ, სიგანე ჩრდილოეთით 3,70 მ, სამხრეთით კი-2,60 მ. ზომების ასეთი სხვაობა განპირობებული იყო ზედა დონის ნაგებობათა საძირკვლების კონფიგურაციით. აქ საერთო ზედაპირიდან დიუნამდე ჩრდილოეთით დავღრმავდით 1,25 მ-ზე. შუა ნაწილში-1,65 მ-ზე. ხოლო უკიდურეს სამხრეთ ნაწილში კი-1,30 მ-ზე. თხრილში ასეთი განსხვავებული სიმაღლეები განპირობებულია სხვადასხვა დონეზე არქეოლოგიური არტეფაქტების აღმოჩენით. აქაც, როგორც მთელს ფართობზე, გამოიკვეთა ორი სხვადასხვა დახრილობისა და სიფართის დანახშირებული ფენა, რომელიც I საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა საძირკვლების დონიდან უკიდურესი სამხრეთით 55-60 სმ-ზე, ხოლო ჩრდილოეთით 75-80 სმ-ზე

ეშვება. 10-15 სმ. სისქის ნამწვავი ფენა აქაც უშუალოდ II საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა საძირკვლების გასწვრივაა განთავსებული (ტაბ. III; IV/2; V/1). თხრილის სამხრეთ ნაწილში, მთელს ფართობზე, შემოვინახეთ დანახშირებული ფენის მასაც.

თხრილის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთშიც აღმოჩნდა ქვის წყობის ერთი რიგი. იგი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენაა დამხრობილი. მთელს სიგრძეზე წარმოდგენილია მხოლოდ სამუშალო ზომის ქვებით გამართული ერთი რიგი (სიგრძე 2,55 სმ-ია, სისქე-30 სმ). თხრილის ჩრდილოეთ მონაკვეთში დადასტურდა II საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა საკანალიზაციო სისტემის და ბორდიურისათვის საჭირო ქვების წყობები (ტაბ. IV/2; V/1). ამ მონაკვეთში ზედა I საამშენებლო ჰორიზონტიდან II საამშენებლო დონის საკანალიზაციო სისტემამდე, 90 სმ-ია. საკანალიზაციო სისტემისათვის გამოყენებული წყობები წარმოდგენილია სამუშალო და მცირე ზომის ქვების ორი რიგით. ხაზი დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ხილული სიგრძე 3,25 მ. მათ შორის დაცილება 70 სმ-ია, წყობების სისქე სამუშალოდ 30-40 სმ-ი. ბორდიურისათვის განკუთვნილი ქვის წყობები არხისგან ზემოთ 40 სმ-ზეა. ე.ი. II საამშენებლო ჰორიზონტის სავალი ნაწილისაგან კანალიზაციის სისტემისათვის განკუთვნილი არხი 40-50 სმ-ზე ქვემოთ დიუნურ ფენაშია ჩაჭრილი. იგი მიემართება სამხრეთ-დასავლეთით, რაც კარგად დადასტურდა ჯერ კიდევ წინა წლებში თხრილის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში შესწავლილ ჭრილში (ტაბ. IV/1). ჩანს დიუნური ფენა კი დაბინძურებული წყლის შესანიშნავი გამწოვი იყო. ბორდიურის გასწვრივ არსებული სავალი ნაწილი თიხითაა მოტკეპნილი. წყობაშიც ერთი რიგია შემორჩენილი. აქაც სამუშალო და მცირე ზომის ქვებია გამოყენებული (ტაბ. IV/2; V/1).

თხრილში აღმოჩნდა საკმაოდ საინტერესო არქეოლოგიური მასალაც. უკვე გვაქვს რეალური შესაძლებლობა აღმოჩენილი არტეფაქტების მიხედვით ერთმანეთისაგან შესანიშნავად გავმიჯნოთ I და II საამშენებლო ჰორიზონტის მასალები და მოვახდინოთ მათი როგორც ტიპოლოგიური, ისე ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია. მეორე ჭრილისათვის პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის იატაკის ჩაჭრისას აღმოჩნდა:

57-ე კვ. ლუთერიის მოვარდისფრო-მოიასამნისფრო, მსხვილ პიროქსენნარევი პირ-კედლის (გ.ა.016/312), ამფორის მოჩალისფრო ოვალურგანიოვკვეთიანი ყურის (გ.ა.016/316), ძირის და კედლის (გ.ა.016/366,398) ფრაგმენტები და სხვა.

58 კვადრატში იგივე დონეზე აღმოჩნდა ამფორის მრგვალგანიოვკვეთიანი ყურის (გ.ა.016/290), ქოთნების პირ-კედლის (გ.ა.016/291,294, 295,349,350,351,357,358), ჯამის მოჩალისფრო თიხის პირ-კედლისა და ქუსლის (გ.ა.016/296), სასმისის ძირ-ქუსლის (გ.ა.016/298,299,300) და სხვა ფრაგმენტები. აქვე დაფიქსირდა გვერდაკეცილი კრამიტის (გ.ა.016/301), აგურის (გ.ა.016/302), ამფორის უსახური პირ-ყელისა (გ.ა.016/317, 356, 361, 364) და ჭრაქის ყურის (გ.ა.016/363) ნატეხები. ხოლო 59-ე კვადრატში იგივე დონეზე იყო მინის გრაფინის პირ-ყელის (გ.ა.016/264), თიხის ჭურჭლის ძირის (გ.ა.016/268), შიდაპირზე სუსტი ვარდულის გამოსახულებიანი კოლხური ამფორის ძირის (გ.ა.016/269), გვერდაკეცილი კრამიტის (გ.ა.016/270) ფრაგმენტები და სხვა.

მეორე ჭრილის, მეორე საამშენებლო დონის ფენაში აღმოჩნდა: გვერდაკეცილი კრამიტების (გ.ა.016/420,421), ამფორის კედლის (გ.ა.016/422), ქვაბ-ქოთნის პირ-ყელისა და ყურის (გ.ა.016/423,425,426,427), ცისფერი მინის სასმისის ძირ-ქუსლის (გ.ა.016/424) ფრაგმენტები. აქვე დაფიქსირდა კიდევ ერთი ამფორის პირ-ყელის ნატეხი (გ.ა.016/465), რომელსაც აქვს ძაბრისებური პირი, ფართო ყელი და შემოუყვება მკვეთრი ჰორიზონტალური წიბო. მისი მრგვალგანიოვკვეთიანი ყურის დასაწყისი მიძერწილია წიბოს გასწვრივ. პირის დმ 10 სმ, ყელის- 9,7 სმ, ყურის- 3,9 სმ, ფრაგმენტის სიმაღლე 13,8 სმ.

58 კვადრატში ამავე დონეზე დაფიქსირდა: ამფორის ყურისა (გ.ა.016/376) და ძირის (გ.ა.016/377) ფრაგმენტები. მრგვალგანიოვკვეთიანი მოწითალო ფერის ყურის ზედაპირი ანგობირებულია, ხოლო კონუსური ფორმის ძირი მოყავისფროა. აქვე აღმოჩნდა ქოთნების პირ-ყელის, ტანისა და ძირის (გ.ა.016/378,379,380,381,382,385), შედარებით კარგადაა დაცული ძირ-კედლისა (გ.ა.016/429) და პირ-კედლის (გ.ა.016/30) ფრაგმენტები. ამ უკანასკნელის პიროქსენ მინარევიანი თიხა მოყავისფროა, აქვს გარეთ გადაშლილი ბრტყელი ზაკო და მას

შემოუყვება ჰორიზონტალური ღარი. აქვე აღმოჩნდა ლუთერიების კედლის (გ.ა.016/401,431), მოზრდილი პირ-კედლის (გ.ა.016/431) ნატეხებიც. ბოლო მათგანის თიხა მოვარდისფროა, შეიცავს პიროქსენისა და კირქვის მსხვილ მინარევებს. აქვს ფართო გარეთ გადაშლილი ბაკო, რომლის კიდეც მომრგვალებულია (ბაკოს სიფართე 6 სმ, კედლის სესქე 1,3სმ). აქვე აღმოჩნდა წითელლაკიანი ჯამის (გ.ა.016/432), თხელ-კედლიანი პირმოყრილი ჭურჭლის პირ-კედლის (გ.ა.016/433), ცისფერი მინის ჭურჭლის ძირისა და ტანის (გ.ა.016/434), ამფორის კედლების (მათ შორის სინოპური) (გ.ა.016/400,435), ყურის (გ.ა.016/397), გვერდაკეცილი კრამიტების (გ.ა.016/394,395), ქვაბ-ქოთნების პირ-კედლის (გ.ა.016/398,399,429,430), ჭრაქის (გ.ა.016/402) და ჯამის პირის, ძირ-ქუსლის სხვადასხვა (გ.ა.016/383,384) ნატეხები.

59 -ე კვადრატში აღმოჩნდა ამფორის მრგვალგანიკვეთიანი ყურის (გ.ა.016/368,386), კონუსური ფორმის ძირის (გ.ა.016/366), მოვარდისფრო თიხის კედლის ფრაგმენტები (გ.ა.016/403,404,405,407). ასევე სუფთად განლეჟილი, ქარსნარევი თიხისაგან დამზადებული სამარილეს პირ-კედლისა და ძირის (გ.ა.016/369), ჯამის პირისა და ძირ-ქუსლის (გ.ა.016/383,384), ლუთერიის პირ-კედლის(გ.ა.016/387,389) ნატეხები. აქვე დაფიქსირდა ცისფერი კრიალა მინისაგან დამზადებული სასმისის ძირ-კედლის (გ.ა.016/408), მოთეთრო-მოჩალისფრო თიხისაგან დამზადებული წითელლაკიანი ჯამის ძირ-ქუსლისა და კედლის (გ.ა.016/410), ქოთნის პირ-კედლის (გ.ა.016/412,413) ფრაგმენტებიც. მათთან ერთად ამავე დონეზე აღმოჩნდა თითქმის მთლიანად დაცული ჭრაქი (გ.ა.016/418), რომლის მოყავისფრო ზედაპირზე დატანილია ბორჯღალოს ფორმის ორნამენტი. აქვე აღმოჩნდა მოვარდისფრო თიხის ჭრაქის ფარაკი (გ.ა.016/419), რომლის ზედაპირზეც ლომია გამოსახული. იქვე იყო რკინის 2 ცალი დაჟანგული ლურსმანიც (გ.ა.016/417).

როგორც ზემოთაც აღინიშნა, 2016 წელს ამ უბანზე გარდა საცდელი თხრილებისა, **ორი მიმართულებით – სამხრეთითა და აღმოსავლეთით** გავფართოვდით. თხრილის აღმოსავლეთით გაფართოების ძირითადი მიზანი იყო საბოლოოდ გამოგვეჩინა რომაული ეპოქის პირველი, ზედა

საამშენებლო ჰორიზონტის მთლიანი ნაგებობის აღმოსავლეთი, გარე მზიდი კედელი. გაგვერვია ამ მიმართულებით ფართოვდებოდა ნაგებობა თუ არა. ზედა ჰუმუსისა და ნარევი თურქული ფენის მოხსნის შემდეგ, დავედით რომაული ეპოქის I საამშენებლო ჰორიზონტზე. დადასტურდა, რომ აღმოსავლეთის კედელი მართლაცდა მთლიანი ნაგებობის გარე მზიდი კედელია და არავითარ სხვა დამატებით მიშენებებს არ შეიცავს. მისი საერთო სიგრძე 19,20 მ. იგი ჩრდილოეთიდან 13,45 მ სიგრძეზე კარგადაა დაცული. შემდეგ 3,35 მ მონაკვეთში დაზიანებულია ოსმალური ეპოქის ჩანაჭერი ორმოებით. მის გაგრძელებაზე, ასევე კარგად დაცული საძირკვლის წყობები გრძელდება 2,10 მ-ზე და ედგმის სამხრეთის შედარებით ფართე მზიდ კედელს. აღმოსავლეთის კედლის საძირკვლის წყობებში შემორჩენილია ორი, ზოგან სამი რიგი საშუალო და შედარებით მოზრდილი ქვებისა. მაქსიმალური სიმაღლე აქ 60-65 სმ-ია. კედლის სიფართე კი-70-80 სმ. (ტაბ. III; IV; X).

თხრილის ამ მონაკვეთში, პირველი ყაზარმის აღმოსავლეთი მზიდი კედლის გამოჩენისას, **ჰუმუსსა და ოსმალურ ნარევ ფენაში აღმოჩნდა:** 75-ე კვადრატი -მოვარდისფრო – მოიასამნისფრო მინარევიანი თიხისაგან დამზადებული სინოპური ლუთერიის პირ-კედლის ფრაგმენტი (გ.ა.2016/24) და მოწითალო თიხის ჭურჭლის ხუფი (გ.ა.2016/25) რომელსაც ცენტრში აქვს მრგვალი ფორმის სახელური.

78 კვადრატში დაფიქსირდა ყავისფრად გამომწვარი მსხვილმინარევიანი კეცის პირ-კედლისა და ძირის ფრაგმენტი (გ.ა.2016/4). ასევე, მოწითალო-მოყავისფრო თიხის ჩიბუხი (გ.ა.2016/9), მოკლე სატარე მილით, რომელზეც წიწვისებური ორნამენტია დატანილი და მწვანედ მოჭიქული ჯამის პირ-კედლისა და ქუსლის ფრაგმენტები (გ.ა.2016/3), არის რამდენიმე რკინის ლურსმანი (გ.ა.2016/7,8) თუ პატარა ზომის ნალი (გ.ა.2016/5).

79 კვადრატში აღმოჩნდა ძლიერ დაზიანებული ბრინჯაოს ლანგრის ფრაგმენტი (გ.ა.2016/10), რომელსაც პირი გარეთკენ აქვს გადაკეცილი. ასევე მომწვანო-მოყვითალო, ბუმბულებიანი მინის სასმისის ძირი (გ.ა.2016/11) და ცისფერი, დაბურული მინისაგან დამზადებული სანელსაცხებლის პირ-ყელის ფრაგმენტი (გ.ა.2016/12). თხრილის ამ

მონაკვეთში დაახლოებით 50-60 სმ ფენის მოხსნის შემდეგ დავედით რომაული ეპოქის პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობის იატაკამდე. იატაკის დონეზე გათხრებისას მოპოვებული იქნა შემდეგი სახის მასალები:

75 კვადრატში დაფიქსირდა: შურდულის ქვა (გ.ა.2016/198), დისკოსებური ფორმის ცისფერი მინის სასმისის ძირის (გ.ა.2016/199), ჭურჭლის ძირის (გ.ა.2016/200) და გრაფინის ყურის (გ.ა.2016/201) ნატეხები.

76 კვადრატში აღმოჩნდა ქვევრის პირ-ყელის, (გ.ა.2016/177), ლუთერიის პირ-კედლის (გ.ა.2016/178), ქოთნის პირ-კედლის (გ.ა.2016/181) ფრაგმენტები და ანგობირებული ამფორის ყური (გ.ა.2016/182). ჩაჭრილ ფენაში გამოერია ჩიბუხის ტარის ნატეხიც (გ.ა.2016/183).

77-ე კვადრატში ნაპოვნი იქნა ღარიანი კრამიტი (გ.ა.2016/185). ასევე მოთეთრო-მოყვითალო ელფერის მინის ჭურჭლის ძირ-ქუსლის (გ.ა.2016/187) ნატეხი და ლურსმანი (გ.ა.2016/188). ამავე კვადრატის ოსმალური პერიოდის ჩანაჭერ ორმოში აღმოჩნდა ჯამის ძირ-ქუსლის ფრაგმენტი (გ.ა. 2016/186), რომელიც დაფარული ყოფილა მოყვითალო ფერის ჭიქურით. არის პატარა ზომის ფაიანსის ჭურჭლის პირ-კედლის ნატეხიც (გ.ა.2016/189), რომლის თეთრ ფონზე შავი კონტურით შესრულებული ყვავილოვანი ორნამენტი (ტაბ. XVI/ 1-6).

78 კვადრატში ოსმალური ეპოქის ორმოში აღმოჩნდა მოჭიქული ჭურჭლის ყური (გ.ა. 2016/246) და ღარიანი კრამიტი (გ.ა.2016/247).

79-ე კვადრატში აღმოჩნდა მრგვალგანიკვეთიანი, მოჩაღისფრო ამფორის ყურის ფრაგმენტი (გ.ა.2016/224), რომლის ზედაპირზე იკითხება ცუდად დაცული დამლა -MAR?.

რაც შეეხება სამხრეთ მონაკვეთს, აქ ამ წელს წარმოებული გათხრების შედეგად, მთელს სიგრძეზე გამოიკვეთა მთლიანი ნაგებობის სამხრეთი გარე მზიდი კედლის საძირკვლებიც (ტაბ. III; IV/ 1). ჩანს, რომ იგი ერთის მხრივ წინა წლებში შესწავლილი მონუმენტური ნაგებობის დამასრულებელი კედელია სამხრეთით და მეორეს მხრივ, მეორე მომიჯნავე, ჯერ კიდევ შეუსწავლელი, ასევე მონუმენტური ახალი შენობის დასაწყისიც. ე.ი. ეს კედელი შესწავლილი და მეორე, შეუსწავლელი ნაგებობის ზიარი კედელია. ახლად გამოჩენილი ნაგებობის შიდა

კედლების საძირკვლები უშუალოდაა მიდგმული მასზე. სამხრეთის მზიდი კედლის სიფართოეც 75-80 სმ-ია. იგი აღმოსავლეთიდან დასავლეთით 10 მ-ის შემდეგ დაზიანებულია თურქული ჩანაჭერი ორმოებით. შემორჩენილია წყობებში ორი, ზოგან სამი რიგი. გათხრების შემდეგ მთელ სიგრძეზე 5 სათავსოს არსებობა დაფიქსირდა. მათი საძირკვლები სამხრეთით გაუთხრელ ფართობში შედის. ერთი სიტყვით საქმე რომაული ეპოქის ზედა პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის ახალი ნაგებობის ნაშთებთან გვაქვს. იგი წელს მთელს სიგრძეზე მხოლოდ ერთი კვადრატის (4x4 მ) სიფართოეზე იქნა შესწავლილი. აქ ცალკეული კვადრატების მიხედვით მოპოვებულია შემდეგი მასალები:

60 კვადრატში აღმოჩნდა მოვარდისფრო-მოყავისფრო თიხისაგან დამზადებული ლანგრის (გ.ა.2016/88, 85), ქოთნის პირ-კედლისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2016/86), ასევე ცისფერი მინისაგან დამზადებული ვერტიკალურ წიბოიანი ფიალის პირ-კედლის (გ.ა. 2016/226), სანელსაცხებლის ყელისა (გ.ა.2016/227) და სასმისების ძირ-ქუსლის (გ.ა.2016/228,229), ფრაგმენტები. ამ უკანასკნელთ აქვთ მომწვანო ფერი, ორმაგკედლიანი ცენტრში კონუსურად შეზნექილი ღრუ ძირ – ქუსლი (დმ-3,3-4,4 სმ; ტაბ.XIII/ 4-7; 10).

50 კვადრატში დაფიქსირდა ქოთნის ყურისა და კედლის (გ.ა.2016/29), ლუთერიის პირ-კედლის (გ.ა.2016/44), ვარდისფერად განლექილი თიხის, ძაბრისებრპირიანი ამფორის პირ-კედლის (გ.ა.2016/141), ქვაბ-ქოთნის პირის (გ.ა.2016.109), ჯამის ძირ-ქუსლისა (გ.ა.2016/45) და კედლის ნატეხები. ჯამი დამზადებულია მოწითალო სუფთად განლექილი თიხისაგან. აქვს რგოლისებური ქუსლი, რომლის შიდაპირზე დატანილია ირიბად დახრილი ჭდეებისაგან გაკეთებული წრე. აქვე აღმოჩნდა კალორიფერი (გ.ა.2016/103) და ბუმტულებიანი ცისფერი მინის სასმისის ორმაგკედლიანი კონუსურად შეზნექილი ძირ-ქუსლის (გ.ა.2016/73,102) ნატეხები (ტაბ.XIII/ 10).

40 კვადრატში მოპოვებული იქნა მოჩალისფრო-მოვარდისფრო, წვრილმინარევიანი, ამფორის პირ-ყელის, ყურისა და კედლის ანგობირებულზედაპირიანი (გ.ა.2016/21,22,63, 64,68) ნატეხები, მოწითალო ფერის (გ.ა.2016/65) და ჩალისფერკეციანი (გ.ა.2016/108) ამფორის ქუს-

ლის ფრაგმენტები. აქვე დაფიქსირდა წითელლაკიანი პირმოყრილი ჯამების პირ-კედლის (გ.ა.2016/23, 69) და ძირის (გ.ა.2016/67, 107), ლუთერიის პირის (გ.ა.2016/61), ქოთნის პირ-კედლის (გ.ა.2016/74), ხუფის (გ.ა.2016/70), მინის სასმისის ძირ-ქუსლისა და კედლის (გ.ა.2016/72) ნატეხები. ყურადღებას იქცევს მათთან ერთად აღმოჩენილი მოჩაღისფრო, ქარსნარევი, თიხისაგან დამზადებული ცილინდრული ფორმის ლურსმანი (გ.ა.2016/52), რომელსაც აქვს დაბრტყელებული თავი და წვერზე დატანილი ნახვრეტი. მისი სიმაღლეა 12 სმ. აქვე გვხვდება გვერდაკეცილი კრამიტის (გ.ა.2016/62) და არტეფიქსის (გ.ა.2016/105) ფრაგმენტებიც. ამავე კვადრატის ოსმალური პერიოდის ჩანაჭერ ორმოში დაფიქსირდა მოჩაღისფრო თიხისაგან დამზადებული შანდალი (გ.ა.2016/60), რომლის სასანთლე ჯამი დგას დაბალ გამოყვანილ ფეხზე, აქვს ცენტრში წრიული ზოლები და ოდნავ ჩაღრმავება. ჯამის კედლები გარეთკენაა გაფართოებული და ბოლოვდება მომრგვალებული პირით (სიმაღლე 6,2სმ, ძირის დმ 8,2სმ). (ტაბ. XVI/ 10).

30 კვადრატში აღმოჩნდა კოლხური ამფორის ძირი (გ.ა.2016/58), რომელსაც აქვს კონუსისებური საყრდენი არე და კარგად გამოხატული ვარდული. აქვეა ცისფერი მინის გრაფინის ოთხკუთხა ფორმის ძირის (გ.ა.2016/59). ფრაგმენტი.

20 კვადრატში ადრატში გათხრებისას მოპოვებული იქნა მოვარდისფრო-მოჩაღისფრო თიხისაგან დამზადებული ამფორის ოვალურგანიკვეთიანი ყური (გ.ა. 2016/55), მის ზედა ნაწილზე დატანილია ქიმისებური შვერილი (დმ. 2,5 სმ). აქვე აღმოჩნდა რუხკეციანი ჭრაქის ფარაკის (გ.ა.2016/54), ჯამის ძირ-ქუსლისა და კედლის (გ.ა.2016/80), მინის სასმისის ძირისა (გ.ა.2016/57) და გვერდაკეცილი კრამიტის (გ.ა.2016/56) ფრაგმენტები.

მე-10 კვადრატში რომაული ფენის დასაწყისში აღმოჩნდა ბიზანტიური ეპოქის ნარინჯისფერკეციანი ამფორის ძირ-ქუსლისა და კედლის (გ.ა.2016/30,36) ფრაგმენტები. აქვეა მოყავისფრო-მოვარდისფრო (გ.ა.2016/34) ამფორის ყურისა და მასიური ძირის, ლუთერიის ძირ-კედლის (გ.ა.2016/32), ლანგრის პირისა და კედლის (გ.ა.016/35), ფრაგმენტები. ერთერთს (გ.ა.2016/37) ძირზე ნახვრეტი აქვს დატანილი.

გვხდება ქოთნის პირ-კედლის (გ.ა.2016/41), ყურის (გ.ა.2016/42), გვერდაკეცილი კრამიტის (გ.ა.2016/43), მოყავისფრო-მოწითალო თიხის-საგან დამზადებული მინიატურული დოქის პირ-ყელის (გ.ა.2016/38) ფრაგმენტი, რომელსაც აქვს დისკოსებური პირი, ფართო ყელი (პირის დმ. 3,6 სმ. ყელის – 2,6 სმ. დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე 5,3 სმ). ამავე კვადრატის ოსმალური პერიოდის ჩანაჭერ ორმოში კი დაფიქსირდა მწვანედ მოჭიქული ჯამის პირ-კედლის (გ.ა.2016/33) და ძირ-ქუსლის (გ.ა.2016/31) ფრაგმენტები.

2017 წელს არქეოლოგიური სამუშაოები ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში (SO XII და XIII სექტორები) გამოვლენილი ნაგებობის სამხრეთით გავაფართოვეთ. ჯერ კიდევ წინა წლებში წარმოებული გათხრების შედეგად დადასტურდა, რომ ადრე გამოჩენილ ნაგებობას უშუალოდ აგრძელებს მეორე, ასევე მოზრდილი შენობის ნაშთები. ამჯერად გადავწყვიტეთ წინა წელს აღმოჩენილი რომაული პერიოდის ზედა, პირველი საამშენებლო დონის შენობის საძირკვლების სრულყოფილი გაწმენდა-პრეპარაცია იატაკის დონემდე და აქ არსებული სიტუაციის შესწავლა. ასე რომ, 2017 წელს ჩვენი სამუშაოების წარმოების არეალში კვლავ მოექცა SO XII სექტორის მე-10, მე-20, 30-ე, მე-40, 50-ე, მე-60, 70-ე, მე-80 კვადრატები და SO XIII სექტორის 1, მე-11, 21-ე, 31-ე, 41-ე, 51-ე, 61-ე, 71-ე კვადრატები (ტაბ.VI; VIII; IX; X).

ამ წლის გათხრების მოკლე შედეგების დახასიათებას დავიწყებთ SO XII სექტორის ზემოთ აღნიშნული კვადრატებით, რომლებიც აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენაა მთელ სიგრძეზე დამხრობილი და უშუალოდ ემიჯნება SO XIII სექტორს. SO XII სექტორში, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, 2016 წელს დავედით რომაული ეპოქის ზედა, პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა ნაშთებამდე. 2017 წელს კი მოვახერხეთ 20-30 სმ-ით დაღრმავება ამ მონაკვეთზე დაფიქსირებული ნაგებობის კედლების საძირკვლების იატაკის დონემდე. ამ სექტორის მე-80 კვადრატში, რომელიც აღმოსავლეთით ბოლო კვადრატია, ჯერ კიდევ გასულ 2016 წელს დაფიქსირდა ორი მომიჯნავე ყაზარმის შენობის გარე მზიდვი განივი კედლისაგან 1 მ სიფართისა და 1,55 მ სიგრძის წინ გაზიდული პილონი (ტაბ.VI). მას დასავლეთით მთელ სიგრძეზე

აგრძელებს საკმაოდ ფართე (80-90 სმ) კედელი, რომელიც ასევე საერთო მზიდი კედელი ჩანს და ორ ყაზარმას მიჯნავს ერთმანეთისგან. ამავე სექტორში, ასევე კარგად გამოიკვეთა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დახრილი შიდა სათავსოებისათვის განკუთვნილი ნაგებობათა საძირკვლის ნაშთები. მათ შიდა სივრცეში, საძირკვლების დონეზე, ფიქსირდება იატაკები, რომლებიც ტრადიციულად არის გამართული. საშუალო და მცირე ზომის ქვების ყრილი ზემოდან საკმაოდ სქელი (10 -15 სმ) თიხატკეპნილითაა დაფარული. მასზე ზემოდან წვრილმარცვლოვანი ზღვის ქვიშის და კერამიკის ნამტვრევების ნაზავია დაფენილი. იატაკის დონეზე თითქმის ყველგან, მაგრამ განსაკუთრებით მრავლად მე-80, 30-ე და 50-ე კვადრატებში დაფიქსირდა სახურავის კრამიტყრილები. მე-80 კვადრატში კრამიტყრილსა და იატაკს შორის სივრცეში აღმოჩნდა საოჯახო შინსახმარი კერამიკისა და მინის ჭურჭლის ნატეხები (ტაბ. IV/2; V/1; VI).

ამ სექტორში რომაული ეპოქის ზედა, პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის წინა წელს აღმოჩენილ მასალებს, 2017 წელს მე-10 კვადრატში დაემატა ჩაიდნის მილის ნატეხი (გ.ა.2017/123), რომელსაც შიგა მხარეს დატანილი აქვს ნახვრეტები; მე-60 კვადრატიდან-გვერდაკეცილი კრამიტები (გ.ა.2017/160; 161), 70-ე კვადრატიდან სინოპური ამფორის პირ-ყელის, კედლისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2017/277.), ბრინჯაოს გაურკვეველი დანიშნულების ნივთის დეტალები (გ.ა.2017/166), კრიალა ცისფერი მინის სასმისის ძირ-კედლის (გ.ა.2017/278) და წითელლაკიანი ჯამის ძირ-ქუსლის (გ.ა.2017/114) ფრაგმენტები. მე-80 კვადრატიდან რკინის ლურსმნები (გ.ა.2017.208), სინოპური ამფორის ძირის (გ.ა.2017/207), სუფთად განლექილი თიხის დოქის (გ.ა.2017/200), კრიალა ცისფერი მინის სანელსაცხებლის პირ-ყელის ნატეხები (გ.ა.2017/197) და ა.შ. SO XII სექტორში ამ დონეზე წელს შევაჩერეთ სამუშაოები. აქ ახლად დაფიქსირებული ნაგებობის კედლების საძირკვლები სამხრეთით გრძელდება და გაუთხრელ ფართობში შედის. ამიტომ გადავწყვიტეთ თხრილის გაფართოება სამხრეთით SO XIII სექტორის ზემოთ აღნიშნულ კვადრატებში, სადაც რომაული ეპოქის ზედა პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა ნაშთების დონემდე დავედით (ტაბ. VI; VII/1; VIII/2).

ამან შესაძლებლობა მოგვცა ნაწილობრივ მაინც გაგვესაზღვრა ახლად გამოვლენილი დიდი ზომის ნაგებობის (ყაზარმის) და მის შიდა სივრცეში განთავსებული ცალკეული სათავსოების გეგმა (ტაბ. VII/1). 61-ე კვადრატში დაფიქსირდა ოსმალური ეპოქის ქვაყრილი, რომელიც წინა წელს მე-60 კვადრატში აღმოჩენილი ოსმალური ეპოქის ქვაყრილის გაგრძელებას წარმოადგენს. ამ დონეზე თითქმის ყველა კვადრატში მრავლად გვხვდება სახურავის კრამიტყრილები. ჰუმუსის ნარევი ფენაში ძირითადად ოსმალური ეპოქის მასალებია, თუმცა არის ბიზანტიური და რომაული პერიოდის არტეფაქტებიც. რაც შეეხება ამ ახალი ნაგებობის სათავსოებს, მათი გამმიჯნავი კედლების საძირკვლები საკმაოდ კარგადაა შემონახული. რომაული ეპოქის პირველ საამშენებლო ჰორიზონტის ყაზარმის ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე დამხრობილი ექვსი სათავსო გამოიკვეთა (ტაბ. VI; VII/1).

სათავსო №1 მდებარეობს SO XII სექტორის მე-10, მე-20 და SO XIII-ს სექტორის 1 და მე-11 კვადრატებში (ტაბ. VII/1). იგი უშუალოდ ედგმის წინა წლებში შესწავლილი ყაზარმის გამმიჯნავ მზიდ კედელს. ამ სათავსოს ამჟამინდელი სიგრძე 8 მ-ია. ჯერჯერობით ჩანს სამი კედლის საძირკვლის ნაშთები. მისი ჩრდილოეთი კედლის საძირკვლის წყობაში დაცულია ერთი, აქა-იქ ორი რიგი. ასევე კარგად იკითხება დასავლეთი კედლის საძირკვლის ნაშთებიც. მისი სიფართე 90 სმ-ია. ასეთივეა ამ სათავსოს აღმოსავლეთი კედლის საძირკვლის ნაშთებიც. სიფართე 80-85 სმ. სათავსოს შიგა სიფართე 3,40 მ-ია. წყობაში გამოყენებულია მოზრდილი და საშუალო ზომის დაუმუშავებელი ქვები, ხოლო შემაკავშირებელ მასალად თიხა, წვრილმარცვლოვანი ქვიშა და კერამიკის ნამტვრევების ნაზავია გამოყენებული. იატაკის ნაწილის ჩაჭრის შემდეგ, სათავსოს ცენტრალურ ნაწილში, დაფიქსირდა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დამხრობილი ქვების წყობის ერთი რიგი. არაა გამორიცხული იგი უფრო ადრეული, მეორე საამშენებლო დონის ნაგებობის ნაშთები იყოს. ამ სათავსოს ჩრდილოეთ მხარეს, კედლის ძირში და ნაწილობრივ იქვე ახლოს საძირკვლის ხარჯზე ჩაჭრილია ოსმალური ეპოქის სანაგვე ორმოები. სათავსოს იატაკის დონე ნულოვანი წერტილიდან 2,37 მ-ია.

სათავსო №2 აღმოსავლეთით ემიჯნება პირველ სათავსოს და მოიცავს SO XII სექტორის 30-ე, ნაწილობრივ მე-20 და მე-40, ასევე XIII სექტორის 21-ე და ნაწილობრივ მე-11 და 31-ე კვადრატებს (ტაბ. VII/1). იგი პირველ სათავსოს ემიჯნება აღმოსავლეთიდან. პირველთან შედარებით ფართოა და 5,55 მ., სიგრძე – 8 მ. შედარებით კარგადაა დაცული დასავლეთი ზიარი კედლის საძირკვლის ნაშთები. რაც შეეხება აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ მხარეს – საძირკვლის ნაშთები სუსტადაა შემონახული. მათი სიფართო 37-45 სმ-ს შორის მერყეობს. იატაკიც ტრადიციულადაა გამართული. სათავსოს ცენტრალურ მონაკვეთში და დასავლეთი კედლის საძირკვლის გასწვრივ იატაკის დონეზე დაფიქსირდა ჩამოქცეული სახურავის კრამიტების ნაყარი (ტაბ. VII/1).

სათავსო №3 მოიცავს SO XII სექტორის მე-40 და ნაწილობრივ 50-ე კვადრატებს, ასევე SO XIII სექტორის 31-ე და ნაწილობრივ 41-ე კვადრატებს. აქ საკმაოდ საინტერესო სურათი გამოიკვეთა. დასავლეთი და აღმოსავლეთი კედლების საძირკვლები ჩრდილოეთით სცილდება ამ ახლად აღმოჩენილი ნაგებობის გარე მზიდ კედელს და 4 მ-ზე გადის მომიჯნავე ყაზარმის სიღრმეში. არაა გამორიცხული იგი პირველ და მეორე ყაზარმას შორის დამაკავშირებელი დერეფანი იყოს (ტაბ. VII/1).

სათავსო №4 მდებარეობს SO XII სექტორის 50-ე და ნაწილობრივ მე-60 კვადრატში, ასევე SO XIII სექტორის 41-ე და ნაწილობრივ 51-ე კვადრატებში. ამ სათავსოს სიგრძეც 8 მ-ია, ხოლო სიფართო 3,85 მ. კარგადაა შემორჩენილი დასავლეთი კედლის საძირკვლის ნაშთები. დაცულია ქვის წყობის ზოგან ორი, ან სამი რიგი. სიგანე 85-90 სმ. ასევე კარგადაა შემორჩენილი აღმოსავლეთი კედლის საძირკვლის ნაშთების საშუალო ზომის ქვების ორი რიგი. იატაკიც ზემოთ აღწერილთა მსგავსადაა გამართული. ჩრდილოეთის მხარეს ეს სათავსოც შემოსაზღვრულია ორი ყაზარმის გრძივი გამმიჯნავი ზიარი კედლის ნაშთებით (ტაბ. VII/1).

სათავსო №5 მდებარეობს მე-4 სათავსოს აღმოსავლეთით. განთავსებულია SO XII სექტორის მე-60 და ნაწილობრივ 70-ე, ასევე SO XIII სექტორის 51-ე და ნაწილობრივ 61-ე კვადრატებში (ტაბ. VII/1). სათავსოს სიგრძე აქაც 8 მეტრია, სიფართო 3,55 მ. მის ჩრდილოეთ კედლად

აქაც ორი ყაზარმის გამმიჯნავი გრძივი მზიდი კედლის საძირკვლებია გამოყენებული. კარგადაა დაცული აღმოსავლეთი კედლის საძირკვლის ნაშთები. შემორჩენილია ქვის წყობის ორი ან სამი რიგი. მისი სიფართოა 80-85 სმ. იატაკი აქაც ისეა გამართული, როგორც სხვა სათავსოებში. დასავლეთი კედლის ჩრდილოეთ მონაკვეთში, საძირკვლების დონეზე გამართული იყო კერა. იგი კედლისგან შიდა სივრცეში წინ წაზიდული მომცრო ზომის ქვების წყობითაა შედგენილი. მარცხენა მხარეს კედელთან ახლოს ორი მოზრდილი ზომის კალორიფერიცაა ჩასმული. მათ კარგად ემჩნევა ცეცხლის კვალი. იატაკი ნულოვანი წერტილიდან 2,25 მ-ზეა (ტაბ. VII/1; IX).

სათავსო №6. ახლად აღმოჩენილი ყაზარმის ბოლო სათავსოა. მდებარეობს SO XII სექტორის მე-60 და მე-80 და SO XIII სექტორის 61-ე და 71-ე კვადრატებში (ტაბ. VI; VII/1; IX). მისი ამჟამინდელი ხილული სიგრძე 10 მ-ია. სამხრეთ მონაკვეთში სამუშაოები გაგრძელდება და არაა გამორიცხული სათავსომ კიდევ მოიმატოს სიგრძეში. სიფართოე 4 მ-ია. დასავლეთი კედლის საძირკველი მე-5 და მე-6 სათავსოს ზიარია. რაც შეეხება აღმოსავლეთისას, იგი მთლიანი ყაზარმის აღმოსავლეთი გარე მზიდი კედელია, რომლის სიფართოეც 90-95 სმ-ია. სათავსოს ჩრდილო დასავლეთი მონაკვეთის კარგად მოზრდილ ტერიტორიაზე დაფიქსირდა კრამიტყრილი, რომლის ქვეშ იატაკის დონეზე აღმოჩნდა სხვადასხვა სახის კერამიკული მასალა, მათ შორის კოლხური ამფორის მოზრდილი ნატეხები, მიწის ნაწარმი და ა.შ. ამ ტერიტორიაზე ნაწილი იატაკისა ჩავჭერთ. ჭრილისათვის შემოვინახეთ სათავსოს ჩრდილო-დასავლეთი მონაკვეთი. დადასტურდა, რომ იატაკის სიმძლავრე 30-35 სმ-ია. შემდგ კი იწყება რომაული ეპოქის მეორე საამშენებლო ჰორიზონტი. სათავსოს აღმოსავლეთი კედლის საძირკვლების ქვეშ გამოიკვეთა მეორე საამშენებლო დონის კედლის საძირკვლის ნაშთებიც. მათზე უმუალოდ ზემოდან დაშენებულია ზედა, პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის ნეგებობის კედლები, რომლებიც ფარავს ადრეულს. შუა ნაწილში ასევე დაფიქსირდა მეორე საამშენებლო ჰორიზონტის კედლის საძირკვლის ნაშთები, რომელიც დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ (ტაბ. VII/1; X). ამ სათავსოს შიგ-

ნით, მეორე საამშენებლო ჰორიზონტის მცირე ფართობზე, საკმაოდ საინტერესო მასალებმაც იჩინა თავი. SO XIII სექტორის 61-ე კვადრატის უკიდურეს სამხრეთ მონაკვეთში აღმოჩნდა თიხის ამფორისკი (გ.ა.2017/184; ტაბ. XIV/5); ამავე კვადრატის ცენტრალურ ნაწილში კი – იუპიტერ-დოლიქენუსის კულტთან დაკავშირებული ბრინჯაოსგან დამზადებული ირმის ქანდაკება (გ.ა. 2017/ 257; ტაბ. XV) რომლის რქებს შორის არეში არწივია გამოსახული. ამავე დონეზე დაფიქსირდა სხვა კერამიკული ნაკეთობანიც. 51-ე და მე-60-ე კვადრატების მიჯნაზე, ნულოვანი წერტილიდან 2,26 მ-ზე ასევე აღმოჩნდა მოზრდილი თხელკედლიანი დოქის ნამტვრევები და ა.შ.

პარალელურად სამუშაოები გავაგრძელეთ თხრილის უკიდურეს აღმოსავლეთ მონაკვეთში მთელ სიგრძეზე, ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზე SO XIII სექტორის 71-ე, 72-ე, 73-ე, 74-ე და 75-ე კვადრატებში (ტაბ. VII/1; IX; X). თხრილში 60-ზოგან 90 სმ სიმძლავრის ჰუმუსის ფენის მოხსნის შემდეგ, უშუალოდ რომაული ეპოქის პირველ საამშენებლო დონეზე დავედით. აქ გამოკვეთილი ოსმალური ან ბიზანტიური ეპოქის კულტურული ფენა არ დაფიქსირებულა. ზედა ნარევ მასაში გვხვდება როგორც ოსმალური, ისე ბიზანტიური და რომაული ეპოქის კერამიკულ მასალათა ნატეხები. ამ ახალი საცდელი თხრილის გავლებამ დაადასტურა, რომ რომაული ეპოქის პირველ საამშენებლო დონეზე ფიქსირებული ახალი ნაგებობა საკმაოდ დიდი მოცულობისა ჩანს. მისი გარე მზიდი აღმოსავლეთი კედლის საძირკვლები 24 მ სიგრძეზეა გაჭიმული (ტაბ. VI; IX). შემორჩენილია მოზრდილი გარეზედაპირჩამოსწორებული ქვები. ქვებს შორისი სივრცე კი შევსილია შედარებით პატარა ზომის ქვებისა და ალიზი ტალახის ნარევით. საძირკვლები აქა-იქ დაზიანებულია ოსმალური პერიოდის ჩანაჭერი ორმოებით. ასეთი ორმოები გვხვდება კედლის ჩრდილოეთით, ცენტრალურ ნაწილში და უკიდურეს სამხრეთ მონაკვეთშიც. აქ რომაული ეპოქის ზედა პირველ საამშენებლო დონიდან მთელ სიგრძეზე კვლავ დავდრმავდით 40-50 სმ-ზე. ქვემოთ დაფიქსირდა იგივე რომაული ეპოქის ადრეული საფეხურის (I-II სს) მეორე საამშენებლო დონის ნაგებობათა ნაშთები. იგიც ჩრდილოეთ-სამხრეთის ხაზზეა დამხრობილი. მის დიდ ნაწილსაც ზედა პირველი საამშენებლო

ჰორიზონტის ნაგებობის საძირკვლის ნაშთები ფარავს. ეს შედარებით კარგად ჩანს 73-ე და ნაწილობრივ 74-ე კვადრატებში. მისი მთლიანი სიგრძე 12,5 მეტრია. საძირკვლის წყობებში ძირითადად შემორჩენილია თითო, ზოგან ორი რიგი საშუალო და მომცრო ზომის ქვებისა. იგი სრულიად განსხვავდება მოგვიანო, ზედა პირველი საამშენებლო დონის წყობებისაგან. ქვების შემაკავშირებელ მასალად აქაც გამოყენებულია ტალახია გამოყენებული. კედლების საძირკვლები უშუალოდ დიუნაზეა გამართული (**ტაბ. VI; IX; X**).

ამ უბანზე რომაული ეპოქის ზედა პირველი საამშენებლო ჰორიზონტის შესწავლისას, ცალკეულ კვადრატებში აღმოჩნდა შემდეგი სახის მასალები: პირველი კვადრატი: მინიატურული, მოვარდისფრო, სუფთად განლექილი, ამფორისკის კედლისა და ძირის (გ.ა.2017.101; **ტაბ. XIV/ 6**), სინოპური ლუთერიის პირ-კედლის (გ.ა.2017/ 99; 127; **ტაბ. XII/6**), გვერდაკეცილი კრამიტის ნატეხები და ბრინჯაოს მონეტა (გ.ა.2017/ 238),

მე-11 კვადრატი: მრგვალგანივკვეთიანი ბრინჯაოს რგოლი (გ.ა.2017.244), გვერდაკეცილი კრამიტის ნატეხები და სხვა.

21-ე კვადრატი: სინოპური ამფორის ძირი (გ.ა.2017/136), იტალიკური ამფორის ძირ-ქუსლის (გ.ა.2017/137; **ტაბ. XI/ 6**), შეწყვილებულ-ყურიათი ამფორის ყურის (გ.ა.2017/107), სუფთად განლექილი ჯამის პირ-კედლის (გ.ა.2017/ 138) ფრაგმენტები და რკინის ლურსმანი (გ.ა.2017/ 139).

31-ე კვადრატი: წითელლაკიანი ჯამის პირ-კედლის (გ.ა.2017/124), მოვარდისფრო-მოჩალისფრო, მწვანედ მოჭიქული თიხის ჯამის ძირ-ქუსლის (გ.ა.2017/20), ამფორის ძირის (გ.ა.2017/125), ცისფერი მინისგან დამზადებული სასმისის ძირის (გ.ა.2017/21) და დიდი რაოდენობით გვერდაკეცილი კრამიტის ნატეხები.

51-ე კვადრატი: ცენტალურ ნაწილში, ზედაპირიდან 75 სმ-ზე აღმოჩნდა დეკორატიული აგურის ნატეხი ადამიანის სახის გამოსახულებით (გ.ა.2017/126; **ტაბ. XIV/ 13**), ლუთერიის პირ-კედლის (გ.ა.2017/156,157), ყავისფერკეციანი ჯამის პირ-კედლის (გ.ა.2017/158), წითელლაკიანი ჯამის ძირ-ქუსლისა და ტანის (გ.ა.2017/159), კალორიფერის

(გ.ა.2017/32) ფრაგმენტები. ერთი ცალია ჩიბუხი (გ.ა.2017/17; ტაბ. XVI/ 8), რკინის ლურსმანი (გ.ა.2017/23) და ქვის სალესი (გ.ა.2017/24; ტაბ. XVI/ 14).

61-ე კვადრანტი: კოლხური ამფორის ყელის, ტანისა და ძირის ნატეხები (გ.ა.2017/47), ტანდაღარული (გ.ა.2017/48), სინოპური, თეთრკეციანი კირქვის მინარევებით ამფორის პირ-ყელი და ყური (გ.ა.2017/22;29;30; ტაბ. XII/ 2;3); ქვაბ-ქოთნის (გ.ა.2017/50), მოყვითალო ფერის მინის ჭურჭლისა (გ.ა.2017/168) და მწვანედ მოჭიქული ლანგრის პირ-კედლის (გ.ა.2017/14) ფრაგმენტები. ასევე ერთი ცალი მანდარინისებრი ფორმის, ფირუზისფერი მინის მძივი (გ.ა.2017/258) და ბრინჯაოს დაზიანებული მონეტა (გ.ა.2017/112).

71-ე კვადრანტი: კოლხური ამფორის ძირ-კედლის ნატეხები (გ.ა.2017/131), ერთ-ერთ ნიმუშზე დატანილია X ნიშანი (გ.ა.2017/164), ხოლო მეორეზე მსგავსი ნიშანი კვადრანტშია მოქცეული (გ.ა.2017/165). კვადრანტის კუთხეებსა და ცენტრში გამოსახულია თითისებრი ნაჭდევები. აქვეა ტანდაღარული ამფორის კედლის (გ.ა.2017/155), ჩალისფერკეციანი ჯამის ძირ-კედლის (გ.ა.2017/ 33;126), წითელლაკიანი ჯამების (გ.ა.2017/146;163), გვერდაკეცილი კრამტის ფრაგმენტები (გ.ა.2017/38;161). აქაც მოვიპოვეთ ერთი ცალი რგოლისებრი ფორმის, შავი ფერის მინისაგან დამზადებული მძივი (გ.ა.2017/77).

აღმოსავლეთით გაფართოებულ თხრილში ზედა ჰუმუსოვან ნარევ ფენაში ძირითადად წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა (ოსმალური, ბიზანტიური და რომაული) ეპოქის მასალები. რაც შეეხება საკუთრივ რომაული ეპოქის ზედა უძრავ პირველ საამშენებლო დონეს, აქ კვადრანტების მიხედვით დაფიქსირდა შემდეგი სახის არტეფაქტები:

72-ე კვადრანტი: სინოპური ამფორის ყელის (გ.ა.2017/53), კეცის პირ-კედლისა და ძირის (გ.ა.2017/68;69), ცისფერი მინისგან დამზადებული სასმისის ძირის (გ.ა.2017/45) და დეკორატიული აგურის (გ.ა.2017/41;42) ფრაგმენტები.

73-ე კვადრანტი: ადგილობრივი ლუთერიის პირ-კედლის (გ.ა.2017/64), ხუფის (გ.ა.2017/51), სინოპური ამფორის პირ-ყელის (გ.ა.2017/71), ტანდაღარული ნარინჯისფერკეციანი ამფორის კედ-

ლისა და ყურის (გ.ა.2017/76;79) და გვერდაკეცილი კრამიტის ნატეხები (გ.ა.2017/75; ტაბ. XIV/ 9-12). კვადრატის დასავლეთ ნაწილში აღმოჩნდა ბრინჯაოს 2 ცალი დაზიანებული მონეტაც (გ.ა.2017/239;240).

74-ე კვადრატი: სინოპური ლუთერიის პირის, ძირისა და კედლის ფრაგმენტები (გ.ა.2017/85), მოწითალო-მოვარდისფრო, მრგვალგანვიკვეთიანი ამფორის ყურის (გ.ა.2017/83;84), ნარინჯისფერკეციანი ამფორის კედლისა და ყურის (გ.ა.2017/115), მოცისფრო მინისგან დამზადებული სასმისის ძირ-კედლის (გ.ა. 2017/117) ნატეხები. გვაქვს გვერდაკეცილი კრამიტის ფრაგმენტებიც (გ.ა.2017/ 87; 88).

75-ე კვადრატი: მთლიანად დაცული ჭრაქი (გ.ა.2017/225; ტაბ. XIII/ 3), ტანდალარული ამფორის კედლისა და ყურის (გ.ა.2017/229), ნარინჯისფერკეციანი ამფორის ყურისა და კედლის (გ.ა.2017/ 224; ტაბ. XII/ 5) ფრაგმენტები და ა.შ.

როგორც ზემოთაც აღინიშნა წელსვე თხრილის ზოგიერთ მონაკვეთში მოვახერხეთ იგივე რომაული ეპოქის უფრო ადრეულ (I-II სს) II საამშენებლო ჰორიზონტის დასვლა და მათი ნაწილობრივ შესწავლა. II საამშენებლო ჰორიზონტის კულტურული ფენის სრულყოფილად შესწავლის შესაძებლობას ზედა I საამშენებლო ჰორიზონტის ნაგებობათა ნაშთები არ იძლევა. მიუხედავად მცირე სამუშაოებისა, აქაც საკმაოდ საინტერესო მასალებმა იჩინა თავი. 61-ე კვადრატში ამ დონეზე აღმოჩენილ მასალებზე ზემოთ უკვე გვქონდა აღნიშნული. რაც შეეხება 71-ე კვადრატს, აღმოჩნდა ორი ცალი დაზიანებული ბრინჯაოს მონეტა (გ.ა.2017/ 259) და ამფორის პირ-ყელისა და ყურის (გ.ა.2017/260,261,264) ფრაგმენტები.72-ე კვადრატში დაფიქსირდა თიხის ჯამის (გ.ა.2017/62), ამფორის კედლის (გ.ა.2017/250), გაურკვეველი დანიშნულების ბრინჯაოს ნივთი (გ.ა.2017/ 254) და სხვა.

აქვე შევჩერდებით 2016-2017 წლებში მოპოვებული მასალების დახასიათებაზე.

სამეურნეო დანიშნულების ნაკეთობებიდან გვხვდება ქვევრის პირ-კედლის და დერგის ფრაგმენტები (გ.ა.2016/86,104,111,114). მსგავსი ნაკეთობანი გონიო-აფსაროსში შედარებით მცირე რაოდენობითაა აღმოჩენილი. ისინი ძირითადად ჩალისფერკეციანია და დაფა-

რულია სიმეტრიულად დაშორებული ჰორიზონტალური ქედებით (გ.ა.2016/138). მსგავსი შემკულობის ქვევრები მოპოვებულია სამხრეთ კარიბჭესა და ცენტრალურ უბანზე, რომლებიც ქერსონესის რომაული ხანის ქვევრების ანალოგიურია [კახიძე,2004: 51].

სამეურნეო-სატრანზიტო კერამიკის დიდ ნაწილს ამფორები შეადგენენ. ისინი შეიძლება დავაჯგუფოდ აფსაროსში მოპოვებული ამფორების კლასიფიკაციის მიხედვით.

ყავისფერკეციანი ამფორები – წარმოდგენილია ყელისა და ყურის ფრაგმენტი (გ.ა.2017/ 199) ყელწიბოიანი, ყავისფერკეციანი, აქვს პიროქსინისა და კვარცის მინარევები, ბრტყელგანივკვეთიანი ყური მიღერწილია ყელისა და მხრის არეში. ყურს ქვემოთ თითქოს რაღაც ნიშანიც იკითხება. ყელის დიამეტრი 7 სმ; ყურის დიამეტრი 5,2 სმ; დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე – 23 სმ (**ტაბ. XI/1**).

ყელწიბოიანი ამფორები განკუთვნილი იყო ადგილზე გამოსაყენებლად, როგორც პროდუქტის შეასანახი საშუალება. ისინი აფსაროსში მოპოვებული კოლხური ამფორების მეორე ვარიანტშია გაერთიანებული და ახ.წ. II-III სს თარიღდება (ხალვაში, 2002:15-20, სურ.8. ყელწიბოიანი ამფორების კლასიფიკაციის და ქრონოლოგიის შესახებ ვრცლად იხ. ხალვაში, 2000:35-51).

როგორც ცნობილია სტრატეგიულ დანიშნულებასთან ერთად რომაული ციხე-ქალაქები წარმოადგენდნენ სახელოსნო ცენტრებსაც. სწორედ ამ ტიპის ნაკეთობათა ადგილზე დამზადებაზე მიუთითებს მოპოვებული მასალები. ამასვე ადასტურებს აფსაროსში ადგილობრივი მცხოვრებლებით დასაქმებული ქურა-სახელოსნოს არსებობაც, რომლის მიზანი აქ განლაგებული გარნიზონის საჭირო მასალით დაკმაყოფილება იყო [ხალვაში, 2002:15-20].

ყურადღებას იქცევს ყავისფერკეციანი ამფორის კედლის სხვა ფრაგმენტებიც. ერთ-ერთ მათგანს (გ.ა. 2017/164; **ტაბ. XI/3**) დატანილი აქვს X-სებრი ნიშანი (კეცის სიქე 1,6 სმ), ხოლო მეორე კედლის ფრაგმენტზე (გ.ა. 2017/165; **ტაბ. XI/2**) X-სებრი ნიშანი კვადრატშია ჩასმული, კვადრატის ცენტრსა და ბოლოებზე კი თითისებრი ნაჭდევებია დატანილი. ჯერჯერობით ანალოგების შესახებ ვერაფერს ვამბობთ. ყავისფერკე-

ციანი კოლხური ამფორების ყელის ფრაგმენტებს (გ.ა.2017.106;169) ხშირად მხარზე შერჩენილი აქვთ ყურის მიძერწვის ადგილი. მათი დიდი ნაწილი ბრტყელგანივკვეთიანია (გ.ა.2017/148;149;183;230), ხშირად დაბოლოების ადგილზე დატანილია თითისებრი ნაჭდევი (გ.ა.2017/201). რაც შეეხება ძირებს, ისინი კონუსისებრი ფორმისაა, აქვთ მომრგვალებული საყრდენი არე და შიდა ზედაპირზე სუსტი ვარდული (გ.ა.2017/130;144;145; **ტაბ. XI/4**). გვხდება ასევე დაბალი, კორპუსისაგან შეუმჩნევლად გამოყოფილი ღრუ ძირებიანი ვარიანტებიც (გ.ა.2017/ 47;100).

ქიმისებრშვერილიანი ამფორები – წარმოდგენილია ყურისა (გ.ა.2016/55; **ტაბ. XI/5**) და მაღალი ცილინდრული ქუსლის მქონე ძირებით (გ.ა.2016/123; 256; 2017/110, 137,147,138, 186,187,188) ცილინდრული ფორმის, მოყავისფრო, ზოგჯერ მოჩალისფრო-მოვარდისფრო თიხის, სუფთად განლექილი, ქარსის მინარევებით. ქუსლის საყრდენ არეში მოცემულია მკვეთრი ბურცობი (**ტაბ. XI/6-7**). როგორც ცნობილია ძვ.წ. I და ახ.წ. I სს ფართოდ გავრცელებული ამფორების ეს ტიპი არსებობს ახ.წ. II ს დასაწყისშიაც (მ. ხალვაში, 2002: 24, სურ.18, 19).

ძაბრისებრპირიანი ამფორები – წარმოდგენილია ამ ტიპის პირველი პერიოდის ა ქვეპერიოდის ამფორის პირის, ყელისა და ყურის ფრაგმენტების სახით (გ.ა.2016/87,364; **ტაბ. XI/8**). სუფთად განლექილი, ღია ვარდისფერი კეცი დიდი რაოდენობით შეიცავს ქარსის წვრილ ნამცეცებს. ზედაპირი თეთრი საღებავითაა დაფარული. ამფორების ეს სახე ჩნდება ახ.წ. I ს. შუა ხანებიდან და არსებობს ახ.წ. III ს-შიც. (მ. ხალვაში, 2002:28, სურ.22). ამავე ტიპისაა პირველი პერიოდის ბ ქვეპერიოდის ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ფრაგმენტებიც (გ.ა.2016/426). მოჩალისფრო, განატეხში მოვარდისფრო თიხის, მინარევიანი. აქვს დაბალი პირი, ცილინდრული მოყვანილობის ყელი, რომელსაც ზედა ნაწილში შემოუყვება მკვეთრი წიბო (**ტაბ. XII/1**). მსგავსი ამფორები აღმოჩენილია ათენის აგორაზე, ჰისტრიაში, ბოსფორში და ლატრუსში. ისინი ჩნდება ახ.წ. II ს და არსებობს ახ.წ. III საუკუნის ბოლომდე [ხალვაში, 2002:28].

ვიწროყელიანი ამფორები – გვხდება პირ-ყელისა და ყურის (გ.ა.2016/ 64), კედლისა (გ.ა.2017/122) და ძირის (გ.ა.2017/ 150) ფრაგმენტების სახით. დამზადებულია მოყავისფრო-მოჩალისფრო, განატეხში მოიასამნისფრო თიხისაგან. აქვს კირქვისა და პიროქსენის მინარევები. მსგავსი ტიპის ამფორები ჩნდება ახ.წ. I საუკუნიდან და ფორმათა ცვალებადობით არსებობას განაგრძობენ ახ.წ. V-VI სს. ჩათვლით. ჩრდილო და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში აღმოჩენილი მასალები ცხადყოფენ, რომ ახ.წ. II-III სს-ში ამ ტიპის ამფორების წარმოებას მასიური ხასიათი მიუღია. აფსაროსში მოპოვებული ვიწროყელიანი ამფორების I ჯგუფში გაერთიანებული ყველა ვარიანტი ახ.წ. II ს-ის დასაწყისისა და III ს-ის პირველი ნახევრით დათარიღებულ კულტურულ ფენებში გვხდება. წარმომავლობის ადგილად კი სინოპეს მიიჩნევენ (ხალვაში, 2002: 29-33). როგორც აფსაროსში აღმოჩენილი ამფორების შემსწავლელი მ. ხალვაში აღნიშნავს, გონიო-აფსაროსში მოპოვებულ კერამიკულ მასალაში სიმრავლით სწორედ სამხრეთ შავიზღვისპირეთის უმნიშვნელოვანესი სავაჭრო-სახელოსნო და სატრანზიტო ცენტრის სინოპეს ნაწარმი გამოირჩევა. რაც არაა გასაკვირი თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ სინოპე წარმოადგენდა რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში მდგარი არმიისა და ფლოტის ძირითად დასაყრდენ პუნქტს, საიდანაც ხდებოდა ამიერკავკასიასა და მცირე აზიის ჩრდილოეთ რაიონებში განლაგებული რომაელთა ჯარების მომარაგება.

აფსაროსში მოპოვებული სინოპური ამფორები ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფშია გაერთიანებული – ახ.წ. I- III სს. სადაც რვა ტიპია გამოყოფილი და ახ.წ. IV-VI სს. (მ. ხალვაში, 2002 :37-41, 51-52). 2016 წელს მოპოვებული ამფორები პირველი ქრონოლოგიური ჯგუფის პირველ ვარიანტშია გაერთიანებული, აქვს რგოლისებრქიმიანი ლილვისებური პირი და ყელზე მიმერწვის ადგილიდან ჰორიზონტალურად განზიდული პროფილირებული ყურები. ერთ-ერთ მათგანზე (გ.ა.2016/224; **ტაბ.XII/2**) თითქოს დამღაცაა დატანილი (ჯერჯერობით მისი განსაზღვრა არ ხერხდება). წარმოდგენილია მათი ძირ-ქუსლის სხვადასხვა ვარიაციები (გ.ა.2017/137,147). რამდენიმე ფრაგმენტიცაა წარმო-

დგენილი ნარინჯისფერკეციანი, ამფორის კონუსური ფორმის ძირები (გ.ა.2017/76;79;98). ვარდისფერკეციანი ამფორები კი წარმოდგენილია კედლისა და ყურის უსახური ფრაგმენტების სახით (გ.ა.2017/129;231), რის გამოც ძნელია ტიპის განსაზღვრა და რომელიმე ჯგუფში გაერთიანება. იგივე შეიძლება ვთქვათ მასიური ნარინჯისფერკეციანი ყურების შესახებაც (გ.ა.2017/ 79,107).

რაც შეეხება ადრემუასაუკუნების კერამიკული ტარას, წარმოდგენილია სინოპური ამფორის კედლისა და ყურის (გ.ა.2016/36,39; 2017/20;22,34,55,154,181; **ტაბ. XII/3**) ასევე გოფრირებულზედაპირიანი კედლისა და დაღარულზედაპირიანი ყურის ფრაგმენტების სახით (გ.ა.2016/ 36;39, 2017.8,26,128,224; **ტაბ. XII/5**).

სიახლეა მომრგვალებულძირიანი ამფორის ძირის ნატეხი (გ.ა.2017/ 190; **ტაბ. XII/4**), რომლის მსგავსიც მოპოვებულია ბიჭვინთაში [ბერძენიშვილი, ფუთურიძე, 1975: 269, სურ.57].

ლუთერიები- სინოპური ნაკეთობიდან გვხდება ასევე ლუთერიის პირის, ძირ-კედლისა და ტუჩ-მილის (გ.ა.2016/ 28,32,66,44. 2017/52,63,85,151) ფრაგმენტები. ისინი სხვადასხვა ზომისაა, კეცი (მოთეთრო იასამნისფერი, პიროქსენისა და კირქვის უხეში მინარევებით) და ფორმა ძირითადად ერთნაირია. განსხვავებულ სახეობას ქმნის ლუთერიის პირ-კედლის (გ.ა.2017/52; **ტაბ. XII/6**) ფრაგმენტის პირის შიდა კალთის მოყვანილობა. ამ ფორმისათვის (ა სახეობა) დამახასიათებელია – პირის შიდა კალთის ტანისაგან ბასრი იარაღით შესრულებული ღარით გამოყოფა. ანალოგიურად გაფორმებული ლუთერიები ელინისტურ ხანაშიც იყო გავრცელებული და შენარჩუნებულია ახ.წ. I-II სს (ებრალიძე, 2005:70, სურ.50). რაც შეეხება ლუთერიის პირ-კედლის (გ.ა.2016/387,431; 2017/127,153,157; **ტაბ.XII/7**) ფრაგმენტებს – ბ სახეობისაა. მათ პირისა და ტანის შეერთების ადგილას მომადლო, მკვეთრი რელიეფური ქიმი შემოუყვება. უახლეს მონაპოვრებში გვაქვს მსგავსი, შედარებით პროფილირებული ფრაგმენტები (გ.ა.2016/389), რომელსაც პირის კიდეზე ნაკაწრები (თითქოს დამლა) აქვს დატანილი. მოხერხდა მისი რესტავრაცია. ამ ტიპის ლუთერიები ახ.წ. II-III სს თარიღდება [ებრალიძე, 2005: 71, სურ.51, **ტაბ. VIII/2**].

წითელლაკიანი კერამიკა – ჯამის პირ-კედლის ფრაგმენტი (გ.ა. 2017/146; ტაბ. XII/8), მარყუჟისებრი მინაძერწით თარიღდება ახ.წ. I საუკუნის მეორე-მესამე მეოთხედით. მსგავსი ჯამი აფსაროსში ადრეც აღმოჩნდა პრინციპიის მესამე სათავსოში, იმპერატორ ნერონის სახელზე მოჭრილ მონეტასთან ერთად (ებრალიძე, 2005: 20). მე-7 ტიპშია გაერთიანებული წითელლაკიანი სადა ჯამის პირ-კედლისა და ძირის (გ.ა. 2016/ 306; ტაბ. XII/9) ფრაგმენტი. ეძებნება არაერთი პარალელი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში და ბიჭვინთის ნაქალაქარზე (ებრალიძე, 2005:39). ფართოდაა გავრცელებული ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, დათარიღებულია ახ.წ. I-II სს [ებრალიძე, 2005: 39 იქვე: სხვ. ლიტერატურა]. წითელლაკიან კერამიკაში კვლავაც წამყვან ადგილს იკავებს მოზრდილი, მოჩაღისფრო თიხისაგან დამზადებული, სწორპირიანი ჯამები (ტაბ. XII/10). მსგავსი ნიმუშები გაერთიანებულია მე-12 ტიპში და დათარიღებულია ახ.წ. III საუკუნით [ებრალიძე, 2005: 43].

ჭრაქები – ერთ ერთი ნიმუში (გ.ა.2016/ 418; ტაბ.XIII/1) თითქმის მთლიანადაა დაცული, აკლია ყური. თიხა მუქი ყავისფერი, სუფთად განლექილი. ფარაკი დაფარულია ბორჯღალისებური ორნამენტით. მსგავსი ჭრაქი პირველად აღმოჩნდა აფსაროსში. მთლიანადაა ასევე წარმოდგენილი მეორე სადა ჭრაქი (გ.ა.2017/225; ტაბ. XIII/3). გვაქვს მესამე ჭრაქის ფარაკიც (გ.ა.2016/419; ტაბ. XIII/2). საპატრუქე მილთან ახლოს აქვს საზეთე ნახვრეტი. იგი ვარდისფერკეციანია, შეიცავს მცირე ზომის პიროქსენის მინარევებს. მიუხედავად ორნამენტის ნაწილობრივი დაზიანებისა, მაინც შესაძლებელი ხდება მასზე ლომის რელიეფური გამოსახულების აღქმა. მსგავს ფარაკიანი ჭრაქი გონიო-აფსაროსში პირველად აღმოჩნდა. განეკუთვნება პერგამონულ ნაწარმს და ახ.წ. I საუკუნის ბოლოსა და II საუკუნის დასაწყისით თარიღდება. [Bailey, 1988: 219-221]. ანალოგიური ჭრაქები აღმოჩენილია, როგორც ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, ისე აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის სხვადასხვა ძეგლებზე. აღსანიშნავია რომ ცხოველთა გამოსახვა ძალზე პოპულარული იყო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირულ ნაწარმზე [Vessberg: 1953: 305; Roth: 1996: 167-171].

მინის ნაკეთობანი – ვერტიკალურწიბოიანი ფიალები (გ.ა. 2016/ 226; ტაბ. XIII/4), მინა კრიალა ცისფერია, გარეზედაპირზე დატანილია ვერტიკალური წიბოები. ისინი ჩამოსხმა-პრესირების გზითაა დამზადებული და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის სახელოსნო ცენტრებს მიეკუთვნება. როგორც ცნობილია, ეს ჯგუფი აფსაროსის მინის ნაკეთობებში გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებით. გვხდება ამ ტიპის ფიალების სხვადასხვა ნაირსახეობანიც, შალიკაძე, 2000: 56-61, სურ.1-5). ისინი ახ. წ. I ს. მეორე ნახევრით თარიღდება [შალიკაძე 2004:17-20, კახიძე, შალიკაძე, 2009:57, კატ.59, ფიგურა 1].

კვლავაც გვხდება თავისუფალი ბერვის გზით დამზადებული მინის ჭურჭელი: გამოვყოფთ სანელსაცხებლის პირ-ყელის ფრაგმენტებს (გ.ა.2016/227; გ.ა. 2017/197; ტაბ. XIII/5), რომელთათვისაც დამახასიათებელია რგოლისებრი პირი და მაღალი ფართო ცილინდრული ყელი. მინა კრიალა ცისფერი, ბუმბულეებიანი. ასევე გვხდება გრაფინისებრი ჭურჭლის პირისა და ყურის მცირე ფრაგმენტები (გ.ა.2017.166; ტაბ. XIII/7) მოცისფრო, აქვთ ბრტყელი გარეთ გადაშლილი პირი. ყელზე შემოუყვება მინის რგოლისებრი სარტყელი. თხელკედლიანი. პირის სიფართოე 1,5 სმ, მინის სისქე 0,3 სმ. გვაქვს გრაფინისებური ჭურჭლის ოვალურგანიკვეთიანი ყურიც (გ.ა. 2016/59; გ.ა. 2017/ 196, 237; ტაბ. XIII/6). ისინი ახ.წ. I-II სს-ით თარიღდება (შალიკაძე, 2004:31-32, სურ.23).

შედარებით კარგადაა დაცული სასმისის ძირ-ქუსლის ფრაგმენტები. ისინი შეიძლება დავალაგოთ აფსაროსში წარმოდგენილი ძირების ტიპოლოგიის მიხედვით. I ტიპის ჭურჭლის ბრტყელ, დისკოსებურ ძირს ზედაპირზე აქვს ბურცობი (გ.ა.2016/464; ტაბ. XIII/8). ზოგიერთის ორმაგკედლიანი ქუსლის შიგა ზედაპირი კი სფეროსებურად არის შეზნექილი (გ.ა.2016/434, 2017.74,206,228,235; ტაბ.XIII/9). როგორც ცნობილია, ბრტყელძირიანი სასმისები ფართოდ ჩანს გავრცელებული ანტიკურ სამყაროში [Сорокина, 1962:223 рис. 9/2, 6; 1963:158, рис. 6/55; Кунина, Сорокина, 1972; Кунина 1997: 158, кат. 6, 55; Isings 1957:48, ფორმ.34]. ჩვენს მიერ წარმოდგენილი ნიმუშები კი მიეკუთვნება დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ჯგუფს და ახ. წ. I-III სს. თარიღდება.

IV ტიპშია გაერთიანებული სასმისის ძირები, რომელთაც აქვთ ორ-მაგკედლიანი ღრუ ქუსლი და კონუსური შეღრმავება (გ.ა.2017/197; **ტაბ. XIII/10**). მინა კრიალა ცისფერია. დიამეტრი 3,7 სმ. მსგავსი ძირები თარიღდება ახ.წ. III საუკუნით [შალიკაძე, 2004:44. სურ. 44].

მე-7 ტიპის სასმისებს უახლესი მონაპოვრებით დაემატა ორი ცალი ძირ-ქუსლის ფრაგმენტი (გ.ა.2016/266; **ტაბ. XIII/11**). ასეთი ძირები კანთაროსებს, ან კიდევ ნახევარსფეროსებრტანიან სასმისებს ეკუთვნოდა. პანტიკაპეონში მსგავსი ორი მთლიანი ცალია აღმოჩენილი. მათი ტანი ნახევარსფეროსებრი მოყვანილობისაა. მცხეთა-სამთავროში აღმოჩენილი მსგავსი სასმისი კი კონუსისებრი მოყვანილობისაა. ისინი ახ.წ. III საუკუნიდან ჩნდება [შალიკაძე, 2004:46-47. სურ.47]. მნიშვნელოვანია რომ მათთან ერთად მოპოვებული იქნა ამავე პერიოდით დათარიღებული თიხის მინიატურული (**ტაბ. XIV/4**), მთლიანად დაცული ლანგრისებური ჭურჭლები (**ტაბ. XIV/3**), ყვითელი პასტის მძივი (**ტაბ. XIV/7**) და ბეჭდის გემა ტიხე ფორტუნას გამოსახულებით (**ტაბ. XIV/8**). ერთი ცალია ცილინდრულ ფეხიანი სასმისის ძირ-ქუსლის ფრაგმენტი (გ.ა.2016/121; **ტაბ. XIII/12**). იგი მომწვანო ფერისაა და ბუმბუტულებიანია. მიჩნეულია აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ნაკეთობად და თარიღდება ახ.წ I-III საუკუნეებით [კახიძე, შალიკაძე, 2009: 74, ფიგ. 24].

რომანიზებული ჭურჭელი – ქოთნებს აქვს გარეთ გადაშლილი, პროფილირებული პირი. ერთ ნაწილს გარეთა კალთაზე რელიეფური ზოლი თუ ღარი მიუყვება (გ.ა.2016/ 426, 399,385,4261238; 2017/ 131; **ტაბ. XIV/1-2**), შიდა კალთა ჩაღრმავებულია, როგორც ჩანს ხუფის მორგების მიზნით. ზოგიერთის პირი სწორია, ყელი დაბალი, ტანი ღრმა ტევადობის, მომრგვალებული. ძირი-ბრტყელი. აქვთ მრგვალ თუ ბრტყელგანივკვეთიანი ყურები, რომელთა ზედა ბოლო პირთან ახლოს, ქვედა კი მხრის არეშია მიძერწილი. ტანის ნაწილი სადაა. ზოგიერთ ნიმუშზე პირის, ყელის და იშვიათ შემთხვევაში მთელ ტანზე, გვხდება ღარის ორნამენტი (გ.ა.2016/ 425). არის პირს ქვემოთ თითისებრ ნაჭდევიანი ნიმუშებიც.

ე.წ. რომანიზებულ ნაკეთობების ჯგუფში გამორჩეულია ფართო ლანგრისებრი ჭურჭლები (გ.ა.2016/ 470,474; 2017/193). შესაძლება მო-

გვეცა ერთ ერთ მათგანის მთლიანი ფორმის აღდგენისა (ტაბ. XIV/3). იგი დამზადებულია მოყავისფერი-მოწითალო თიხისაგან, შერეული აქვს თეთრი კირქვისა და პიროქსენის წვრილი მინარევები. ატყვია ცეცხლზე გამოყენების კვალი .

როგორც ჩანს ახალი აღმოჩენებით კიდევ უფრო გამრავლდა განსხვავებული ვარიაციების მქონე ე. წ. „ რომანიზებული“ სამზარეულო კერამიკული ნაწარმი. როგორც ჩანს, თვით მეციხოვნეების მიერ დამზადებული ამ სახის ნაკეთობანი საკმაოდ ფართო მოხმარების საგანი ყოფილა [ასათიანი, 1975:201-252. იქვე შესაბამისი ლიტერატურა; კახიძე, 2004:54]. ცალკე შეიძლება გამოვყოთ მინიატურული ზომის ჭურჭელი (გ.ა.2016/463; ტაბ. XIV/4), რომლის მსგავსი ნიმუში მოპოვებულია სამხრეთი კარიბჭის ტერიტორიის გათხრებისას. მისგან განსხვავებით ჩვენი მონაპოვარი შედარებით სუფთად განლექილი თიხისაგანაა დამზადებული. უსახური ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი დოქის პირის, ყურისა და ძირის ნატეხებიც. ყურადღებას იქცევს მოყავისფრო-მოწითალო ფერის თიხის ხუფები (გ.ა.2016/25,70; 2017/1,51,90). მათ აქვთ დისკოსებურად გაფართოებული კალთა და ცენტრში ღილისებრი, ან ბრტყელი ფორმის სახელური. ისინი კვლავაც იმეორებენ გონიო-აფსაროსში ადრე აღმოჩენილ ფორმებს [კახიძე, 2004:55-56; სულავა, 2009:66; მამულაძე, შალიკაძე, ასლანიშვილი, 2013:194]. გვხვდება ამფორისთვის განკუთვნილი ხუფებიც. ხუფად გამოყენებული ჩანს ბუნებრივი დისკოსებური მოყვანილობის ბრტყელი ქვებიც (გ.ა. 2016/ 91).

სამშენებლო კერამიკა – უმეტესობა სოლენის ტიპის კრამიტია. დამზადებულია მოყავისფრო-მოწითალო ფერის თიხისაგან. აკეცილი გვერდის ზომები სხვადასხვაა. გამოირჩევა კარგად განლექილი და უხეში მინარევებიანი თიხისაგან მოჭრილი ცალებიც. შესაძლოა ისინი ადგილზე იყოს დამზადებული (გ.ა.2016/43,56, 62,100; 2017/ 87,88,161; ტაბ. XIV/9). ზოგიერთ ნიმუშზე რელიეფური ქედებია დატანილი (გ.ა.2016/395; 2017/38,182; ტაბ. XIV/11). არის სინოპური ცალებიც (გ.ა.2016/ 169,301, 394; ტაბ. XIV/10).

გვხვდება თიხის ფილების ფრაგმენტები (გ.ა.2017.41,50,113), რომელთაც ცენტრსა თუ კიდეზე შერჩენილი აქვთ კონუსური ფორმის

ქიმისებრი შვერილები (**ტაბ. XIV/12**). მსგავსი კონუსურქიმიანი თიხის ფილები მოპოვებულია ბიჭვინთაშიც, თუმცა აქაც ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი, რაც ართულებს ქიმების რაოდენობის, ან მათი დანიშნულების გარკვევას [აფაქიძე, 1976:238, სურ. 531-539].

გამორჩეულია ყავისფერკეციანი დეკორატიული ფილა (გ.ა.2017/126; **ტაბ. XIV/13**), ბრტყელი, ზედაპირზე გადმოცემულია ადამიანის სახე (თვალი, წარბი და პირის ფორმები). ანალოგების შესახებ ვერაფერს ვამბობთ. გარდა ამისა, გვაქვს ორი ცალი კალორიფერი (გ.ა.2017/ 32,321). ორივე მათგანი წრიული ფორმისაა, დიამეტრი – 19 სმ.

მოჭიქული კერამიკა – ჯამის პირ-კედლის ფრაგმენტები (გ.ა.2016/ 75,97; **ტაბ. XVI/1-2**). წარმოდგენილი ნიმუშები მოვარდისფრო თიხისაა, პირი ბრტყელი, კალთა ნახევარსფეროსებური. ორფრად მოჭიქული. გაფორმებულია მწვანე, ღია მწვანე და მოყვითალო ფერის საღებავით. ზოგიერთი ფრაგმენტი გარეპირზე ამოკაწრულია ბადისებრი ორნამენტით, ხოლო შიდა მხრიდან სპირალური ხვრებით. მსგავსი გაფორმების ჯამები ჩნდება XVI საუკუნის დასაწყისიდან და არსებობენ XVII საუკუნის შუა ხანებამდე. წარმოადგენს იმპორტულ ნაკეთობას. არის ასევე სხვა ჭურჭლის ძირებიც (გ.ა.2017/103). წითელკეციანი, მინარევებით. მათი ანგობირებული ზედაპირი ორივე მხარეს ყვითლად ან მწვანედაა მოჭიქული. როგორც თიხის მიხედვით ჩანს, ისინი ადგილობრივი ნაკეთობა უნდა იყოს. აფსაროსში აღმოჩენილი მსგავსი ნაკეთობები თარიღდება XVII-XVIII სს. ასევე შეიძლება ითქვას სხვა ჭურჭლის დოქის (?) კედლის ფრაგმენტის შესახებაც, ოღონდაც მისი შიდა პირი ყავისფრად, ხოლო გარე-მწვანედაა მოჭიქული. გვხდება ყვითლად მოჭიქული ჯამის პირ-კედლისა (გ.ა.2017/213) და მწვანედ მოჭიქული ლანგრის პირ-კედლის ფრაგმენტებიც (გ.ა.2017/ 13; 14; 25; **ტაბ. XVI/3-4**). ლანგრის კიდეაკეცილი პირი ბრტყელი და გარეთკენ გადაშლილია. ტანი მომრგვალებული, შიდა პირზე გადავლებული აქვს მწვანე ფერის ჭიქური. მსგავსი გაფორმების ჭურჭლები ჩნდება XVI საუკუნის დასაწყისიდან და არსებობს XVII საუკუნის შუა ხანებამდე. წარმოადგენს იმპორტულ ნაკეთობას [ქამადაძე, 2014: 325-328; 2016:78-102].

ამ წლების მონაპოვრებში გვხვდება ფაიანსის თეფშის ძირკედლის ფრაგმენტები (გ.ა.2017/93; ტაბ. XVI/5). აქვს გარეთკენ გაფართოებული ტანი, რგოლისებრი ქუსლი და ბრტყელი ძირი. კედელზე საგანგებო ნახვრეტია დატანილი. დაფარულია ცისფერი საღებავებით შესრულებული მცენარეული ორნამენტებით. ძირის დიამეტრი – 10 სმ-ია. დამზადებულია იზნიკში, II დამასკოს სტილით 1515/30-1555 წწ. [ქამადაძე, 2014 (1): 223-232]. აღმოჩნდა ასევე კობალტის თეფშის პირ-კედლის ფრაგმენტი (გ.ა.2017/ 93; ტაბ. XVI/7), რომელსაც აქვს სადა, მომრგვალებული კიდე, შიგნით და გარეთ მოხატულია ცისფერი საღებავით შესრულებული მცენარეული ორნამენტით. ეს ნიმუშიც დამზადებულია იზნიკში, II დამასკოს სტილით 1525/30-1555 წწ [ქამადაძე, 2014 (2): 223-232]. ყურადღებას იქცევს ფაიანსის ჯამის, ფიალისა თუ თეფშის პირ-კედლისა და ძირის მცირე ფრაგმენტები (გ.ა.2017/12;18;102). მათ თეთრ ფონიან შიგა პირზე ყავისფერი და მწვანე საღებავებით შესრულებულია მცენარეული ორნამენტი (ტაბ.XVI/6). დამზადებულია იზნიკში, III როდოსული სტილით 1550-1700 წწ. [ქამადაძე, 2016:78-102]. ქუთაჰიური ნაწარმი წარმოდგენილია ფინჯნის პირ-კედლის ფრაგმენტებით (გ.ა.2017/2). მოხატულია ცისფერი კობალტის საღებავით, თარიღდება XVII-XVIII სს [ქამადაძე, 2016:48-61].

გვიანშუასაუკუნეებითაა ასევე დათარიღებული კეცის ფრაგმენტები (გ.ა.2017/60; 61; 94), რომელთაც აქვთ მასიური, მომრგვალებული პირი და ბრტყელი ძირი. არის ასევე ყავისფერკეციანი დოქის, ოვალურგანიკვეთიანი ყური (გ.ა.2017/59). მათ ზედაპირზე წყვეტილი ჭდეებია დატანილი. დიამეტრი 3,6 სმ-ია; გვხვდება ყავისფერკეციანი შანდალებიც (გ.ა.2016/ 60, ტაბ. XVI/10; გ.ა.2017. 15; ტაბ. XVI/9). მათგან ერთ-ერთს (გ.ა.2017. 15; ტაბ.XVI/9) აქვს ცილინდრული ფორმის სასანთლე კორპუსი და ჯამისებრი დაბოლოება. სიმაღლე 11,1 სმ; პირის დიამეტრი 3,7 სმ. განსხვავებული ფორმისაა მეორე, შედარებით ღია ფერის შანდალი (გ.ა.2016/ 60, ტაბ. XVI/10). არის ნაცრისფერკეციანი ჩიბუხიც (გ.ა.2017/ 17; ტაბ. XVI/8), რომელსაც აქვს ბრტყელი კორპუსი და მოკლე სატარე მილი. შემკულია დახრილი გეომეტრიული ჭდეების ორნამენტით. თარიღდება XVII საუკუნის ბოლო პე-

რიოდითა და XVIII საუკუნის დასაწყისით. მსგავსი ტიპის ჩიბუხები აფსაროსის გარდა გვხვდება გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს სხვადასხვა ძეგლებზეც: თბილისი, გორი, ყარაღაჯი, მცხეთა, რუსთავი, გრემი, გუდარეხი, დმანისი, და სხვ. [ვრცლად იხ. ქამადაძე, 2016: 134].

სხვა მონაპოვრები – წელს პირველად აღმოჩნდა მთლიანად დაცული ამფორისკი (გ.ა.2017/184; **ტაბ. XIV/5**). მოჩალისფრო-მოვარდისფრო მსხვილმინარევიანი თიხის, აქვს მომრგვალებული პირი, გამოყვანილი ყელი, სფეროსებრი მოყვანილობის ტანი და ბრტყელი ძირი. სიმაღლე 30 სმ, პირის დიამეტრი 3,7 სმ, ყელის – 2,6 სმ, ტანის – 8,3 სმ, ძირის – 3,4 სმ. მსგავსია ბიჭვინთის შიდა ციხის მე-13 ნაკვეთში მიმდინარე არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩენილი ნიმუშებისა (ლორთქიფანიძე, 1975: ტაბ.35/3). ბიჭვინთის ნიმუშებისაგან განსხვავებით, ჩვენთან აღმოჩენილი ამფორისკი თანმხლები მასალისა და კულტურული ფენის მიხედვით, კარგად თარიღდება ახ. წ. I ს მეორე ნახევრით.

სიახლეა ასევე მოყავისფრო-მოწითალო თიხისგან დამზადებული სუფთად განლექილი, პიროქსენისა და წვრილი ქარსის მინარევების შემცველი ამფორისკის ძირ-კედლის ფრაგმენტიც (გ.ა.2017/101; **ტაბ. XIV/6**). მას აქვს კოლხური ამფორის მსგავსი ტანი და ძირი. დაცული ფრაგმენტის სიმაღლე 10,5 სმ-ია. მსგავსი ამფორისკი მოპოვებულია ქობულეთ-ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე, 85-ე სამარხში (კახიძე, ვაშაკიძე 2010:41, სურ.50/11). ჯერჯერობით ვერაფერს ვამბობთ სხვა პარალელების შესახებ. ეს ნიმუშიც მოპოვებულია ამფორისკის თანადროულ კულტურულ ფენაში. სავარაუდოდ იგიც ამავე პერიოდით უნდა დათარიღდეს.

ამ წლების მონაპოვრებში გვხვდება ცისფერი და ყვითელი პასტისაგან დამზადებული მანდარინისებრი ფორმის მძივებიც (გ.ა.2016/232; გ.ა.2017/ 258; **ტაბ. XIV/7**). მსგავსი ფორმის ერთი ნიმუში აფსაროსში ადრეც იყო მიპოვებული, ოღონდ მომწვანო ფერის. ისინი ძირითადად წარმოადგენს ეგვიპტური ფაიანსის ჯგუფის მძივებს, რომლებიც ფართოდ ჩანს გავრცელებული ანტიკურ სამყაროში, როგორც ადრეულ

ეპოქებში, ასევე, რომაულ ხანაშიც. აფსაროსის მძივები ახ.წ. II-III საუკუნეებისაა. მსგავსი მძივები მოპოვებულია სოფელ მახოს ახ.წ. III და IV საუკუნის დამდეგით დათარიღებულ სამარხებშიც [კახიძე, შალიკაძე, 2015:113]. გარდა ამისა, გვაქვს შავი ფერის მინის რგოლისებრი ფორმის მძივი, რომელიც მხოლოდ ერთი ცალია.

აღსანიშნავია სარდიონის ქვისგან დამზადებული ბეჭდის გემა (გ.ა.2016/233; **ტაბ. XIV/8**). მასზე ქალღმერთ ტიხე-ფორტუნას გამოსახულებაა დატანილი. მსგავსი გემა მოპოვებულია გონიო-აფსაროსში 2000 წელს წარმოებული გერმანულ-ქართული ექსპედიციის მიერ ციხის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში. ოვალური ფორმის გემაზე გამოსახულია ტიხე-ფორტუნა თავით პროფილში. ღვთაება დგას გრძელი ქიტონით შემოსილი. მარცხენა ხელში სიუხვის ყანწი უჭირავს. მარჯვენათი კი საჭეს ეყრდნობა. ბედისწერის ქალღმერთი – ტიხე-ფორტუნა თავდაპირველად მიწათმოქმედებისა და ქალთა მფარველი იყო, შემდეგ ბედნიერების მომტანი ღვთაება. იგი ანტიკურ გლიპტიკაში ერთერთ ყველაზე გავრცელებულ ღვთაებას წარმოადგენდა. განსაკუთრებით პოპულარული გახდა ელინისტური პერიოდიდან. ითვლებოდა ანტიოქიის, ალექსანდრიის მფარველად. ქვის ფორმით, გამოხატულების სტილის და კვეთის მანერის მიხედვით მსგავსი ნიმუშები ახ.წ. II-III სს თარიღდება [მშვილდაძე, 2009:192, სურ.1/1,2].

მონაპოვრებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული პატარა ზომის ირმის ქანდაკება (გ.ა.2017/257; **ტაბ.XV**), რომელსაც რქებზე არწივი აზის. იგიც პირველი საუკუნის მეორე ნახევრით დათარიღებულ კულტურულ ფენაში აღმოჩნდა.

ბრინჯაოსგანაა დამზადებული სანაყიც (გ.ა.2016/215; **ტაბ. XVI/11**). ბერძნულ-რომაულ სამყაროში უპირატესად ქვის სანაყები გამოიყენებოდა. ცნობილია სხვადასხვა ფორმებიც. მოგვიანებით ისინი ბრინჯაოს სანაყებმა შეცვალეს, რაც კარგად ჩანს უახლესი მონაპოვრის მიხედვითაც. აქვს მაღალი, ბოლოში კონუსისებურად გაფართოებული ტანი (ზედა ნაწილი მომტვრეულია). მსგავსი ნივთი მეორედ აღმოჩნდა აფსაროსის გათხრებისას. შესაძლოა მათ წამლის დასაქუცმაცებლადაც იყენებდნენ [კახიძე, 2004:59-60. სურ.36].

აღსანიშნავია დისკოსებრი მოყვანილობის თიხის საძირავები (გ.ა.2016/92,93,94; ტაბ. XVI/12), რომელთაც ფართო ნახვრეტი აქვთ. მსაგავსი საწაფები მოპოვებულია სამხრეთ კარიბჭესთან აღმოჩენილ არქეოლოგიურ მასალებშიც. მათ პარალელები ეძებნებათ ათენის აგორის ნაკეთობებს შორის [კახიძე, გონიო აფსაროსი IV. 2004:57. სურ.37].

რკინის ნივთები წარმოდგენილია ლურსმნების სახით (გ.ა.2017/16;23;216;220). ისინი ძირითადად ოთხკუთხაგანიკვეთიანია და აქვთ დაბრტყელებული თავი. სიმაღლე 6,1 სმ; 7,7 სმ; 13 სმ 9,5 სმ. ერთი ცალია ნალი (გ.ა.2017/ 218), პატარა ზომის, დიამეტრი 5,9 სმ და რკინის კაუჭი (გ.ა.2017.211).

გვხვდება ქვის სალესები (გ.ა.2017/ 24; ტაბ. XVI/14), საპრიალებლები (გ.ა.2016/120) და საშუალო და პატარა ზომის ბირთვები (გ.ა.2017. 5;39;62; ტაბ. XVI/13).

ასეთია მოკლედ ციხის შიდა ტერიტორიის სამხრეთ აღმოსავლეთ მონაკვეთში 2016- 2017 წლებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები. ამავე ტერიტორიაზე საველე სამუშაოები მომავალშიც გაგრძელდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აფაქიძე, 1977: – აფაქიძე ა., ბიჭვინთის სამშენებლო კერამიკა//დიდი პიტიუნტი II, 223-248; გამომცემლობა „მეცნიერება“ თბილისი.

ბერძენიშვილი, 1975: – ბერძენიშვილი ქ., ფუთურიძე რ., ბიჭვინთაში მოპოვებული ამფორები// დიდი პიტიუნტი I, 252-279; გამომცემლობა თბილისი.

ებრალიძე, 2002: – ებრალიძე ტ., ლუთერიები გონიო-აფსაროსიდან// ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები III, 89-93, ბათუმი.

ებრალიძე, 2004: – ებრალიძე ტ., იმპორტული კერამიკა//გონიო-აფსაროსი IV, 108-120, ბათუმი.

ებრალიძე, 2005: – ებრალიძე ტ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვის-პირეთი გვიანელინისტურსა და რომაულ ხანაში (სავაჭრო-ე-

კონომიკური ურთიერთობანი იმპორტული კერამიკის მიხედვით))// გონიო-აფსაროსი VI, ბათუმი.

თოდუა, 1988: – თოდუა თ., რომაული კულტურა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი// სმამ, თბილისი

კახიძე..., 2002: -კახიძე ა., მამულაძე შ., ებრაელი ტ. 2000 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთი კარიბჭის გარეთ წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ანგარიში// გონიო-აფსაროსი III, ბათუმი.

კახიძე, 2004: – კახიძე ა., მამულაძე შ. სამხრეთ კარიბჭისა და აბანო-თუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წლებში წარმოებული კვლევა-ძიების ძირითადი შედეგები//გონიო-აფსაროსი IV, ბათუმი.

კახიძე, 2009: – კახიძე ა., შალიკაძე თ. მინის ნაწარმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან// ფიჭვნარი IV, გონიო-აფსაროსი IX, ბათუმი – ოქსფორდი.

ლორთქიფანიძე, 1975: – ლორთქიფანიძე ო., ბიჭვინთის შიდა ციხის მე-13 ნაკვეთის არქეოლოგიური გათხრები და იქ აღმოჩენილი არქიტექტურული კომპლექსი// დიდი პიტიუნტი I, თბილისი

მამულაძე..., 2013: – მამულაძე შ., შალიკაძე თ., ასლანიშვილი ლ., გონიოს ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში 2012 წელს წარმოებული გათხრების მოკლე ანგარიში// აჭარა წარსული და თანამედროვეობა I, ბათუმი.

მამულაძე..., 2017ა: – მამულაძე შ. შალიკაძე თ, ქამადაძე კ; 2015 წელს გონიო-აფსაროსში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები// ჭარა წარსული და თანამედროვეობა III, 238-258, ბათუმი.

მამულაძე..., 2017: – მამულაძე შ, შალიკაძე თ, სურმანიძე ნ, ქამადაძე კ; გონიო-აფსაროსში 2014 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში// აჭარა წარსული და თანამედროვეობა III, 207-238, ბათუმი

სულავა 2009: – სულავა ნ., გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის 2004-2005 წლების კვლევა-ძიების შედეგები SW სექტორში (აბანოთუბანი)// გონიო-აფსაროსი VIII, ბათუმი

ქამადაძე, 2014ა: – ქამადაძე კ. გვიანშუასაუკუნეების იზნიკური კერამიკა გონიო-აფსაროსიდან// საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია“, IV მასალები, თბილისი.

ქამადაძე, 2014 ბ: ქამადაძე კ. გვიანი შუასაუკუნეების ერთფრად მოჭიქული კერამიკა გონიო-აფსაროსიდან// საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში – II“, მასალები, ნაწილი III, ბათუმი.

ქამადაძე, 2016: – ქამადაძე კ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (აჭარა) გვიან შუასაუკუნეებში (წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით), (დისერტაცია). ბათუმი

შალიკაძე, 2004: – შალიკაძე მინის ნაწარმი// გონიო-აფსაროსი IV, ბათუმი

ხალვაში, 2000: – ხალვაში მ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის საქალაქო ცენტრები (გონიო-აფსაროსი)// ქალაქები საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბილისი

ხალვაში, 2002: – ხალვაში მ., კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან// გონიო-აფსაროსი II, ბათუმი.

Алексеева, 2007: – Алексеева Е.М. Сорокина Н. П. Коллекция стекла античной Горгиии (I-III вв) Масква

Кунина, 1972: – Кунина Н.З., Сорокина Н.П. Стекланные бальзамарий Боспора// ТГЭ, XIII, сс. 146-177.

Кунина, 1997: – Кунина Н.З. Античноестекловсобрании Эрмитажа, Санкт-Петербург

Karasiewicz-Szczypiorski..., 2016: – Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh, Jaworski P, Wagner M., Gonio (Apsaros) in Adjara: Excavation of Roman fort. Interim report on the first season of the Polish-Georgian archaeological expedition// Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 521-532, Warsaw

Karasiewicz-Szczypiorski..., 2017 – Karasiewicz-Szczypiorski, Sh. Mamuladze., Gonio (Apsaros) in Ajara-Excavation of the Roman Fort. A Polish-Georgian archaeological expedition. Seasons 2014 and 2015// Ajara: Past and Modernity, Volume III, 259-293, Batumi, p.259

Mamuladze..., 2016: – Mamuladze Sh, Karasiewicz-Szczypiorski R, Shalikadze T, Surmanidze N, Kakhidze E., Interim report on the Polish-Georgian excavation of a Roman fort in Gonio (Apsaros) in 2014// Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 533-552, Warsaw

Сорокина, 1962: – Сорокина Н.П., Стекло из раскопок Пантикапея 1949-1959// МИА, 103, сс. 210-236.

Сорокина, 1963: – Сорокина Н.П. Позднеантичное и раннесредневековое стекло с Таманского городища//Керамика и стекло древней ТмутараканиМ., сс. 134-169.

Appolonia, 1983: – Appolonia-Arsuf, Sussman V. “The Samaritan Oil Lamps from Apolonia-*Arsuf“, TA 10, pp. 71-96.1996 Wexler L. & Gilboa G. “Oil Lamps of the Roman Period from Apollonia-Arsuf“, TA 23, pp. 115-131.

Bailey, 1988: – Bailey D.M. A Catalogue of the Lamps in the British Museum, III: Roman provincial lamps, London

Isings, 1957: – Isings Ch. Roman Glass from Dated Finds. Groningen/Jakarta

Potok, 1978: – Potok C., Wanderings, History of the Jews, Ballantine Books

Roth, 1996: – Roth C., Encyclopaedia Judaica, Keter Publishing

Runes, 1959: – Runes, D., Dictionary of Judaism, Citadel Press

Steffoff, 1997: – Steffoff R., Finding the Lost Cities, Oxford Press

Sussman, 1972: – Sussman, V., Ornamented Jewish Oil-lamps, Israel Inst. and Exploration Society

Soden, 1994: – Von Soden W.,The Ancient Orient, William B.Eerdman Publishing.

Vessberg, 1953: – Vessberg, O., “Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus“ Opuscula Atheniensia 1:115-29

ტაბულების აღწერილობა:

ტაბ. I – ციხის საერთო ხედი და უბნები

ტაბ. II – ციხის ტოპოგეგმა

ტაბ. III – 1,2. 2016 წელს შესწავლილი SO-XII სექტორის გეგმა და ჭრილი

ტაბ. IV – 1. SO-XII უბნის საერთო ხედი, 2. I და II ჭრილის საერთო ხედი

ტაბ. V – 1,2,3. I და II ჭრილები

ტაბ. VI – 2017 წელს შესწავლილი SO-XII-XIII სექტორის გეგმა

ტაბ. VII – 1. SO-XII-XIII სექტორებში გამოვლენილი სათავსოების გეგმა, 2. მეორე საამშენებლო დონის გეგმა

ტაბ. VIII – 1,2. SO-XII-XIII სექტორის საერთო ხედი

ტაბ. IX – ნაგებობის აღმოსავლეთი გარე მზიდი კედელი

ტაბ. X – რომაული პერიოდის I და II საამშენებლო დონის ნაგებობათა საძირკვლის ნაშთები

ტაბ. XI – 1. ყელწიბოიანი ამფორის ფრაგმენტი; 2. ამფორის კედლის ფრაგმენტი კვადრატში ჩასმული X-ებრი ნიშნით; 3. ამფორის კედლის ფრაგმენტი X-ებრი ნიშნით; 4. ამფორის ძირ-კედლის ფრაგმენტი; 5. ქიმისებრშვერილიანი ამფორის ყურის ფრაგმენტი; 6, 7. ქიმისებრშვერილიანი ამფორის ძირის ფრაგმენტები; 8. ძაბრისებრპირიანი ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ფრაგმენტები

ტაბ. XII – 1. ძაბრისებრპირიანი ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ფრაგმენტები; 2. ვიწროყელიანი ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ფრაგმენტები; 3. სინოპური ამფორის ყური; 4. მრგვალძირიანი ამფორის ძირის ფრაგმენტი; 5. ტანდალარული ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ფრაგმენტები; 6. ლუთერიის პირ-კედლის ფრაგმენტი; 7. ლუთერიის პირ-კედლის ფრაგმენტი; 8. წითელლაკიანი ჯამის პირ-კედლის ფრაგმენტი მარყუჟისებრი მინაპერწით; 9, 10. წითელლაკიანი ჯამის ძირ-კედლისა და ქუსლის ფრაგმენტები

ტაბ. XIII – 1. რელიეფური რგოლების მქონე ჭრაქი, 2. ჭრაქის ფარაკის ფრაგმენტი ლომის გამოსახულებით, 3. ჭრაქი, 4. მინის ვერტიკალურწიბოიანი ფიალის ფრაგმენტი, 5. მინის სანელსაცხებლე, 6. მინის ჭურჭლის ყური, 7. მინის გრაფინის პირის ფრაგმენტი, 8. მინის სასმისის ძირ-კედლის ფრაგმენტი, 9. მინის სასმისის ძირ-კედლის ფრაგმენტი, 10. მინის სასმისის კონუსურად შეზნექილი ძირის ფრაგმენტი, 11. მინის სასმისის ძირ-ქუსლი, 12. მინის სასმისის ძირ-ქუსლის ფრაგმენტი

ტაბ. XIV – 1,2. ქოთნები, 3. ლანგრისებრი ჭურჭელი, 4. თიხის მინიატურული ჭურჭელი, 5. ამფორისკი, 6. ამფორისკის ძირ-კედლის ფრაგმენტი, 7. მანდარინისებრი ფორმის ყვითელი პასტის მინის მძირვის ფრაგმენტი, 8. გემა ტიხე-ფორტუნას გამოსახულებით, 9,10, 11, 12. სამშენებლო კერამიკა; 13. დეკორატიული ფილა

ტაბ. XV – ირმის ბრინჯაოს ქანაკება

ტაბ. XVI – 1,2,3,4. მოჭიქული კერამიკა; 5. ფაიანსის თეფშის ფრაგმენტი, 6,7. ფაიანსის ფიალის კედლის ფრაგმენტები; 9. თიხის შანდალი; 10. თიხის შანდალი; 11. ბრინჯაოს სანაყი; 12. თიხის საძირავები; 13. ქვის ბირთვი; 14. სალესი

Shota Mamuladze, Tamar Shalikadze,
Lasha Aslanishvili, Sulkhan Mamuladze

**THE MAIN RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS
IN THE SOUTH-EAST PART (SO XII-XIII SECTORS)
OF GONIO-APSAROS FORTRESS IN 2016-2017
SUMMARY**

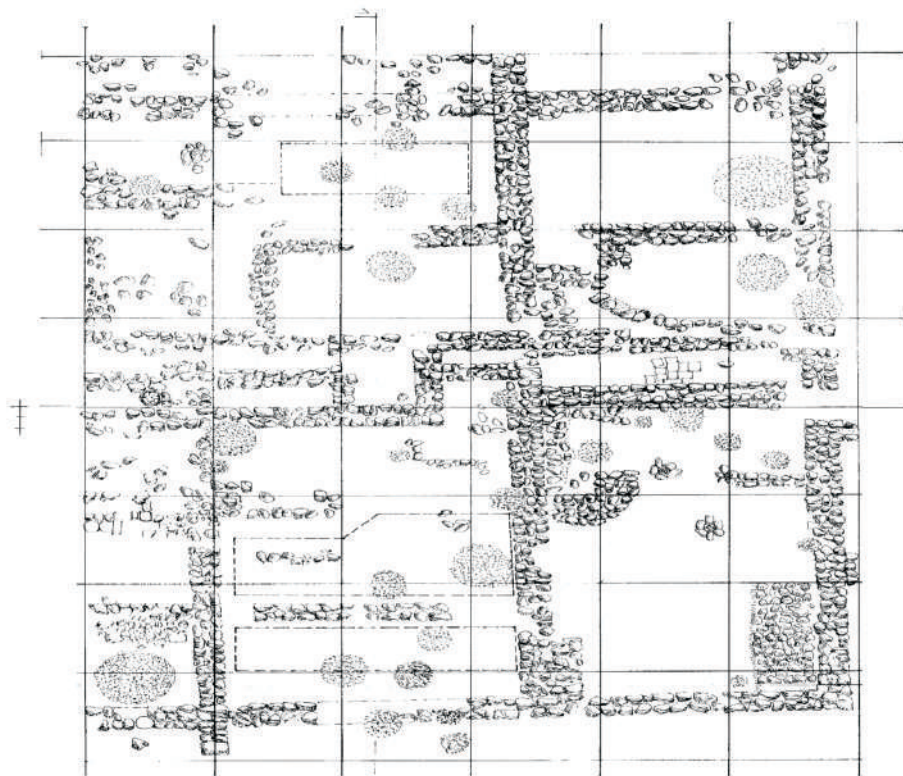
The present work deals with the main results of the archaeological excavations in the south-east part (SO XII-XIII sectors) of Gonio-Apsaros fortress in 2016-2017. The archaeological excavations in this area started in 2012. The most part of the Ottoman and Roman cultural layers were studied. The excavations revealed two constructional levels in these areas, especially in the Roman cultural layer. The remains with floors and materials of the buildings of both periods appeared in the early excavated trenches. The distance between the I and II constructional levels is 60-70 cm, in some areas – up to 1 m. It is obvious that the buildings of the earliest periods were destroyed by fire in the middle period of the II c. The layer of torched remains having 10-15 cm thickness, in some areas – 20 cm thickness on the foundations and floor levels of the buildings of this period are quite visible in the sections. The trenches were expanded in different directions – with 8 sq.m. to the south side and 6 sq.m to the east side. The area of the newly studied part is 224 sq.m. In 2016, for the purpose of studying the remains of the buildings of the II constructional level and stratigraphy and chronology, the sections were made in the free spaces between the foundations of the buildings of the I constructional level of the Roman period. The remains of the building, floor, edging and sewage system of the II constructional level of the Roman period were confirmed in both – I and II sections. The torched layers with 10-15 cm thickness are clearly visible in these sections as well. Various types of ceramic materials and coins were found in these torched layers. The excavations in 2016 also confirmed that the barrack building found

earlier is directly followed by the remains of the second, larger building. The foundations and floors of the newly discovered barrack building from the Roman period located on this territory were studied in 2017. 6 storerooms are found at the I constructional level so far. The archaeological findings of these years mainly include various types of materials from the Ottoman, Byzantine and Roman (I and II constructional levels) periods. The most part of these findings are similar to the materials found inside the fortress in previous years. However, there are new materials as well: amphorisk, also, a bottom-wall fragment of an amphorisk; blue and yellow tangerine-shaped beads; a carnelian gemstone with the image of Tyche-Fortuna Goddess, etc. The most prominent finding is a small-sized bronze statue with the image of a deer and eagle. The findings date back to I-III c. AD.

I

III

1

2

IV

1

2

V

1

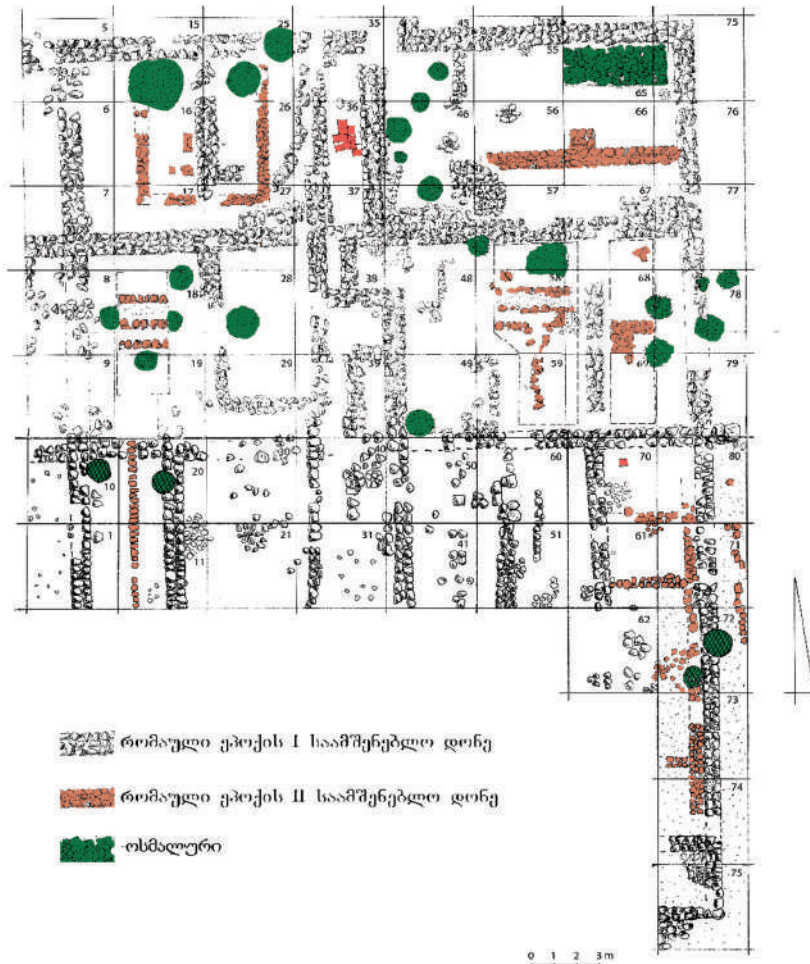

2

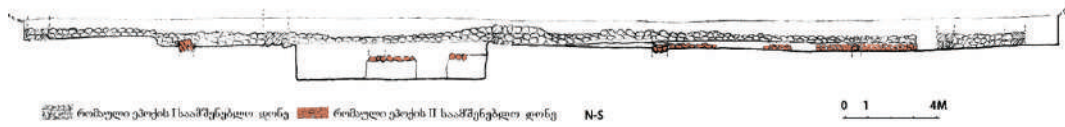

3

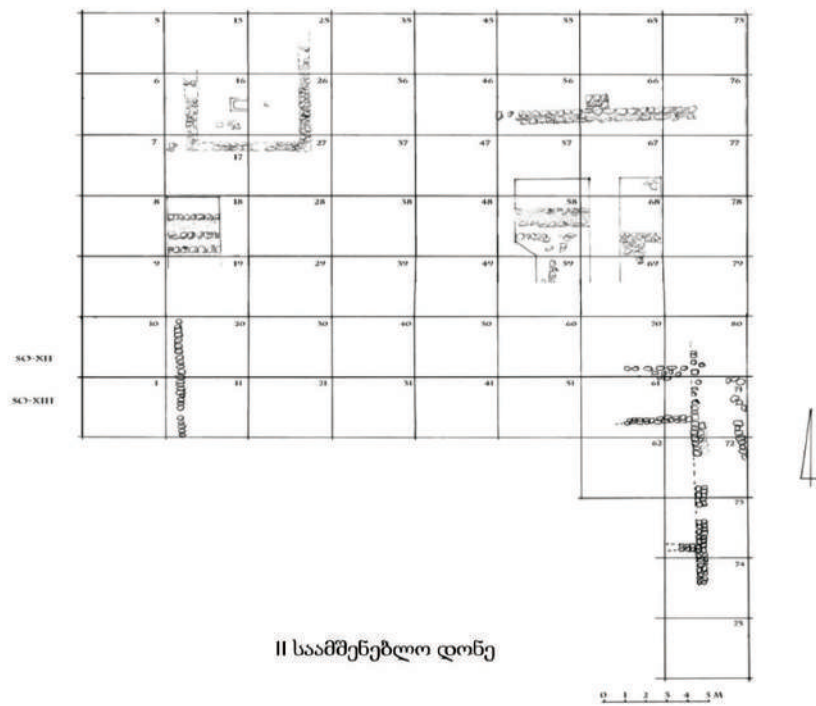
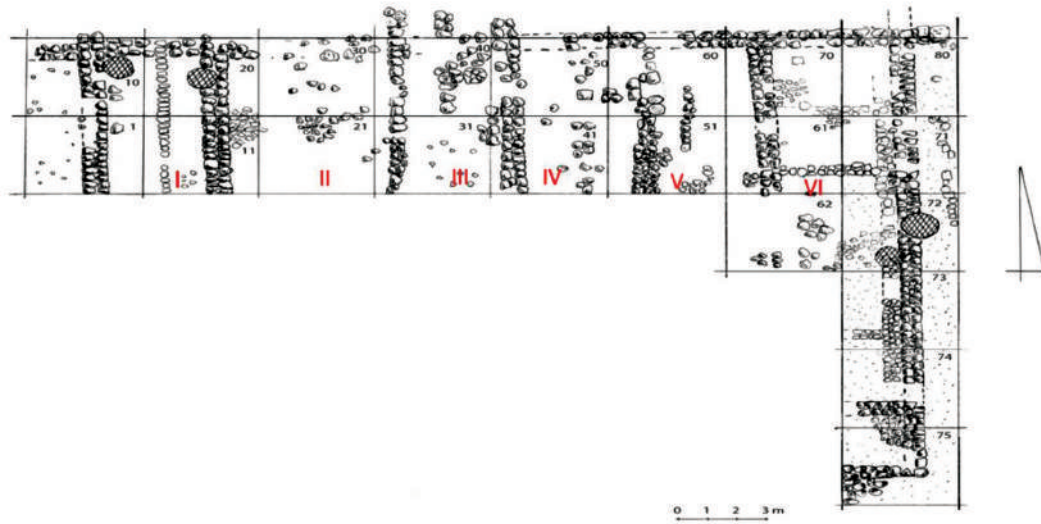
VI

SO-12-13 1017

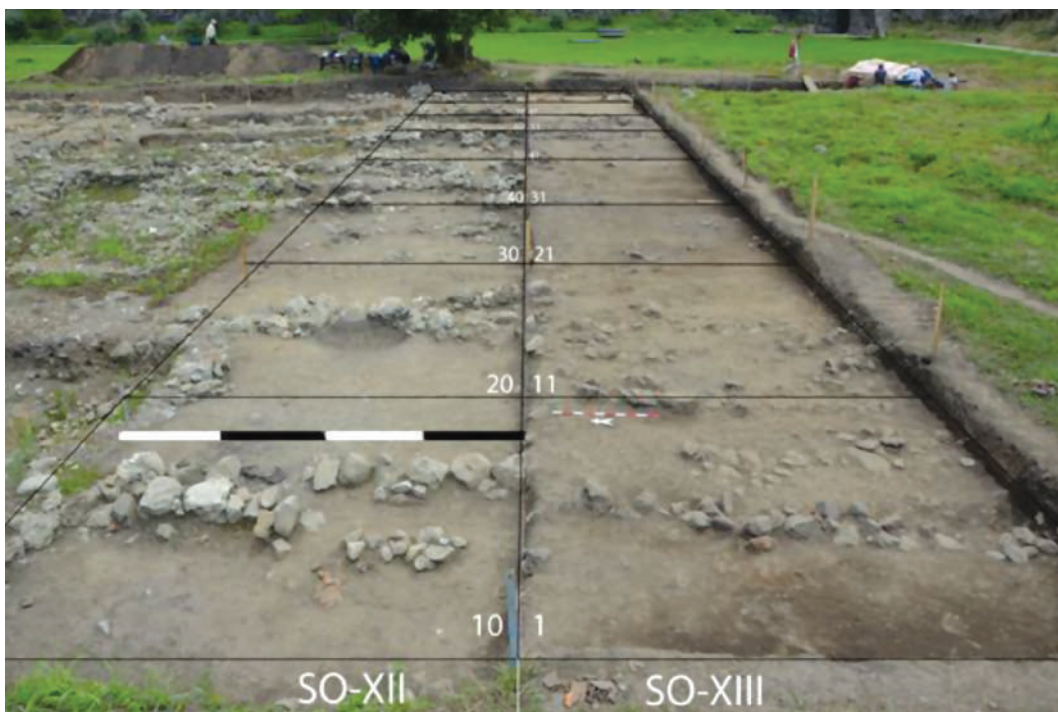
VII

VIII

1

2

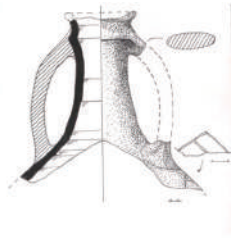
IX

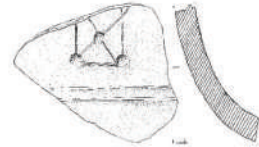
X

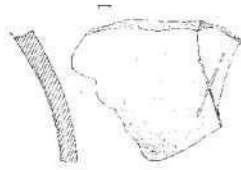
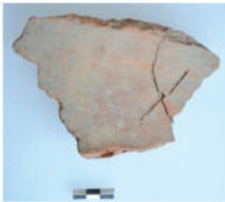
XI

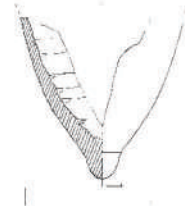
1

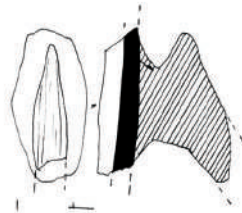
2

3

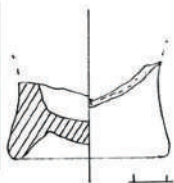
4

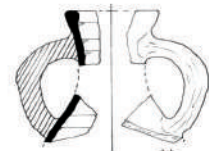
5

6

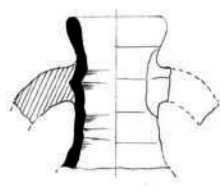

7

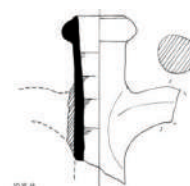

8

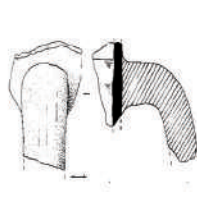
XII

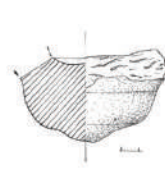
1

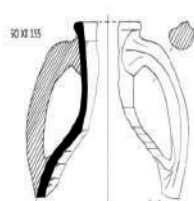
2

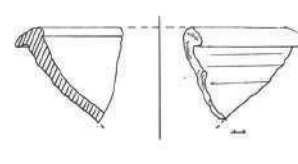
3

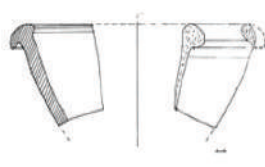
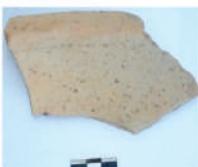
4

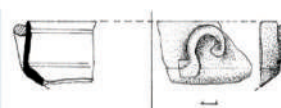
5

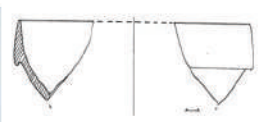
6

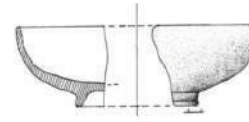
7

8

9

10

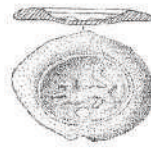
XIII

1

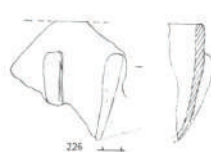
2

3

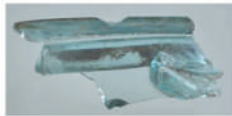
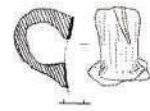
4

5

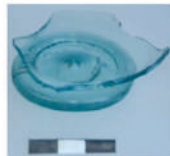
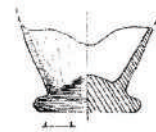
6

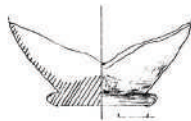
7

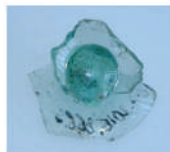
8

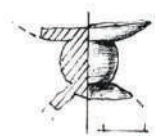
9

10

11

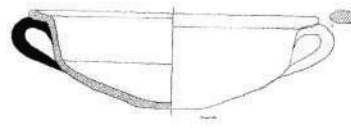
12

XIV

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

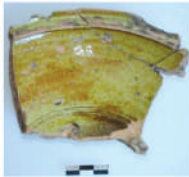
11

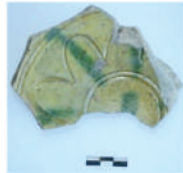
XV

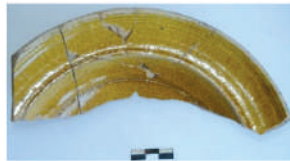
XVI

1

2

3

4

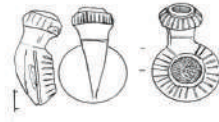
5

6

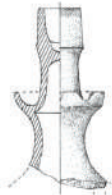
7

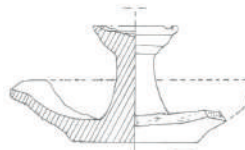
8

9

10

11

12

13

14

შოთა მამულაძე, კახაბერ ქამადაძე,
ლაშა ასლანიშვილი, თათული მოწყობილი

2016-2017 წლებში გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ უბანზე (SWVI და SW IX სექტორები) ნარმოებული კვლევა-ძიების შედეგები

2016-2017 წლებში აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს დაფინანსებით გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის ერთმა ჯგუფმა (ჯგუფის ხელმძღვანელი კ. ქამადაძე) საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიება განახორციელა ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში. 2016 წელს არქეოლოგიური სამუშაოები მიმდინარეობდა SWVI სექტორის 84-81, 94-91 და SWIX სექტორის 4-1;14-11 კვადრატებში (კვადრატების ზომები: 4x4 მ, ხოლო მთლიანი ფართობი 256 კვ.მ) (ტაბ. I).

თავდაპირველად მძიმე ტექნიკის დახმარებით მოიხსნა წინა წლებში ნაყარი (20-30 სმ) მიწის ფენა. როგორც ჰუმუსში, ისე მომდევნო კულტურულ ფენებში, მეტ-ნაკლები რაოდენობით გვხვდებოდა ოსმალური და ბიზანტიური პერიოდის მასალები, თუმცა ამ ეპოქების გამოკვეთილი კულტურული ფენები არ დაფიქსირებულა. ე.ი. ეს ტერიტორია გამოიყენებოდა, როგორც ოსმალთა, ისე ბიზანტიელთა მიერ, მაგრამ არა ინტენსიურად. თანამედროვე ზედაპირიდან 70 სმ-ით დაღრმავების შემდეგ უშუალოდ რომაული პერიოდის კულტურული ფენა იწყება, რომლის სიღრმე რელიეფის შესაბამისად ზოგან 1მ-საც აღემატებოდა.

ციხის ამ მონაკვეთში 2016 წელს გამოვლინდა რომაული პერიოდის საკმაოდ მოზრდილი ნაგებობის ნაშთები, რომლის მშენებლობაში არქეოლოგიური მასალების მიხედვით გამოიკვეთა ორი სამშენებლო ჰორიზონტი. 2016 წელს მოვახერხეთ მხოლოდ ზედა (პირველი) სამშენებლო ჰორიზონტის შესწავლა. სამუშაოების დასაწყისში ჩვენთვის ცნობილი იყო ამ შენობის სამხრეთი კედლის საძირკვლის ნაშთები.

ჯერ კიდევ წინა წლების გათხრების შედეგად გამოვლინდა აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ დამხრობილი სამირკვლის ნაშთები (ტაბ.III/1). შემორჩენილია ორი, ზოგან 3 რიგი. იგი ამჟამად გამაგრებული-კონსერვირებულია. შენობა საკმაოდ დიდი ზომისაა. დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. ვფიქრობთ, ესეც მიმდებარე ნაგებობის მსგავსად ყაზარმა უნდა ყოფილიყო. იგი სიგანეში 16,2 მ-ია და გალავნის კედლიდან 7,40 მ-ითაა დაშორებული. მსგავსი სიტუაციაა ადრე შესწავლილი ყაზარმის ნაშთებთან მიმართებაშიც. გალავნის კედლებსა და ყაზარმის ნაშთებს შორის მთელ სიგრძეზე დატოვებულია თავისუფალი სივრცე რომელსაც, როგორც ჩანს, ძირითადად დამხმარე ნაგებობებისათვის იყენებდნენ (ტუალეტები, ჭები, წყალგაყვანილობათა სისტემები). შენობის კედლები ჩრდილოეთით გაუთხრელ ფართობში შედის. ამჟამად დაცული ნაგებობის სიგრძეა 20,40 მ (გარე ზომები). მისი შიდა სივრცე შუალედური დერეფნით თითქმის ორ თანაბარ ნაწილადაა გაყოფილი (დასავლეთი მხარე-6,40 მ; აღმოსავლეთი მხარე-6,80 მ). ამჟამად კარგად მხოლოდ დერეფნის უკიდურესი სამხრეთი მონაკვეთი 5 მ-ის სიგრძეზეა შემორჩენილი. დანარჩენი მორღვეულია (ტაბ.III/1). მის საპირისპიროდ აღმოსავლეთით მდებარე კედელი შედარებით განიერია და როგორც ჩანს ასრულებდა შუა მზიდი კედლის ფუნქციასაც (კედლის სისქე 65-70 სმ). ეს კარგად ჩანს მთელ სიგრძეზე კედლის სამირკვლებშივე დატანილი ფოსობით. ჯერ-ჯერობით დაფიქსირდა 4 მ-ის ინტერვალით დაშორებული 3 ფოსო. ფოსოების დმ 20-30 სმ-ია, ხოლო. სიმაღლე 35-40 სმ. ეს კედელი მთელ სიგრძეზე საკმაოდ კარგადაა შემონახული. აქ შემორჩენილია სამირკვლის წყობის ორი რიგი. წყობაში პერანგებად გამოყენებულია გვერდებჩამოსწორებული თუ დამუშავებული ქვები, სამაგრ მასალად კი – ალიზი თიხისა და წვრილმარცვლოვანი ქვიშის ნაზავი. აქა-იქ გვხვდება კერამიკის ნატეხებიც (ტაბ.III/1).

საინტერესოა ასევე გარე მზიდი კედლებიც. ნაგებობის უკიდურესი აღმოსავლეთი კედლის ნაშთებიც თითქმის მთელ სიგრძეზე წინა წლების არქეოლოგიური გათხრების შედეგად იყო გამოვლენილი. იგი დასაწყისში და ბოლოში 65-70 სმ სისქისაა. შუა მონაკვეთში კი გაფა-

რთოებულია 1,10-1,40 მ-მდე. შემორჩენილია წყობის ორი ზოგან კი სამი რიგი (ტაბ.III/2).

რაც შეეხება ნაგებობის უკიდურეს გარე დასავლეთ მზიდ კედელს, ისიც საკმაოდ კარგადაა დაცული (ტაბ.IV/1-2). მისი სისქე 65-70 სმ-ია. მთელ სიგრძეზე დატანებულია ხის ბოძებისათვის განკუთვნილი ფოსოები. მათ შორის დაცილება 4 მ-მდეა.

შენობის იატაკი გაუკეთებიათ თიხაზვინულების, კერამიკის, წვრილმარცლოვანი ქვიშის და წვრილი ქვების ნარევით. ეს ყველაფერი ერთად არეული საკმაოდ ღრმად მოუზვინავთ და მოუტკეპნიათ მთელ შიდა სივრცეში. შენობა გადახურული ყოფილა კრამიტით. უბანზე მრავლად გხვდებოდა მათი და სხვადასხვა დანიშნულების კერამიკის ნატეხებიც (ტაბ.V/1-2).

მთლიანობაში ნაგებობის გეგმა საშუალებას იძლევა გარკვეული წარმოდგენა შევიქმნათ მთლიანი შენობის არქიტექტურაზე. იგი მოგრძო ფორმის ორქანობიანი შენობა უნდა ყოფილიყო. შუა ნაწილი კი გვერდით მზიდ კედლებთან შედარებით უფრო მაღალი. ქვის საძირკვლებზე აღმართული კედლები ვფიქრობთ გამართული უნდა ყოფილიყო შემდეგნაირად: გრძელი ბოძები, როგორც შიდა, ისე გარე მხრიდან სიმაღლეში შემოიჭედებოდა ძელებით. მათ შორის დარჩენილი სივრცე შეივსებოდა მიწის, ქვის, კერამიკული ნატეხების, წვრილმარცლოვანი ქვიშის ნაზავით. გამაგრების შემდეგ ამ ტიპის ნაგებობა აქაური გეოკლიმატური პირობებიდან გამომდინარე გაცილებით პრაქტიკული იყო ლეგიონერებისათვის. ამ ტიპის შენობები ზამთრობით თბილი და მშრალია, ზაფხულობით კი გრილი. მსგავსი კედლის ნაშთები არაერთ ადგილასაა დამოწმებული ციხის ტერიტორიაზე წარმოებული გათხრების დროს [კახიძე, მამულაძე, 2004: 4-107].

უბნის შესწავლა 2017 წელსაც გაგრძელდა. მიმდინარე საანგარიშო წელს ჩვენს მიზანს შეადგენდა პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის ყაზარმის შესწავლის დასრულება, მისი მეორე სამშენებლო ჰორიზონტისაგან გამიჯვნა და სტრატეგრაფიის დადგენა. მიზნის მისაღწევად სამუშაოები წარმოებდა SWIX სექტორის 41-44-ე; 31-34-ე და 21-24-ე კვადრატებში (კვადრატების ზომები: 4x4 მ; თხრილის სიგრძე: 12 მ;

სიგანე-16 მ; მთლიანი შესასწავლი ფართობი 192 კვ.მ). პარალელურად ვიმუშავეთ SWVI და SWIX სექტორების 94-91-ე; 84-81-ე; მე-14-11; მე-4-1 კვადრატებში. დასაწყისშივე, აქაც ჰუმუსში გვხვდებოდა როგორც ოსმალური, ისე ბიზანტიური და რომაული პერიოდის სხვადასხვა კერამიკის, ძირითადად კრამიტების უსახური ნატეხები. ამ უბანზე განხორციელებულმა სამუშაოებმა მოგვცა შემდეგი სურათი: SWVI სექტორის 94-91-ე; 84-81-ე და SW IX სექტორის მე-4-1; მე-14-11 კვადრატებში მდებარე რომაული პერიოდის I (ზედა) სამშენებლო ჰორიზონტის ყაზარმის (ტაბ.I-II; ტაბ.VI-IX). გვერდით, SWIX სექტორის მე-14-11 და 24-21-ე კვადრატებში გამოიკვეთა, ასევე ყაზარმის II (ქვედა) სამშენებლო ჰორიზონტი (ტაბ.VIII/2). მისი კედლების სისქე 65-70 სმ-ია. მე-11 და მე-12 კვადრატებში დაფიქსირდა წვრლმარცვლოვანი ქვით მოკენჭილ-მოტკეპნილი ამავე სამშენებლო პერიოდის იატაკიც.

როგორც არქეოლოგიურმა გათხრებმა აჩვენა ყაზარმის გვერდით, II სამშენებლო ჰორიზონტის იატაკამდე გვიან შუასაუკუნეებში ოსმალებს კულტურული ფენები ჩაუჭრიათ და სხვა ტიპის ნაგებობა გაუმართავთ (ტაბ.VI/1-2). შენობის გამართვის დროს დაუზიანებიათ რომაული და ბიზანტიური კულტურული ფენები. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს 21-24-ე კვადრატებში. კვადრატები მთელ სიგრძეზე ორ თანაბარ ნაწილად იყო გაყოფილი. აღმოსავლეთ მხარეს რომაული პერიოდის II სამშენებლო ჰორიზონტის კულტურული ფენაა, ხოლო დასავლეთ მხარეს ამავე დონეზე შავი დამწვარ-დანახშირებული ოსმალური ფენა, რომელიც თითქმის თანაბრად ვრცელდება 34-31-ე და 44-41-ე კვადრატებშიც (ტაბ.VIII/2; ტაბ.IX/1). შენობა გარკვეული მიზეზების გამო გვიან შუასაუკუნეებშივე გადამწვარა. ნაგებობის გამართვის დროს, როგორც აღინიშნა, მთლიანად არის განადგურებული ბიზანტიური ფენა, ხოლო ხანძრის გაჩენის შემდეგ კი იგივე ბედი გაიზიარა გვიანი შუასაუკუნეების კულტურულმა ფენამაც. დამწვარ-დანახშირებული შავი ფენა თანამედროვე ზედაპირიდან 75-80 სმ სიღრმემდე ფიქსირდება. ნაგებობა, როგორც ჩანს ხის უნდა ყოფილიყო. 32-ე კვადრატში გამოვლინდა სხვადასხვა ზომის ქვებისაგან შემოზღუდული ხის ბოდის ჩასასობად გაკეთებული ფოსო, რომელიც უშუალოდ რომაული

პერიოდის II სამშენებლო ჰორიზონტის ოთკუთხა ფორმის ქვის ბაზაზე გამართული (ტაბ.IX/2). შენობა, როგორც ჩანს გადამწვარა ერთ-ერთი საბრძოლო მოქმედებების დროს, 32-ე კვადრატშივე გამოვლინდა ზარბაზნის ლულის ნატეხიც (ტაბ.IX/2). გარდა ამისა თითქმის მთელს ფართობზე საკმაო რაოდენობით აღმოჩნდა სხვადასხვა ზომის ლურსმნები და ასევე რკინის ნივთების უსახური ფრაგმენტები [ქამადაძე, მამულაძე 2017: 295-303].

ოსმალურ პერიოდს უშუალოდ მოსდევს რომაული პერიოდის შენობის ოთხკუთხა ფორმის ბაზისები (ტაბ.VII/1;IX/1-2), რომლებიც წარმოდგენლია ოსმალური ეპოქის დამწვარ-დანახშირებული ფენის შუა მონაკვეთში, კერძოდ 34-31-ე კვადრატებში. სულ მთელ ფართობზე აღმოჩნდა სხვადასხვა ზომის 4 ბაზა. ისინი ერთმანეთისგან არათანაბარი მანძლითაა დაშორებული. სვეტისათვის განკუთვნილი შედარებით მომცრო ზომის ოთხკუთხა ბაზა გამოვლინდა 21-ე კვადრატშიც.

ყაზარმის გვერდით მდებარე ეს შენობა არაა გამორიცხული რომაულ პერიოდში სამეურნეო უბანი ყოფილიყო. თითქოს ამასვე ადასტურებს აქვე აღმოჩენილი წისქვილის რამოდენიმე ქვაც. თუმცა ამ ეტაპზე მის ფუნქცია-დანიშნულებაზე ნათელი წარმოდგენა ჭირს და იგი დამატებით კვლევა-ძიებას საჭიროებს. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ციხის ამ ნაწილში რომაული პერიოდის სამეურნეო-სახელოსნო უბანი წინა წლებშიცაა აღმოჩენილი [კახიძე, მამულაძე, 2004:4-107], ჩვენი ვარაუდი არ უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული.

აქვე მოკლედ შევჩერდებით იმ მასალებზე, რომლებიც გათხრების პროცესში აღმოჩნდა SW VI და SW IX სექტორების ცალკეულ კვადრატებში.

SW VI სექტორი

84-ე კვადრატი. აქ პირველი სამშენებლო პერიოდის იატაკის დონეზე წარმოდგენილია კერამიკის ნატეხები. ძირითად ნაწილს წარმოადგენს ბრტყელი, სოლენის ტიპის წითელკეციანი კრამიტები, ასევე ამფორების, ქვაბ-ქოთნების და სხვადასხვა ჭურჭლის ნატეხები. ჩა-

ვუტარეთ პრეპარაცია. ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის შემდეგ დავტოვეთ ველზე სტრატეგრაფიისათვის (ტაბ.V/1-2). სხვა სახის მასალებიდან აღსანიშნავია: ყავისფერკეციანი კოლხური წელშეზნექილი ამფორების პირ-ყელისა (გ.ა.2016.111,112,205,251,299,313) და კედლის (გ.ა.2016.12,257,327), სინოპური ამფორების კედლის (გ.ა.2016.249,255), ყურის (გ.ა.2016/13,250,326) და რომაული ეპოქის სხვადასხვა ამფორის პირ-ყურისა და ტანის (გ.ა.2016.99,101,106,107,109,110,160,166,273,309) ნატეხები; ასევე ორმაგყურიანი (გ.ა.2016.252,298) და ქიმი-სებშვერილიანი (გ.ა.2016.108) ამფორის ყურები; ძაბრისებპირიანი (გ.ა.2016.20, 168,302) და ვიწროყელიანი (გ.ა.2016.165) ამფორის ძირები; ქოთნისა (გ.ა.2016.95,114, 169,224,253,276,321,325) და ქვაბ-ქოთნის (გ.ა.2016.115,116, 198,206,244,280,316,308,322) პირ-კედლის, ყურისა და ძირის ნატეხები. ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი ჭრაქები (გ.ა.2016.218,312); სამელნე (გ.ა.2016.183); სინოპური ლუთერიებისა (გ.ა.2016. 102,103,145,159,186) და ყავისფერკეციანი ჭურჭლის (გ.ა.2016.14) პირ-კედლის ნატეხები. წითელლაკიანი ჯამის პირ-კალთის (გ.ა.2016.307) და დოქის ყურის, პირისა და ძირის ფრაგმენტები (გ.ა.2016.171,317); პატარა თხელკედლიანი ჭურჭლის ბრტყელგანივკვეთიანი ყურები (გ.ა.2016.247,248); მინიატურული დოქის ძირი (გ.ა.2016.275); სხვადასხვა დოქის (გ.ა.2016.104,113,117,185,208,209,229,269,323) და ჭურჭლის, პირ-კედლისა და ყურის (გ.ა.2016.274,324) ნატეხები. მინის ვერტიკალურწიბოიანი ფიალა (გ.ა.2016.170); გრაფინი (გ.ა.2016.145); სანელსაცხებლე (გ.ა.2016.225); სასმისის ძირები (გ.ა.2016.118,118,157,158,187,188,189); მინის სხვადასხვა ჭურჭლის ძირისა და კედლის ნატეხები (გ.ა.2016.120,121,122); ლურსმანი (გ.ა.2016.270).

83-ე კვადრანტი. ამ კვადრანტში გამოვლინდა ოსმალური ორმო. მასში აღმოჩნდა კეცი (გ.ა.2016.41); ყავისფერკეციანი დოქის ყური (გ.ა.2016.9); იატაკის ფილა (გ.ა.2016.130) და ფაიფურის ფინჯანი (გ.ა.2016.27). კვადრანტში აღმოჩენილი სხვა მასალებიდან საინტერესოა: ბიზანტიური პერიოდის ამფორების კედლის (გ.ა.2016.2), ყურის (გ.ა.2016.4) და რომაული ეპოქის სინოპური ამფორის პირისა (გ.ა.2016.5) და ყურის (გ.ა.2016.7,64) ნატეხები. ასევე ორმაგყურიანი (გ.ა.2016.30) და რომა-

ული პერიოდის სხვადასხვა ამფორის (გ.ა.2016.304,305) ყურები; ძაბრისებრპირიანი (გ.ა.2016.129) და ყავისფერკეციანი ამფორის ძირისა (გ.ა.2016. 231,232,235) და ყურის (გ.ა.2016.8,237,306) ნატეხები; პატარა თხელკედლიანი მოვარდისფრო-მოჩაღისფრო კეცის ჯამის ძირი (გ.ა.2016.93); ხუფები (გ.ა.2016.135,136); ქვაბ-ქოთნისა (გ.ა.2016.92) და ქოთნის პირის (გ.ა.2016.137) და ყურის (გ.ა.2016.96) ნატეხები; დეკორატიული ქვა (გ.ა.2016.58); სამელნე (გ.ა.2016.138); ლუთერიის პირ-კედლის ნატეხი (გ.ა.2016.200); ბირთვები (გ.ა. 2016.1,11); სალესი ქვები (გ.ა.2016. 233,234).

82-ე კვადრანტი. აქ გამოვლინდა კიდევ ერთი ოსმალური ორმო. მასში აღმოჩნდა: ფაიანსის კოზალტის ლურჯი საღებავით მოხატული თეფში (გ.ა.2016.42) და ლურსმანი (გ.ა.2016.38). კვადრანტში გამოვლენილ სხვა სახის მასალებიდან საინტერესოა: სინოპური ლუთერიის ძირი (გ.ა.2016.144); ქოთნის ყურისა (გ.ა.2016.283) და პირის (გ.ა.2016.278,292) ნატეხები; კრამიტი (გ.ა.2016.285); ბრინჯაოს ნივთის დეტალი (გ.ა.2016.291); სინოპური (გ.ა.2016.295) და ყავისფერკეციანი (გ.ა.2016.39,279,294) ამფორის ნატეხები. ძაბრისებრპირიანი ამფორის ძირი (გ.ა.2016.279); ვიწროყელიანი ამფორის პირი (გ.ა.2016.277); სხვადასხვა ამფორის ყურისა (გ.ა.2016. 282) და ძირის (გ.ა.2016.101) ნატეხები. წითელლაკიანი ჯამი (გ.ა.2016.141); სუფთად განლექილი ჭრაქი (გ.ა.2016.156); სხვადასხვა დოქის ყურისა (გ.ა.2016.65) და ძირის (გ.ა.2016.69) ნატეხები; ნარინჯისფერკეციანი, თხელკედლიანი, ქოთნისებრი ჭურჭელი (გ.ა.2016.281); ბირთვი (გ.ა.2016.154); სასმისის ძირები (გ.ა.2016.68,153), მინის ჭურჭლის ყური (გ.ა.2016.143).

81-ე კვადრანტი. ამ კვადრანტშიც დაფიქსირდა სუსტი ოსმალური ორმო. მასში აღმოჩნდა: ფაიანსის ჭურჭლის კედლის ნატეხები (გ.ა.2016.182,264); ყავისფერკეციანი დოქის პირი (2016.46); მწვანედ მოჭიქული ჯამის ძირი (გ.ა.2016.242) და ბიქრომულად მოჭიქული ჯამის კალთა (გ.ა.2016.21); სხვა სახის მასალებიდან აღსანიშნავია: სხვადასხვა სინოპური ამფორის ყურის (გ.ა.2016.266,287,311), პირ-კედლისა და ძირის (გ.ა.2016.44, 151,166,178,239,240) ნატეხები; ქიმისებშვერილიანი ამფორის ყურები (გ.ა.2016.161,220); ძაბრისებრპირიანი ამფორის პირები

(გ.ა.2016.43,190); ყავისფერკეციანი წელშეზნექილი ამფორის პირის (გ.ა.2016.215) და ძირის (გ.ა.2016. 45,55,84,310) ნატეხები; პატარა მინიატურული წითელკეციანი დოქის ძირი (გ.ა.2016.47); მინის ჭურჭლის პირ-კედლის და ყურის ნატეხები (გ.ა.2016.51,52,53,54); ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი სინოპური დოქის ქუსლი (გ.ა.2016.49); სინოპური ლუთერიის ძირ-ქუსლისა და პირის ნატეხები (გ.ა.2016.21,76,297); მინიატურული (გ.ა.2016.77,162,175,192,212,217) და სუფთად განლექილი დოქის ძირები (გ.ა.2016.70,75); სხვადასხვა ზომის დოქის პირის (გ.ა.2016.65,211,262) და კედლის (გ.ა.2016.288) ნატეხები; ხელადის ძირები (გ.ა.2016.147,148); წითელლაკიანი ჯამისა (გ.ა.2016.201) და დოქის პირ-კედლის (გ.ა.2016.171) და ძირის (გ.ა.2016.213, 318) ნატეხები; ხუფი (გ.ა.2016.150); ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი ჯამები (გ.ა.2016.74,191); ქვაბ-ქოთნებისა (გ.ა.2016.173,202,210,214) და ქოთნების (გ.ა.2016.152, 172,176,219,245,263,286,296) პირ-კედლის ნატეხები; მინის კუბიკოსის ყური (გ.ა.2016.241); გრაფინი (გ.ა.265.145); სასმისის ძირის (გ.ა.2016.78,123,179,180,289,290) და პირის ნატეხები (გ.ა.2016.63,181); ბოთლისებრი ჭურჭლის პირ-ყელი (გ.ა.2016.79).

94-ე კვადრანტი. ჰუმუსში წარმოდგენილი იყო რუხი ფერის ბრტყელი დეკორატიული ქვა (გ.ა.2016.1). ამ კვადრანტიც დაფიქსირდა სუსტი ოსმალური ორმო, რომელიც თანამედროვე ზედაპირიდან 120 სმ სიღრმემდე ვრცელდება. მაში მხოლოდ ნალი აღმოჩნდა (გ.ა.2016.261). კვადრანტის აღმოჩენილ სხვა მასალებიდან აღსანიშნავია მწვანე ფერის, ლილვაკისებურკიდიანი, კონუსური ფორმის სასმისის ძირები (გ.ა.2016.22,23); რუხი ფერის საწყი ქვა (გ.ა.2016.73); ვარდისფერკეციანი, თხელკედლიანი, სუფთად განლექილი დოქის ძირი (გ.ა.2016.70); მინის სასმისის ძირი (გ.ა.2016.140); სანელსაცხებლე (გ.ა.2016.225); წითელკეციანი ლუთერია (გ.ა.2016.196), ვარდისფერკეციანი დოქის ძირი (გ.ა.2016.195); ამფორის ყურისა და ყელის ნატეხები (გ.ა.2016.315); ყავისფერკეციანი (გ.ა.2016.314) და ვიწროყელიანი ამფორის ძირები (გ.ა.2016.258); ბრინჯაოს დეტალები (გ.ა.2016.227).

93-ე კვადრანტი. კვადრანტი გვხვდება: მრავალფრად მოჭიქული და ამოკაწრული სპირალური ხვიებით გაფორმებული ჯამის ძირის ნატეხი

(გ.ა.2016.26); ბიქრომულად მოჭიქული ჯამის კალთა (გ.ა.2016.80); ბიზანტიური ნარინჯისფერკეციანი ამფორის ყური (გ.ა.2016.29) და დოქის ძირი (გ.ა.2016.86). რუხკეციანი სუფთად განლექილი ჯამის ძირ-ქუსლი (გ.ა.2016.87); რომაული ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი ჭრახის ფარაკისა და ძირის ნატეხი (გ.ა.2016.88); წითელკეციანი დოქის პირ-ყელი (გ.ა.2016.89); ქოთნის პირ-კედლის ნატეხი (გ.ა.2016.114); ჩალისფერკეციანი, სუფთად განლექილი, დოქის ყელი (გ.ა.2016.238); ვერტიკალურწიბოიანი ფიალა (გ.ა.2016.90); სასმისის ძირი (გ.ა.2016.83); ყავისფერკეციანი (გ.ა.2016.132) და ვიწროყელიანი ამფორის (გ.ა.2016.81) ძირები; ყავისფერკეციანი ჭურჭლის პირ-კედელი (გ.ა.2016.131).

92-ე კვადრანტი. ამ კვადრანტშიც დაფიქსირდა ოსმალური ორმო, რომელშიც აღმოჩნდა მხოლოდ ერთი, ყავისფერკეციანი დოქის ძირი (გ.ა.2016.57); კვადრატის სხვა მასალებიდან აღსანიშნავია: სინოპური ლუთერიის პირ-კალთის ნატეხები (გ.ა.2016.127,155;194); ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი თხელკედლიანი ჯამის ძირი (გ.ა.2016.197); მინის სასმისის ფეხი (გ.ა.2016.128); მინის ჭურჭლის ყური (გ.ა.2016.56); ქიმისებშვერილიანი ამფორის ძირისა (გ.ა.2016.108) და პირ-ყელის (გ.ა.2016.108) ნატეხები. სინოპური ამფორის ძირი (გ.ა.2016.166). წითელლაკიანი ჯამის პირ-კალთის ნატეხები (გ.ა.2016.125,126).

91-ე კვადრანტი. ეს კვადრანტი არ გამოირჩეოდა მასალათა სიუხვით. აღმოჩენილ მასალებიდან აღსანიშნავია: ვარდისფერკეციანი თხელკედლიანი მინიატურული ჭურჭლის პირისა და კედლის ნატეხი (გ.ა.2016.97); წითელლაკიანი დოქის ყური (გ.ა.2016.94); ქოთნის ყური (გ.ა.2016.95); სხვადასხვა დოქის ყურის (გ.ა.2016.72), პირისა (გ.ა.2016.65) და ძირის (გ.ა.2016.47) ნატეხები; ხელადის ძირი (გ.ა.2016.148); მინის სასმისის ძირისა (გ.ა.2016.59,60,61,62) და პირის ნატეხები (გ.ა.2016.63); ამფორის ძირი (გ.ა.2016.98).

SW IX სექტორი

მე-4 კვადრანტი. კვადრანტი მწირია არქეოლოგიური მასალებით. გვხვდება მხოლოდ: სინოპური ლუთერიის პირ-კალთის ნატეხი

(გ.ა.2016.70); დოქის მილი (გ.ა.2016.126); სანაყი ქვები (გ.ა.2016.123,124) და ამფორის ძირი (გ.ა.2016.125)

მე-3 კვადრანტი. მსგავსი მდგომარეობაა ამ კვადრანტშიც. აქაც მხოლოდ ქვაბ-ქოთნის (გ.ა.2016.113,114); დოქის პირისა (გ.ა.2016.115) და ძირის (გ.ა.2016.116) ნატეხები აღმოჩნდა.

მე-2 კვადრანტი. მცირეა მასალები ამ კვადრანტშიც. კვადრანტის არქეოლოგიური მასალა წარმოდგენილია ქვაბ-ქოთნის (გ.ა.2016.122); დოქის (გ.ა.2016.119); სხვადასხვა ამფორის (გ.ა.2016.117,121) და სასმისის ძირის (გ.ა.2016.120) ნატეხების სახით.

1-ლი კვადრანტი. აქ პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის იატაკის დონეზე დავაფიქსირეთ კრამიტის ნაყარი. კერამიკულ ნაწარმთან ახლოს კვადრანტის სამხრეთ ნაწილში აღმოჩნდა დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი არხი. არქეოლოგიური მასალები მწირია, გვხვდება მხოლოდ დოქისა (გ.ა.2016.75) და მინის სასმისის ძირები (2016.27,112).

მე-14 კვადრანტი. კვადრანტი საკმაოდ მდიდარია არქეოლოგიური მასალებით, რომელთაგან საინტერესოა: მწვანედ მოჭიქული შანდლის ნატეხი (გ.ა.2016.13); ჩიბუხის მილი (გ.ა.2016.13); ფაიფურის ფინჯნის ძირი (გ.ა.2016.39); ყავისფერკეციანი შანდლის ფრაგმენტი (გ.ა.2016.12); ქუთაჰიური ყავის ფინჯანი (გ.ა.2016.89); ბიზანტიური ნარინჯისფერკეციანი (გ.ა.2016.3,37), რომაული ვიწროყელიანი (გ.ა.2016.93,99) და სხვადასხვა ტიპის ამფორის (გ.ა.2016.36,100) და ასევე კოლხური ყავისფერკეციანი ამფორის ყურის (გ.ა.2016.4,6) და ძირის (გ.ა.2016.9, 16,61,62,37,92) ნატეხები; რუხკეციანი დოქის პირი (გ.ა.2016.11); წითელლაკიანი სანელსაცხებლე (გ.ა.2016.71); ქოთნისა (გ.ა.2016.11) და ქვაბ-ქოთნის (გ.ა.2016.5,73) პირ-კედლის ნატეხები; სუფად განლექილი ჭრახის ფარავი (გ.ა.2016.84); სუფთად განლექილი ჯამები (გ.ა.2016.8,34); სინოპური ლუთერიები (გ.ა.2016. 72,98); სასმისი (გ.ა.2016.85); დოქის პირ-ყელის (გ.ა.2016.94,95) და ძირის (გ.ა.2016.87) ნატეხები; აბაზანისებრი ჭურჭელი (გ.ა.2016.86).

შედარებით მწირი მასალა აღმოჩნდა 2017 წელს. მათგან საინტერესოა: ქოთნის პირ-კედლის (გ.ა.2017.18), ყურის (გ.ა.2017.110) და

ამფორის პირ-ყელისა (გ.ა.2017.19) და ძირის (გ.ა.2017.145) ნატეხები, დოქის ძირი (გ.ა.2017.33); შურდულის ქვა (გ.ა.2017.108) და ბირთვი (გ.ა.2017.109).

მე-13 კვადრატი. ამ კვადრატში გამოვლენილ მასალებიდან აღსანიშნავია: სინოპური ამფორის პირ-კედლის ნატეხები (გ.ა.2016.106); დერგის ძირი (გ.ა.2016.59); წითელლაკიანი სანელსაცხებლე (გ.ა.2016.105); ლუთერია (გ.ა.2016.77); დოქისა (გ.ა.2016.108) და ხელადის (გ.ა.2016.58) პირები; ხუფი (გ.ა.2016.107); ორმაგყურიანი ამფორის ყური (გ.ა.2016.109); სხვადასხვა ამფორის ძირები (გ.ა.2016.16,91).

2017 წელს მე-14 კვადრატის მსგავსად აქაც მწირი იყო არქეოლოგიური მასალები. აღსანიშნავია მხოლოდ I სამშენებლო ჰორიზონტის იატაკზე აღმოჩენილი ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი დოქის პირი (გ.ა.2017.24); სხვადასხვა ამფორის ყელის, პირ-კედლისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2017.25,28); ქოთნის პირი (გ.ა.2017.26,27) და ბრტყელძირიანი სასმისის ძირი (გ.ა.2017.147)

მე-12 კვადრატი. კვადრატი წარმოდგენილია შემდეგი სახის მასალებით: ლუთერიის პირ-კედლის ნატეხი (გ.ა.2016.52); თხელკედლიანი სუფთად განლექილი (გ.ა.2016/53,54) და ყავისფერკეციანი დოქის ძირები (გ.ა.2016/46,56). წითელლაკიანი ჯამის პირ-კალთის ნატეხები (გ.ა.2016.48,57); სუფად განლექილი ჭრაქის ფარაკი (გ.ა.2016.78); სასმისის ძირები (გ.ა.2016.41,45,111); სხვადასხვა მინის ჭურჭლის ძირისა (გ.ა.2016.50,111) და პირის ნატეხები (გ.ა.2016.49,51); ბოთლისებრი ჭურჭლის პირი (გ.ა.2016.42); ამფორის პირ-კედლისა (გ.ა.2016.90) და ყურის ნატეხები (გ.ა.2016.110).

2017 წელს I სამშენებლო ჰორიზონტის იატაკზე აღმოჩნდა სხვადასხვა დოქის ძირის, ყურისა და პირ-კედლის ნატეხები (გ.ა.2017.117); ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი ჯამის პირ-კალთა (გ.ა.2017.118); ყავისფერკეციანი ამფორის ძირი (გ.ა.2017.130) და ქოთნის ბრტყელგანივკვეთიანი ყური (გ.ა.2017.135).

მე-11 კვადრატი. გვხვდება: ყავისფერკეციანი კოლხური (გ.ა.2016.23,81) და რომაული ეპოქის სხვადასხვა ამფორის ყურის (გ.ა.2016.68, 103,104) და ძირის (გ.ა.2016.24,80) ნატეხები; წითელლაკიანი ჯამის პირ-

რ-კალთა (გ.ა.2016.65); სინოპური ლუთერიები (გ.ა.2016.22,67); ქოთნისა (გ.ა.2016.21) და ქვაბ-ქოთნის პირ-კედლის (გ.ა.2016.55,64,82,101) და ყურის (გ.ა.2016.26) ნატეხები; თხელკედლიანი სუფთად განლექილი დოქის ძირები (გ.ა.2016.66,69); კოჭობის მსგავსი ჭურჭლის პირ-კედელი (გ.ა.2016.63); დოქის ყურისა (გ.ა.2016.25) და ძირის (გ.ა.2016.88) ნატეხები. მინის სასმისისა (გ.ა.2016.30,43,83,96,97) და სხვადასხვა ჭურჭლის ძირები (გ.ა.2016.29,31,44);

2017 წელს ამ კვადრატში მკვეთრად გამოიკვეთა II სამშენებლო პორიზონტი, რომელიც იწყება I სამშენებლო პორიზონტიდან 20-25 სმ-ის შემდეგ. მისი კედლების სისქე 65-70 სმ-ია. საძირკვლის წყობის გვერდით დასავლეთ მხარეს მოემართება კიდევ ერთი ქვის წყობის ნაშთები და გრძელდება მე-12 და მე-13 კვადრატებშიც. მასალებიც შესაბამისია: სინოპური ლუთერიის პირ-კედელი (გ.ა.2017.29,106); კოლხური ამფორის ძირი (გ.ა.2017.30); კრამიტები (გ.ა.2017. 31,131) მინის სასმისის კონუსურად შეზნექილი ძირები (გ.ა.2017.32,125,126); ხუფები (გ.ა.2017.37,107), ქოთნის (გ.ა.2017.38,39) და ქვაბ-ქოთნის (გ.ა.2017.103,120,123,124,136) პირ-კედლის ნატეხები; ამფორის ყური (გ.ა.2017.104), დოქის ძირები (გ.ა.2017.105,122) და ძაბრისებრიპირიანი ამფორის პირ-კედელი (გ.ა.2017.137).

24-ე კვადრატი. სხვა კვადრატებისაგან განსხვავებით ყველაზე მეტად ბიზანტიური მასალები, აქ იყო კონცეტრირებული, კერძოდ ესენია: 60-65 სმ სიღრმეზე აღმოჩენილი ქოთნის პირ-კედლის (გ.ა.2017.13) და ბიზანტიური ამფორების პირ-კედლის ნატეხები (გ.ა.2017.12,20). ხელადისა (გ.ა.2017.21) და დოქის ძირები (გ.ა.2017. 22). 90 სმ სიღრმეზე კი უკვე უშუალოდ რომაული მასალებია: ხუფი (გ.ა.2017.40), ამფორის პირ-ყელი (გ.ა.2017.69), ჩალისფერკეციანი, სუფთად განლექილი ჭრაქის მარყუჟისებრი ყური (გ.ა.2017.70); მინის სასმისის კონუსურად შეზნექილი ძირი (გ.ა.2017.71) და სინოპური ლუთერიის პირ-კედელი (გ.ა.2017.149).

23-ე კვადრატი. კვადრატის დასავლეთ მხარეს დამწვარ-დანახშირებულ ფენაში წარმოდგენილია აგურისა და ბრტყელი კრამტის ნაშთები. ამ კვადრატში ოსმალურ ნივთებთან ერთად აღმოჩნდა ბიზანტიური

მასალებიც, კერძოდ: ბრინჯაოს მონეტა (გ.ა.2017.1) რომლის რევერსზეც იკითხება M და ნარინჯისფერკეციანი დოქი (გ.ა.2017. 4). ამავე კვადრატის ცენტრალურ ნაწილში დაფიქსირდა ოსმალური ორმოც. მასში წარმოდგენილი იყო: ყავისფერკეციანი ჩიბუხი (გ.ა.2017.3), მწვანედ მოჭიქული შანდლის ნატეხი (გ.ა.2017.2) და ქუთაჰიური პოლიქრომული ყავის ფინჯანი (გ.ა.2017. 23). აქვე იყო ქიმისებრშვერილიანი ამფორის ყური (გ.ა.2017.142); ბრინჯაოს ფირფიტა, რკინის ნივთის ნატეხი (გ.ა.2017.80) და ბრინჯაოს ფრინველის ფიგურა.

22-ე კვადრატი. აქ ფიქსირდება ოსმალური პერიოდის უსისტემოდ მიმოხეული ქვის წყობის ნაშთები. ყველაზე ცოტა რაოდენობით არქეოლოგიური მასალები სწორედ ამ კვადრატშია წარმოდგენილი. ესენია: ხუფი (გ.ა.2017.5); მინის ბოთლისებრი ჭურჭლის პირ-ყელის ნატეხი (გ.ა.2017.6); ლურსმნები (გ.ა.2017.34); ქვაბ-ქოთანი (გ.ა.2017.93); ბრინჯაოს მონეტის და სხვადასხვა ნივთის უსახური ნატეხები.

21-ე კვადრატი. ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში მდებარეობს სვეტისათვის განკუთვნილი მრგვალი ქვა (ზომები: დმ-30 სმ). მისგან აღმოსავლეთით 20 სმ-ით მაღლა აღმოჩნდა მგავსი ქვა (ზომები: დმ-38 სმ). მე-II (ქვედა) სამშენებლო ჰორიზონტის იატაკის დონეზე გვხვდება სოლენის ტიპის კრამიტის ნატეხები, ამავე დონეზე მე-11 კვადრატთან ახლოს აღმოსავლეთით ფიქსირდება მართკუთხა ფორმის ბაზა, რომელსაც ცენტრში ბოძის ჩასასობად დატანილი აქვს მრგვალი ნახვრეტი. მასალათა უმრავლესობაც ამ კვადრატში სწორედ რომაულ პერიოდს განეკუთვნება და თანამედროვე ზედაპირიდან დაახლოებით 90-95 სმ-ის ჩაღმავების შემდეგ გვხვდება, ესენია: ვარდისფერკეციანი, სუფთად განლეპილი, წითელლაკიანი ჯამის ძირი (გ.ა.2017.43); ვერტიკალურწიბოიანი ფიალის კედლის ნატეხი (გ.ა.2017. 44₁). სინოპური (გ.ა.2017.44) და კოლხური ამფორის (გ.ა.2017.60,101) ძირები; სხვადასხვა ამფორის ძირის, პირ-ყელისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2017.46,47,49,50,51,61.86,98,100), ვარდისფერკეციანი (გ.ა.2017.87,88) და ჩალისფერკეციანი (გ.ა.2017.89) სუფთად განლეპილი დოქის ძირები; მოყვითალო ელფერის მინის სასმისის ძირი (გ.ა.2017.92). კონუსურფეხიანი სადგამიანი ჭურჭელი (გ.ა.2017.97), ქვაბ-ქოთნის პირ-კედლის

ნატეხი (გ.ა.2017.99); დეკორატიული აგური (გ.ა.2017.102), ლუთერია (გ.ა.2017. 150) და ბრინჯაოს რგოლის ნატეხი (გ.ა.2017.95).

უნდა აღინიშნოს რომ ეს ფენაც დარღვეულია. ამავე სიღმეზე აღმოჩნდა ასევე ბიზანტიური ნარინჯისფერკეციანი ამფორის ძირის, პირ-ყელისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2017.62,90) და ასევე ბიზანტიური პერიოდის წელშეზნეპილი კოლხური ამფორის კედლის ნატეხი (გ.ა.2017.63).

34-ე კვადრატი. კვადრატის მთელ ფართობზე მიმოზნეულია ქვის სხვადასხვა ზომისა და ფორმის წყობა, რომელშიც აქა-იქ შერეულია კრამიტისა და აგურის ნატეხები. 24-ე კვადრატის მიჯნაზე ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში insitu მდგომარეობაშია კიდევ ერთი წისქვილის ქვა. კვადრატის ცენტრალურ ნაწილში არის მოზრდილი ქვის ბაზა (ზომები: 55x60 სმ). აქაც შერეულადაა წარმოდგენილი ოსმალური და რომაული მასალები: კონუსურად შეზნეპილი (გ.ა.2017.7) და ბრტყელძირიანი მინის სასმისის ძირები (გ.ა.2017.8); მინის სანელსაცხებლის პირ-ყელი (გ.ა.2017.138); სინოპური ლუთერიის პირი (გ.ა.2017.16) და ლურსმნები (გ.ა.2017.58,146).

33-ე კვადრატი. კვადრატის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობს მოზრდილი ოთკუთხა ფორმის ქვის ბაზა. მისი ზომებია 90x75 სმ. დასავლეთით 34-ე კვადრატის მიჯნაზე ფიქსირდება ოსმალური ეპოქის უსისტემოდ ჩაყრილი წვრილი ქვები, რომელშიც აქა-იქ შერეულია კრამიტისა და აგურის ნატეხები, ასეთივე მდგომარეობაა 23-ე კვადრატის მიჯნაზე სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში. აქვე დაფიქსირდა წისქვილის ქვაც. 60-65 სმ სიღრმეზე გამოვლინდა რომაული ეპოქის კონუსურად შეზნეპილი (გ.ა.2017.9) და ბრტყელძირიანი (გ.ა.2017.11) მინის სასმისის ნატეხები; ჩალისფერკეციანი დოქის ძირი (გ.ა.2017.15). თუმცა აქვე იყო ოსმალური პერიოდის ჯამის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.2017.14). იგივე მდგომარეობაა 75-80 სმ სიღმეზეც. აქ ოსმალური ეპოქის ლურსმნებთან (გ.ა.2017.55,144) ერთად გვხვდება ბიზანტიური პერიოდის მწვანე ელფერის სფერულფეხიანი სასმისი (გ.ა.2017.148) და უსახური ბრინჯაოს ნივთის ნატეხი (გ.ა.2017.54). ამავე კვადრატში 95 სმ სიღრმეზე აღმოჩნდა ბრინჯაოს ქანდაკების ხელიც.

32-ე კვადრანტი. კვადრანტის დასავლეთ ნაწილში ოსმალურ ფენაში, დაფიქსირდა სვეტისათვის განკუთვნილი ფოსო. მისი დმ-60 სმ-ია, ფოსო გამართულია რომაული შენობის სვეტისათვის განკუთვნილ ოთკუთხა ბაზაზე. ბაზის სიგანე 50 სმ-ია. ფოსოსა და ბაზის შორის დაშორება-50 სმ-ია. ფოსოს გვერდით დასავლეთით მდებარეობს ზარბაზნის ლულის ნატეხი (42-ე კვადრანტის მიჯნაზე). მასალები შერეულად გვხვდება 75 სმ სიღრმეზეც, კერძოდ: ლურსმნები (გ.ა.2017.56), ისრისპირის ფორმის რკინის ნივთი (გ.ა.2017.57); ხოლო 85-90 სმ სიღრმეზე ამფორის პირ-ყელის ნატეხი (გ.ა.2017.59); კოლხური ამფორის (გ.ა.2017.68) და მინის სასმისის ძირი (გ.ა.2017.94); კალორიფელი (გ.ა.2017.113). აქვე იყო ბრინჯაოს ორი დაზიანებული მონეტაც.

31-ე კვადრანტი. კვადრანტის დასავლეთით 32-ე კვადრანტის მიჯნაზე ფიქსირდება მოზრდილი მართკუთხა ფორმის ბაზა (ზომები: 60x55სმ). მსგავსი ბაზაა ამ კვადრანტის ჩრდილოეთითაც (ზომები: 65x50 სმ). არქეოლოგიური მასალები თითქმის არ გვხვდება, გამონაკლის წარმოადგენს მხოლოდ ბრინჯაოს სხვადასხვა ნივთის რამოდენიმე ნატეხი (გ.ა.2017.74).

44-ე კვადრანტი. აქ მხოლოდ დამწვარ-დანახშირებული ფენაა. ჰუმუსში აღმოჩნდა კოხალტის ლურჯი საღებავით მოხატული გულე-ბით გაფორმებული ფაიანსის დოქის პირ-კედელი (გ.ა.2017.35). ჰუმუსის ალების შემდეგ კი 65 სმ სიღრმეზე წითელკეციანი ამფორის პირ-ყელი (გ.ა.2017.17). კიდევ 10 სმ-ით დაღრმავების შემდეგ, 85 სმ-ზე, თავი იჩინა რომაულმა მასალებმა. ესენია: ყავისფერკეციანი წელ-შეზნექილი კოლხური ამფორის ნატეხები (გ.ა.2017.64,143); ჩალისფერკეციანი, სუფთად განლექილი დოქის ყური (გ.ა.2017.66); უქუსლო, ოდნავ შეზნექილი ძირიანი მინის სასმისის ძირი (გ.ა.2017.67). ბრინჯაოს ნივთის დეტალი (გ.ა.2017.134) და ბირთვი (გ.ა.2017.139). ამავე დონეზე იყო ბიზანტიური ამფორის პირ-კედლისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2017.140,141). 95 სმ სიღრმეზე უშუალოდ რომაულ მასალებთან: წითელკეციან ამფორის პირ-ყელთან (გ.ა.2017.45) და ქოთნის პირ-კედლის ნატეხთან (გ.ა.2017.41) იყო ყავისფერკეციანი ჩიბუხიც (გ.ა.2017.42).

43-ე კვადრანტი. აქაც დავედით რომაულ ფენაზე. კვადრანტის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ დამხრობლია ქვის წყობის ფრაგმენტები, როგორც ჩანს ის შენობის საძირკვლისა უნდა იყოს და 41-ე კვადრანტში დაფიქსირებული წყობის გაგრძელებაა. მასთან ახლოს აღმოსავლეთის მხარეს 15 სმ-ში დევს მრგვალი ქვა, რომელიც სვეტის ბაზას წარმოადგენს. მისი დიამეტრი 32 სმ, ხოლო სიმაღლე 8,5 სმ. საძირკვლის წყობას 44-ე კვადრანტის მიჯნაზე ებმის აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ დამხრობილი კიდევ ერთი ქვის წყობა. წყობის გვერდით დავაფიქსირეთ წისქვილის ქვაც. მასალებიც ამ კვადრანტში 75 სმ სიღრმიდან გვხვდებოდა. კერძოდ ესენია: ოსმალური ეპოქის ორი ლურსმანი (გ.ა.2017.51); ჩალისფერკეციანი, მცენარეული ორნამენტით გაფორმებული ჩიბუხი (გ.ა.2017.53); ბიზანტიური ამფორის პირ-ყელის ნატეხი (გ.ა.2017.114). რომაულ ფენაში კი სხვადასხვა ამფორის, მათ შორის სინოპურის (გ.ა.2017.115,116) პირ-კედლისა და ძირის ნატეხები. ასევე შუბის პირი (გ.ა.2017.129), ბრინჯაოს ბალთისა (გ.ა.2017.132) და სხვადასხვა ნივთის ფრაგმენტები (გ.ა.2017.133).

42-ე კვადრანტი. აქაც იგივე მდგომარეობაა. კვადრანტის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში 32-ე კვადრანტის მიჯნაზე, *insitu* მდგომარეობაში დავაფიქსირეთ ოსმალური პერიოდის ზარბაზნის ლულის ნატეხი. მოვახდინეთ მისი პრეპარაცია და დავტოვეთ ველზე სტრატეგრაფიისათვის. მასალები ძირითადად გვხვდებოდა 75 სმ სიღრმეზე, ესენია: ბრინჯაოს სხვადასხვა ნივთის ნატეხები (გ.ა.2017.52,76); ზადის ტყვიის საძირავი (გ.ა.2017.75); სხვადასხვა ამფორის პირ-კედლისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2017.72,77,78,79); დოქის ძირი (გ.ა.2017.73); მოყვითალო ელფერის მინის სასმისის ძირი (გ.ა.2017.81); შუბისპირები (გ.ა.2017.85,111) და ლურსმნები (გ.ა.2017.112).

41-ე კვადრანტი. მთლიანად მოვხსენით შავი დამწვარი ფენა, ამ კვადრანტში არქეოლოგიური მასალები თითქმის არ გვხვდებოდა. მხოლოდ ჰუმუსში აღმოჩნდა მინის კონუსურად შეზნექილი სასმისის ძირი (გ.ა.2017.36). დამწვარ-დანახშირებულ ფენაში კი ლურსმნები (გ.ა.2017.82) და ოსმალური პერიოდის ყავისფერკეციანი შანდლის ნატეხი (გ.ა.2017.65). წელს დავედით რომაული პერი-

ოდის ფენაზე, თუმცა ჩანაჭარი შავი ფენა კვადრატის დასავლეთ ნაწილში მაინც ფიქსირდება. იგი სიგრძეში 80 სმ აღწევს და წინა წლებში შესწავლილი ბიზანტიური ეპოქის ფენაში შედის. მწირია რომაული პერიოდის მასალებიც. წარმოდგენლია მხოლოდ კოლხური ამფორის (გ.ა.2017.83), მინის სასმისის კონუსურად შეზნექილი (გ.ა.2017.127,128) ძირებით და დანის ნატეხით (გ.ა.2017.84). აქვე გამოიკვეთა სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ დამხრობილი შენობის საძირკვლის ნაშთებიც.

არქეოლოგიური მასალები: როგორც კვადრატების აღწერა-დახასიათებიდან ჩანს განათხარი მასალა წარმოდგენილია სხვადასხვა პერიოდის კერამიკით (სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო დანიშნულების-ამფორები, ლუთერიები, ქოთნები, ქვაბ-ქოთნები, დოქები, ჯამები, ფაიანსი, ფაიფური, მოჭიქული ჭურჭელი და ა.შ.); სამშენებლო კერამიკით-კრამიტები, აგურები; მინის ნაწარმით (სასმისები, ფიალები); რკინის ნივთებით, მონეტებით, ბირთვებით და ა.შ. ისინი წინა წლებში აღმოჩენილი ნიმუშების მსგავსია [იხ.კახიძე, მამულაძე 2004:4-107; თავამაიშვილი, ინაიშვილი 2013:164-186; მამულაძე, შალიკაძე...2013:187-221; მამულაძე, შალიკაძე...2017:207-238; მამულაძე, შალიკაძე...2017: 238-258; Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze...2016: 521-532; Mamuladze, Karasiewicz-Szczypiorski...2016:533-552].

ოსმალური ფენა. ამ ეპოქის არქეოლოგიური მასალა არ გამოირჩევა მრავალრიცხოვნობით. წარმოდგენილია მხოლოდ, რამოდენიმე მოჭიქული ჯამის, ფაიანსის, ფაიფურის, ჩიბუხის, სადა კერამიკის, დოქების, კეცისა და სამშენებლო კერამიკის ნატეხების სახით. ფაიფურისაა ფინჯნის ერთი ნატეხი. ჰქონია ნახევარსფეროსებრი კალთა და დაბალი რგოლისებრი ქუსლი. შიდა და გარე პირზე კოზალტის ლურჯი საღებავით მოხატულია წვრილი ყვავილოვანი ორნამენტი (გ.ა.2016.27.SWVI). ფაიანსის ნაწარმს განეკუთვნება დოქის, თეფშისა და ფინჯნის ნატეხები. თეფშის (გ.ა.2016.42.SWVI) შიდაპირი, კოზალტის ლურჯი საღებავითაა მოხატული ყვავილოვანი ორნამენტით. ფინჯნები პოლიქრომულია (გ.ა.2016.89.SWIX). ერთ-ერთი ფინჯნის (გ.ა.2017.23.SWIX) შიდაპირზე შავი და მწვანე საღებავებით მოხატუ-

ლია მრავალფეროვანი ყვავილი. გარე მხრიდან ძირზე კი შავი საღებავით დატანილია ვარსკლავისებრი დამლა (ტაბ.X/3). დოქის პირ-კედლის (გ.ა.2017.35.SWIX) გარე ზედაპირი კოზალტის ლურჯი საღებავითაა მოხატული გულებით და ზიგზაგისებრი ხაზებით (ტაბ.X/4). მოჭიქული კერამიკა წარმოდგენილია ჯამებით. ერთი-ერთი მათგანი ღია-მწვანეაა მოჭიქული (გ.ა.2016.8.SWIX). ჰქონია მაღალი, გამოყვანილი, გარეთ გაზიდული და შეღარული ქუსლი. ჯამის კიდეზე ორი ნატეხი ბიქრომულია. მათი შიდაპირი მოხატულია მწვანე და მოყვითალო ფერის საღებავებით და გადავლებული აქვთ კრიალა ჭიქური. ორივე მათგანი ვარდისფერკეციანია, ახასიათებთ პირმოყრილი, მომრგვალებული ან სწორი კალთა (გ.ა.2016.80,81.SWVI).

შემდეგ ჯგუფს სადა კერამიკა ქმნის. უმრავლესობას სხვადასხვა დოქის პირის, ყურისა და ძირის ნატეხები (გ.ა.2016.9,41,57.SWVI; გ.ა.2016.94.SWIX) წარმოადგენს. ზოგიერთ მათგანს (გ.ა.2016.46.SWVI) აქვს სწორი, გარე მხრიდან ყელისაგან რელიეფური ქედით გამოყოფილი პირი, მაღალი ცილინდრული ყელი. ყურები ბრტყელგანიკვეთიანია, ხოლო ძირები ბრტყელი. გვხვდება ყავისფერკეციანი შანდლის ნატეხებიც (გ.ა.2016.12.SWIX; გ.ა.2017.65.IX). მომდევნო ჯგუფი – კეცები. წარმოდგენილია ერთი ნატეხის სახით. ახასიათებს მომრგვალებული პირი, დაბალი კალთა და ბრტყელი ძირი. შიდაპირი ცეცხლისაგან გაშავებულია (გ.ა.2016.41.SWVI) (ტაბ.X/1). ერთი ერთეულითაა წარმოდგენილი სამზარეულო კერამიკის მომდევნო ჯგუფი-ჯამი (გ.ა.2017.14.SWIX). ახასიათებს მოყრილი პირი და მომრგვალებული კალთა (ტაბ.X/5). გვხვდება ყავისფერკეციანი, კანელურებით შემკული, შრომანისებრი ფორმის ჩიბუხიც. (გ.ა.2017.3.SWIX) (ტაბ.X/6). მოპოვებულ მასალებში საკმაო რაოდენობით გვხვდებოდა სამშენებლო კერამიკაც – კრამიტები და აგურის ნატეხები. მთლიანადაა დაცული ერთ-ერთი ყავისფერკეციანი, მართკუთხა ფორმის ფილა (გ.ა.2016.130.SWVI) (ტაბ.X/2).

მსგავსი სახის გვიანი შუა საუკუნეების კერამიკა მრავლად არის აღმოჩენილი გონიო-აფსაროსის ციხის სხვადასხვა უბნებზე და თანმხლები და პარალელური მასალების მიხედვით კარგად თარიღდებიან

XVII-XVIII სს-ით [ქამადაძე, 2014: 223-232; 2015: 417-426; 2016 ა: 48-61; 2016 ბ; Камадаძე 2016: 220-225; Kamadadze 2018: 261-269].

ბიზანტიური ფენა. ამ პერიოდის კერამიკული ნაწარმის უმრავლესობას სხვადასხვა ტიპის ტანდალარული ამფორის, პირ-ყელის, ტანის, ყურის, ძირისა და მინის ჭურჭლის ნატეხები შეადგენენ. ისინი წინა წლებში აღმოჩენილი ნიმუშების მსგავსია. გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით შემუშავებულია კლასიფიკაცია და ბიზანტიური ამფორების 7 ტიპია გამოყოფილი [ხალვაში, 2002:42-58, სურ.3]. კლასიფიკაციის მიხედვით III ტიპს მიეკუთვნება საანგარიშო წელს აღმოჩენილი რამოდენიმე ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ნატეხი (გ.ა.2016.1,17,18,31.SWVI; (გ.ა.2017.114,140.SWIX). ახასიათებთ ლილვისეზური პირი დაბალი, ვიწრო ცილინდრული მოყვანილობის ყელი და დაუდევრად დამზადებული ასიმეტრიული ქედებით შემკული ყურები. აქვთ ნარინჯისფერი კეცი (**ტაბ.X/7-10**). მიჩნეულია, რომ ამფორების ეს ტიპი ახ.წ. IV ს ჩნდება და არსებობს VI ს ბოლომდე [ხალვაში, 2002:46-47, სურ.37-38]. IV ტიპში ერთიანდება ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ნატეხები (გ.ა.2016.177,193.SWVI;). ახასიათებთ პროფილირებული პირი, რომელიც ვიწრო ყელისაგან ღარიტაა გამოყოფილი, პატარა ოვალურგანივკვეთიანი ყურები სიგრძივი ქედებითაა შემკული (**ტაბ.X/11**). არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ამ ამფორების ქრონოლოგიური ჩარჩო ახ.წ. IV-VII სს-თაა განსაზღვრული. აფსაროსში ისინი ახ.წ. VI ს-ით დათარიღებულ ფენებშია ნაპოვნი [ხალვაში, 2002: 47-48, სურ.39-40]. V ტიპს ქმნის ორი სხვადასხვა კონუსური ფორმის ამფორის ძირი (გ.ა.2016.100,163.SWVI). ამ ტიპის ამფორებიც ზოგადად ახ.წ. VI ს თარიღდება [ხალვაში,2002:48,სურ.41-42]. VI ტიპი წარმოდგენილია ამფორის ყურით (გ.ა.2016.28.SWIX). ოვალურგანივკვეთიანი ყური არასიმეტრიული გრძივი ქედებითაა შემკული (**ტაბ.X/12**). ამფორების ეს ტიპი ჩნდება ახ.წ. IV ს ბოლოს და არსებობს ახ.წ.VI ს ბოლომდე [ხალვაში,2002:51,სურ.43]. VII ტიპში ერთიანდება რამოდენიმე ამფორის პირ-ყელისა და ყურის ნატეხი (გ.ა.2016.25,133,199.SWVI; გ.ა.2017.45,60,90.SWIX) აქვთ დაბალი ვიწრო ცილინდრული ყელი, პატარა ოთხკუთხაგანივკვეთიანი ყურები, შეზნექილი წელი და

კონუსური ძირი (გ.ა.2016.133.SWVI) (ტაბ.XI/1-4). ეს ტიპი ყალიბდება V ს-ში და ახ.წ. VI-VII სს-მდე არსებობს [ხალვაში,2002:20,სურ.15].

ბიზანტიურ პერიოდს მიეკუთვნება ასევე სხვადასხვა ამფორის პირის, კედლის, ყურის და ძირის ნატეხები (გ.ა.2016.3,6,19,24,28,32,33,34, 91,164.SWVI; გ.ა.2016.2,14.60. SWIX; გ.ა.2017.12,62.IX), თუმცა ფრაგმენტულობის გამო ძნელია მათი რომელიმე ტიპში გაერთიანება. აღმოჩენის ადგილის მიხედვით ისინი შეიძლება ზოგადად VI-VII სს-ით დათარიღდეს.

ბიზანტიურ ფენაშია აღმოჩენილი ასევე ნარინჯისფერკეციანი ვიწროყელიანი დოქის პირ-ყელი (გ.ა.2017.4.) (ტაბ.XI/5). დოქი უნდა იყოს კიდევ ერთი ნარინჯისფერკეციანი ჭურჭელის ძირი. ახასიათებს მაღალი ქუსლი და კონუსურად შეზნექილი ძირი (გ.ა.2017.22) (ტაბ.XI/6).

სხვა სახის ბიზანტიური პერიოდის მასალებიდან აღსანიშნავია მინის სხვადასხვა ჭურჭლის ნატეხები. ყველა მათგანი ღია-მომწვანო ფერისაა. აქვთ გარეთ გადაშლილი პირი და ბრტყელი ან შეზნექილი ძირი (გ.ა.2016.30,31,42,44,50,51, 111.SWIX). სასმისების რამოდენიმე ნატეხი ხასიათდება ლილვაკისებურკიდიანი, კონუსისებრი მოყვანილობის ქუსლითა და დაბალი ცილინდრული ფეხით (გ.ა.2016.22,23. SWVI; გ.ა.2017.148.SWIX) (ტაბ.XI/7). ფეხიანი სასმისები ადრე შუასაუკუნეების ხანის მინის ნაწარმში ყველაზე უფრო გავრცელებული სახეა. იგი დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოს, როგორც ზღვისპირა ზოლში, ისე შიდა რაიონებში [ხალვაში, 2000:137].

რომაული ფენა. მასალების სიუხვით და მრავალფეროვნებით მეტად საინტერესოა რომაული ეპოქის კულტურული ფენა. როგორც ზემოთ აღინიშნა ამ უბანზე გამოიკვეთა ორი საამშენებლო ჰორიზონტი. ამიტომ მასალებსაც სამშენებლო პერიოდების მიხედვით ცალ-ცალკე განვიხილავთ.

I საამშენებლო (ზედა) ჰორიზონტი. განხილვას დავიწყებთ წითელლაკიანი კერამიკით. გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით შემუშავებულია მათი კლასიფიკაცია [ებრალიძე 2005], რომლის მიხედვითაც IV ტიპის ა ვარიანტს მიეკუთვნება ჯამის რამოდენიმე ნატეხი. ახასიათებთ ჩალისფერი კეცი და მურა-მოშავო, მოყავისფრო

ლაკის თხელი ფენით დაფარული ზედაპირი. ერთ-ერთი მათგანი პირ-კედლის ნატეხია (გ.ა.2016.141.SWVI). აქვს სწორი, ოდნავ შევიწროვებული მომადლო პირი, რომლის დასაწყისი და ბოლო არამკვეთრი ჰორიზონტალური ღარით ყოფილა შემკული. მეორე ნატეხი ჯამის ძირია (გ.ა.2016.201.SWVI). აფსაროსში ამ ტიპის ჭურჭელი ახ.წ. I ს-ის II-III მეოთხედით თარიღდება [ებრალიძე, 2005:34-35; სურ.8]. კლასიფიკაციის VI ტიპს განეკუთვნება მცირე ტევადობის მომრგვალებულ-ტანიანი და შიგნით ჩაკეცილი მომადლოპირიანი ჯამები, რომელთა პირისა და ტანის შეხების არე მკვეთრი რელიეფური წიბოთია გაფორმებული (გ.ა.2016.125.SWVI; გ.ა.2016.48,57, 65.SWIX) (ტაბ.XI/8-9). მსგავსი ტიპის ჯამებს ახ.წ. I ს-ის ბოლოთი და II ს-ის I ნახევრით ათარიღებენ და პერგამონის საწარმოო ცენტრის ნაწარმადაა მიჩნეული [ებრალიძე, 2005:38; სურ.13; ტაბ.II/1]. XI ტიპს მიეკუთვნება ჯამის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.2016.126.SWVI). ახასიათებს მოვარდისფრო კეცი, მომრგვალებული კალთა და გარეთკენ გადაშლილი პირი. ეს ტიპი II-III სს-ით თარიღდება და პერგამონის საწარმოო ცენტრის ნაწარმს წარმოადგენს [ებრალიძე, 2005:42]. XIV ტიპი თიხის სანელ-საცხებლებია. ეს ტიპი ორი ერთეულითაა წარმოდგენილი. მათთვის დამახასიათებელია სწორი ქობა, გადმოშლილი პირი და მაღალი ცილინდრისებრი, ტანისაკენ ოდნავ გაფართოებული ყელი. კეცი მოყვითალო-მოვარდისფროა, წვრილმარცლოვანი და შეიცავს ქარსის მინარევებს (გ.ა.2016.71,105.SWIX) (XIV/1-2). ამ ტიპის ჭურჭელიც ახ.წ. II-III სს-ით თარიღდება [ებრალიძე, 2005:45-46, სურ.21; ტაბ.IV/1]. კლასიფიკაციის მიხედვით XVI ტიპს მიეკუთვნება კოჭობისებრი ჭურჭლის პირ-კედლის ნატეხი (გ.ა.2016.63.SWIX), რომელსაც ახასიათებს მოვარდისფრო-მოჩალისფრო სუფთად განლექილი კეცი და მომრგვალებული გარეთკენ გადაშლილი პირი (ტაბ.XII/3). მსგავსი ჭურჭელიც ახ.წ. I-II სს-ის ნაწარმადაა მიჩნეული [ებრალიძე, 2005:48]. გონიო-აფსაროსის წითელლაკიანი კერამიკის XVII ტიპს დოქები ქმნიან. ეს ტიპი საანგარიშო წელს წარმოდგენილია პირ-კედლის, ძირისა და ყურის ნატეხების სახით (გ.ა.2016.94,171,213.SWVI; გ.ა.2017.33.SWIX). აქვთ გადაშლილი პირი, მხრებისაკენ გაფართოებული დაბალი ყელი,

სფეროსებრი ტანი და რგოლისებრი ქუსლი (ტაბ.XII/4-5). სხვა ნიმუშების მსგავსად ისინიც ახ.წ. I-II სს თარიღდებიან [ებრალიძე, 2005: 48-52]. წითელლაკიანი ჯამის უნდა იყოს ერთ-ერთი ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი ჭურჭლის პირ-კალთა (გ.ა.2017.118.SWIX). ლაკი გადაცლილი აქვს. ახასიათებს მოყრილი პირი და მომრგვალებული კალთა.

კერამიკის შემდეგ სახეობას ჭრაქები ქმნიან. წარმოდგენილია რამოდენიმე ერთეულით. აქვთ მოვარდისფრო-მოჩალისფრო სუფთად განლექილი კეცი. თითქმის მთლიანადაა დაცული ერთი მათგანი (გ.ა.2016.218.SWVI). აკლია მხოლოდ საპატრუქე მილის ნაწილი. ჩაზნექილ ფარაკზე მოცემული ყოფილა ფიგურა, რომელიც არ იკითხება. საზეთე მოთავსებულია ფარაკის მარჯვენა მხარეს. მიძერწილი აქვს პატარა მარყუჟისებრი დაღარული ყური. ძირი ბრტყელია (ტაბ. XII/6). დაზიანებული სახითაა მოღწეული კიდევ ორი ჭრაქის ფარაკი (გ.ა.2016.78,84.SWIX; გ.ა.2017.70.SWIX) (ტაბ.XII/7).

გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი რომაული ჭრაქები ქრონოლოგიური თვალსაზრისით ახ.წ. I-III სს თარიღდებიან და უმრავლესობა პერგამონის საწარმოო ცენტრის ნაწარმადაა მიჩნეული. თუმცა, მცირე რაოდენობით გვხვდება სამოსისა და დასავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის პროდუქციაც [ებრალიძე, 2005: 53-66].

საკმაო რაოდენობითაა გვხვდება ლუთერიებიც. აფსაროსის ტერიტორიაზე მოპოვებული ლუთერიების უმრავლესობას სინოპური ნაკეთობანი ქმნიან. მეტ-ნაკლები რაოდენობით გვხვდება ჰერაკლეური და ადგილზე დამზადებული ნიმუშებიც [ებრალიძე, 2005: 69]. გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით სინოპურ ლუთერიებში გამოიყოფა ერთი ტიპის ორი სახეობა ა) და ბ). საანგარიშო წელს ა) ვარიანტი წარმოდგენილია პირის, ტუჩისა და ტანის ნატეხების სახით. ახასიათებთ ჰორიზონტალურად გადაშლილი პირი, რომლის ზედაპირიც მომრგვალებულია. შიდა კალთა ტანისაგან გამოყოფილია ბასრი იარაღით შესრულებული ღარით. კეცი მოთეთრო-იასამნისფერია და შეიცავს პიროქსენისა და კირქვის უხეშ მინარევებს (გ.ა.2016.194.SWVI; გ.ა.2016.22,67,77.SWIX; გ.ა.2017.16,29,106.SWIX) (ტაბ.XII/8-10).

ანალოგიურად გაფორმებული ლუთერიები ახ.წ. I-II სს-ითაა დათარიღებული [ებრალიძე, 2005:69.სურ.50]. პირის, ტუჩის და ტანის ნატეხებითა წარმოდგენილი ბ) ვარიანტიც. აქვთ მომრგვალებულ ზედაპირიანი ჰორიზონტალურად გადაშლილი პირი. შიდა კალთა ტანისაგან გამოყოფილია მსუბუქი ღარით (გ.ა.2016.21,103,159,200. SWVI; გ.ა.2016.72,98.SWIX; გ.ა.2017.149,150.SWIX) (ტაბ.XIII/1-4). ამ ვარიანტის ლუთერიები II-III სს-ით თარიღდება [ებრალიძე, 2005:69.სურ.51]. ადგილობრივი ნაკეთობა უნდა იყოს ანალოგიურად გაფორმებული წითელკეციანი ლუთერიის პირი (გ.ა.2016.196.SWVI).

მომდევნო ჯგუფს სამზარეულო თუ სუფრაზე მოსახმარი კერამიკა ქმნის. საერთოდ გონიო-აფსაროსში საკმაოდ ხშირად ჩნდება რომაული ხანის ამ პერიოდის ჭურჭელი. სახეზეა ფერთა ვარიაციები მოწითალო, მოვარდისფრო, ნარინჯისფერი და ა.შ. გამოთქმულია თვალსაზრისი მეციხოვნეების მიერ მათი ადგილზე დამზადების შესახებ და ამიტომ მათ რომანიზებული ფორმები უწოდეს [კახიძე, მამულაძე, 2004:54]. სამზარეულო კერამიკა წარმოდგენილია ქვაბ-ქოთნების, ქოთნების, დოქებისა და ჯამების სახით. ქვაბ-ქოთნებს აქვთ სწორი ტანი და გადაშლილი, პროფილირებული პირი, ზოგიერთს მათგანს შერჩენილი აქვს ბრტყელგანივკვეთიანი ყურებიც, უმრავლესობა ცეცხლისაგან გაშავებულია, ჰქონიათ ბრტყელი ძირი (გ.ა.2016.115,173, 198,202,206,2014. SWVI; გ.ა.2016.5, 55,82,101,113,114.SWIX; გ.ა.2017.13,120,121.SWIX) (ტაბ.XIII/5-6; ტაბ.XIV/1-8)

ქოთნებს ახასიათებთ გარეთ გადაშლილი პირი, სწორი ან არათანაბრად დაშვებული ტანი, ბრტყელი ან მრგვალგანივკვეთიანი ყური და ბრტყელი ძირი (გ.ა.2016/95,105,114, 137,145,149,152,169,172,176,209,224,262.SWVI; გ.ა.2016.73,118,122. SWIX; გ.ა.2017.18,26,27, 39,41,93,99,110,123,135,136.SWIX) (ტაბ.XV-XVI). ერთ-ერთი ქოთნის პირ-კალთის გარე ზედაპირი გაფორმებულია თითისებრი ორნამენტით (გ.ა.2017.38)(ტაბ.XVI/7).

შემდეგ ჯგუფს დოქები წარმოადგენს. მათ ახასიათებთ ვარდისფერი, მოწითალო ან მოვარდისფრო კეცი. გარეთ გადაშლილი პირი, ცილინდრული ყელი, ძირისაკენ შევიწროვებული ტანი

ბრტყელი ძირი (ტაბ.XVII; ტაბ.XVIII/1-3) და ბრტყელგანივკვეთიანი ყურები (გ.ა.2016.70,72,75,208.SWVI; გ.ა.2016.25,47.SWIX; გ.ა.2017.24,87,88,89,105,122.SWIX). დოქების ნაწილი სუფთადაა განლექილი. ნაწილი პატარა, მინიატურული (გ.ა.2016.48,65,69,71,142,113,175,192,195,208,212,217.SWVI; გ.ა.2016.88,95,119.SWIX; გ.ა.2017.117.SWIX). გვხვდება რუხკეციანი, თხელკედლიანი ნიმუშებიც (გ.ა.2016.75,115.SWIX). განსხვავებულია ერთ-ერთი დოქის პირი (გ.ა.2016.108.SWIX). მისთვის დამახასიათებელია ყავისფერი კეცი, პროფილირებული სამტუჩა პირი და ვიწრო ცილინდრული ყელი. ყელის არეში შემორჩენილი აქვს ბრტყელგანივკვეთიანი ყურის მიძერწვის ნაკვალევი. დოქის უნდა იყოს ასევე ორი ნარინჯისფერკეციანი ჭურჭლის ძირი (გ.ა.2016.77,162.SWVI). ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი ხელა-დებიც. აქვთ ბრტყელი ძირი, სწორი ტანი, მომრგვალებული სქელი ბაკო და ცილინდრული ყელი (გ.ა.2016/104,117,147,148,205. SWVI; გ.ა.2016.58. SWIX; გ.ა.2017.15,21,73.SWIX).

მომდევნო ჯგუფს ჯამები ქმნიან. ზოგიერთი მათგანი ჩალისფერკეციანია, სუფთად განლექილი. ახასიათებთ გარეთ გადაშლილი კალთა და რგოლისებრი, დაბალი გამოყვანილი ქუსლი (გ.ა.2016.74,191.SWVI) (ტაბ.XVIII/4-5). განსხვავებულია ერთი ჯამი. მისი პირბაკო კალთისაგან რელიეფური ქედითაა გამოყოფილი და შიგნითაა გადახრილი (გ.ა.2016.34.SWIX)(ტაბ.XVIII/6).

ორი ერთეულია ყავისფერკეციანი და ნარინჯისფერკეციანი სამელნეები. ერთ-ერთი მათგანი მთლიანადაა დაცული (გ.ა.2016.138.SWVI). ახასიათებს გარეთ გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, ბიკონუსური ტანი და ბრტყელი ძირი (ტაბ.XVIII/7). შედარებით პატარაა და განსხვავებულია მეორე სამელნე (გ.ა.2016.183.SWVI). აქვს შიგნით გადახრილი პირი, ვიწრო ყელი, ბიკონუსური ტანი და ბრტყელი ძირი (ტაბ.XVIII/8).

საკმაო რაოდენობითაა წარმოდგენილი ხუფებიც. ახასიათებთ ვარდისფერი ან ჩალისფერი კეცი. კონუსურად შეზნექილ ზედაპირზე შემორჩენილი აქვთ ბრტყელი სახელური (გ.ა.2016.135,136,150.SWVI; გ.ა.2016.107.SWIX; გ.ა.2017.5,37,40,107.SWIX) (ტაბ.XVIII/9-14; ტაბ.

XIX/1-2). მსგავსი ხუფები ციხის სხვადასხვა უბანზეცაა აღმოჩენილი [კახიძე, მამულაძე 2004: 55].

განათხარ მასალაში გვხვდება ერთი მსხვილმინარევიანი წითელკეციანი, აბაზანისებრი ჭურჭლის ფრაგმენტიც (გ.ა.2016.86.SWIX).

არქეოლოგიურ მასალებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სამეურნეო-სატრანზიტო კერამიკას – ამფორებს. გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით ახ.წ. I-III სს-ის ამფორებიდან გამოყოფენ 11 ტიპსა და რამოდენიმე ქვეტიპს [ხალვაში, 2002 : 15, სურ.7; Khalvashi, Kakhidze, 2012:123-127]. კლასიფიკაციის მიხედვით *I* ტიპს მიეკუთვნებიან ყავისფერკეციანი ამფორები, რომელთაც ახასიათებთ წაგრძელებული, მსუბუქად შეზნექილი ტანი და უმეტესად სპირალური ხვითით გამოყვანილი ძირები. ეს ტიპი საანგარიშო წელს წარმოდგენილია პირ-კედლისა (გ.ა.2016.8,39,112,215.SWVI; გ.ა.2016.13,49.SWIX; გ.ა.2017. 20,64,79,86,98,100,101,104,143.SWIX) და ქუსლების სახით (**ტაბ.XIX/3-11**). ქუსლებს შორის გამოიყოფა 3 ტიპი: 1 ტიპი შიდა ზედაპირზე მკვეთრი ვარდულის მქონე კორპუსისაგან გამოყოფილი ცილინდრული მოყვანილობის (გ.ა.2016.45,55, 84,132,205.SWVI; გ.ა.2016.92.SWIX; გ.ა.2017.46,68,83.SWIX) (**ტაბ.XIX/9**); 2 ტიპი. კონუსური ფორმის, მომრგვალებული საყრდენი არეთი, შიდაპირზე აქვთ სუსტი ვარდული (გ.ა.2016.231.SWVI; გ.ა.2016.9,37,117.SWIX; გ.ა.2017.30.SWIX) (**ტაბ.XIX/10-11**) და 3 ტიპი. დაბალი, კორპუსისაგან შეუმჩნევლად გამოყოფილი ღრუ ძირი (გ.ა.2016.232.SWVI; გ.ა.2016.29.SWIX; გ.ა.2017.130.SWIX). გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი მსგავსი ყავისფერკეციანი ამფორები II-III სს-ითაა დათარიღებული [ხალვაში, 2002:15, სურ.7-1,2]. კლასიფიკაციის მიხედვით *II* ტიპს მიეკუთვნება ორმაგყურიანი ამფორები. მათთვის დამახასიათებელია ორმაგი ყურები, დანაწევრებული სტაფილოსებრი კორპუსი და რკოსმაგვარი ქუსლი (გ.ა.2016.30.SWVI; გ.ა.2016.90,109.SWIX). (**ტაბ.XIX/12; ტაბ. XX/1**). თვლიან რომ ისინი კოსურის მიბაძვით სინოპშია დამზადებული და ცნობილია ფსევდოკოსურის სახელწოდებით. აფსაროსის მონაპოვრები ახ.წ. I ს-ის შუახანებით თარიღდება [ხალვაში 2002:23]. *III*. ტიპი ქიმისებშვერილიანი ყურების მქონე ამფორებია. დამახასია-

ათებული დეტალია ყურის მოხრის ადგილას დამერწილი ქიმისებრიშვერილი და მაღალი ცილინდრული ქუსლის საყდრენ არეში მოცემული მკვეთრი ბურცობი. აქვთ ღია-მოყავისფრო, მოვარდისფრო სუფთად დამუშავებული ქარსნარევი თიხა. ზედაპირი თეთრი ფერის საღებავითაა დაფარული. ეს ტიპი წარმოდგენილია პირის, ყელის და ძირების სახით (გ.ა.2016.108,123,161,203,220.SWVI; გ.ა.2016.16,35,38,68. SWIX; გ.ა.2017. 142,145.SWIX). (ტაბ.XX/2-6). აფსაროსში გვხვდება როგორც იტალიაში, ასევე სამხრეთ შავიზღვისპირეთში (იტალიკურების მიხედვით) დამზადებული ამფორები. ძვ.წ. I და ახ.წ. I სს-ში ფართოდ გავრცელებული ეს ტიპი არსებობს II ს-ის დასაწყისშიაც [ხალვაში 2002:25, სურ.17-19]. IV ტიპში ერთიანდება ძაბრისებრპირიანი ამფორები. მათთვის დამახასიათებელია მაღალი, გაშლილი ნაპირისკენ შესქელებული ძაბრისებრი პირი, მაღალი კონუსური მოყვანილობის ყელი, კვერცხისებრი სადაზედაპირიანი ტანი და კონუსური ძირი (გ.ა.2016.20,129,168,190. SWVI; გ.ა.2016. 100.SWIX; გ.ა.2017.137. SWIX). (ტაბ.XX/7-10). ამფორების ეს სახე ჩნდება ახ.წ. I ს-ის შუახანებიდან და არსებობს ახ.წ. III ს-იც [ხალვაში 2002:28, სურ.7-4;20-23]. ძაბრისებრპირიანი ამფორების წარმომავლობის სფეროდ მეცნიერები ზოგადად მცირე აზიის დასავლეთ სანაპიროებს ასახელებენ. აფსაროსში აღმოჩენილი ამ ტიპის ამფორები ფიქრობენ, რომ როდოსული წარმომავლობის უნდა იყოს [ხალვაში 2002: 29]. V ტიპს მიეკუთვნება ვიწროყელიანი ამფორები. ამგვარი ამფორები ახ.წ. I-IV სს-ში განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში. წარმოდგენილია ქუსლების სახით (გ.ა.2016.43, 81,98,165,258.SWVI; გ.ა.2016.24,91,121,125.SWIX) (ტაბ.XX/11-12). ახასიათებთ ფართოქუსლიანი ძირი, რომელსაც, შუა ნაწილში ფოსო აქვს გაკეთებული და ზედაპირზე ქუსლის ცენტრალურ არეში კოპისებურადაა გამოზიდული [ხალვაში 2002: 32;სურ:7-5;24-26]. აფსაროსში აღმოჩენილი ამ ტიპის ამფორები ახ.წ. II ს დასაწყისისა და III ს-ის პირველი ნახევრით დათარიღებულ კულტურულ ფენებში გვხვდება [ხალვაში,2002:32]. საწარმოო ცენტრის შესახებ არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა, მკლევართა ნაწილი ზოგადად მცირე აზიას ასახელებს.

ამ ვრცელი ტერიტორიიდან გამოყოფენ სამხრეთ შავიზღვისპირეთს და უპირატესობას სინოპს ანიჭებენ. ჩრდილო და აღმოსავლეთ პონტოსპირეთის მონაპოვრების მიხედვით გამოთქმულია მოსაზრება, რომ მსგავს ამფორებს აწარმოებდა შავიზღვისპირეთის ამ რეგიონის სახელოსნო ცენტრებიც [ხალვაში, 2002:33]. *VIII* ტიპი წითელკეციანი დიდი ზომის ამფორებია. წარმოდგენილია ძირის ნატეხებით. ახასიათებთ წითელი, წმინდად განლექილი ქარსნარევიანი კეცი, სქელი კედელი და მომრგვალებული საყრდენი არის კონუსური ძირი (გ.ა.2016.99.SWVI; გ.ა.2016.74,93,116.SWIX; გ.ა.2017. 19.SWIX) (ტაბ. **XX/13**; ტაბ.**XXI/1-2**). მსგავსი ნიმუშები თარიღდებიან II ს დასაწყისითა და III ს-ით [ხალვაში, 2002:36, სურ. 30]. კლასიფიკაციის *IX* ტიპს უნდა მიეკუთვნებოდეს ერთ-ერთი ამფორის პირ-ყელი. ახასიათებს მოჩალისფრო კეცი, მაღალი ცილინდრული ყელი და გარეთკენ გადაშლილი პირი (გ.ა.2017.151) (ტაბ.**XXI/3**). გონიო-აფსაროსში მსგავსი მონაპოვრები თარიღდება ახ.წ. I ს-ის დასასრულით [ხალვაში, 2002: 38, სურ-7-8]. აქვე ავღნიშნავთ რომ იგი აღმოჩნდა გვიანი შუასაუკუნეების გადამწვარ ფენაში. *XI* ტიპი წარმოდგენილია პირის, ყურისა და ქუსლის ფრაგმენტებით. ლილვისებური პირი გამობერილი, მხრისაკენ შევიწროვებული ყელისაგან ღარიტაა გამოყოფილი (გ.ა.2016. 124,151,166,167,222.SWVI; გ.ა.2016.80,99.SWIX; გ.ა.2017.44.SWIX) (ტაბ. **XXI/4-5**) ოვალურგანივკვეთიანი ყურები სადაა, ძირი კონუსური ფორმისაა და ტანისაგან თითქმის არცაა გამოყოფილი. ისინი აფსაროში II ს დასაწყისისა და III ს-ის პირველი ნახევრით დათარიღებულ ფენებშია ნაპოვნი [ხალვაში, 2002: 40, სურ, 7-10, 33].

განათხარ მასალაში გვხვდება სხვადასხვა ამფორის ყურისა და ძირის ნატეხებიც (გ.ა.2016.40,101,106,107,160,178.SWVI; გ.ა.2016.36,103,104,110.SWIX; გ.ა.2017.17,25,28,61,69, 78,115.SWIX), აღმოჩენის ადგილის მიხედვით ისინი შეიძლება ახ.წ. II-III სს-ით დათარიღდეს (ტაბ.**XXI/6-9**).

რომაულ ფენაში აღმოჩნდა მოწითალო-მოვარდისფრო ფერის ფენიანი ჭურჭლის ნატეხიც. აქვს კონუსურად შეზნექილი, გარეთ გაზიდული ღრუ ქუსლი (გ.ა.2017.97.SWIX) (ტაბ.**XXI/10**).

რამოდენიმე ერთეულითაა წარმოდგენილი ამფორის ხუფებიც. ახასიათებთ ყავისფერი ან მოწითალო კეცი, არათანაბრად დაშვებული და მომგვალეული ტანი (გა.2016.66,221.SWVI; გ.ა.2016.87.SWIX). (ტაბ. XXI/11-13).

შემდეგ ჯგუფს საამშენებლო კერამიკა ქმნის. უმრავლესობა სოლენის ტიპის გვერდებაკეცილი კრამიტებია. მათი კეცი მოვარისფრო ან მოჩალისფროა, გვხვდება ნარინჯისფერკეციანი ნიმუშებიც (გ.ა.2017.131.SWIX) (ტაბ. XXII/1). ერთი ერთეულითაა წარმოდგენილი დეკორატიული აგურიც. იგი ვარდისფერკეციანია, სუფთად განლექილი, ოთკუთხა ფორმის. ზედაპირზე აქვს კონუსური ბურცობი (გ.ა.2017.102.SWIX). საამშენებლო კერამიკას მიეკუთვნება ასევე მრგვალი ფორმის ყავისფერკეციანი კალორიფელი (გ.ა.2017.113.SWIX). მისი ცალი მხარე ბრტყელია, ხოლო მეორე მხარეს აქვს ნახვრეტი (ტაბ. XXII/2).

განათხარ მასალაში მრავლადაა წარმოდგენილი მინის ნაწარმიც. უმრავლესობა სხვადასხვა სასმისის ძირისა და პირის ნატეხებია. გვხვდება გრაფინის, ფიალებისა და სანელსაცხებლების ნატეხებიც. ფიალები ვერტიკალურწიბოიანია (ტაბ. XXII/3). აქვთ გამჭვირვალე, მოლურჯო-მომწვანო ფერი და ტანისაგან გამოყოფილი მაღალი პირი. მაღალკედლიანი ტანის გარეთა ზედაპირს ძირისაკენ შევიწროვებული რელიეფური ვერტიკალური წიბო მიუყვება. (გ.ა.2016.90,170.SWVI; გ.ა.2017.44₁.SWIX). მსგავსი ფიალები განეკუთვნებიან ე.წ. მილეფიორის ტექნიკით დამზადებულ ჭურჭლებს. ახ.წ. I ს ბოლოსა და II ს-ის ადრეულ წლებში მინის ჭურჭლის დიდი ნაწილი სწორედ ამ ტექნიკით კეთდებოდა. საწარმოო ცენტრთან დაკავშირებით ფიქრობენ, რომ თავდაპირველად ისინი აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში, კერძოდ სირიაში კეთდებოდა, არ გამორიცხავენ კვიპროსსაც. უფრო მოგვიანებით ახ.წ. I ს მეორე და მესამე მეოთხედში ისინი დასავლეთ ევროპის სახელოსნოებშიც უნდა დამზადებულიყო. ამავე პერიოდისა და საწარმოო ცენტრის ჩანან გონიო-აფსაროსის ფიალები [შალიკაძე, 2004: 20; კახიძე, შალიკაძე 2009: 57. სურ. 1]. გრაფინის უნდა იყოს 2 ჭურჭლის პირ-კედლის ნატეხები (გ.ა.2016.146.SWVI; გ.ა.2017.6.SWIX). ერთი მათგანი მომწვანო ფერისაა, გამჭვირვალე ზედაპირი დაფარულია ხშირი

წიბოებით (გ.ა.2016.146.SWVI). მეორე ნატებს ახასიათებს ფართოდ გადაშლილი პირი და ვიწრო ყელი (გ.ა.2017.6.SWIX). მსგავსი გრაფინისებრი ჭურჭელი ახ.წ. I-III სს-ით არის დათარიღებული განსაკუთრებით პოპულარულია ახ.წ. I ს მეორე ნახევარსა და II ს-ში [შალიკაძე, 2004:28]. შემდეგ ჯგუფს სანელსაცხებლები ქმნიან. აქვთ გამჭვირვალე ცისფერი ფერი. გარეთ გადაშლილი პირი, მაღალი ვიწრო ცილინდრული ყელი და კონუსურად შეზნექილი ძირი (გ.ა.2016.139,225.SWVI) (ტაბ.XXII/4). მათ ახ.წ. I-II სს ნაკეთობებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავთ [შალიკაძე, 2004:37-41]. მინის ნაწარმის საკმაოდ მრავალრიცხოვან ჯგუფს სასმისები ქმნის. ისინი უპირატესად ძირების, პირებისა და ტანის ნატეხებია. გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით შემუშავებული კლასიფიკაციით I ტიპში ერთიანდება ბრტყელძირა სასმისები. ეს ტიპი საანგარიშო წელს წარმოდგენილია ძირების სახით. აქვთ გამჭვირვალე მომწვანო ან მოცისფრო ელფერი და დისკოსებრი, გამოყოფილი ბრტყელი ძირი (გ.ა.2016.83,118, 118,223.SWVI; გ.ა.2016.120.SWIX; გ.ა.2017.11,147.SWIX) (ტაბ.XXII/5-8). ამ ტიპის გარკვეულ ნაირსახეობას ქმნის სასმისის ძირები, რომელთაც გარე ზედაპირზე აქვთ არათანაბარი შეღრმავება (გ.ა.2016.60,61,68,188.SWVI; გ.ა.2016.79,85.SWIX; გ.ა.2017, 71,81,92,94.SWIX) (ტაბ.XXII/9-12; ტაბ.XXIII/1) ბრტყელძირიანი სასმისების წარმოება როგორც ფიქრობენ I საუკუნიდან უნდა დაწყებულიყო და არსებობას IV ს-შიც განაგრძობს [შალიკაძე 2004:43]. II ტიპიც ბრტყელძირა სასმისებია. ისინი I ტიპის ნიმუშების ანალოგიური და თანადროულია, ოღონდაც გარე ზედაპირზე აქვთ მეტნაკლები სიფართის ნახევარსფეროსებრი შეღმავებები (გ.ა.2016.59.SWVI; გ.ა.2016.41,45.SWIX). IV ტიპში ერთიანდება კონუსურად შეზნექილი ძირები. ეს ტიპი საკმაოდ მრავლად არის წარმოდგენილი (გ.ა.2016.78,153,157,158,179,180,189.SWVI; გ.ა.2016.27,45,83,96,111.SWIX; (გ.ა.2017.7,32,36,126,128.SWIX) (ტაბ.XXIII/2-6). გონიო-აფსაროსის კონუსისებურად შეზნექილი სასმისების ქრონოლოგიურ თარიღად ახ.წ. III ს განსაზღვრული [შალიკაძე, 2004: 45]. კლასიფიკაციის მიხედვით V ტიპს ქმნის სასმისები, რომელთაც ახასიათებთ უქუსლო, ნახევარსფეროსებრად შეღმავებული ძირები (გ.ა.2016.187.SWVI; გ.ა.2016. 112.

SWIX; გ.ა.2017.8,9,10,67,125.SWIX) (ტაბ.XXIII/ 7-12). მსგავსი სასმისები დათარიღებულია I-II სს-ით [შალიკაძე, 2004:45]. საანგარიშო წელს გამოერია ფეხიანი სასმისიც (გ.ა.2016.59.SWVI) (ტაბ.XXIII/13). განათხარ მასალაში გვხვდება ასევე მინის სხვადასხვა ჭურჭლის, პირ-კედლისა და ყურის ნატეხები, რომელთაც ახასიათებთ გარეთ გადაშლილი პირი, დაბალი ვიწრო ცილინდული ყელი და გაფართოებული ტანი (გ.ა.2016.63,79,181,181₁.SWVI; გ.ა.2017.138.SWIX). ყურები ღია-მომწვანო ელფერისაა მრგვალგანიკვეთიანი (გ.ა.2016. 56,143.SWVI). გათხრების შედეგად გამოვლენილია სხვადასხვა ზომისა და ფორმის, რუხი შეფერილობის ქვის ბირთვები (გ.ა.2016.1,11, 154,139.SWVI; გ.ა.2017.108,109.SWIX) (ტაბ.XXIV/1-4). ისინი დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ციხის სხვადასხვა უბნებზეც [ასლანიშვილი, 2004: 152-154; 2009:177-184]. მოპოვებულ მასალებში გვხვდება სამი სანაყი ქვაც (გ.ა.2016.73.SWVI; გ.ა.2016.123,124.SWIX) (ტაბ.XXIV/5-7). მასალებში დიდი რაოდენობით გვხვდება სხვადასხვა ზომის ლურსმნები (გ.ა.2017.34,51,55,56,58,82,112, 144.SWIX), უმეტესი მათგანი დამწვარ-დანახშირებულ ფენაშია გამოვლენილი. დანის პირის უნდა იყოს რკინის ნატეხი (გ.ა.2017.84.SWIX). ლითონის ნივთებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია შუბის პირები (გ.ა.2017.85,111,129. SWIX) (ტაბ.XXIV/8). მცირე რაოდენობითაა ბრინჯაოს ნივთის ნატეხებიც (გ.ა.2017. 74,76,80,95.SWIX); მოპოვებულ მასალებში გვხვდება ბრინჯაოს ბალთები (გ.ა.2017. 132.SWIX) და ტყვიისაგან დამზადებული ბადის საძირავი (გ.ა.2017.75.SWIX).

II საამშენებლო (ქვედა) ჰორიზონტი.

როგორც ზემოთ აღინიშნა უბანზე გამოიკვეთა მხოლოდ II საამშენებლო პერიოდის ქვის წყობის ნაშთები და მცირე რაოდენობის არქეოლოგიური მასალა, ამიტომ ამ ეტაპზე მკვეთრად არ არის გამოჩენილი I და II საამშენებლო ჰორიზონტები, აღსანიშნავია ისიც, რომ მოპოვებული მასალების აბსოლუტური უმრავლესობა I (ზედა) საამშენებლო ჰორიზონტის მსგავსია და ქრონოლოგიურადაც ემთხვევა. II საამშენებლო ჰორიზონტის მთლიანად შესწავლა სამომავლოდ არის დაგეგმილი. II საამშენებლო ჰორიზონტზე მოპოვებული მასალების განხილვას აქაც გვიანი შუასაუკუნეებით დავიწყებთ. SW VI სექტორის

81-ე და 84-ე კვადრატებში ორი ოსმალური ორმო გამოვლინდა, რომელშიც მასალები თითქმის არ მოგვეყოლია. 81-ე კვადრატის ორმოში აღმოჩნდა მხოლოდ იზნიკური კერამიკის, როდოსის სტილის (1555-1570 წწ) თევზის ერთი ნატეხი (გ.ა.2016.264.SWVI), ხოლო 84-ე კვადრატში ლურსმანი (გ.ა.2016.270.SWVI).

რომაული პერიოდის მასალების განხილვას აქაც წითელლაკიანი კერამიკით დავიწყებთ. აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით უკვე შემუშავებული კლასიფიკაციით IV ტიპის ა) ვარიანტს მიეკუთვნება ჯამის კედლის ნატეხი (გ.ა.2016.307.SWVI) (ტაბ.XXV/1). ჯამის ჩალისფერიკეციანი ზედაპირი დაფარულია მურა-მოშავო, მოყავისფრო ლაკის თხელი ფენით. აქვს სწორი, ოდნავ შევიწროვებული მომადლო პირი, რომლის დასაწყისი და ბოლო არამკვეთრი ჰორიზონტალური ღარი-თაა შემკული. აფსაროსში ამ ტიპის ჭურჭელი ახ.წ. I ს-ს II-III მეოთხედითაა დათარიღებული [ებრალიძე, 2005:34-35;სურ.8]. XVII ტიპში ერთიანდება სხვადასხვა დოქის პირ-კედლის, ძირისა და ყურის ნატეხები. ახასიათებთ სუფთად განლექილი კეცი, სწორი ტანისაგან რელიეფური ღარით გამოყოფილი პირი, ბრტყელგანივკვეთიანი რელიეფური ღარით შემკული მარყუჟისებრი ყურები (გ.ა.2016.317.SWVI) და რგოლისებრი ქუსლი (გ.ა.2016.318. SWVI) (ტაბ.XXV/2). მსგავსი ჭურჭელიც ახ.წ. I-II სს-ით თარიღდება [ებრალიძე, 2005: 48-52].

ფენაში აღმოჩნდა ჩალისფერკეციანი სუფთად განლექილი სხვადასხვა ჭრაქის მარყუჟისებრი ყურები (გ.ა.2016.312.SWVI) (ტაბ.XXV/3). აღმოჩენის ადგილის მიხედვით ისინიც ახ.წ. I-II სს-ით შეიძლება დათარიღდეს.

ორი ნატეხითაა წარმოდგენილი ლუთერიები. მათგან ადრეულია ა) ვარიანტს მიკუთვნებული ლუთერიის პირი (გ.ა.2016.267.SWVI) (ტაბ.XXV/4). მსგავსი ლუთერიები ახ.წ. I-II სს-ის ნაწარმადაა მიჩნეული [ებრალიძე, 2005:69.სურ.50]. მეორე – ბ) ვარიანტში გაერთიანებული ნატეხი (გ.ა.2016.303.SWVI) (ტაბ.XXV/5) შედარებით გვიანდელია და ახ.წ.II-III სს-თაა დათარიღებული [ებრალიძე, 2005: 69.სურ.51].

ორი ნატეხითაა ასევე წარმოდგენილი ქვაბ-ქოთნებიც. ერთ-ერთი მათგანი პირისა და ტანის ნატეხია. ახასიათებს პროფილირებული, გა-

რეთკენ გადაშლილი სწორი პირი და მომრგვალებული ტანი. პირისა და ტანის შეერთების არეში მიძერწილი ქონია ბრტყელგანივკვეთიანი ყური (გ.ა.2016.308.SWVI) (ტაბ.XXV/7). მეორე ნატეხი ბრტყელი ძირია (გ.ა.2016.244. SW VI) (ტაბ.XXV/6).

შედარებით მრავალრიცხოვანია ქოთნები. აქვთ პროფილირებული გარეთ გადაშლილი ან ზემოთ აწეული პირ-ბაკო, არათანაბრად დაშვებული ტანი და ბრტყელი ან მრგვალგანივკვეთიანი ყურები (გ.ა.2016.245,263,278,286,292,296,321. SWVI) (ტაბ.XXV/8-10; ტაბ.XXVI/1). ქოთანი უნდა იყოს ნარინჯისფერკეციანი, თხელკედლიანი ჭურჭლის ნატეხებიც (გ.ა.2016.281,293,319.SWVI). ახასიათებს დაბალი გარეთ გადახრილი პირი, მომრგვალებული ტანი და ბრტყელი ძირი, ყელის დასაწყისთან და ტანის ზედა ნაწილში მიძერწილი აქვს ბრტყელგანივკვეთიანი ყური (ტაბ.XXVI/2). ისინი განათხარ კომპლექსში შემავალი მასალების მიხედვით კარგად თარიღდებიან I-II სს-ით.

შემდეგ ჯგუფს მცირე ზომის სხვადასხვა დოქის ყურის, ყელისა და ძირის ნატეხები ქმნიან. ყური წითელკეციანია (გ.ა.2016.268.SWVI). ბრტყელგანივკვეთიანი და სუფთად განლექილი (ტაბ.XXVI/4). წითელკეციანია ბრტყელი ძირიც (გ.ა.2016.269. SWVI) (ტაბ.XXVI/3). ხოლო, ყელი (გ.ა.2016.238.SWVI) ჩალისფერკეციანი, სუფთად განლექილი და ვიწრო, მხრებისაკენ გაფართოებული (ტაბ.XXVI/5).

ხელადას განეკუთვნება ნარინჯისფერკეციანი, სქელკედლიანი ჭურჭლის ბრტყელი ძირი (გ.ა.2016.320.SW VI) (ტაბ.XXVI/6).

ყველაზე მრავალრიცხოვანია სხვადასხვა ამფორის ძირის, კედლისა და ყურის ნატეხები ამფორები. გვხვდება შემდეგი ტიპები: ტიპი I-ყავისფერკეციანი ამფორები (გ.ა.2016.231,232,251,294,299,300,310,313,314.SWVI) (ტაბ.XXVI/7-11). თარიღდებიან II-III სს [ხალვაში,2002:15,-სურ.7-1,2]. ტიპი II-ორმაგყურიანი ამფორები. წარმოდგენილია ყურის 2 ნატეხით (გ.ა.2016.252,298.SWVI) (ტაბ.XXVI/12-13). აფსაროსის მონაპოვრები ახ.წ. I ს-ის შუახანებით თარიღდება [ხალვაში,2002:23]. ტიპი IV-ძაბრისებრპირიანი ამფორები (გ.ა.2016.279,302.SWVI) (ტაბ.XXVI/14). ამფორების ეს სახე ჩნდება ახ.წ. I ს შუახანებიდან და არსებობს ახ.წ. III ს-იც [ხალვაში,2002:28,სურ.7-4;20-23]. ტიპი V-ვიწროყე-

ლიანი ამფორებია. წარმოდგენილია პირ-ყელის ნატეხით (გ.ა.2016.277. SWVI) (ტაბ.XXVI/15). ამგვარი ამფორები ახ.წ. I-IV სს განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში [ხალვაში 2002: 29]. IX ტიპს მიეკუთვნება ამფორის ნატეხები (გ.ა.2016.84.SWVI). აქვს მაღალი ცილინდრული ფართო ყელი, ყელისა და ტანის არეში მიმდრეკილი ქონია მასიური ოვალურგანივკვეთიანი ყური. კეცი ვარდისფერია. სუფთად განლექილი. ზედაპირი დაფარული ყოფილა თეთრი ანგობით (ტაბ.XXVII/1). მსგავსი ტიპი დათარიღებულია ახ. წ. I ს-დასასრულით [ხალვაში, 2002:38, სურ.7-8]. X ტიპშია გაერთიანებული დიდი ზომის სქელკედლიანი ამფორები, რომელთაც ახასიათებთ დაბალი ლილვისებური მოყვანილობის პირი, ფართო ცილინდრული ყელი, მასიური სადაზედაპირიანი ყურები. წლევანდელ მასალებში ამ ტიპის მხოლოდ ერთი ნატეხია (გ.ა.2016.239.SWVI) (ტაბ.XXVII/2). ეს ტიპი აფსაროში II ს დასაწყისისა და III ს-ის პირველი ნახევრით დათარიღებულ ფენებშია ნაპოვნი [ხალვაში, 2002:39, სურ.7-9, 32]. შედარებით მრავალრიცხოვანია XI ტიპი. ესენია სხვადასხვა ამფორის პირის, ყურისა და ქუსლის ნატეხები. ახასიათებთ ლილვისებრი, ყელისაგან ღარიტ გამოყოფილი პირი, ოვალურგანივკვეთიანი ყურები და კონუსური ძირი (გ.ა.2016.240, 273, 304.SWVI) (ტაბ.XXVII/3-5). ისინი აფსაროში II ს დასაწყისისა და III ს-ის პირველი ნახევრით დათარიღებულ ფენებშია ნაპოვნი [ხალვაში, 2002: 40, სურ. 7-10, 33].

განათხარ მასალაში გვხვდება სხვადასხვა ამფორის ყურებიც, აღმოჩენის ადგილის მიხედვით ისინიც ზოგადად I-II საუკუნეებით შეიძლება დათარიღდეს (გ.ა.2016.282, 305.SWVI) (ტაბ.XXVII/6-7).

შემდეგი სახის ნაწარმი სამშენებლო კერამიკა – აგური და კრამიტებია. აგური წითელკეციანია, ოთკუთხა ფორმის. მასიური. უხეშმინარევებიანი (გ.ა.2016.256. SWVI) (ტაბ.XXVII/8). კრამიტებში გვხვდება წითელკეციანი (გ.ა.2016.254.SWVI; გ.ა.2017.31. SWIX) (ტაბ.XXVII/9) და სინოპური (გ.ა.2016.284.SWVI) (ტაბ.XXVII/10) ნიმუშები. გვხვდება მოვარდისფრო კეცის მილის ნატეხიც (გ.ა.2016.297.SWVI) (ტაბ.XXVII/11). 83 კვადრატში აღმოჩნდა, ორი რუხი მართკუთხა ფორმის სალესი ქვაც, (გ.ა.2016.233, 234.SWVI) (ტაბ.XXVII/12-13).

მცირე რაოდენობით გვხვდება მინის ნაწარმიც. ერთ-ერთი მათგანი კუბიკოსის ყურია (გ.ა.2016.241.SWVI). მსგავსი გრაფინისებრი ჭურჭელი ახ.წ. I-III სს-ითაა დათარიღებული და განსაკუთრებით გავრცელებული იყო ახ.წ. I ს მეორე ნახევარსა და II ს-ში [შალიკაძე 2004:28]. გრაფინისაა კიდევ ერთი ჭურჭლის პირ-ყელი (გ.ა.2016.265. SWVI) (ტაბ. XXVII/14). აქვს ბრტყელი, გარეთ გადაშლილი პირი, ვიწრო ცილინდრული ყელი. მსგავს მინის გრაფინებს ახ.წ. I-II სს ნაკეთობებში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს [შალიკაძე 2004: 32]. რამოდენიმე ნატეხია მინის სასმისებიც. ესენია I ტიპს მიკუთვნებული ბრტყელძირა სასმისები (გ.ა.2016.228,236,301.SWVI) (ტაბ.XXVII/15). როგორც ზემოთ აღინიშნა, ამ ტიპის სასმისების წარმოება I ს-დან უნდა დაწყებულიყო და არსებობდნენ IV ს-ში [შალიკაძე 2004:43]. IV ტიპშია გაერთიანებული კონუსურად შეზნექილი ძირები (გ.ა.2016.289,290.SWVI) (ტაბ.XXVII/16-17). მათ ქრონოლოგიურ თარიღად ახ.წ. III ს-ია განსაზღვრული [შალიკაძე, 2004: 45], თუმცა არაა გამორიცხული მათი უფრო ადრეულ პერიოდში დამზადებაც. როგორც ჩანს ისინი III ს-შიც აგრძელებენ არსებობას.

ასეთია 2016-2017 წლებში გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთ-დასავლეთ უბანზე (SWVI და SWIX სექტორები) წარმოებული კვლევა-ძიების შედეგები. უბნის შესწავლა სამომავლოდაც გაგრძელდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ასლანიშვილი 2004: ასლანიშვილი ლ., ქვის ბირთვები// გონიო-აფსაროსი IV, 152-154, ბათუმი

ასლანიშვილი 2009: ასლანიშვილი ლ., შურდულის ქვები// გონიო-აფსაროსი VIII,177-184, ბათუმი

ებრალიძე 2005: ებრალიძე ტ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი გვიანელინისტურსა და რომაულ ხანაში, სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი იმპორტული კერამიკის მიხედვით, ბათუმი

თავამაიშვილი, ინაიშვილი 2013: თავამაიშვილი გ, ინაიშვილი ნ., გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიური ექსპედიციის ცენტრალური უბ-

ნის (SWI სექტორის) მუშაობის ანგარიში (2011-2012 წლები)// აჭარა წარსული და თანამედროვეობა I, 164-186, ბათუმი.

კახიძე, მამულაძე 2004: კახიძე ა, მამულაძე შ., სამხრეთ-კარიბჭისა და აბანოთუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წლებში წარმოებული კვლევა-ძიების უმთავრესი შედეგები// გონიო-აფსაროსი, IV, 4-107. ბათუმი

კახიძე, შალიკაძე 2009: კახიძე ა, შალიკაძე თ., მინის ნაწარმი სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან// ფიჭვნარი IV, გონიო-აფსაროსი IX, ბათუმი

მამულაძე, შალიკაძე...2013: მამულაძე შ, შალიკაძე თ, ასლანიშვილი ლ., გონიოს ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში 2012 წელს წარმოებული გათხრების მოკლე ანგარიში//აჭარა წარსული და თანამედროვეობა I, 187-221, ბათუმი

მამულაძე, შალიკაძე...2017: მამულაძე შ, შალიკაძე თ, სურმანიძე ნ, ქამადაძე კ., გონიო-აფსაროსში 2014 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში, აჭარა წარსული და თანამედროვეობა III, 207-238, ბათუმი

მამულაძე, შალიკაძე... 2017: მამულაძე შ, შალიკაძე თ, ქამადაძე კ., 2015 წელს გონიო-აფსაროსში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები, აჭარა წარსული და თანამედროვეობა III, 239-258, ბათუმი

ქამადაძე 2014: ქამადაძე კ., გვიანი შუა საუკუნეების იზნიკური კერამიკა გონიო-აფსაროსიდან// აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველოს მიერ ორგანიზებული IV საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, 223-232, თბილისი

ქამადაძე 2015: ქამადაძე კ., ფაიფურის ფინჯნები გონიო-აფსაროსის ციხიდან// აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მთავრობის საქვეუწყებო დაწესებულების-საარქივო სამმართველოს მიერ ორგანიზებული V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის-სამხრეთ დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, 417-426, თბილისი

ქამადაძე 2016 ა: ქამადაძე კ., ოსმალური ფაიანსი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან// ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის კვლევითი ინსტიტუტის შრომები XII, 48-61, ბათუმი

ქამადაძე 2016 ბ: ქამადაძე კ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (აჭარა) გვიან შუასაუკუნეებში წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). დისერტაცია. ბათუმი

ხალვაში 2002: ხალვაში მ., კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან, ბათუმი. 2002

ხალვაში 2000: ხალვაში მ., გონიო-აფსაროსის შიდაციხის ცენტრალური ნაწილის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები// გონიო-აფსაროსი III, 134-167. თბილისი.

შალიკაძე 2004: შალიკაძე თ., გვიანანტიკური და ადრემუასაუკუნეების მინის ნაწარმი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან, გონიო-აფსაროსი V, ბათუმი. 2004

Mamuladze, Karasiewicz-Szczypiorski...2016: Mamuladze Sh, Karasiewicz-Szczypiorski R, Shalikadze T, Surmanidze N, Kakhidze E., Interim report on the Polish-Georgian excavation of a Roman fort in Gonio (Apsaros) in 2014// Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 533-552, Warsaw

Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze...2016: Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh, Jaworski P, Wagner M., Gonio (Apsaros) in Adjara: Excavation of Roman fort. Interim report on the first season of the Polish-Georgian archaeological expedition// Polish Archaeology in the Mediterranean, XXV, 521-532, Warsaw

Камададзе 2016: Камададзе К., Туреские Фаянсовые Кофейные Чашечки в Памятниках Юго-Западной Грузии// Стародавние Причерномор'я, Выпуск XI, 220-225, Одеса

Kamadadze 2018: Porcelain from Gonio Fort, Стародавние Причерномор'я, Выпуск XII, 261-269, Одеса. 2018.

Khalvashi, Kakhidze 2012: Khalvashi M, Kakhidze E., Sinopean Amphorae In Apsarus// The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity, 123-127, Oxsford

Shota Mamuladze, Kakhaber Kamadadze,
Lasha Aslanishvili, Tatuli Motskobili

THE MAIN RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS CARRIED OUT IN THE SOUTH-WEST AREA (SWVI AND SWIX SECTORS) OF GONIO-APSAROS FORT IN 2016-2017 SUMMARY

In 2016-2017 the archaeological excavations were carried out in 84-81, 94-91, 4-1 and 14-11 squares (sizes of squares: 4x4 m, the total area 256 sq.m.) of SWVI and SWIX sectors. The expedition found the remains of a barrack building of the Roman period, in which, according to the archaeological materials, 2 constructional periods were revealed. The study of the upper (the first) constructional horizon was started in 2016 and finished in 2017; and the complete study of the second constructional horizon was done in 2017.

The archaeological excavations carried out in 2017 confirmed that the surrounding area of the barrack building was intensively used, and a wooden building was built in the Late Middle Ages – in the Ottoman period which was burnt in the Late Middle Ages as well. During the construction of the Ottoman building, the Byzantine cultural layers were completely destroyed, and Roman cultural layers were partially destroyed, and the Ottoman cultural layers were burnt in the Late Middle Ages.

The present article deals with the cultural layers and related archaeological materials of different periods (Ottoman, Byzantine and Roman) found in 2016-2017. The relevant conclusions are made.

ტაბულების აღწერილობა:

I-II. უბნის გეგმები

III. 1. ყაზარმის საერთო ხედი; 2. აღმოსავლეთის კედლის ნაშთები

IV. 1-2 დასავლეთ კედლის ნაშთები

V. პირველი (ზედა) სამშენებლო ჰორიზონტის იატაკი და კრამიტ-ყრილი

VI. 2017 წლის გათხრების საერთო ხედი

VII. 1. უბნის საერთო ხედი. 2. ყაზარმის ნაშთები

VIII. 1-2 ყაზარმის ნაშთები

IX. 1-2 ოსმალური პერიოდის კულტურული ფენა

X. ოსმალური პერიოდის მასალები: 1 – კეცი; 2-იატაკის ფილა;

3- ყავის ფინჯანი;

4-დოქი; 5-ჯამი; 6. ჩიბუხი; ბიზანტიური მასალები: 7-10 ამფორების III ტიპი; 11-IV ტიპი; 12-VI ტიპი.

XI. 1-4 ბიზანტიური ამფორების VII ტიპი; 5-6 დოქები; 7. სასმისის ძირი; რომაული ფენა: 8-9 წითელლაკიანი ჯამების VI ტიპი

XII. 1-2 სანელსაცხებლები. XIV ტიპი; 3 კოჭობისებრი ჭურჭელი, XVI ტიპი; 4-5 დოქები, XVII ტიპი; 6-7 ჭრაქები; 8-10 სინოპური ლუთერების ა) ვარიანტი

XIII. 1-4 სინოპური ლუთერიების ბ) ვარიანტი; 5-6 ქვაბქოთნები

XIV. ქვაბქოთნები

XV- XVI. ქოთნები

XVII. დოქები

XVIII. 1-3 დოქები; 4-6 ჯამები; 7-8 სამელნეები; 9-14 ხუფები

XIX. 1-2 ხუფები; 3-11 წელშეზნეკილი ამფორები, I ტიპი;

12. ორმაგყურიანი ამფორა, II ტიპი

XX. 1. ორმაგყურიანი ამფორა, II ტიპი; 2-6 ქიმისებშვერილიანი ამფორები, ტიპი III;

7-10 ძაბრისებრპირიანი ამფორები, ტიპი IV; 11-12 ვიწროყელიანი ამფორები,

ტიპი V; 13 წითელკეციანი დიდი ზომის ამფორები; ტიპი VIII

XXI. 1-2 წითელკეციანი დიდი ზომის ამფორები; ტიპი VIII; 3. სინოპური ამფორა,

ტიპი IX ; 4-5 სინოპური ამფორები, ტიპი X; 6-9 რომაული პერიოდის ამფორები;

10. ფეხიანი ჭურჭელი; 11-13 ამფორის ხუფები

XXII. 1. სოლენის ტიპის კრამიტი; 2. კალორიფელი; 3 ვერტიკალურ-წიბოიანი ფიალა; 4. სანელსაცხებლე; 5-12 ბრტყელძირა სასმისები, ტიპი I

XIII. 1. ბრტყელძირა სასმისები, ტიპი I; 2-6 კონუსურად შეზნექილი სასმისის ძირები, ტიპი IV; 7-12 უქუსლო სასმისის ძირები, ტიპი V; ფეხიანი სასმისი

XIV. 1-4 ქვის ბირთვები; 5-7 სანაყი ქვები; 8. შუბისპირი

XXV. *II საამშენებლო დონის მასალები.* 1. წითელლაკიანი ჯამი, IV ტიპის ა) ვარიანტი; 2. დოქი, ტიპი XVII; 3. ჭრაქის ყური; 4. სინოპური ლუთერიის ა) ვარიანტი; 5. სინოპური ლუთერიის ბ) ვარიანტი; 6-7 ქვაბქოთნები; 8-10 ქოთნები

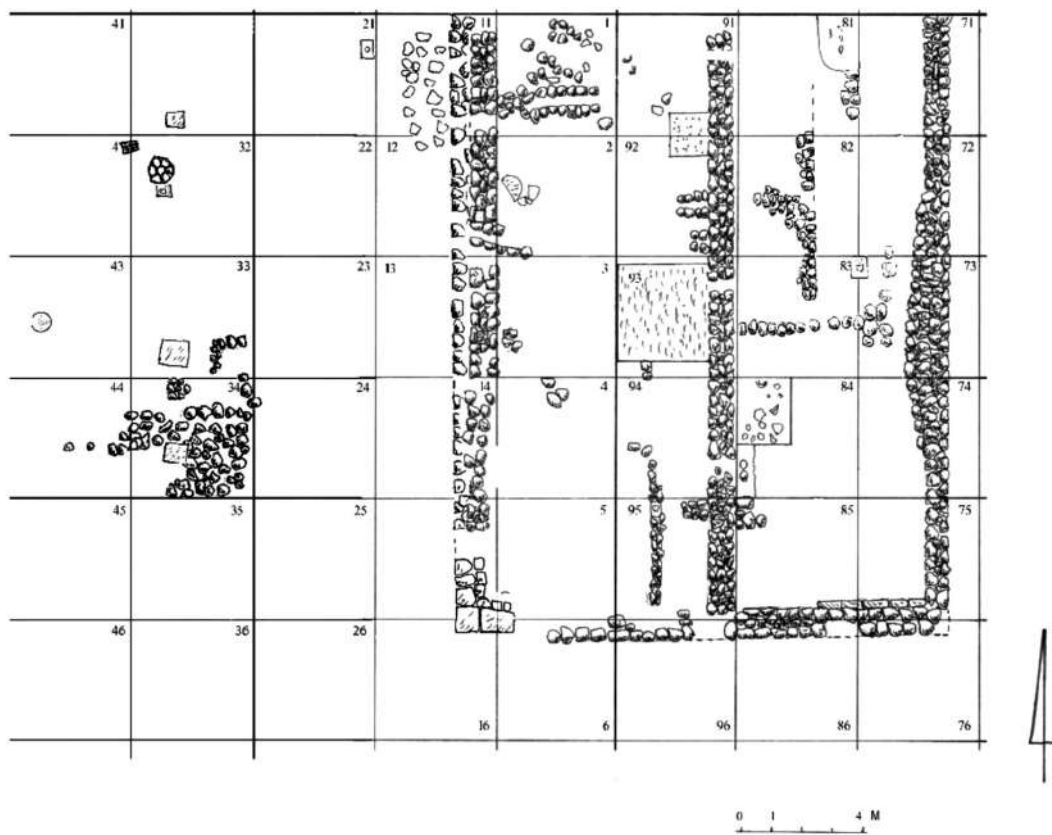
XXVI. 1-2 ქოთნები; 3. 3-5 დოქები; 6. ხელადა; 7-11 წელშეზნექილი ამფორები, ტიპი I; 12-13 ორმაგყურიანი ამფორები, ტიპი II; 14. ძაბრისებრპირიანი ამფორები, ტიპი IV; 15. ვიწროყელიანი ამფორები, ტიპი V

XXVII. 1. სინოპური ამფორები, ტიპი IX; 2. სინოპური ამფორები, ტიპი X; 3. სინოპური ამფორები XI ტიპი; 6-7 სხვადასხვა ამფორები; 8. აგური; 9-10 კრამიტები; 11. მილი; 12-13 სალესი ქვები; 14. გრაფინი; 15. ბრტყელძირა სასმისები, ტიპი I;

16-17 კონუსურად შეზნექილი სასმისის ძირები, ტიპი IV

II

III

1

2

IV

1

2

V

1

2

VI

1

2

VII

1

2

VIII

1

2

IX

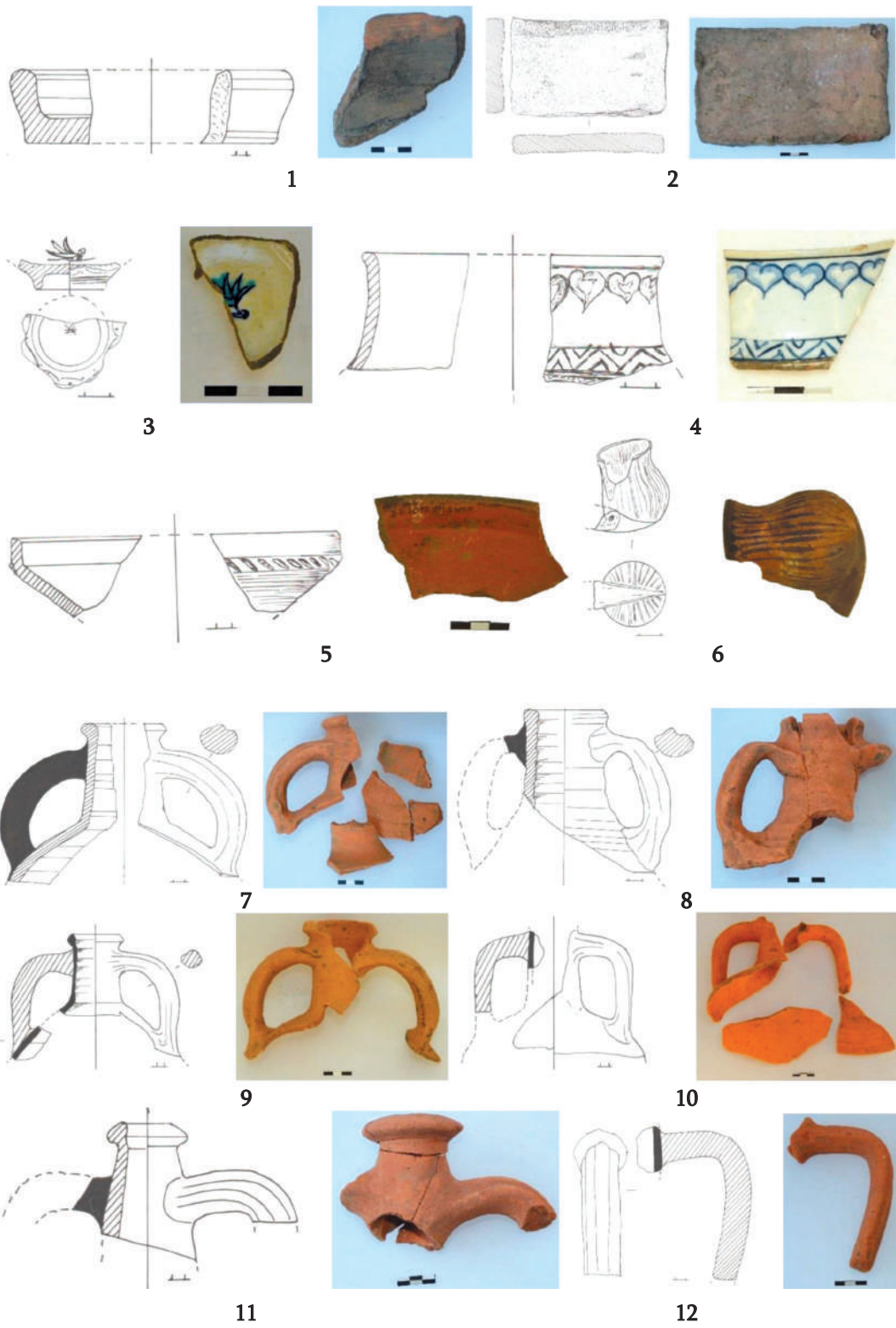

1

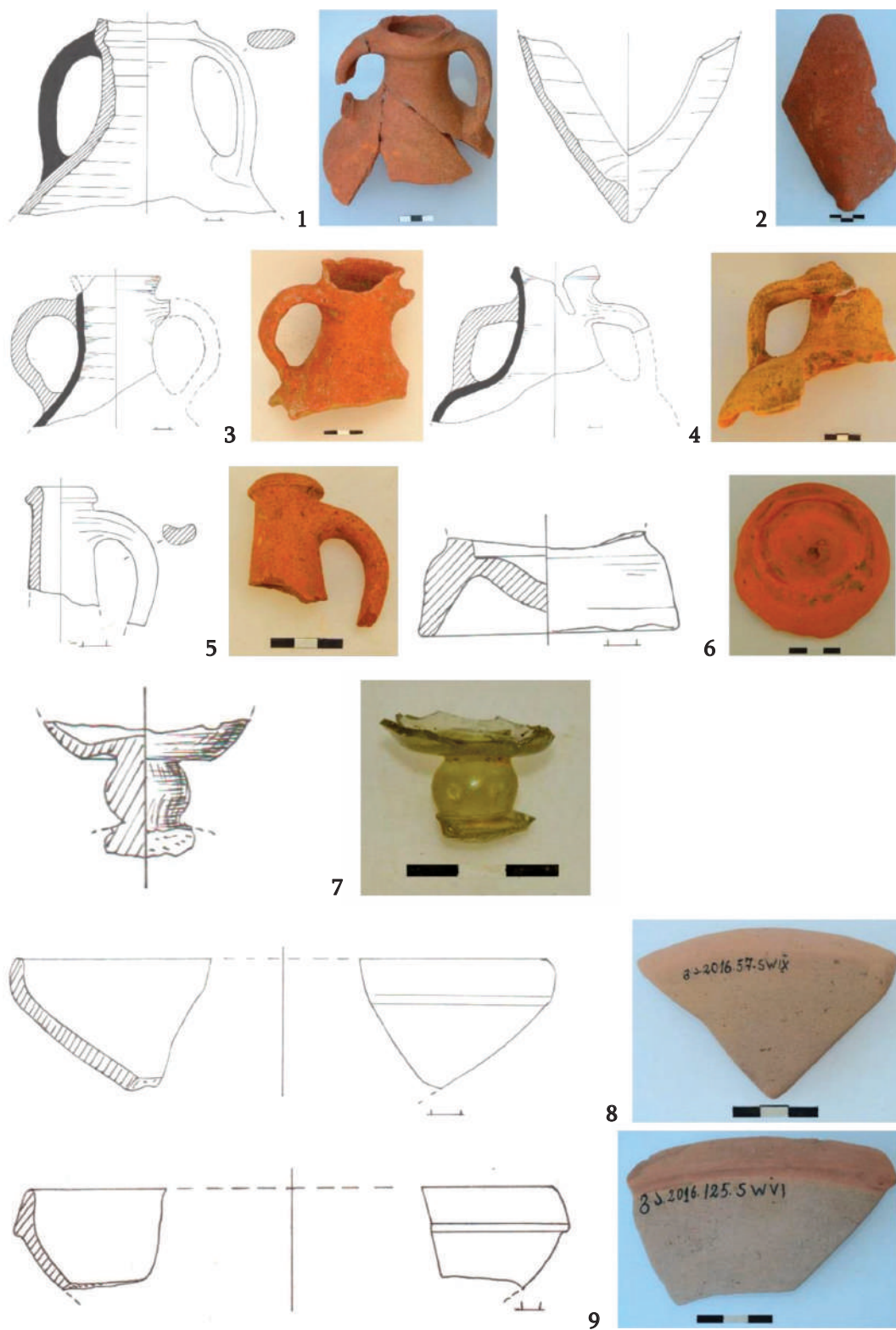

2

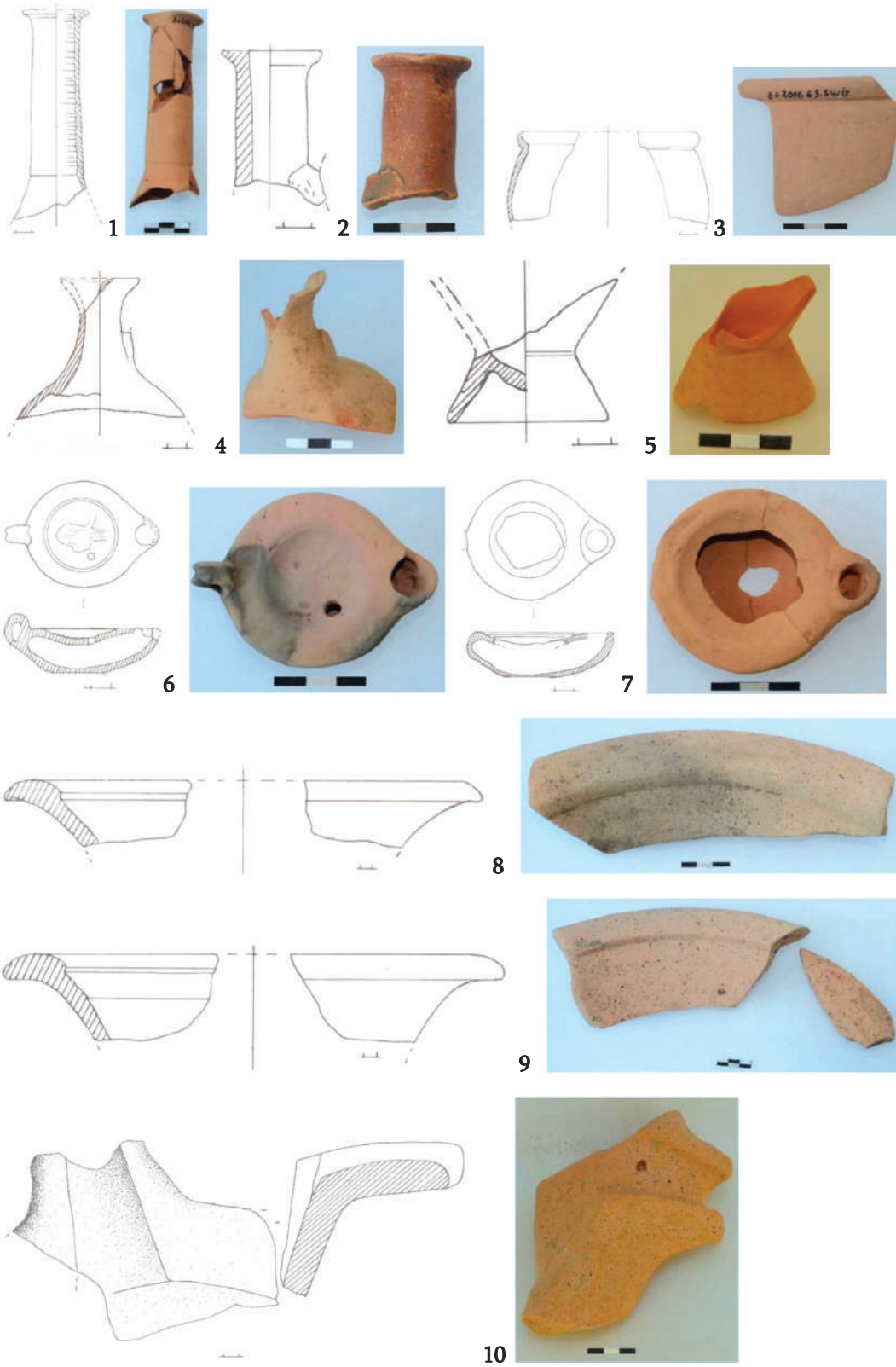
X

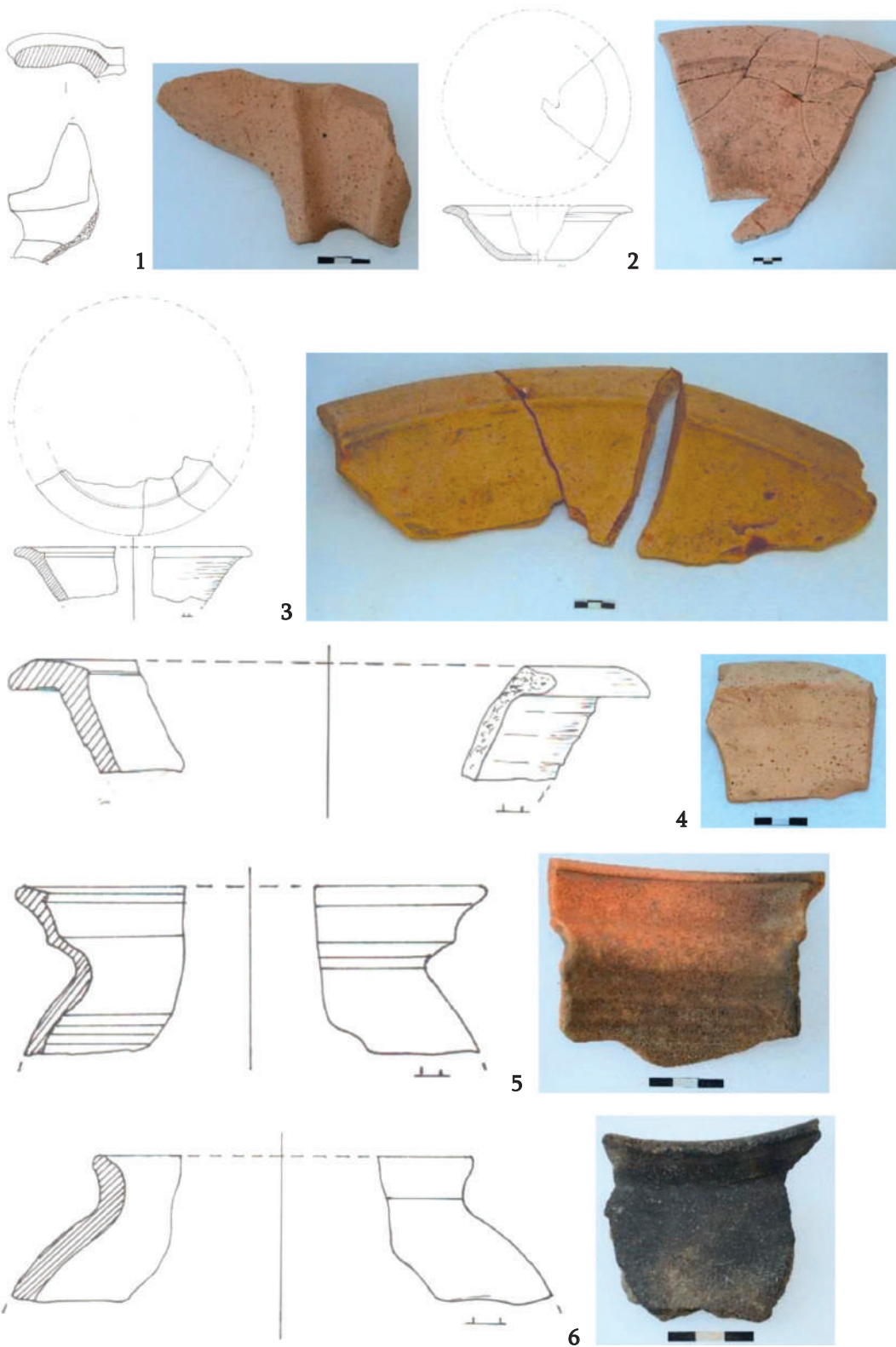
XI

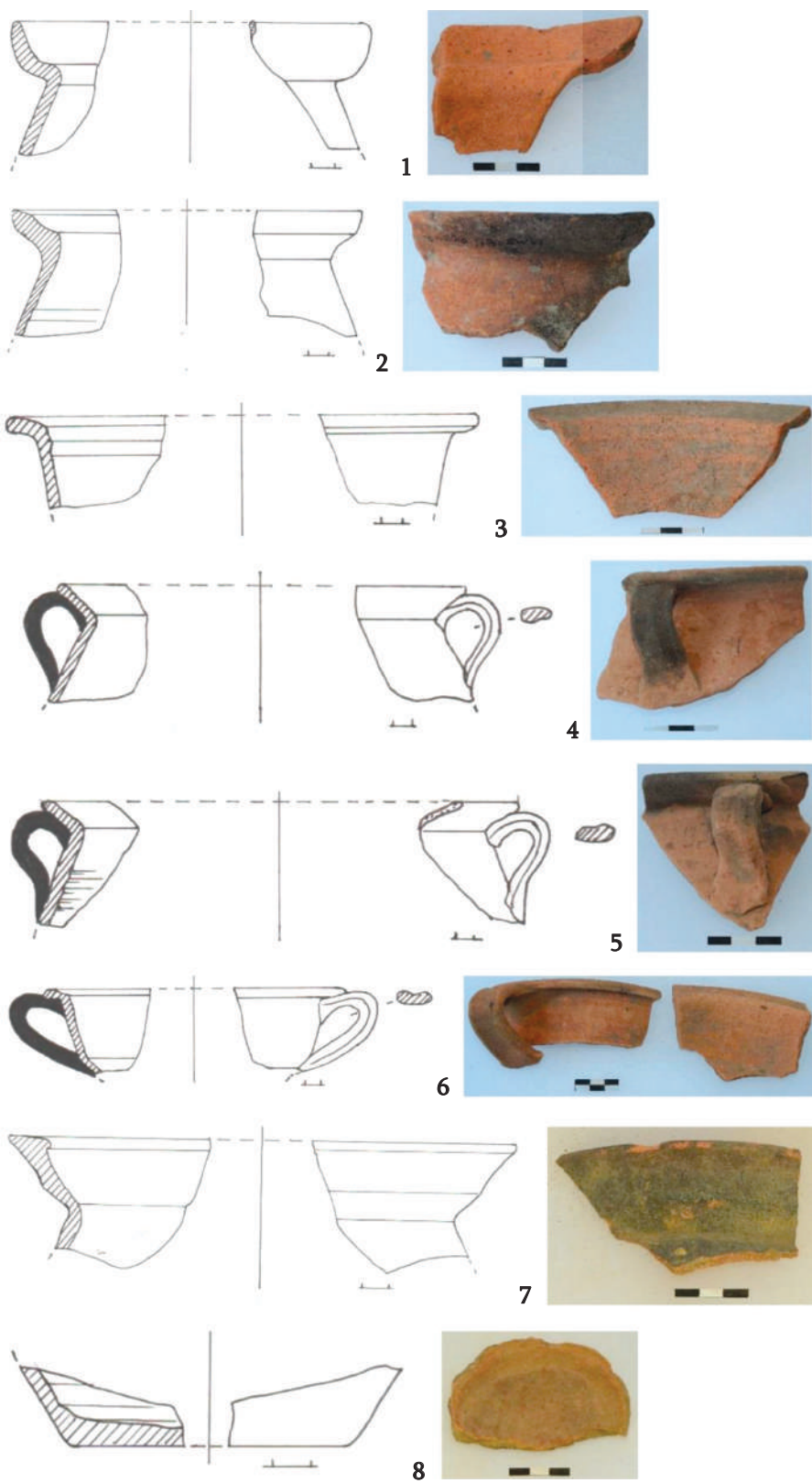
XII

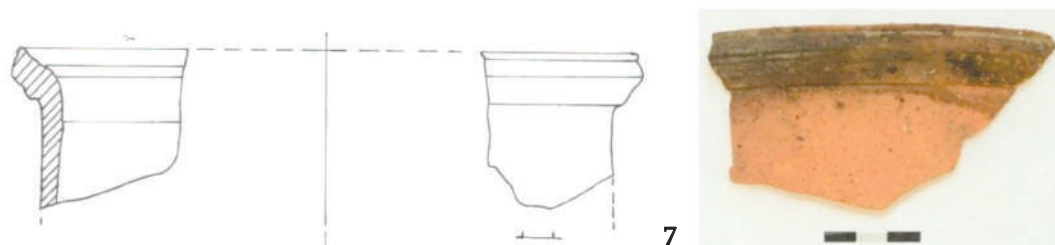
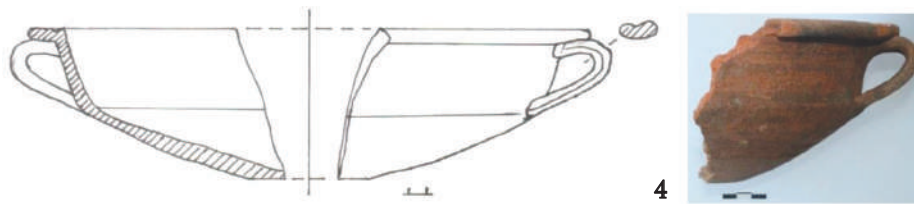
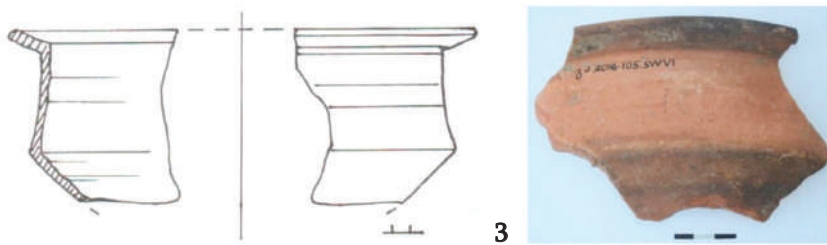
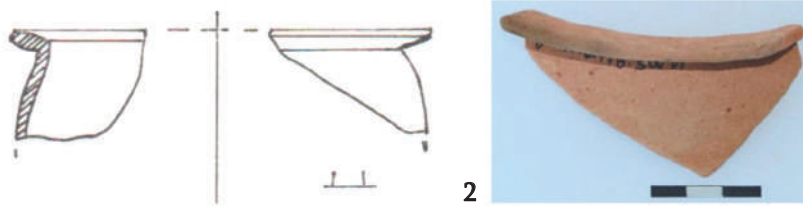
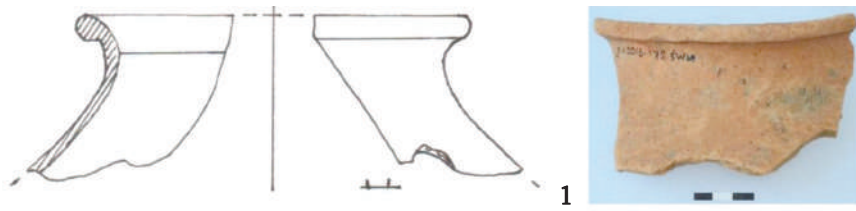
XIII

XIV

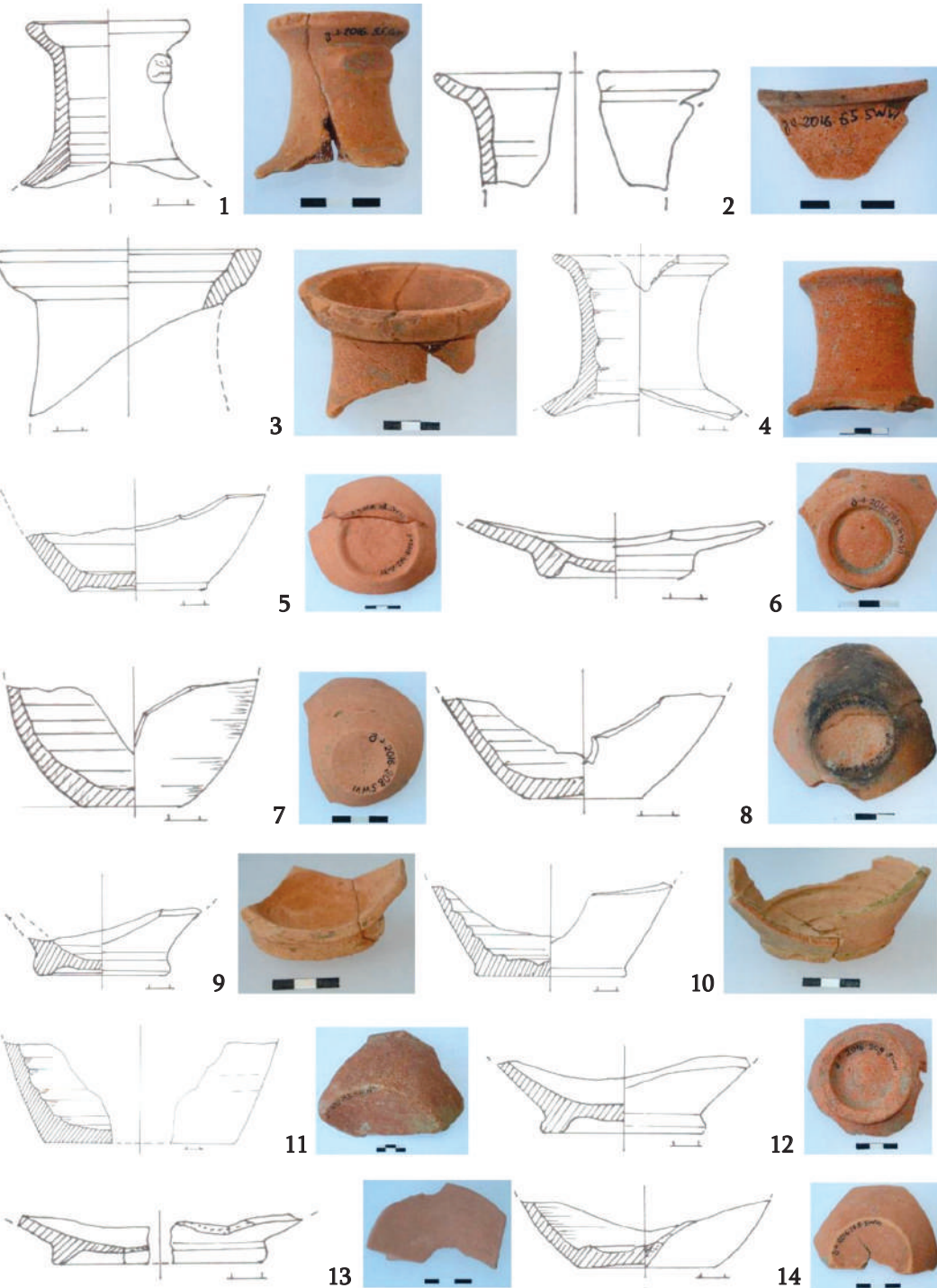
XV

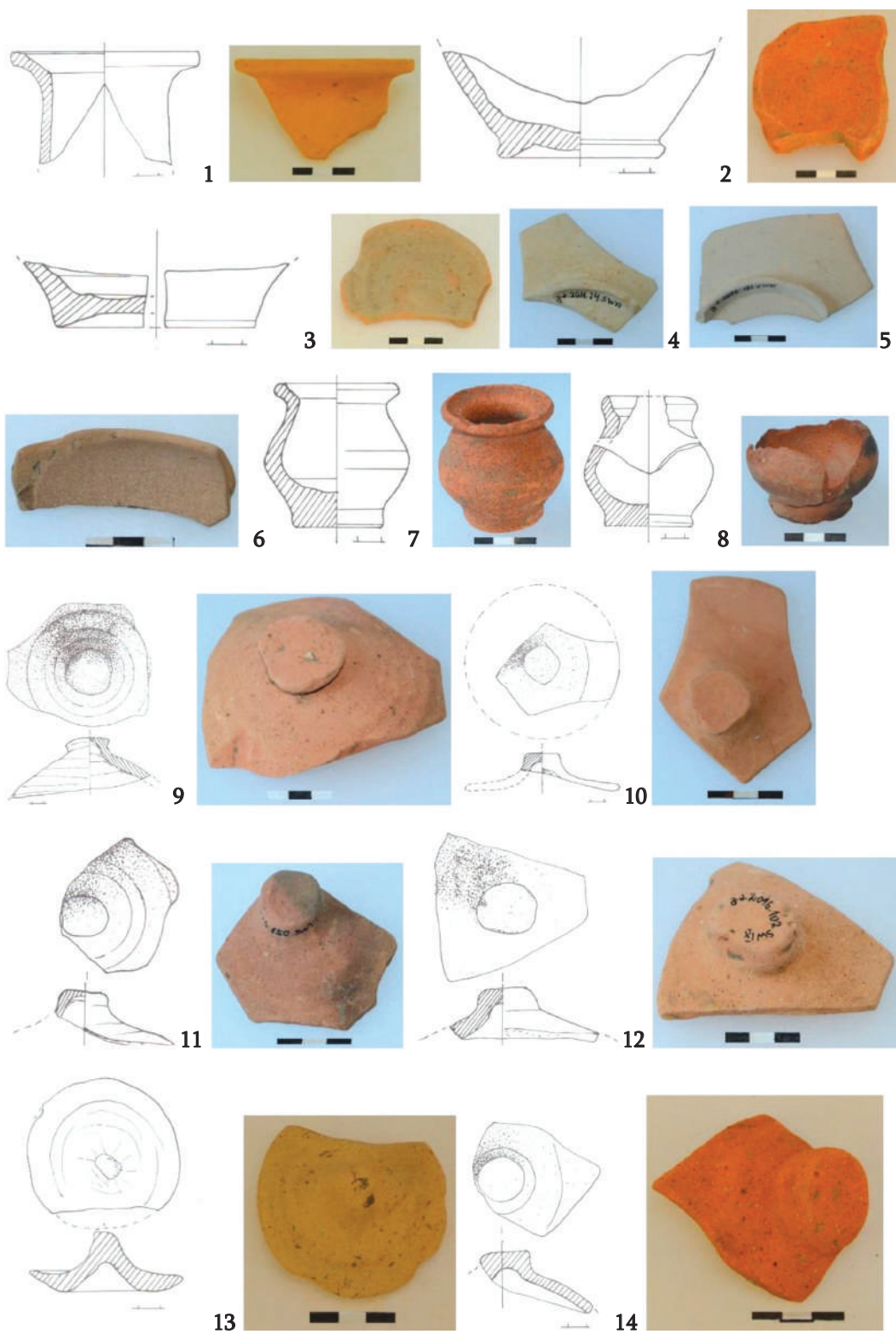
XVI

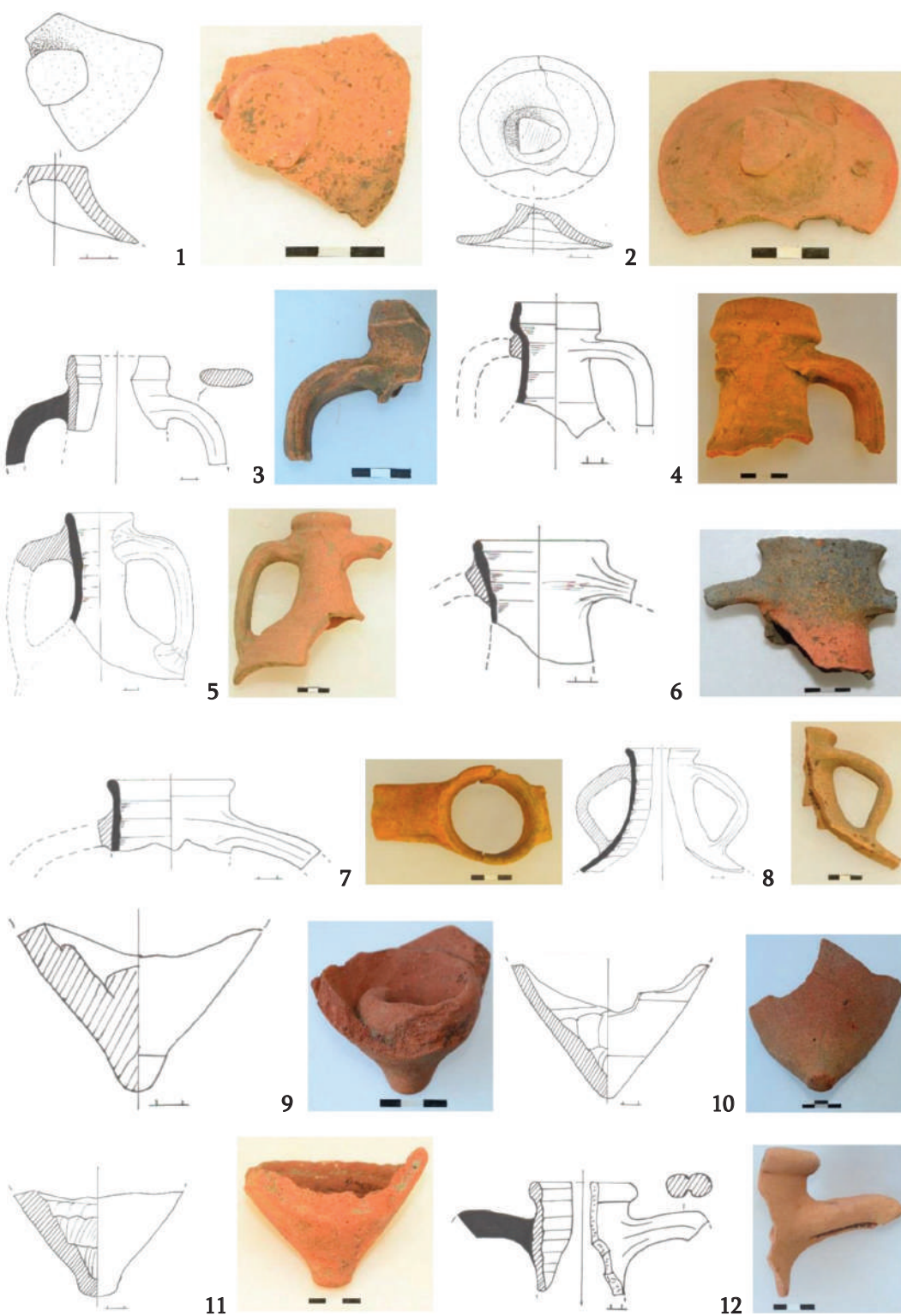
XVII

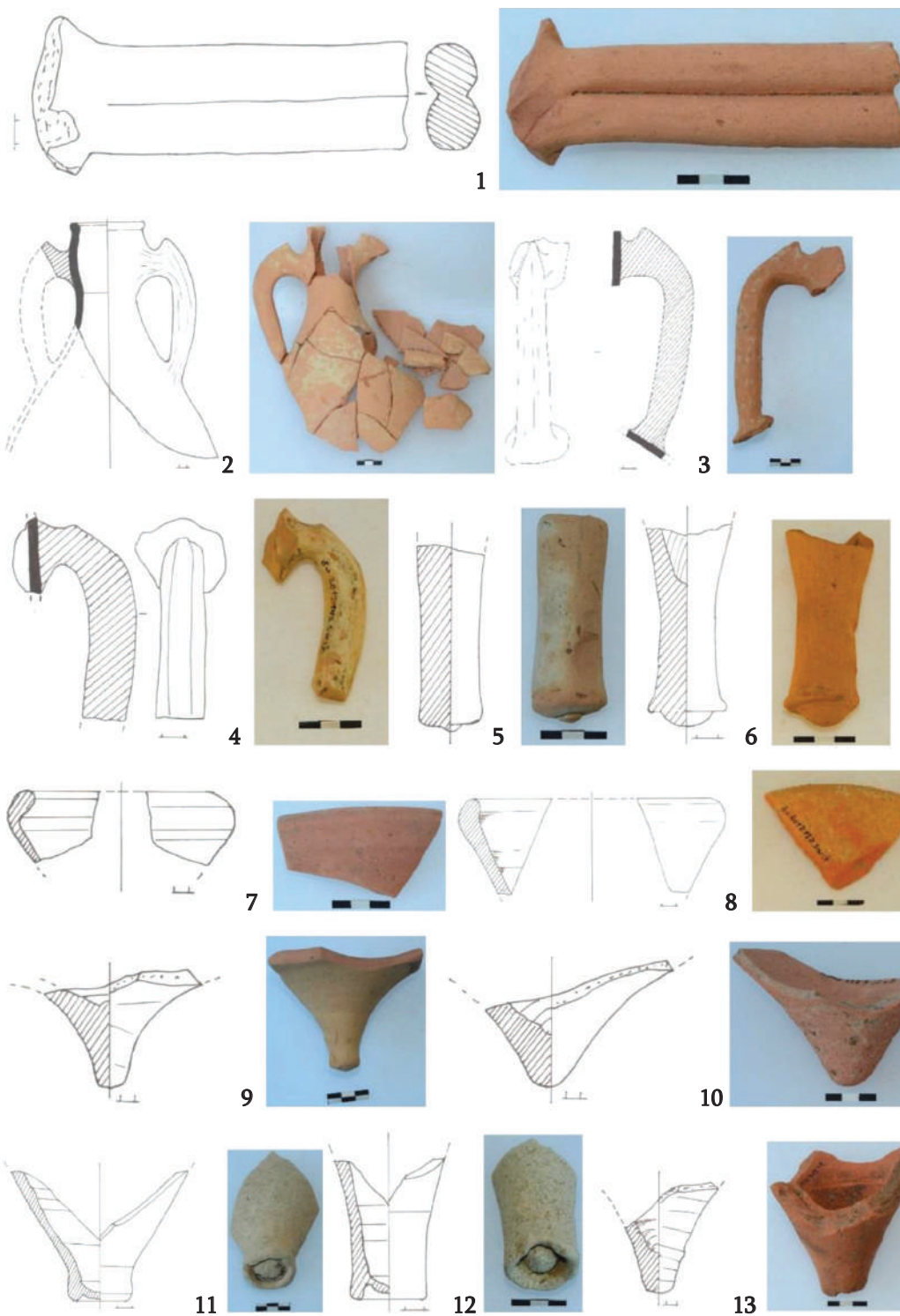
XVIII

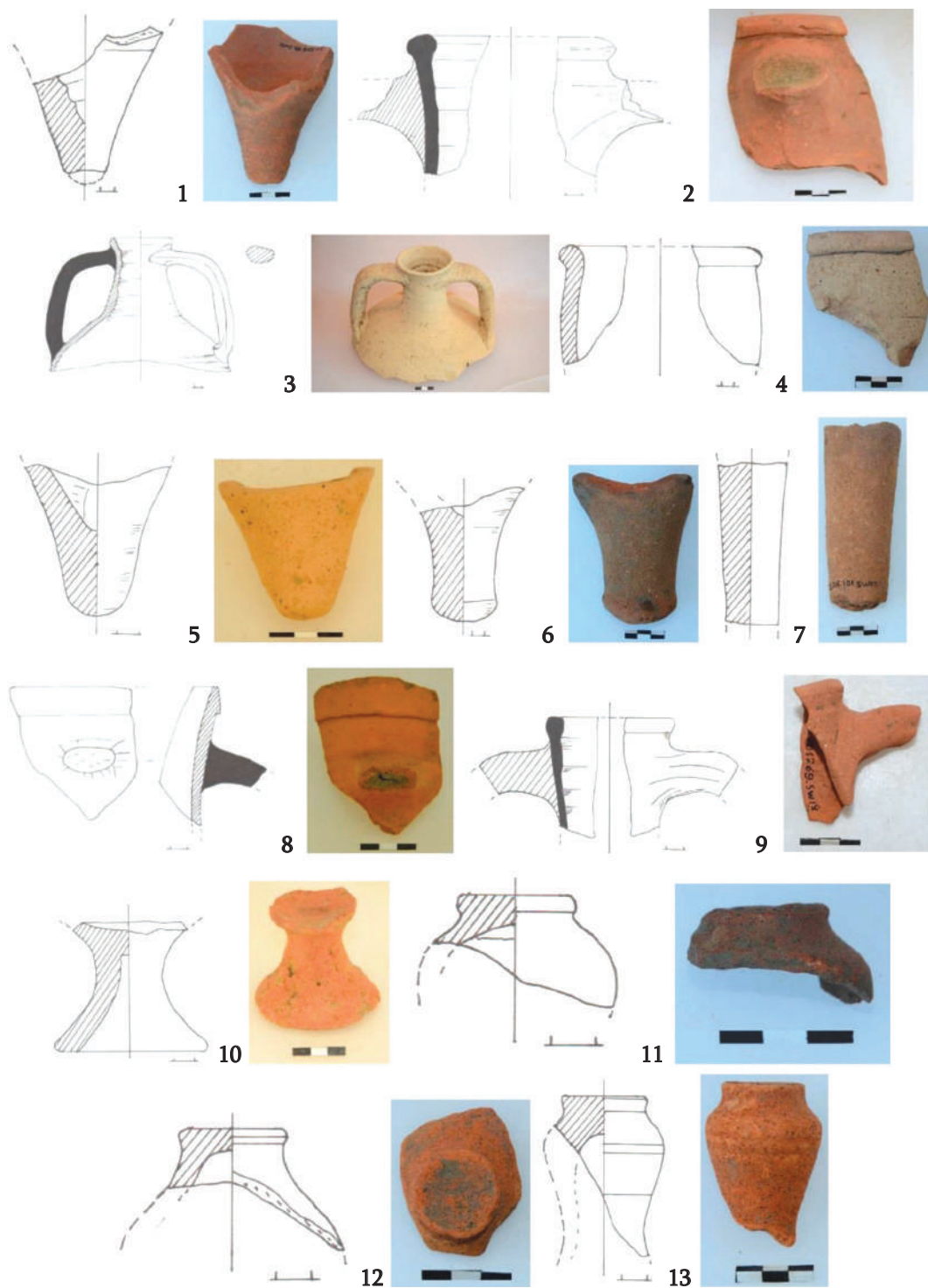
XIX

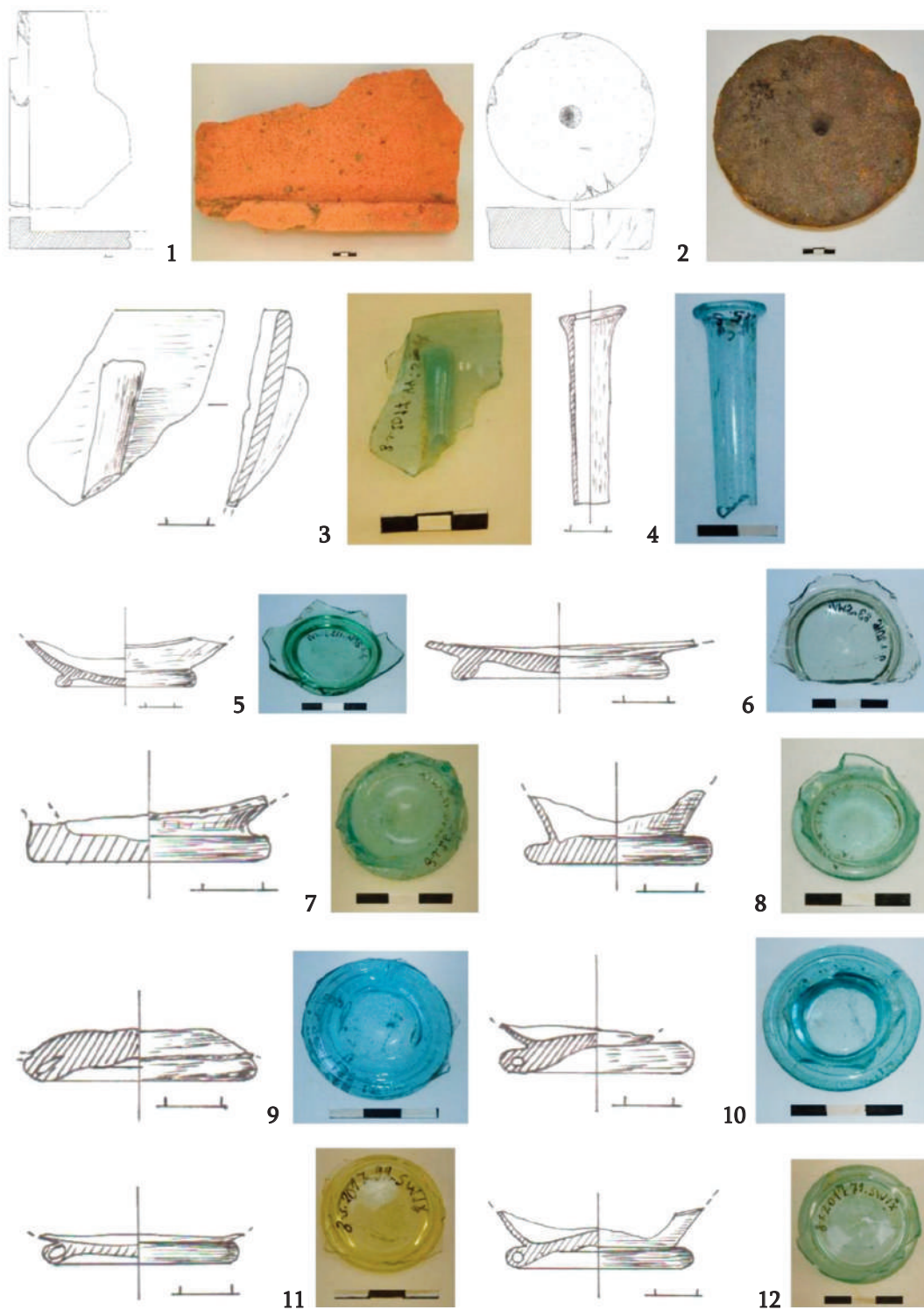
XX

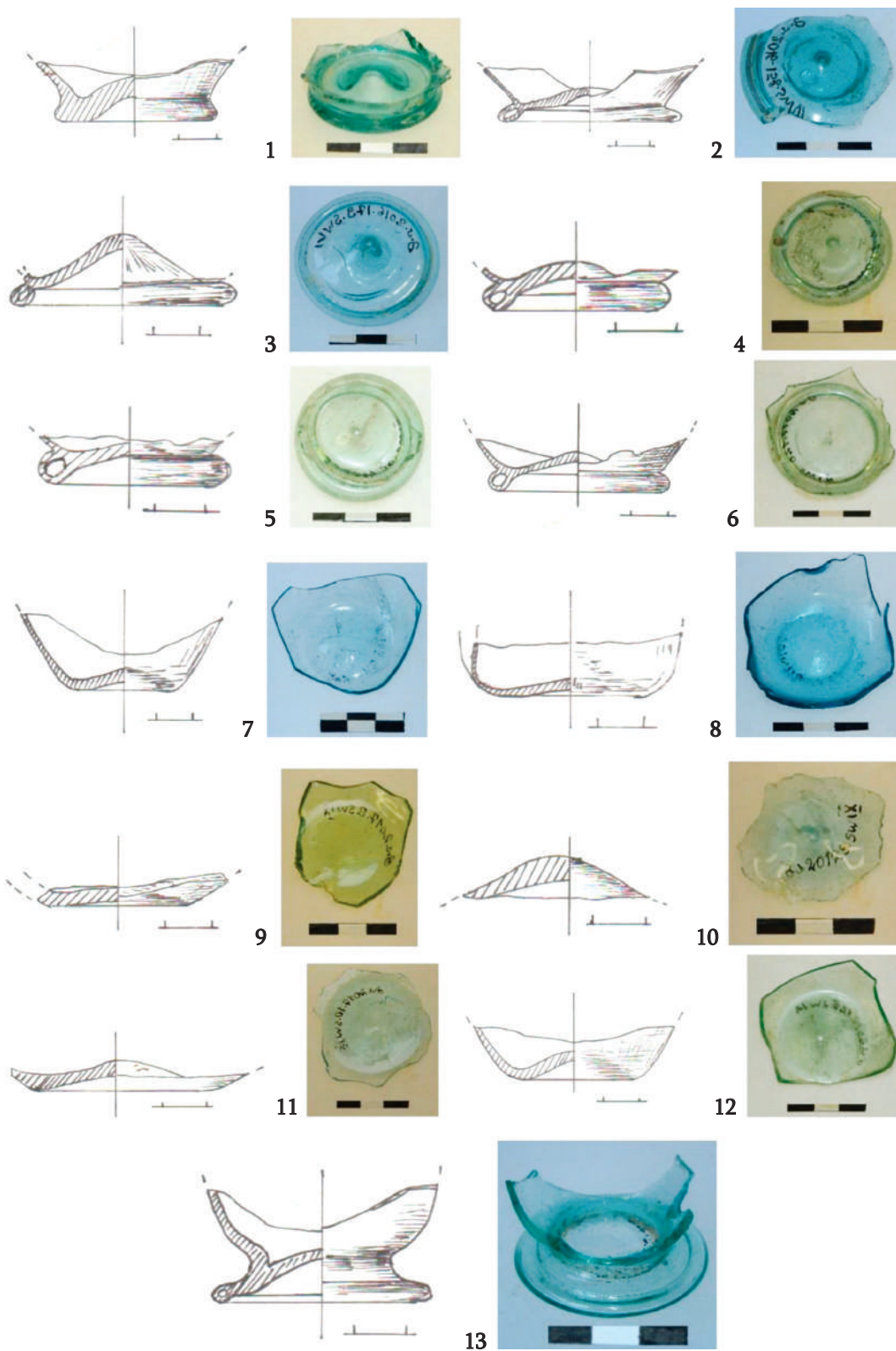
XXI

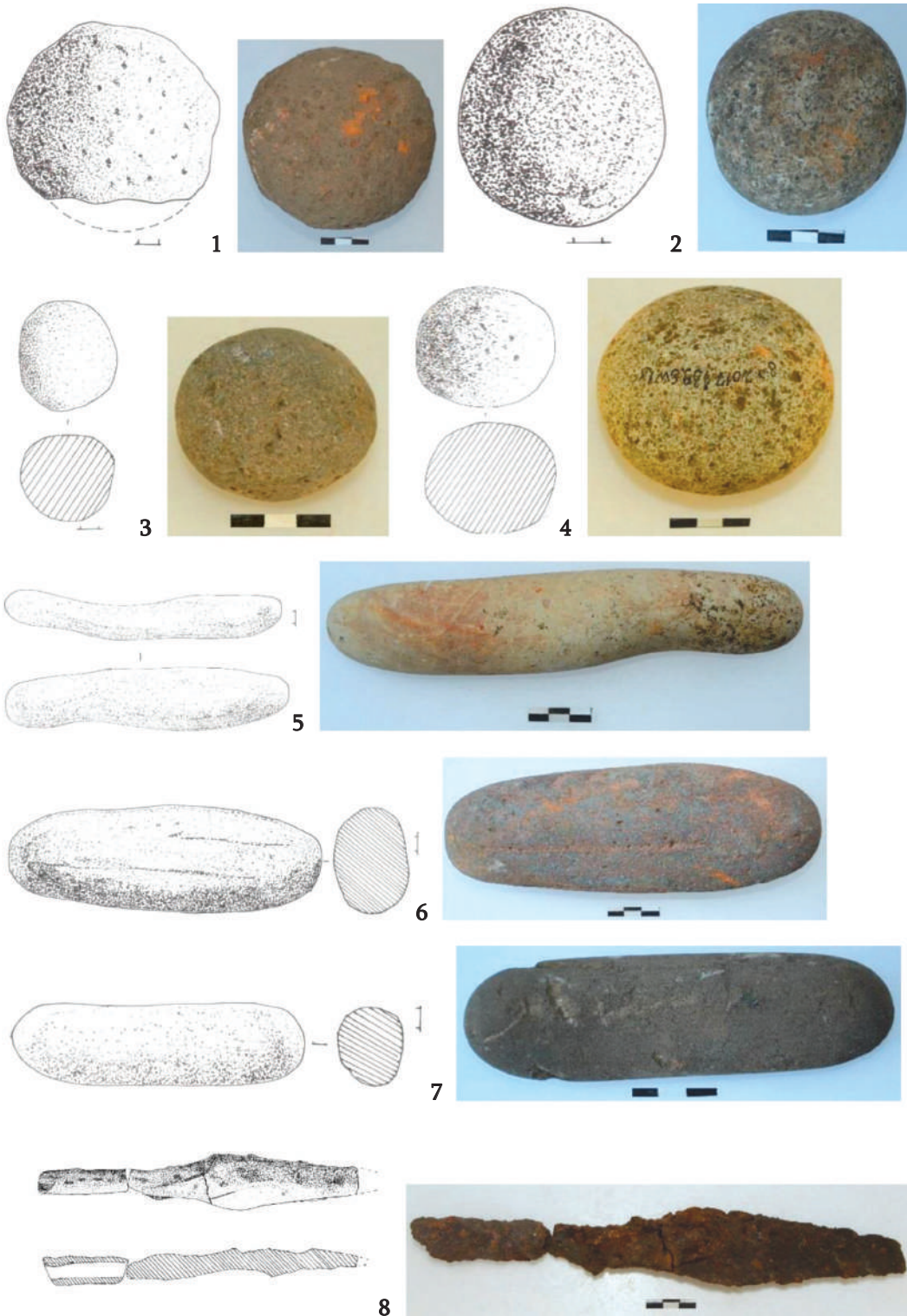
XXII

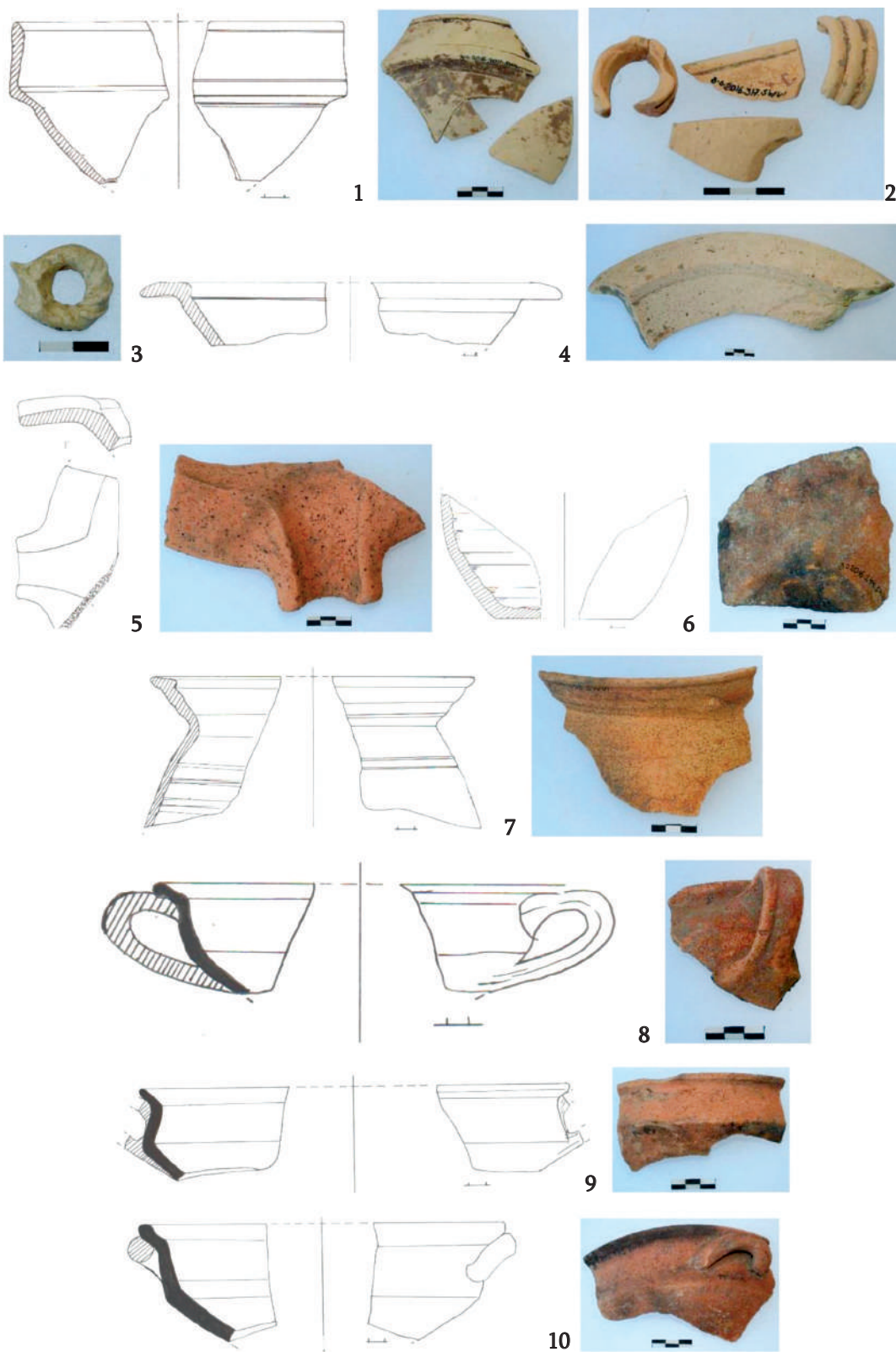
XXIII

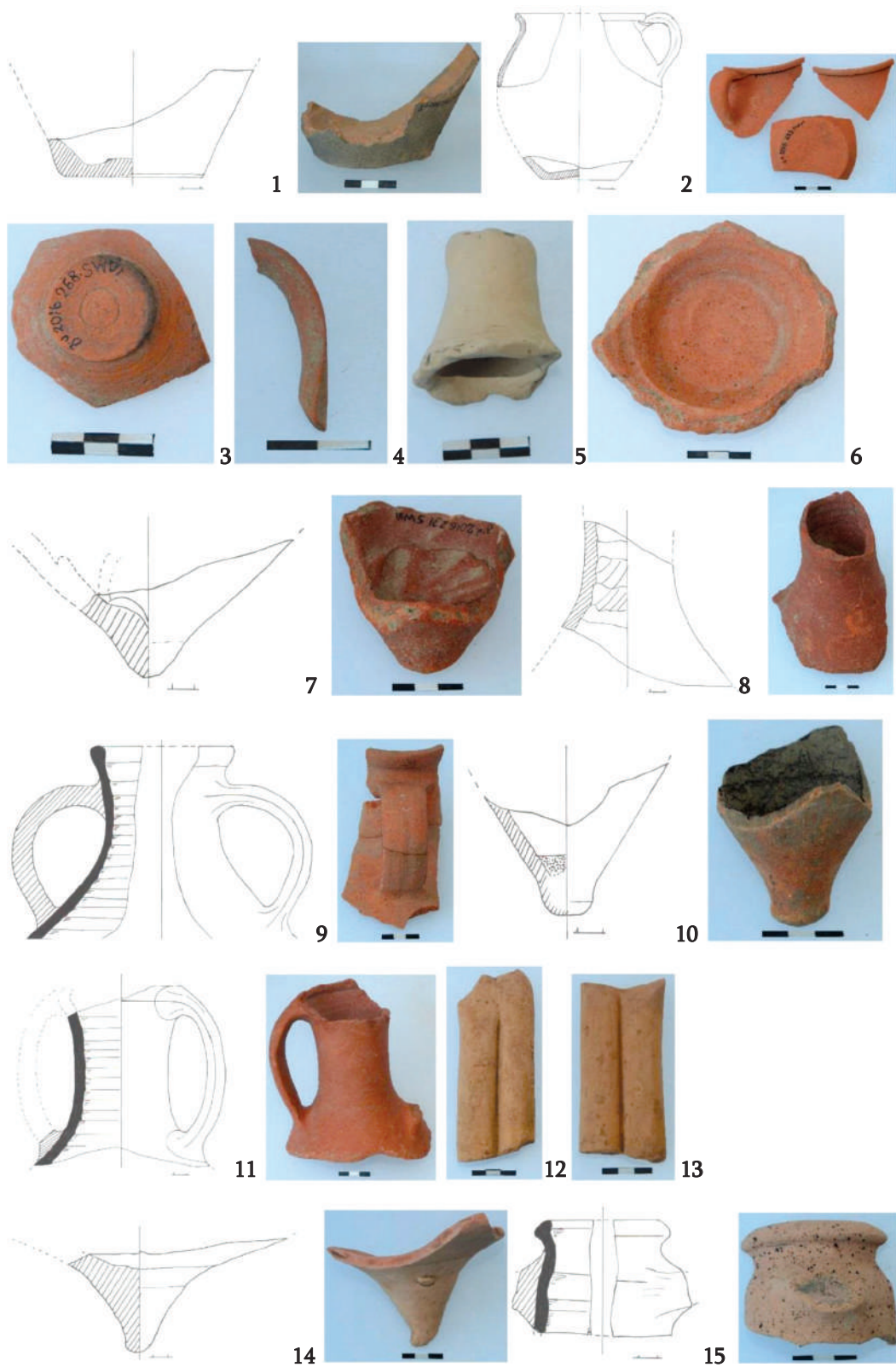
XXIV

XXV

XXVI

XXVII

ნოდარ ფოფორაძე, გივი ინანიშვილი,
ნანა ხახუტაიშვილი, ოლღა სესკურია

კოლხეთის უძველესი რკინის წარმოების თავისებურებანი ტექნოლოგიური ანალიზის საფუძველზე

აბსტრაქტი: საქართველოს მინერალების, ქანების და სასარგებლო წიაღისეულის მოპოვების, წარმოების და გამოყენების პროცესი ისეთივე ძველია, როგორც თავად კაცობრიობის ისტორია. საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომები თავიდან მინერალებს ძირითადად იყენებდნენ იმ სახით, როგორც მოიპოვებდნენ და აძლევდნენ მათ მარტივ ფორმებს სხვადასხვა დანიშნულებით (საკულტო, საბრძოლო და სამეურნეო დანიშნულების ნივთები, სამკაული) გამოსაყენებლად. ისტორიულ წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით დადასტურებულია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე თვითნაბადი მინერალების, მადნებისა და ქანების მოპოვების, დამუშავების, მიღებისა და გამოყენების კულტურა უძველესია და კაცობრიობის განვითარების ყველა ძირითად ისტორიულ საფეხურს მოიცავს, რაც აღიარებულია. აღსანიშნავია, რომ აქ მცხოვრები ტომები დასაწყისში მოგვიანებით საფუძველი ეყრება მეტალურგიულ წარმოებას. აღსანიშნავია, რომ რკინის ჟანგეულების და ჰიდროჟანგეულების მცირე მოცულობის მადანგამოვლინებები საქართველოს თითქმის ყველა რაიონში და დიდ სოფელში გვხვდება, რაც ადრეულ პერიოდში საკმარისი იყო ადგილობრივი მცირე წარმოების ჩამოყალიბებისა და განვითარებისათვის. საქართველოს რკინის მეორეული მადნების და მადანგამოვლინებების უმეტესობა წარმოქმნილია პირველადი სულფიდური საბადოების ჟანგვის ზონაში დაჟანგვისა და დაშლის შედეგად. ისინი წარმოდგენილია ფხვიერი, მკვრივი, ნაღვენთი ლიმონიტის, გოეთიტის, ჰემატიტის, ჰიდროჰემატიტის სახესხვაობებით კოლომორფული ან მეტაკოლოიდური მასების სახით. ჩვენ მიერ გამოკვლეული მასალა,

რომელიც წარმოდგენილია რკინის მადნებისა და წიდების ფრაგმენტებით, გამოვლენილია აჭარის (8 უბნის წიდის ნიმუშები), გურიისა (11 უბნის წიდის ნიმუშები) და სამეგრელოს (9 უბნის მადნისა და წიდის ნიმუშები) ტერიტორიაზე, ახლად აღმოჩენილი უძველესი მეტალურგიული წარმოების ობიექტებიდან. აღნიშნული მასალა დაექვემდებარა კომპლექსურ: რეტგენოგრაფიულ, რენტგენოფლოუორესცენციურ და მეტალოგრაფიულ ანალიზს.

აღსანიშნავია, რომ გურიისა და აჭარის ზღვისპირა ზოლში წარმოდგენილი ძეგლების წიდები მსგავსია, როგორც ვიზუალურად, ასევე, ქიმიური და ნივთიერი შედგენილობით. ვფიქრობთ, რომ ორივე რეგიონში რკინის წარმოებისათვის რკინის ჟანგეულ (ჰემატიტი) და ჰიდროჟანგეულ (გოეტიტი, ლიმონიტი) მინერალებთან ერთად, საწყის მადნებში სპილენძისა და თუთიის სულფიდებიც იყო პარაგენეზისში. სამეგრელოს რეგიონში კი, რკინის წარმოებისათვის მხოლოდ რკინის ჟანგეულები (ჰემატიტი) და ჰიდროჟანგეულები (გოეტიტი, ლიმონიტი) გამოიყენებოდა.

საკვანძო სიტყვები: მადანი, ჰემატიტი, გოეტიტი, წიდა, ქურა

* * *

დედამიწის და მასზე მიმდინარე გეოლოგიური პროცესების ასაკის დადგენა ისეთივე რთული საკითხია, როგორც მისი წარმოშობის მექანიზმში გარკვევა. მეცნიერები დიდი ხანია ცდილობენ დაადგინონ საკუთრივ დედამიწის და მის წიაღში არსებული ქანების და მადნების ასაკი. უკანასკნელი შვიდი ათწლეულის განმავლობაში ისინი, ფიზიკის მიღწევების გამოყენებით, ცდილობენ ქანების ასაკის დადგენას, რაც დედამიწის ასაკის განსაზღვრის საშუალებასაც მოგვცემს. გამოანგარიშებულია, რომ დედამიწა, დაახლოებით 5 მილიარდი, ხოლო მისი ქერქი – 4,6 მილიარდი წლის წინ წარმოიქმნა. სხვადასხვა ასაკის ქანების წარმოქმნის პროცესების ხანგრძლივობისა და თანმიმდევრობის მიხედვით დგინდება გეოქრონოლოგია ანუ გეოლოგიური წელთაღრიცხვა. გეოლოგიური დრო დედამიწის ქერქის წარმოქმნიდან იწყება. დედამიწის განვითარების ისტორიაში არსებობს ხუთი

(ორდოვიციულ-სილურული პერიოდის – 440 მილიონი წლის წინ, გვიან დევონური პერიოდის – 364 მილიონი წლის წინ, პერმულ-ტრიასული პერიოდის – 250 მილიონი წლის წინ, გვიან ტრიასული პერიოდის – 206 მილიონი წლის წინ, ცარცული პერიოდის – 65 მილიონი წლის წინ) დიდი და მრავალი მცირე მასშტაბის კატასტროფა, რომლებმაც გამოიწვიეს როგორც მასიური ამოწყვეტა, ასევე, მცირე კატაკლიზმები, რომლებიც სხვადასხვა ბუნებრივ ფაქტორს უკავშირდება. მათგან უპირველესია ფილაქნების ტექტონიკური მოძრაობა, რომელიც იწვევდა ვულკანური და ოროგენეზისის პროცესების გააქტიურებას, რის შედეგადაც შეიცვალა დედამიწაზე ტემპერატურა, დაფიქსირდა გამყინვარების უბნები, იცვლებოდა მსოფლიო ოკეანეების დონე, წარმოიქმნა მთები და სხვადასხვა გეოლოგიური პროცესის შედეგად მრავალფეროვანი სასარგებლო წიაღისეული. კავკასიის რეგიონი, მეცნიერული მიღწევებით, კულტურული მემკვიდრეობითა და მეტალურგიული წარმოების ათვისება-განვითარებით ძველი მსოფლიო ისტორიისგან განუყოფელია და მისი ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მეტალურგია-ლითონდამუშავებასთან დაკავშირებული მონაპოვარი, რომელიც კაცობრიობის განვითარების თითქმის ყველა ძირითად პერიოდს მოიცავს. ლითონის აღმოჩენის, დამუშავებისა და გამოყენების კულტურა აქ უძველესი დროიდან მკვიდრდება და სამთო-მეტალურგიული და ლითონდამუშავების ცოდნა-გამოცდილების სრულყოფისა და ფართო გავრცელების აუცილებელ პირობას ქმნის, რაც ადგილობრივი საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მაღალი დონით განისაზღვრება.

საქართველოს ტერიტორია საკმაოდ მდიდარია მადნეული (ფერადი, კეთილშობილი, შავი, იშვიათი ლითონები), არამადნეული (სანახელავო, სამშენებლო, მოსაპირკეთებელი ქვები, თიხები, თაბაშირი, ბარიტი, ქვიშა-ხრეში და სხვ.), მინერალური, თერმული და მტკნარი წყლების საბადოებითა და მადანგამოვლინებებით. მათი უმეტესობა აღმოჩენილი, გამოკვლეული და დამუშავებულია უხსოვარი დროიდან. შესაბამისად, საქართველოში მინერალების, ქანების და სასა-

რგებლო წიაღისეულის მოპოვების, წარმოების და გამოყენების ისტორია ისევე ძველია, როგორც თავად კაცობრიობის ისტორია.

პირველი მყარი მასალა, რომელიც ადამიანმა გამოიყენა იყო მინერალი, ქანი და მადანი. საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები ტომები მინერალებს, ძირითადად იმ სახით იყენებდნენ, როგორითაც მოიპოვებდნენ. აძლევდნენ მარტივ ფორმებს საბრძოლო, სასამკაულო და სამეურნეო დანიშნულებით გამოსაყენებლად. ისტორიულ წყაროებსა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით, მეცნიერულად დადასტურებულია, რომ ამ ტერიტორიაზე თვითნაბადი მინერალების, მადნებისა და ქანების მოპოვების, დამუშავების, მიღებისა და გამოყენების კულტურა უძველესია, უწყვეტად მიმდინარეობს და კაცობრიობის განვითარების ყველა ძირითად ისტორიულ საფეხურს მოიცავს.

როგორც ცნობილია, სულფიდური საბადოების ჟანგვის ზონა რთულ ფიზიკურ-ქიმიურ პირობებში ვითარდება. ატმოსფერული აგენტების გავლენით, პირველადი მადნების შემცველი მინერალების გარდაქმნის შედეგად, მათი შემცველი მეტალები და გოგირდის შემცველი ნაერთები გრუნტის წყლებში გადადის, რის გამოც ეს უკანასკნელნი ინტენსიურ დამჟანგველ თვისებებს იძენენ, რაც მნიშვნელოვნადაა გაპირობებული მადნების ნივთიერი შედგენილობით.

რკინის ჟანგეულების, ჰიდროჟანგეულების მცირე მოცულობის მადანგამოვლინებები საქართველოს თითქმის ყველა რაიონში და დიდ სოფელში გვხვდება, რაც საკმარისი იყო ადგილობრივი მცირე წარმოების განვითარებისათვის.

საქართველოს რკინის მადნების და მადანგამოვლინებების უმეტესობა წარმოქმნილია პირველადი სულფიდური საბადოების ჟანგვის ზონაში დაჟანგვისა და დაშლის შედეგად. ისინი წარმოდგენილია ფხვიერი, მკვრივი, ნალვენთი ლიმონიტის, გოეთიტის, ჰემატიტის, ჰიდროჰემატიტის სახესხვაობებით კოლომორფული ან მეტაკოლოიდური მასების სახით, ე. წ. „რკინის ქუდებში“ უშუალოდ მხოლოდ მიწის ზედაპირზე, რაც ჟანგბადის არსებობისა და მნიშვნელოვანი ტენიანობის პირობებში მიმდინარეობს, ზედაპირული წყლებით ჩატანილი

კოლოიდური ხსნარების კოაგულაციის გზით. აქ რკინის მინერალებთან ერთად გვხვდება მალაქიტი, აზურიტი, კუპრიტი. ამიტომ რკინის ჰიდროქსიდები რამდენადმე გამდიდრებულია ისეთი ელემენტებით, როგორებიცაა თუთია, სპილენძი, ტყვია, ნიკელი, ქრომი, დარიშხანი, რომლებიც ამ ელემენტების შემცველი სულფიდების გამოფიტვის პროდუქტებს წარმოადგენენ.

საქართველოში გვაქვს სპილენძის, რკინის მრავალი მადანი და მადანგამოვლინება. მათ სიახლოვეს არსებული წიდეები, გამოდნობისათვის საჭირო მოწყობილობები და ქვის იარაღი, რაც ცალსახად ადასტურებს საქართველოს მრავალ ადგილზე მადნების მოპოვების, სამთო გამონამუშევრების, მეტალურგიული პროცესის და წარმოების ფაქტს.

მადნიდან პირდაპირი აღდგენით რკინის მიღების პროცესი თანამედროვე მეტალურგიული წარმოებისგან განსხვავებით, „ცივბერვითი“ პროცესია და ძველ მსოფლიოში რკინის მეტალურგიის განვითარების ტექნოლოგიურ საფუძველს წარმოადგენს.

კოლხეთის რკინის მეტალურგიის ათვისება-განვითარების უწყვეტი სურათის წარმოდგენა შესაძლებელი გახდა ამ კატეგორიის არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის საფუძველზე. აღნიშნული მართულებით განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს და არსებითი მნიშვნელობისაა კოლხეთის რკინის მეტალურგიული ცენტრის ამსახველი არქეოლოგიური მასალა, რომელიც მოპოვებულია სამხრეთ – აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთისა და მთის რეგიონებში [ხახუტაიშვილი, 1980]. აქ, აჭარის, გურიისა და სამეგრელოს ტერიტორიაზე გამოვლენილია რამოდენიმე ასეული სახელოსნო ობიექტი, რომლებიც ექვს საწარმოო კერაშია გაერთიანებული, საწარმოო ქურები შელესილობის ფრაგმენტებით, მადნის და წიდის დიდი რაოდენობის მასით და წარმოების სხვა ნარჩენებით [Хажутаишвили, 1987].

გამოკვლეული მასალა, რკინის შემცველი მადნებისა და წიდების ფრაგმენტებით, წარმოდგენილი აჭარის, გურიისა და სამეგრელოს ტერიტორიაზე უძველესი მეტალურგიული წარმოების ახლადმო-

ჩენილი ობიექტებიდან, დაექვემდებარა კომპლექსურ რეტგენოგრაფიულ, რენტგენოფლოუორესცენციურ და მეტალოგრაფიულ ანალიზებს. მიღებული მონაცემების გაანალიზებით მნიშვნელოვან შედეგებზე გავდივართ, თუმცა მარტო ლაბორატორიული კვლევების შედეგებით შედარებით რთულია სპილენძისა და რკინის მეტალურგიული წარმოების ერთმანეთისაგან განცალკევება. იმ შემთხვევაში, თუ მეტალურგიულ საწარმოზე წიდებთან ერთად არ გვხვდება გამოყენებული ნედლეული და საველე სამუშაოები არ გვაძლევს დამატებით მტკიცებულებას, მარტო წიდების ნივთიერი და ქიმიური შედგენილობა არ არის საკმარისი სპილენძისა და რკინის მეტალურგიული პროცესის ერთმნიშვნელოვნად განმასხვავებლად.

ლაბორატორიული კვლევებისათვის შეირჩა ნიმუშები რენტგენოგრაფიული და რენტგენოფლოუორესცენციური ანალიზის ჩასატარებლად და მეტალოგრაფიულ მიკროსკოპზე გამოსაკვლევად.

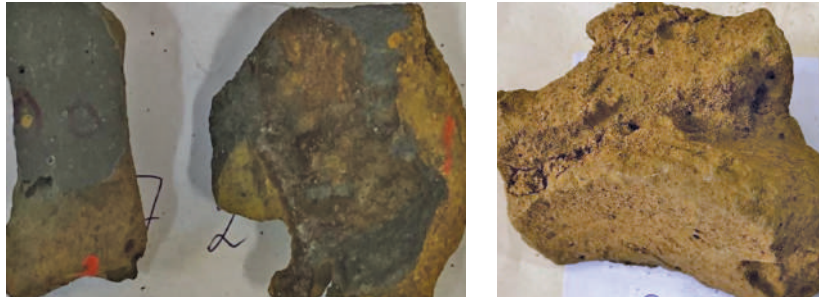
აჭარის რეგიონიდან წარმოდგენილია მეტალურგიული წარმოების 8 უბნის წიდის ნიმუშები, რომლებიც მრავალფეროვანი და მრავალგვარია.

მაკროსკოპულად და მიკროსკოპშიც წიდის ნიმუშები არაერთგვაროვანია, ფოროვანი, ხშირად შეიმჩნევა წიდის დენადობის ფორმები, რომელთა სისქე არ არის დიდი.

ნიმუში №271- სოფ. ცეცხლაური, ძეგლი „აგაროდნი გორა-3/1“, წარმოდგენილია წიდის 1 ფრაგმენტი (წიდის ქიმიური შედგენილობა – Si – 12.29-20.34%, Fe – 31.23-32.23%, Ca – 0.75-1.43%, Al – 2.98%, Cu – 1.54%, Zn – 1.43-3.01%, S – 1.76-3.56%, K – 0.43-0.98%). წიდაში Ca-ის, Al-ის, Mg-ის არსებობა მიუთითებს დენადობის გასაზრდელად დნობის პროცესში ფლუსის დამატებაზე.

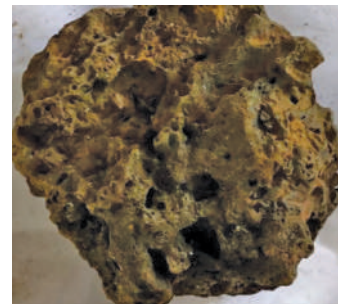
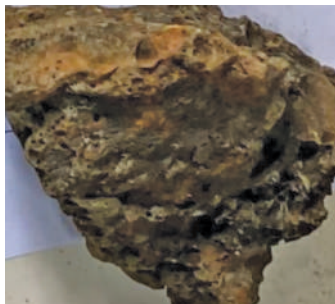
ნიმუში №272 – სოფ. ცეცხლაური, ძეგლი „ცეცხლაური-2“, წარმოდგენილია წიდის ორი ფრაგმენტი (წიდის ქიმიური შედგენილობა – Si – 12.56-18.43%, Fe – 31.45-40.43%, Ca – %, Al – 1.07-1.76%, Cu – 1.46%, Zn – 0.74-0.90%, S – 2.36-3.44%, K – 0.20-0.34%). წიდის ნიმუშებში Cu-ის, Zn-ის, S-ის მაღალი შემცველობა მიუთითებს რკინის წარმოებისათვის რკინის ჟანგეულ (ჰემატიტი) და ჰიდროჟანგეულ (გოეთიტი, ლიმონიტი)

ნიტი) მინერალებთან ერთად სპილენძისა და თუთიის სულფიდების არსებობას.

ა

ბ

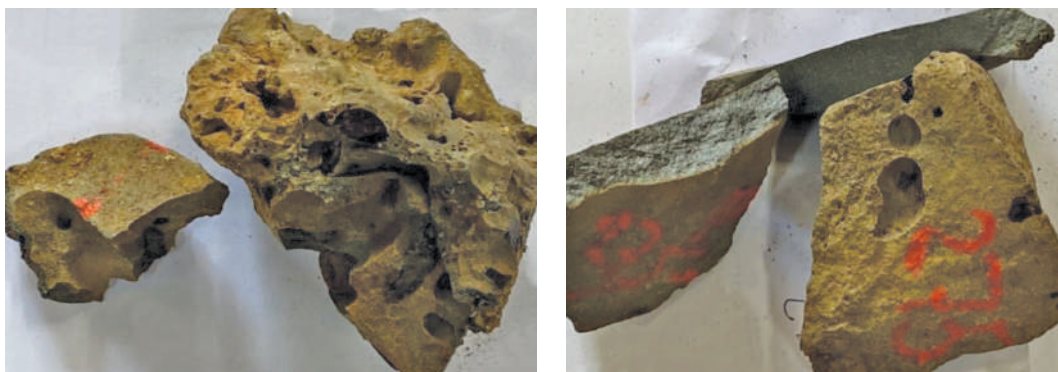
გ

დ

ე

სურ. 1. სოფ. ცეცხლაური. ა) ნიმუში №271- ძეგლი „აგაროდნი გორა“ 3/1, ბ) ნიმუში №272- ძეგლი „ცეცხლაური-2“, გ) ნიმუში №274 – ძეგლი „აგაროდნი გორა“ 1, დ) ნიმუში №277 – ძეგლი „აგაროდნი გორა“ 4, ე) ნიმუში №278 – ძეგლი „აგაროდნი გორა-3/3“, წი-
დის ფრაგმენტები.

ნიმუში №273 – სოფ. ცეცხლაური, ძეგლი - „აგაროდნი გორა-3/2“, 1 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 17.34%, Fe – 29.67%, Ca – 0.41%, Al – 0.86%, Cu – 0.37%, Zn – 2.34%, S – 0.34%, K – 0.65%). წიდა ძლიერ ფოროვანია, შე-
იმჩნევა ლითონური რკინის გამონაყოფები. რენტგენოგრაფიული ანალი-
ზის რენტგენოგრამაზე კრისტალური ფაიალიტ-ფორსტერიტის მყარი
ხსნარის ფაზასთან ერთად შეიმჩნევა კვარცისა და მინდვრის შპატის
ფაზები კვალის დონეზე და რენტგენოამორფული ფაზა. წიდას ზედა-
პირი ფოროვანია, გლუვი, მუქი მოშაომდე, თუმცა ზოგიერთ უბანში
შეიმჩნევა მუქი წითლიდან ნარინჯისფრამდე კოროზიული ადგი-
ლები. ნიმუშში გვხვდება მეტალური რკინის მომრგვალებული გრა-
ნულები (მარცვლები).

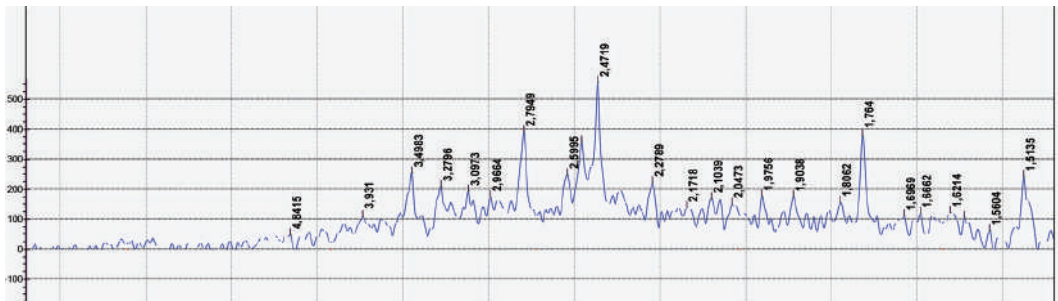
ა

ბ

სურ. 2. სოფ. ცეცხლაური. ა) ნიმუში 273 – ძეგლი „აგაროდნი გორა-3/2“, ბ) ნიმუში 275 – ძეგლი „აგაროდნი გორა-4“. წილის ფრაგმენტები.

ნიმუში №274 – სოფ. ცეცხლაური, ძეგლი „აგაროდნი გორა-1“, წილის ფრაგმენტის ორ უბანზე გაკეთდა ქიმიური ანალიზი. (წიდა 1 – Si – 12.56-20.34%, Fe – 31.23-32.23%, Ca – 0.75-1.43%, Al – 2.98%, Cu – 1.54%, Zn – 1.43-3.01%, S – 1.76-3.56%, K – 0.43-0.98%), (წიდა 2 – Si – 14.21%, Fe – 32.17%, Ca – 0.51%, Al – 0.73%, Cu – 0.42%, Zn – 1.17%, S – 0.71%, K – 0.48%). ზედაპირი ფოროვანი.

ნიმუში №275 – სოფ. ცეცხლაური, „აგაროდნი გორა-4“, წილის 2 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 15.54-18.81%, Fe – 30.12-31.07%, Ca – 0.65-1.17%, Al – 0.87-1.01%, Cu – 0.33%, Zn – 2.89-3.89%, S – 0.43-1.17%, K – 0.67%, Na – 1.45%). ვიზუალურად და ქიმიურად მეტ-ნაკლებად ერთგვაროვანია. მკვრივი, მუქი მოშავომდე. რენტგენოფაზური ანალიზის რენტგენოგრამაზე კრისტალური ფაიალიტ-ფორსტერიტის მყარი ხსნარის ფაზასთან ერთად იკვეთება რენტგენამორფული ფაზა.

სურ. 3. რენტგენოფაზური ანალიზის (ნიმუში № 275) რენტგენოგრამა. ფაიალიტ-ფორსტერიტი, რენტგენამორფული ფაზები.

ნიმუში №276 – სოფ. ცეცხლაური, ძეგლი „აგაროდნი გორა-2“, წი-
დის 2 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 9.43%, Fe – 48.5%, Ca – 0.3%, Al – 0.55%,
Cu – 0.24%, Zn – 0.54%, S – 0.86%, K – 0.31%).

ნიმუში №277 – სოფ. ცეცხლაური, ძეგლი „აგაროდნი გორა-3/3“, წი-
დის 1 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 11.23%, Fe – 28.67%, Ca – 0.23%, Al –
1.27%, Cu – 0.42%, Zn – 1.39%, S – 0.45%, K – 0.47%, Ba – 1.27%). წიდის
ზედაპირი ფოროვანია, ქაფისმაგვარი, არაერთგვაროვანი.

ნიმუში №278 – სოფ. ცეცხლაური, ძეგლი „აგაროდნი გორა-3/3“, წი-
დის მე-2 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 7.56%, Fe – 47.32%, Ca – 0.17%, Al
– 0.56%, Cu – 0.55%, Zn – 0.49%, S – 0.57%, K – 0.39%). წიდა ძლიერ ფო-
როვანია, ნიმუშში შეიმჩნევა მეტალური რკინის გრანულები.

აჭარის რეგიონში რკინის წარმოებისათვის გამოყენებული რკინის
ქანგეულების (ჰემატიტი) და ჰიდროქანგეულების (გოეთიტი, ლიმონ-
იტი) გარდა, როგორც ჩანს, მადნებში იყო სპილენძისა და თუთიის
სულფიდებიც (სავარაუდოდ, ქალკოპირიტი, სფალერიტი, მითუმე-
ტეს, ისინი დამახასიათებელია ამ რეგიონისთვის), რასაც ადასტურებს
წიდეებში Cu-ის, Zn-ის, S-ის ამაღლებული შემცველობა.

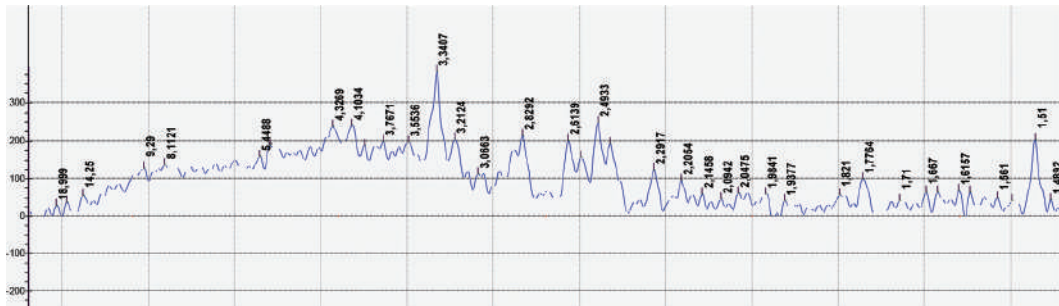
გურიის რეგიონიდან წარმოდგენილია მეტალურგიული წარმოების
11 უბნის წიდის ნიმუშები.

ნიმუში №290 – გურია-2020, ჩოხატაურის რ-ნი, სოფ. ჯვარცმის ტე-
რიტორიიდან (ინეზა სიხარულიძის კარ-მიდამო) აღებული წიდის 2
ფრაგმენტი. წიდის ზედაპირი ფოროვანია, მასიური, ჟანგისფერი, შე-
დარებით წვრილმარცვლოვანი. ახალ მონატეხზე ჩანს განსხვავებული
შეფერილობის უბნები, მუქი ლითონისებრი ელვარებით, სადაც
ლითონური რკინით გამდიდრებული ფაზებია.

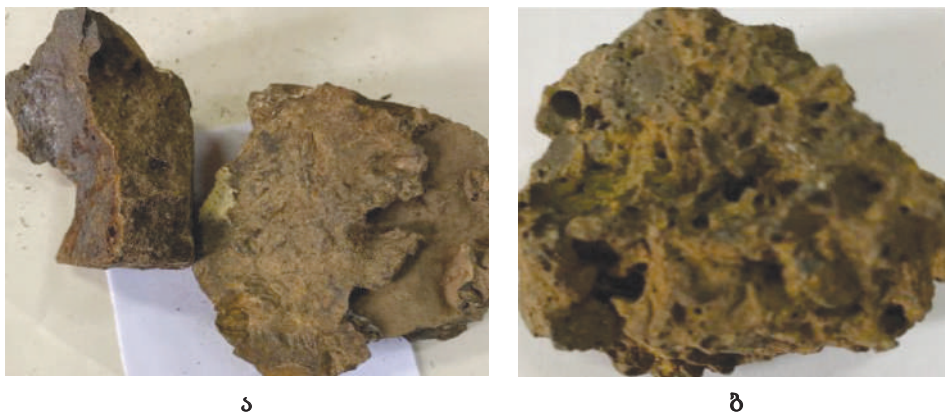
ნიმუში №291- გურია-2020, ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. ანასეული, სა-
ხელოსნო „ანასეული II“, წიდის 2 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 18.98%, Fe
– 30.67%, Ca – 0.44%, Al – 1.57%, Cu – 0.42%, Zn – 5.39%, S – 2.58%,
K – 0.50%, Ba – 1.27%). წიდის ნიმუშებში Cu-ის, Zn-ის, S -ის მაღალი
შემცველობა მიუთითებს რკინის წარმოებაში, რკინის ქანგეულ (ჰე-
მატიტი) და ჰიდროქანგეულ (გოეთიტი, ლიმონიტი) მინერალებთან
ერთად, თუთიისა და სპილენძის სულფიდების არსებობაზე.

ნიმუში №292 – გურია-2020, ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. ასკანა, სახე-
ლოსნო „ასკანა IV“- წილის 1 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 22.34%, Fe – 37.54%,
Ca – 1.04%, Al – 3.59%, Cu – 0.60%, Zn – 0.034%, S – 1.65%, K – 1.37%).
მასიური, წვრილმარცვლოვანი.

ნიმუში №293 – გურია-2020, ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. მზიანი, სა-
ხელოსნო “მზიანი-IV (III)“, წილის 1 ფრაგმენტი. წილის ზედაპირი
ფოროვანია, ქაფისმაგვარი, არაერთგვაროვანი (წიდა Si – 12.35%, Fe –
29.35%, Ca – 0.41%, Al – 0.72%, Cu – 0.55%, Zn – 1.25%, S – 0.71%, K
– 0.51%). ეს ნიმუში სოფ. ცეცხლაურის, ძეგლი „აგაროდნი გორა-3/3“-
ის წილის მსგავსია. რენტგენოფაზური ანალიზის რენტგენოგრამაზე
კრისტალური ფაზალიტ-ფორსტერიტის მყარი ხსნარის ფაზებთან
ერთად იკვეთება რენტგენომორფული ფაზები და კვარცის და მინდვ-
რის შპატის ფაზები კვალის დონეზე.

სურ. 4. რენტგენოფაზური ანალიზის (ნიმუში №293) რენტგენოგრამა. ფაალიტ-ფორს-
ტერიტი, რენტგენომორფული ფაზები, კვარცი და მინდვრის შპატის ფაზები კვალის
დონეზე.

სურ. 5. ჩოხატაურის რ-ნი. ა) ნიმუში №290, სოფ.ჯვარცმა, ბ) ნიმუში №294, სოფ. “გორა“.
წილის ფრაგმენტები.

ნიმუში №294 – გურია-2020, ჩოხატაურის რ-ნი, სოფ. გორა ბერეჟაული. ადგილი „გორა“ (სევასტი ჟღერის კარ-მიდამო). წილის ფრაგმენტი. (Si – 11.23%, Fe – 18.67%, Ca – 0.23%, Al – 1.27%, Cu – 0.42%, Zn – 1.39%, S – 0.45%, K – 0.47%). წილის ზედაპირი ფოროვანია, არაერთგვაროვანი.

ნიმუში №295 – გურია-2020, ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. მზიანი, სახელოსნო „მზიანი-IV“. წილის 1 ფრაგმენტი, სავარაუდოდ, ქურის ძირიდან – აქვს ძირის ფორმა. (წიდა Si – 12.23%, Fe – 38.67%, Ca – 0.41%, Al – 2.90%, Cu – 0.34%, Zn – 1.03%, S – 0.85%, K – 0.31%). წილის ზედაპირი ფოროვანია, არაერთგვაროვანი.

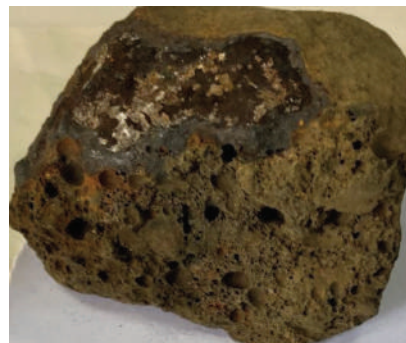
ა

ბ

გ

დ

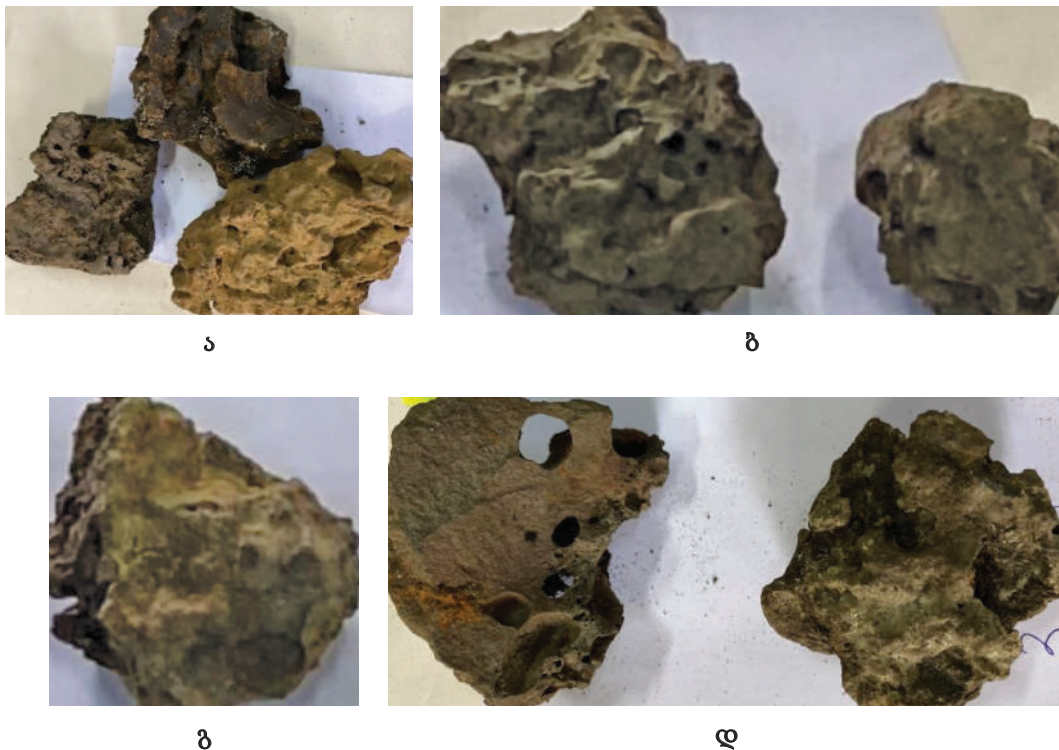
სურ. 6. ოზურგეთის რ-ნი. ა) ნიმუში №291, სოფ ანასეული, ბ) ნიმუში №292, სახელოსნო „ასკანა IV“, გ) ნიმუში №293, სახელოსნო „მზიანი III“, დ) ნიმუში №295, სახელოსნო „მზიანი-IV“. წიდეები.

ნიმუში №296 – გურია-2020. ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. მზიანი, სახელოსნო „მზიანი I“, წილის 2 ფრაგმენტი რკინით გამდიდრებული უბნებით და ქურის შელესილობა (დაწიდებული) 1 ფრაგმენტი.

ნიმუში №297 – გურია-2020, ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. მზიანი (ალექსანდრე ნიკოლაიშვილის კარ-მიდამო), წიდის 1 ფრაგმენტი, დაწიდებული ქურის შელესილობა.

ნიმუში №298 – გურია-2020, ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. ასკანა, სახელოსნო „ასკანა IV“, წიდის 1 ფრაგმენტი.

ნიმუში N300 – გურია-2020, ოზურგეთის რ-ნი, სოფ. მზიანი, სახელოსნო-“მზიანი III“ წიდის 2 ფრაგმენტი. Si – 16.23%, Fe – 17.45%, Ca – 2.25%, Al – 5.4%, Cu – 0.32%, Zn – 1.59%, S – 0.45%, K – 0.47%, Ba – 0.3%.

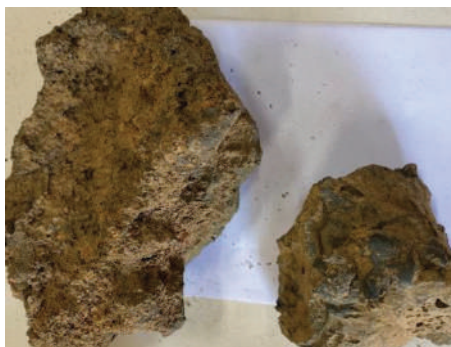
სურ. 7. ოზურგეთის რ-ნი. ა) ნიმუში №296, „მზიანი I“, ბ) ნიმუში №297, სოფ. მზიანი, გ) ნიმუში №298, „ასკანა IV“, დ) ნიმუში №300, „მზიანი III“. წიდები.

როგორც ჩანს, გურიაში, ისევე, როგორც აჭარის რეგიონში, რკინის წარმოებისათვის გამოყენებული რკინის ჟანგეულების (ჰემატიტი) და ჰიდროჟანგეულების (გოეთიტი, ლიმონიტი) გარდა, მადნებში იყო სპილენძის და თუთიის სულფიდები (სავარაუდოდ, ქალკოპირიტი, სფალერიტი, მით უმეტეს, ისინი დამახასიათებელია ამ რეგიონისთვის), რასაც ადასტურებს წიდებში Cu-ის, Zn-ის, S-ის ამაღლებული შემცვე-

ლობა [ნ.ფოფორაძე, 2012]. მნიშვნელოვანია წიდის ზოგიერთ ნიმუშში რკინის და სილიციუმის დაბალი შემცველობა, რაც გამოწვეულია პროცესის მაღალაღდგენის პირობებით, რის შედეგადაც რკინის უდიდესი ნაწილი გამოიყო მეტალად (ოპტიმალური გამდიდრების მადანი).

სამეგრელოს რეგიონიდან წარმოდგენილია მეტალურგიული წარმოების 9 უბნის მადნისა და წიდის ნიმუშები, რომლებიც ასევე მრავალფეროვანი და მრავალგვარია.

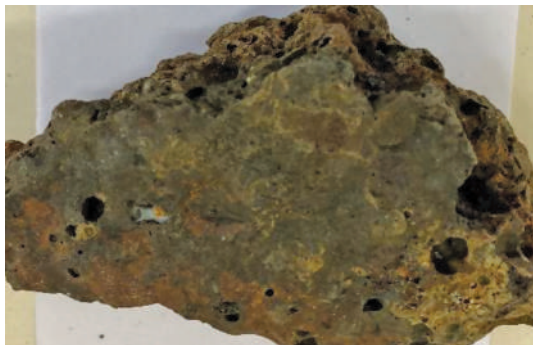
ნიმუში №279 – სოფ. ლეწურწუმე-ადგილი „ჯუმითი“ წიდის 2 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 21.34%, Fe – 35.04%, Ca – 0.43%, Al – 4.67%, Cu – 0.0%, Zn – 0.027%, S – 0.0%, K – 1.76%).

ა

ბ

გ

დ

სურ. 8. მარტვილის რაიონი. ა) ნიმუში №279, სოფ. მესამე ბაღდა, ადგილი – ჯუმბერ წულაიას საყანე, ბ) ნიმუში №280, სოფ. ნაფიჩხოვო, გ) ნიმუში №282, სოფ. პირველი მაისი, ადგილი „ყურმილის ჯიხა“, დ) ნიმუში №288-5, წიდები.

ნიმუში №280 – ჩხოროწყეს რ-ნი, სოფ. ნაფიჩხოვო, ადგილი-„გუგულის სუკი“. 4 ფრაგმენტი.

ნიმუში №281. ხობის რაიონი, მიკაჩგალეს ეკლესიასთან – კირქვების კანიონი. მადანი კირქვების ლოდებში ჩანართების სახით, ლიმონიტი-ზებული ჰემატიტის 3 ფრანგმეტი (Si – 1.07%, Fe – 65.11%, Ca – 0.22%, Al – 0.74%, Cu – 0.009%, Zn – 0.007%, S – 0.32%, K – 0.01%).

ნიმუში №282 – სოფ. პირველი მაისი, ადგილი „ყურმილას ჯიხა“. 1 ფრანგმენტი.

ნიმუში №283 – წიფურის მთა. ადგილი „ჰემატიტიანი ღელე“. აღმოჩნდა (წყალში) მადნის ფრანგმენტი.

ნიმუში №284 – წიფურის მთა. ადგილი – კვარცილელეს მიდამოები. მადანი, 2 ფრანგმენტი (ჰემატიტი Si – 0.54%, Fe – 67.79%, Ca – 0.21%, Al – 0.36%, Cu – 0.011%, Zn – 0.007%, S – 0.06%, K – 0.04%) ნიმუშის ქიმიური შედგენილობა ერთგვაროვანი, მკვრივი ფარულკრისტალური (წითელი რკინაქვა), თირკმლისებრი აგრეგატების სახით, მუქი ჟანგისებრი, ხაზის ფერი – ალუბლისებრ-წითელი.

ა

ბ

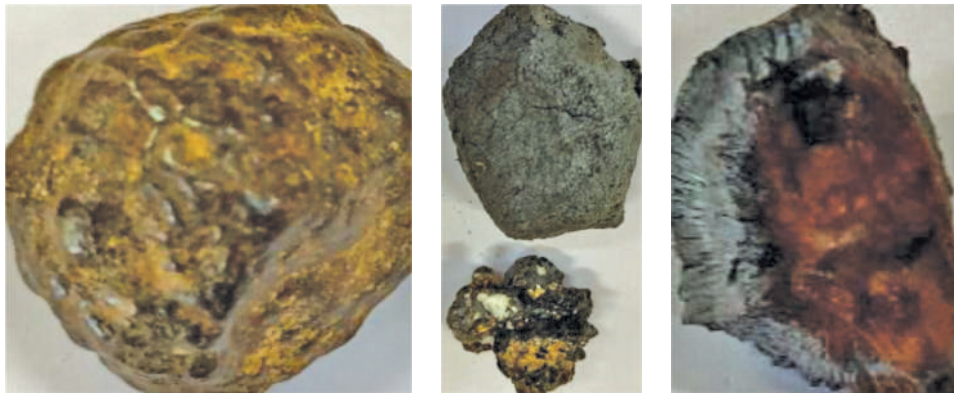

გ

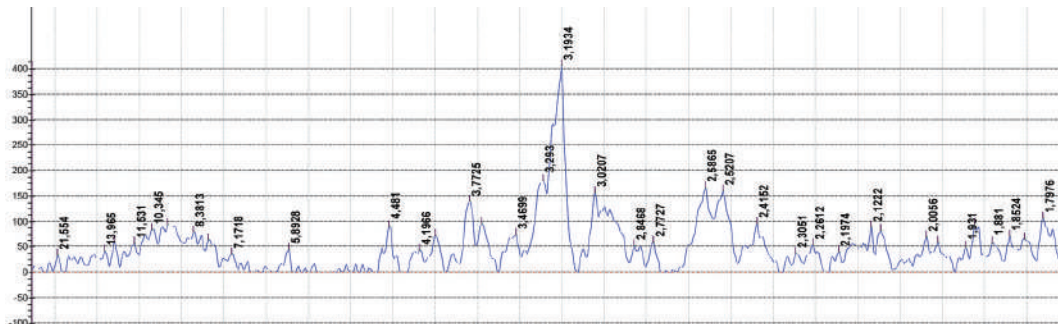

დ

სურ. 9. ა) ნიმუში №281, ლიმონიტი-ზებული ჰემატიტები, ბ) ნიმუში №283, წიფურის მთა. ადგილი „ჰემატიტიანი ღელე“, გ) ნიმუში №284, წიფურის მთა, დ) ნიმუში №285, წიფურის მთა, ადგილი „წიფურის გადასასვლელი“ მადნის ნიმუშები.

სურ. 11. ა) ნიმუში №286, მარტვილის რაიონი, სოფ. მესამე ბაღდა, ბ) ნიმუში №288-1, წიფურის მთა, ჰემატიტი, ნიმუში გ) ნიმუში №287, სოფ. მუხური. ადგილი „ლევირდე“, დ) ნიმუში №288-2, წიფურის მთა, ე) ნიმუში №288-3, წიფურის მთა, ჰემატიტი.

სურ. 12. რენტგენოფაზური ანალიზის (ნიმუში 288-1) რენტგენოგრამა. ჰემატიტის, გოეთიტის ფაზები, კვარცი და მინდვრის შპატი კვალის დონეზე.

ნიმუში №288-1. წიფურის მთა, მადნის 1 ფრანგმეტი (ჰემატიტი – Si – 0.69%, Fe – 67.07%, Ca – 0.01%, Al – 0.065%, Cu – 0.022%, Zn – 0.014%, S – 0.032%, K – 0.14%). ჰემატიტი მკვრივი, თირკმლისებრი აგრეგატი. რენტგენოფაზური ანალიზის რენტგენოგრამაზე, ძირითადად, ჰემატიტის და გოეთიტის ფაზები დაიკვირვება.

ნიმუში №288-2 – წიფურის მთა. (ჰემატიტი – Si – 2.76%, Fe – 57.56%, Ca – 0.20%, Al – 0.43%, Cu – 0.03%, Zn – 0.012%, S – 0.054%, K – 0.21%).

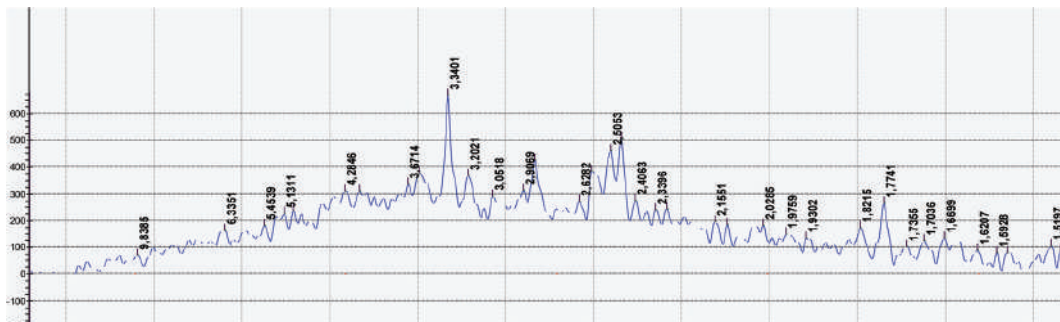
ნიმუში № 288-3 – წიფურიას მთა. (გახურების შედეგად მიღებული ჰემატიტი Si – 0.89%, Fe – 65.78%, Ca – 0.0%, Al – 0.54%, Cu – 0.061%, Zn – 0.03%, S – 0.19%, K – 0.21%).

ნიმუში №288-5 – სოფ. მზიანი (ალექსანდრე ნიკოლაიშვილის კარ-მიდამო). წილის 1 ფრაგმენტი (წიდა – Si – 20.97%, Fe – 35.87%, Ca –

0.22%, Al – 4.34%, Cu – 0.0%, Zn – 0.11%, S – 0.0%, K – 1.32%). მასიური, იკვეთება თეთრი, ჟანგისფერი და რკინისაფერი სხვადასხვა ზომის მორგვალეული ჩანართები.

ნიმუში №288-6 – (წიდა- Si – 14.67%, Fe – 37.34%, Ca – 0.46%, Al – 1.98%, Cu – 0.06%, Zn – 0.21%, S – 0.11%, K – 0.42%).

რენტგენოფაზური ანალიზის რენტგენოგრამაზე, კრისტალურ ფაიალიტ-ფორსტერიტის მყარი ხსნარის ფაზასთან ერთად, იკვეთება კვარცისა და მინდვრის შპატის ფაზები კვალის დონეზე და რენტგენო-ამორფული ფაზა.

სურ. 12'. რენტგენოფაზური ანალიზის რენტგენოგრამა. ფაიალიტ-ფორსტერიტი, რენტგენოამორფული ფაზები, ხოლო კვარცი და მინდვრის შპატის ფაზები კვალის დონეზე.

აღსანიშნავია, რომ გურიის და აჭარის ზღვისპირა ზოლში წარმოდგენილი ძეგლების წიდეები მსგავსია როგორც ვიზუალურად, ისე ქიმიური შედგენილობით. ორივე რეგიონში რკინის წარმოებისათვის რკინის ჟანგულ (ჰემატიტი) და ჰიდროჟანგულ (გოეტიტი, ლიმონიტი) მინერალებთან ერთად, საწყის მადნებში სპილენძისა და თუთიის სულფიდებიც იყო პარაგენეზისში. ხოლო სამეგრელოს რეგიონში რკინის წარმოებისათვის მხოლოდ რკინის ჟანგულები (ჰემატიტი) და ჰიდროჟანგულები (გოეტიტი, ლიმონიტი) გამოიყენებოდა.

ამგვარად, ლაბორატორიული კვლევის შედეგების მიხედვით დასტურდება, რომ შესწავლილი რკინის წარმოების ნაშთები კოლხეთიდან განვითარებული კონსტრუქციის ქურებს განეკუთვნება, რომელთა გამოყენება შესაძლებელი იყო რკინის აღდგენის კლასიკური პროცესისათვის და, რომელიც, ზოგიერთი ლოკალური ტექნიკურ-ტექნოლო-

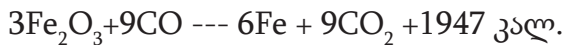
გიური თავისებურებების გათვალისწინებით, ყველა ძველი მეტალურგიული ობიექტის ანალოგიურია.

კოლხეთის ტერიტორიაზე არქეოლოგიურად აღმოჩენილი რკინის წარმოება შახტური კონსტრუქციის ღუმელებს მიეკუთვნება, რომლებიც მუდმივმოქმედ სტაციონარულ მეტალურგიულ ობიექტს ქმნიდა. ჩატარებული ანალიტიკური კვლევებით დასტურდება რკინის ლუგვის მიღების მეტალურგიული პროცესის ემპირიული სიზუსტე და აღდგენის ციკლის ოპერაციათა მიზანშეწონილობა. შენადული რკინის და ქურის ფოლადის მასალა განსაზღვრავს მზა პროდუქტის ხარისხს [Инанишвили, 2006].

წარმოების წიდეების მეტალოგრაფიულ-პეტროგრაფიული და ქიმიური ანალიზის შედეგების გათვალისწინებით, დასავლეთ საქართველოს რეგიონში ფუნქციონირებადი რკინის წარმოების ცენტრები იყენებდნენ გამდიდრებულ მადანს. წიდეები შედგება მინისებრი მასისგან, შეიცავს, ძირითადად, ფაიალიტს, რომელსაც ემატება მადნეულ ელემენტთა ოქსიდები. წიდეების სტრუქტურა, უმეტესად, შემცველი მინერალების ოპტიმალურ-ტემპერატურული კრისტალიზაციის პირობებშია წარმოქმნილი. წიდაში ჭარბი ფაზა -რკინის ოქსიდი, მარცვლების ან დენტრიტების სახითაა გამოყოფილი. მათი ორიენტაცია განსხვავებულია და განივკვეთის განუსაზღვრელ ფართობს მოიცავს. შესწავლილი წიდეების დნობის ტემპერატურა $\text{FeO} - \text{SiO}_2$ ოქსიდთა ორკომპონენტური წონასწორული სისტემის ევტექტიკური ტემპერატურის შესაბამისია [გ. ინანიშვილი, 2004].

კოლხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილმა რკინის წარმოების წიდეების ანალიზმა გამოამჟღავნა მეტალურგიული პროცესის ის ლოკალური ასპექტები, რომლებიც უშუალოდ მეტალურგიული კერის (ქურის) ფუნქციონირების ტექნოლოგიურ სქემას უკავშირდება. ამდენად, შექმნილი აღმდგენი აირი ღუმელში არსებული წნევით მიემართება ქურის ზედა ნაწილისკენ და კაზმის გავლით აღმდგენ ატმოსფეროს ქმნის [თავაძე და სხვ, 1961]. რკინის აღდგენის პროცესი ღუმელის ჩატვირთვის სფეროსთან (საკერძესთან) მიმდინარეობს, სადაც ტემპერატურა 1000°C აღემატება და ცნობილი ქიმიური რეაქციებით რკინის

ოქსიდების გარდაქმნა ხდება. თბური ეფექტის ბალანსი დადებითია და CO-ს ნაკადის სწორი და აღმავალი განაწილება კაზმის მიმართ ვერტიკალური შემხვედრი ნაკადით აღდგენითი პროცესის ოპტიმალურ შედეგს განაპირობებს.

ლუმელის წარმადობა ქურაში მიმდინარე პროცესების რეგულირების მექანიზმის პირდაპირ პროპორციულია. რკინის ლუგვის მაქსიმალური გამოსავალი საკაზმე მასალის ხარისხის და რაოდენობრივი (მოცულობითი) მაჩვენებლების შერჩევით მიიღწევა. როგორც წარმოების წილების ანალიზიდან ირკვევა, მათი დნობის ტემპერატურა განსხვავებულია და, ქიმიური შედგენილობის მიხედვით 1150-1280 °C ტემპერატურულ დიაპაზონში იცვლება.

ცივბერვით პროცესში რკინის ოქსიდების ჭარბი რაოდენობით მონაწილეობისას (მათი მაღალი დისლოკაციის სიმკვრივის გამო) თვით რკინის ოქსიდი გამოდის წიდაში შემავალი ელემენტების დამჟანგველის ფუნქციით და მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი აღდგება ლითონურ რკინად, რკინის ოქსიდის ერთი ნაწილი უკავშირდება კაჟმიწას და წარმოქმნის რკინით მდიდარ წიდას – ფაიალიტ-ფორსტერიტს, რომელსაც შემდგომ უერთდება ფუჭი ქანის სხვა ოქსიდებიც. საქმენების ზონაში 1350-1380°C ტემპერატურულ ინტერვალში იქმნება პირობები წიდის თხევად მდგომარეობაში მოცილებისათვის. ამავე დროს, შეცხოვილი რკინის ხარჯზე, ლითონური, ღრუბლისებრი მასა – რკინის ლუგვი მიიღება [თავაძე და სხვ., 1977].

რკინის მიღების ერთ-ერთი პრინციპული მომენტი კარგად გამდიდრებული მადნებიდან აწიდვის პროცესის რეგულირება. სილიციუმით მდიდარი წიდა დაბალდნობადია, თხევდენადია და ადვილად სცილდება წარმოების პროდუქტს. მისი გამოყოფა შესაძლებელია საქმენის ახლოს. შესწავლილი წიდების დნობის ტემპერატურა 1150-1250 °C ინტერვალში თავსდება, ამიტომ საქმენების ზონაში არსებულ ტემპერატურაზე (1350-1380 °C) წიდა სრულად სცილდება წარმოქმნილ რკინის მასას. ამავე დროს, არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება წიდის ტემპერატურის მინიმალური და მაქსიმალური ზღვრის

ცვალებადობის დინამიკას. 1100-1150 °C ტემპერატურულ ზონაში მოქცეული წიდა ნაკლებად თხევად მდგომარეობაში წარიტაცებს დიდი ზომის ალუდგენელი მადნის ნაწილს და წარმოქმნილ რკინის მარცვლებს. 1350-1400 °C ტემპერატურის არეალში არსებული ზედმეტად გადახურებული წიდის მასა მადნისა და ალდგენილი რკინის ნაწილს ფარავს. ორივე შემთხვევაში ფერხდება ალდგენის პროცესი, ალუდგენელი მადნის ნაწილი და წარმოქმნილი ლუგვი რკინის მარცვლები წიდაში ხვდება.

რკინის მიღების ცივბერვითი პროცესის მსვლელობის დინამიკა თანამედროვე ექსპერიმენტული მოდელირებით მიღებული შედეგების გათვალისწინებით განიხილება. ძველი პროცესის მოდელირების ფონზე დგინდება ისტორიულ წარსულში შექმნილი ტექნოლოგიური სქემა, იხსნება იმ ტექნიკურ შესაძლებლობათა პარამეტრები, რომლებიც ემპირიული სახით იყო განვითარებული ძველ საწარმოო ციკლში. წარმოების წიდეების, მადნის, ქურის შელესილობის და სხვა ნაშთების ქიმიურ-ტექნოლოგიური და პეტროგრაფიულ-სტრუქტურული მონაცემები თანამედროვე ექსპერიმენტით მიღებულ შედეგებთან სრულ შესაბამისობაშია.

წინასწარ გამდიდრებული, გამომწვარი და ოპტიმალური მარცვლოვნების მქონე ჰემატიტური და ლიმონიტური მადანი, ქურაში შექმნილი სწორი ტემპერატურული ინტერვალის შემთხვევაში, სტაბილური მეტალიზაციის პროცესის პირობებს ქმნის და ალდგენა-მეტალიზაციის კარგი შესაძლებლობა გააჩნია. მრავალჯერადი გამდიდრებულ-დანაწევრებული მადნის შემთხვევაში, მეტალიზაციის სავარაუდო ოპტიმალური ტემპერატურა 1100- 1150-1200 °C ინტერვალში იცვლება. ტემპერატურის შემდგომი მომატება მიზანშეწონილია მხოლოდ ალდგენილი, დანახშირბადებული რკინის ლუგვის ნაწილების და წარმოქმნილი წიდის ურთიერთგამყოფი ზედაპირის შექმნისათვის.

კოლხეთის რკინის მეტალურგიული ცენტრის საწარმოო კერებზე აღმოჩენილი ქურა განვითარებული კონსტრუქციის მქონე ღუმელია, ჰაერის ნაკადის ხელოვნური მიწოდებით და ლუგვი რკინისგან თხე-

ვადი წიდის მოცილებით. მისი მოქმედების ტექნოლოგიურ სქემაზეა დამოკიდებული სახელოსნოს განვითარებისა და საწარმოო მასშტაბის შესაძლო ზრდის პერსპექტივა. წარმოების პირობებიდან გამომდინარე, მეტალურგიული დანადგარი განიცდის კონსტრუქციულ ცვლილებებს. ქურის მოქმედების რაოდენობრივი მახასიათებლები განისაზღვრა წარმოების ნარჩენების კომპლექსური ანალიზით (მადანი, ქურის შელესილობა, წიდა), მათში მიმდინარე ტექნოლოგიური პროცესის გათვალისწინებით (კონსტრუქციული მონაცემები, თხევადი წიდის გამოყოფის რეჟიმი, რკინის აღდგენის ტემპერატურული სქემა, მეტალურგიული კაზმის სახე და სხვ.).

ამგვარად, კოლხეთის რკინის კულტურის გავრცელება – განვითარების პროცესის დინამიკა ტექნიკური აზრის სრულყოფის აღმავალ პრინციპს ექვემდებარება, განიცდის თვისებრივ და რაოდენობრივ ცვლილებებს, წარმოების იმპულსური ძვრებით შავი მეტალურგიისა და ლითონდამუშავების მიღწევებს განაპირობებს.

რკინის კულტურის შეფასების კრიტერიუმთა გათვალისწინებით, კოლხეთში მოქმედი წარმოების კერები ფუნქციონირების მასშტაბით და პროდუქციის ხარისხით, მჭიდროდ არის დაკავშირებული ევრაზიის უძველეს შავი მეტალურგიის გაერთიანებათა სისტემასთან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

თავაძე, 1961: – თავაძე ფ., საყვარელიძე თ., აბესაძე ც., დვალი თ., რკინის მიღების ცივბერვითი პროცესი ძველ საქართველოში. სმამიშ, II თბილისი;

თავაძე, 1977: – თავაძე ფ., საყვარელიძე თ., აბესაძე ც., დვალი თ., რკინის წარმოების ისტორიისათვის საქართველოში, სრკ ტ, II თბილისი;

ინანიშვილი, 2004: – ინანიშვილი გ., რკინის წარმოება საქართველოს ტერიტორიაზე ძვ.წ. XII-I საუკუნეებში, ძიებანი, XII, თბილისი;

ფოფორაძე, 2012: – ფოფორაძე ნ., საქართველოს მინერალები და ქანები, თბილისი;

ხახუტაიშვილი, 1980: – ხახუტაიშვილი დ., მასალები რკინის წარმოების ადრეული საფეხურის ისტორიისათვის ჩრდილო კოლხეთში. სკ. IX, თბილისი;

Инанишвили, 2006: – . Инанишвили, Г.В., Железо на Южном Кавказе, АК, 1. Тбилиси;

Хахутаишвили, 1987: – Хахутаишвили, Д. А., Производство железа в древней Колхиде, Тбилиси.

Noder Poporadze, Givi Inanishvili,
Nana Khakhutaishvili, Olga Seskuria

PECULIARITIES OF THE ANCIENT IRON PRODUCTION OF KOLKHETI BASED ON TECHNOLOGICAL ANALYSIS SUMMARY

The process of mining, production and use of minerals, rocks and useful minerals in Georgia is as old as the history of mankind itself, the tribes living in the territory of Georgia used minerals in the form they were obtained, giving only simple forms for use in combat, jewelry, and economic purposes. Based on historical sources and scientific literature, it is confirmed that the culture of mining, processing, reception and use of native minerals, ores and rocks in this area is ancient and covers all the main historical stages of human development, which is recognized.

Mineral deposits of small amounts of iron oxides and hydrogen oxides can be found in almost all regions and large villages of Georgia, which was enough for the development of local small-scale production.

Most of Georgia's secondary iron ores and ore occurrence are formed as a result of oxidation and dissolution of primary sulphide deposits in the oxidation zone. They are present in the form of loose, dense, mottled limonite, goethite, hematite, hydrohematite in the form of collomorphic or metacolloidal masses.

The material examined by us, with fragments of iron-bearing ores and slags, represented by ancient metallurgical production facilities newly discovered in the territory of Adjara (slag samples from 8 areas), Guria (slag samples from 11 areas) and Samegrelo (ore and slag samples from 9 areas), was subjected to complex X-ray phase analysis, X-ray fluorescence and metallographic analysis.

It should be noted that the slags present in the coastal zone of Guria and Adjara are similar both visually and in terms of chemical and material

composition. We think that in both regions, along with oxidized (hematite) and hydrooxidized (goethite, limonite) iron minerals, copper and zinc sulfides were also present in the initial ores in paragenesis. And in the Samegrelo region, only iron oxides (hematite) and hydrogen oxides (goethite, limonite) were used for iron production.

Keywords: ore, goethite, hematite, slag, furnace.

აჭარის ზღვისპირეთის ელინისტური და რომაული პერიოდის ყავისფერკაშხიანი ამფორების თიკო-ქრონოლოგიური ანალიზი ახალი მონაცემების მიხედვით

შესავალი. ყავისფერკეციანი ამფორა, როგორც ზოგადად დასავლეთ საქართველოს, ისე აჭარის რეგიონის ანტიკური პერიოდის მატერიალური კულტურისათვის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ელემენტს წარმოადგენს. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში აღმოჩენილი კოლხური ამფორების შესწავლისათვის კი ფიჭვნარი და გონიო-აფსაროსი, აქ ჩატარებული მრავალწლიანი და სისტემატური არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად, უპირველესი მნიშვნელობის ძეგლებად გვევლინებიან. ამ ორი ძეგლის მაგალითზე შესაძლებელია თვალი გავადევნოთ აღნიშნული კერამიკული ჯგუფის მთლიან მორფოლოგიურ განვითარებას (ადრეზიზანტიური პერიოდის ჩათვლით). 2000 წლამდე გონიოში აღმოჩენილი კოლხური ამფორები განხილულია მ. ხალვაშის ნაშრომში „კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან (გონიო-აფსაროსი II)“ [ხალვაში 2002: 10-20], ხოლო ფიჭვნარის მასალა – ნაწილობრივ „ფიჭვნარის“ სერიულ გამოცემებში [კახიძე, ვიკერსი 2004: 117, 132-133, 135; კახიძე, ვიკერსი 2014: 101-105, 107, 115, 120, 132; კახიძე, ვაშაკიძე 2010: 38, 96, 99-100].

წინამდებარე სტატია ძირითადად ეფუძნება უშუალოდ ავტორის მიერ 2020-2021 წლებში გონიო-აფსაროსისა და ფიჭვნარის კოლხური ამფორების შესწავლის შედეგებს. ამ კვლევის ფარგლებში მაკროსკოპულ დონეზე სულ გაანალიზებულ იქნა 419 ფრაგმენტი გონიოდან (2014-2021 წლების, ძირითადად სამხრეთ-დასავლეთ, სამხრეთ-აღმოსავლეთ და ცენტრალური უბნებზე აღმოჩენილი მასალა) და 167 ფიჭვნარის სამაროვნის და ნაქალაქარის ტერიტორიიდან (1965-2008 წლების მასალა). შესაბამისად, სტატიის მიზანია გამოუქვეყნებელი ამ-

ფორების ნაწილისა და ადრე გამოქვეყნებული (ლიტერატურა იხ. ზემოთ) მასალების ერთობლივი განხილვა უკვე არსებულ, ბოლო წლების აღმოჩენებითა და კვლევებით გამყარებულ, ტიპო-ქრონოლოგიური სისტემის ჩარჩოში. კვლევის პირველ ნაწილში მოკლედ შევეხებით ყავისფერკეციანი ამფორების შესწავლის ისტორიას და განვიხილავთ დღეს-დღეისობით, ერთ-ერთ ყველაზე დეტალურ, ცეცხლადისა და ვნუკოვის მიერ შემუშავებულ ტიპო-ქრონოლოგიას [Tsetskhladze, Vnukov 1992: 361-374; Vnukov 2011, 277, Fig. 8], რომელიც მისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ჩვენი ძირითადი დასაყრდენი იქნება. შემდეგ ეტაპზე, აღნიშნულ სქემას შედარდება ფიჭვნარისა და გონიოს მასალების ქრონოლოგიური და მორფოლოგიური თავისებურებები. ამ მიდგომით, ერთის მხრივ, გვექნება მცდელობა აჭარის ზღვისპირეთში აღმოჩენილი ელინისტური და რომაული პერიოდის კოლხური ამფორების კლასიფიკაცია სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდ გამოყენებადი სქემის მიხედვით მოვახდინოთ, ხოლო მეორეს მხრივ ვნახოთ, რამდენადაა შესაძლებელი ჩვენი მონაპოვრების მიხედვით საკუთრივ შემოთავაზებული სქემის ქრონოლოგიური საზღვრების დაზუსტება-გადასინჯვა. ფორმებთან ერთად ასევე დეტალურად განვიხილავთ აღნიშნულ ორ ძეგლზე 2020-2021 წლებში შესწავლილი კოლხური ამფორების კეცებს და შევეხებით ისეთ მაკროსკოპულ ტექნოლოგიურ მახასიათებლებს, როგორიცაა თითის ანაბეჭდები და ვარდულები.

ყავისფერკეციანი ამფორების ტიპო-ქრონოლოგია

1950-იან წლებში ქართველი და რუსი მეცნიერების მიერ ყავისფერკეციანი ამფორები პირველად იქნა გამოყოფილი როგორც დამოუკიდებელი კერამიკული ჯგუფი. მათ საწარმოო არეალად თავდაპირველად სამხრეთ პონტოს რეგიონს მიიჩნევდნენ [მაგ. Зеест 1951, 2, 2, 114, рис. 7; Зеест 1960, 108, таб. XXVII]. თუმცა, ამავდროულად არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად გამოიკვეთა, რომ: 1. აღნიშნული ამფორები კოლხეთის ელინისტური პერიოდის ნასახლარებზე ფართოდ ვრცელდებოდნენ და 2. მათი კეცი მსგავსი იყო კოლხეთის ზოგიერთ

თანადროულ ძეგლზე აღმოჩენილი ადგილობრივი ჭურჭლების კეცისა (მაგ.. ქვევრები). შესაბამისად გაჩნდა მყარი არგუმენტი იმისათვის რომ ისინი (ან მათი ნაწილი მაინც) ადგილობრივ ნაწარმად მიეჩნიათ [ლორთქიფანიძე 1966, 137-140].

დღეს არსებული მასალების მიხედვით უკვე მკაფიოდ ჩანს რომ, კოლხური ამფორების წარმოება ძვ. წ. 4 საუკუნის მეორე ნახევრიდან, სინოპური ამფორების გავლენით, დაიწყო [კახიძე 1971a: 55-61; 1971b; ლორთქიფანიძე 1966: 137; ფუთურიძე 2003: 98-109] და მათი დამზადება და ახ. წ. 7 საუკუნის ჩათვლით მიმდინარეობდა [ხალვაში 2002, 10-20]. ამ ვრცელი პერიოდის განმავლობაში ადგილი ჰქონდა თავდაპირველი ფორმის განვითარებას და გარდაქმნას.

ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის მრავალრიცხოვანი მონაპოვრების ანალიზის შედეგად მეცნიერებმა გ. ცეცხლაძემ და ს. ვნუკოვმა კოლხური ამფორების არსებობის პერიოდში გამოყვეს 4 ჯგუფი / ფორმა, A, B, C და D [Tsetskhladze, Vnukov 1992, 361-372; Vnukov 2011, 277, Fig. 8], რომლებიც ერთმანეთს ქრონოლოგიური პრინციპით მისდევენ (ტაბ. I.1). მათგან ყველაზე ადრეულია A ჯგუფის ამფორები (ძვ. წ. 4 ს. შუა ხანები – ძვ. წ. 3 ს. ბოლო – 2 ს. დასაწყისი). ახასიათებთ მარტივი ფორმის, ძირითადად, ცილინდრული მოყვანილობის ყელი. პირი ლილვისებური და მასიურია. ოვალური ან დაბრტყელებული ოვალის ფორმის განივკვეთის მქონე ყურები, უფრო ხშირად ვერტიკალურად, იშვიათად კი ირიბულად ეშვებიან ამფორის დამრეც მხრებზე. ჭურჭლის მაქსიმალური დიამეტრი მუცლის შუა ნაწილზე მოდის. A ჯგუფის ამფორას აქვს კონუსური ძირი, რომელიც პროფილირებული, მასიური და ქვემოთკენ გაფართოებული და ხშირად მომრგვალებულძირიანი ქუსლით ბოლოვდება [Tsetskhladze, Vnukov 1992: 361-365, Fig. 3-4, 6; Vnukov 2009: 29, pl. 14]. ძირების შიდა ზედაპირზე ხშირად გვხვდება სპირალური ხვია (ვარდული). რ. ფუთურიძის აზრით, აღნიშნული დეტალი კორპუსზე ძირის მიძერწვის შედეგად ჩნდებოდა [ფუთურიძე 2003, 100]. A ჯგუფის კოლხური ამფორებისთვის დამახასიათებელია მასიური ზომები (კედლის სისქე, პირის დიამეტრი, სახელურისა და ქუსლის

სიფართო). აღნიშნული და სხვა დიაგნოსტიკური ნაწილების ზომები მოცემულია ტაბ. I.2-ში.

ძვ. წ. მე-3 საუკუნის ბოლოსკენ ყალიბდება, და ძვ. წ. მე-2 საუკუნეში უკვე დამახასიათებელ ტიპად გვევლინება, ახალი, განსხვავებული ფორმა B, რომელიც სინოპურ ამფორებთან მსგავსებას კარგავს და A ჯგუფთან შედარებით შემცირებული ზომებით და წაგრძელებული ფორმებით ხასიათდება. სწორედ ამ პერიოდში უჩნდებათ კოლხურ ამფორებს წელშეზნეპილობა [Vnukov 2009, 29, pl. 15; გამყრელიძე 2022, 294, 608, ტაბ. X]. B ჯგუფი თავისთავად ორ ქრონოლოგიურ ქვე-ჯგუფად იყოფა: B1 (ძვ. წ. 3 ს. ბოლო / 2 ს. დასაწყისი – 1 ს. შუა ხანები) და B2 (ძვ. წ. 1 ს. შუა ხანები – ახ. წ. 1 ს. ბოლო)(ტაბ. I.1). პირველ ქვე-ჯგუფში იცვლება ყელის ფორმა: ის პირისაკენ შევიწროებული ხდება, ხოლო თვითონ პირი ძირითადად ისევ ლილვისებურია, იშვიათად კუთხოვანი. მოგვიანებით, B2 ქვე-ჯგუფში ამფორის ზომები კვლავ მცირდება. ყურების ფორმა მარყუჟისებური ხდება, პირი შედარებით უფრო გადაშლილი, ხოლო ყელი – მეტად გამოყვანილი. ამფორის ტანის ქვედა არეში წელშეზნეპილობაც თითქოს უფრო მეტად იკვეთება [Vnukov 2009, pl. 15; ლორთქიფანიძე 1966, 140]. ცეცხლადისა და ვნუკოვის სქემის მეტრიკული პარამეტრების მიხედვით შეუძლებელია B1 და B2 ჯგუფების ერთმანეთისაგან გამიჯვნა [Tsestkhaldze, Vnukov 1993, 86, T. 1]. შესაბამისად მათი პარამეტრები მოცემულია ერთად (ტაბ. I.2).

B2 ქვე-ჯგუფი ახ. წ. 1 ს. ბოლომდე არსებობს, თუმცა მსგავსი ფორმის ტარა აფხაზეთის ტერიტორიაზე ახ. წ. 3 საუკუნეშიც გვხვდება. შესაბამისად ვნუკოვის აზრით B2 ქვე-ჯგუფის მსგავსი ამფორების (B2 ან მსგავსი B3 ქვე-ჯგუფის ფორმით) დამზადებას გვიან ახ. წ. 3 საუკუნემდე უნდა ჰქონოდა ადგილი კოლხეთის ზოგიერთ ადგილას მაინც [Vnukov 2011, 274-275, Fig. 5](ტაბ. I.1). B ჯგუფთან ერთად, კოლხური ამფორების რეპერტუარში ახ. წ. 1 საუკუნის ბოლოდან ჩნდება ყელწიბოიანი ფორმაც (ფორმა C)[Vnukov 2009, 29-30; Внукoв 2013, 33-34, Рис.. 8Б, 50, Рис.. 14Б]. ამ შემთხვევაში სახეზეა ზომების ოდნავი მატება (ტაბ. I.2). B ჯგუფის მსგავსად, ვნუკოვი ამ შემთხვევაშიც ორ

ქვე-ჯგუფს გამოყოფს: პირველი (C1), შედარებით მცირე ზომის ვარიანტი, რომელიც პირველადი ანალიზის მიხედვით ახ. წ. 1-დან 2 ს. ბოლოთი უნდა თარიღდებოდეს და მეორე (C2) შედარებით მოზრდილი, გვიანდელი ვარიანტი, რომელიც ახ. წ. 2 საუკუნის ბოლოდან ჩნდება [Vnukov 2009, pl. 16] და ახ. წ. 3 საუკუნის შუა ხანების ჩათვლით, ან შესაძლოა ამავე საუკუნის ბოლომდე არსებობს [Науменко 2012, 86, Рис. 13.1; Vnukov 2009, pl. 16.2].

მორფოლოგიურ და ქრონოლოგიურ ანალიზთან ერთად, ასევე საინტერესოა ზემოთ აღნიშნული ავტორების მიერ სხვადასხვა პერიოდის კოლხური ამფორების კეცის მაკროსკოპული და პეტროგრაფიული კვლევების შედეგები. როგორც ჩანს თიხაში შერეული მინარევების მიხედვით ყავისფერკეციანი ამფორებისთვის გამოყენებული უნდა ყოფილიყო სამი სახის კეცი (I, IIa და IIb): I შეიცავს დიდი რაოდენობით პიროქსენისა და ბაზალტის მინარევებს (მსგავსია სინოპური კეცისა), ხოლო IIb – უფრო არაჰომოგენური და მრავალფეროვანია და შედგება სხვადასხვა ტიპის ქანის ნატეხებისგან (ვულკანური, მაგმური და დანალექი ტიპის) და ზოგიერთი, პონტოსპირეთისათვის იშვიათი მინერალებისაგან (მაგ. ოლივინი). აღნიშნული გამჭლევის მქონე კეცი, ვნუკოვის მტკიცებით, დამახასიათებელია აჭარაში, აფხაზეთსა და ზოგიერთ სხვა, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონში აღმოჩენილი ადგილობრივი კერამიკისათვის (მათ შორის ქვევრებისათვის).¹ მესამე სახის კეცი, IIa, შემადგენლობის მიხედვით I და IIb-ს შორის შუალედურ პოზიციას იკავებს [Tsetskhladze, Vnukov 1993, 90-91].

ერთის მხრივ, I კეცის სინოპურ კეცთან და მეორეს მხრივ, უძველესი კოლხური ამფორების სინოპურ ტარასთან ახლო მორფოლოგიური მსგავსების გამო ვნუკოვი ვარაუდობს, რომ შესაძლოა კოლხური ამფორების თავდაპირველი წარმოება სინოპელი მეთუნეებს მიერ პონტოსპირეთის რომელიმე ცენტრში (დიდი ალბათობით ტრაპიზონში) დაწყებულიყო. რაც შეეხება I კეცის გამოყენების ქრონოლოგიურ ჩარჩოს, ვნუკოვი მას ძვ. წ. 4 – ახ. წ. 1 სს. ათარიღებს და აღნიშ-

¹ ამავე აზრს ავითარებს ო. ლორთქიფანიძე (ლორთქიფანიძე 1966, 137-140).

ნავს, რომ აღნიშნული კეცის მქონე ამფორები ძირითადად ჩრდილო შავიზღვისპირეთშია მოპოვებული. რაც შეეხება II კეცს, მის გამოჩენას ვნუკოვი კოლხეთის სამხრეთ-დასავლეთ, აღმოსავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთ ზღვისპირეთში მცხოვრები მეთუნეების ტრაპიზონში მიმდინარე სამეთუნეო საქმეში ჩართვას უკავშირებს, რის შემდეგაც ყავისფერკეციანი ტარის დამზადება სხვა ბერძნულ თუ ადგილობრივ სამეთუნეო ცენტრებშიც უნდა გავრცელებულიყო. საინტერესოა რომ თვითონ აღნიშნული II კეცი საკმაოდ არაპოპულარულია და სწორედ ამიტომ მოხერხდა მასში ორი ვარიანტის, IIa და IIb-ს გამოყოფა [Vnukov 2009, 30-31; Tsetskhaldze, Vnukov 1993, 90-91], რომლებიც შესაძლოა დასავლეთ საქართველოში არსებულ ორ სხვადასხვა საწარმოო ცენტრს უკავშირდებოდეს. II კეცით დამზადებული ამფორები ძირითადად კოლხეთშია აღმოჩენილი, თუმცა კი ახ. წ. 2 ს. ბოლოდან უკვე ფართოდ ვრცელდება შავიზღვისპირეთის სხვა რეგიონებშიც. აღნიშნული (ყელწიბოიანი) ამფორების გავრცელების არეალის გაფართოება შესაძლოა დაკავშირებული იყოს რეგიონში ახ. წ. 1 საუკუნიდან რომაელი ჯარისკაცების გამოჩენასთან, რასაც ეკონომიკური წარმოების ზრდა უნდა მოჰყოლოდა [Vnukov 2011, 271-272, 277, Fig. 8; Vnukov 2009, 31].

ყავისფერკეციანი ამფორები ფიჭვნარიდან

ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის სამაროვნიდან და ნამოსახლარის ტერიტორიიდან სტატიის ავტორის მიერ შესწავლილი 167 ფრაგმენტიდან 73 (43,7%) დიაგნოსტიკურია, ე. ი. შესაძლებელია მორფოლოგიური მახასიათებლებიდან და ზომებიდან გამომდინარე მათი ცეცხლადისა და ვნუკოვის მიერ გამოყოფილი კონკრეტული ფორმებისადმი მიკუთვნება. დიაგნოსტიკური მასალა, რომელიც მთლიანად აღდგენილ ცალებთან ერთად ასევე წარმოდგენილია პირ-ყელ-ყურის ფრაგმენტებით, დიდ წილად ელინისტური ხანის სამაროვანზე ფიქსირდება (მაგ. ქ.ფ. ელ. 07/01)(ტაბ. II.1). ამის მიზეზი აქ არსებული აღაპები, სადაც რიტუალურად დამტვრეული ჭურჭელი ადგილზევე

რჩებოდა (კახიძე, ვაშაკიძე 2010, 24-25). შესაბამისად, ნაქალაქართან შედარებით, აქ მასალა უფრო სრულყოფილი სახით შემოინახა. ჩვენს მიერ შესწავლილი ფიჭვნარის კოლხური ამფორების მორფოლოგიური და მეტრიკული ანალიზის (ტაბ. I.3) შედეგად ჩანს, რომ 73 დიაგნოსტიკური ამფორიდან და ფრაგმენტიდან 53 ვნუკოვის მიერ გამოყოფილ, ყველაზე ადრეულ, A ჯგუფს ეკუთვნის, ხოლო 18 – მოგვიანო პერიოდის ფორმა B-ს (ტაბ. V.2). ამ 18-დან 17 ამფორის ფრაგმენტის ქვე-ჯგუფის დონეზე დარწმუნებით განსაზღვრა ჭირს. თუმცა ზოგადი ფორმების მიხედვით ისინი ძირითადად B1 ქვე-ჯგუფში უნდა ჯდებოდნენ. მხოლოდ ერთი მთლიანად აღდგენილი ამფორის (ქ.ფ. ელ. 06/42) შემთხვევაშია შესაძლებელი მისი მოგვიანო პერიოდის B2 ქვე-ჯგუფისადმი მიკუთვნება (ტაბ. III.1).

რაც შეეხება კეცს, როგორც შეუიარაღებელი თვალით შესწავლით ჩანს, A ჯგუფის ფიჭვნარული ამფორებისათვის ძირითადად გამოყენებულია ერთგვაროვანი, განატეხში ღია ყავისფერი – მონარინჯისფრო ან უფრო მუქი ყავისფერი, იშვიათად მოწითალო ფერის თიხა, რომელიც ძირითადად შეიცავს პიროქსენისა და თეთრი ფერის (კვარცი?) მინარევებს, იშვიათად სხვადასხვა (მათ შორის რკინით მდიდარ, მუქი ფერის) ქანის ნატეხებს (კეცი P1) (ტაბ. II.1). ფაქტობრივად იგივე კეცი ახასიათებთ B ჯგუფის ამფორებსაც (ტაბ. III.1).

ჭურჭლის ფორმისა და კეცების გარდა, ასევე აუცილებელია ყურადღება გავამახვილოთ ისეთ მორფოლოგიურ ნიშანთვისებებზე, რომლებიც ფიჭვნარში აღმოჩენილ კოლხურ ამფორებს სხვა, იმპორტული ტარისაგან განასხვავებენ და მათ ერთგვარ ინდივიდუალობას ანიჭებენ. ესაა პირველ რიგში თითის ანაბეჭდების ხშირი აღმოჩენის ფაქტი პირ-ყელ-ყურის არეში. მათი დასმა, ძირითადად ერთჯერადი თითის ანაბეჭდის სახით, ძირითადად სახელურის მხართან მიძერწვის ადგილას ხდება (იხ. ქვემოთ). უფრო იშვიათად კი სახელურის პირის ქვემოთ ყელზე მიძერწვის ადგილას (ქ.ფ. 84/620)(ტაბ. IV.2) ან თვითონ სახელურზეც (ქ.ფ. 05NII. 81/67)(ტაბ. IV.1). იშვიათია ორმაგი თითის ანაბეჭდი (მაგ. ქ.ფ. 84/591(1))(ტაბ. III.2). ფიჭვნარში კოლხურ ამფორებზე დამღის აღმოჩენის ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ერთადერთი

ფაქტი ფიქსირდება [ცეცხლაძე, იაშვილი 1991, 58-61].¹ რაც შეეხება გრაფიტოებს, ავტორის მიერ შესწავლილ მასალაში ამგვარად დანიშნული მხოლოდ ერთი პირ-ყელ-ყურის ფრაგმენტი აღმოჩნდა (ქ.ფ. 84/620)(ტაბ. IV.2).

საინტერესო ფენომენს წარმოადგენს ამფორების ძირების შიდა მხარეს გამოსახული ვარდულები. როგორ ჩანს ყველაზე ადრეული ჯგუფის (A) ამფორას თითქმის ყოველთვის ახასიათებს სპირალის მსგავსი ფორმის, რელიეფურად მკვეთრად ან სუსტად გამოხატული, ვარდული, რომელსაც ხშირად ჭდეები დაუყვება. ზოგიერთი ნატეხის მაგალითზე ჩანს რომ, იმისდა მიუხედავად რომ აღნიშნული ელემენტი ჭურჭლის შიგნით ექცევა და საბოლოოდ მომხმარებლისათვის უხილავი რჩება, მეთუნე ამ „ორნამენტის“ გამოყვანაში მაინც გარკვეულ მონდომებას დებს. ხანდახან ვარდული უფრო სწრაფად და დაუდევრად არის შესრულებული და შესაბამისად მისი სიგრძეც მოკლეა (ტაბ. IV.2).

მეტრიკული და მორფოლოგიური თვალსაზრისით, ავტორის მიერ შესწავლილ მასალაში საყურადღებოა ერთი მთლიანად აღდგენილი ამფორა (ქ.ფ. ელ. 04/54) (ტაბ. V.1) და მეორე ამფორის ძირ-კედლის ფრაგმენტი (ქ.ფ. ელ. 80/9) ელინისტური პერიოდის სამაროვნიდან (ტაბ. V.3). აღნიშნული ორი ფრაგმენტი ამოვარდნილია ცეცხლაძისა და ვნუკოვის სქემიდან. პირველი, ქ.ფ. ელ. 04/54, მისი მუცლის ფორმის გათვალისწინებით, ერთი შეხედვით, უადრეს A ფორმას ეკუთვნის (სიმაღლე: 76,5 სმ, მაქს. დიამეტრი: 42 სმ). თუმცა პირისა და სახელურების ზომები და მოყვანილობა უფრო B ჯგუფისთვისაა დამახასიათებელი. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამფორას სახელურის ძირში არა ერთი, არამედ სამი მკრთალი თითის ანაბეჭდი აქვს. აღნიშნული ამფორა, ისევე როგორც სხვა, 2003 და 2004 წლებში ელინისტური პერიოდის სამაროვანზე აღმოჩენილი ცალები, არქეოლოგების მიერ ძვ. წ. 300 – 280 წწ. თარიღდება [კახიძე, ვაშაკიძე 2010: 38. სურ. 107-108, 161-162]. ეს სწორედ ის პერიოდია, როდესაც ვნუკოვის ტიპო-ქრონო-

¹ კოლხურ ამფორებზე დამღების გამოყენების შესახებ ვრცლად იხ.: ფუთურიძე 2003, 98-109 და გამყრელიძე 2021, 295-297.

ლოგის მიხედვით ჯერ კიდევ არსებობს ფორმა A და არ გამოჩენილა ახალი B ჯგუფი. თუმცა კი ფიჭვნარის აღნიშნული ამფორა შესაძლოა იმის მანიშნებელი იყოს რომ B ჯგუფისათვის დამახასიათებელი მორფოლოგიური ცვლილებები არა ძვ. წ. მე-3 ს. ბოლოს, არამედ უკვე მის დასაწყისში იწყება.

რაც შეეხება მეორე ამფორას (ქ.ფ. ელ. 80/9), იმისდა მიუხედავად, რომ ის ქუსლის დიამეტრის (4,4 სმ) მიხედვით A ან B ჯგუფის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო, ნათელია, რომ მისი ტანის ზედა ნაწილის მიხედვით, აქ აშკარად კოლხური ამფორის ერთგვარ მინიატურულ ვარიანტთან გვაქვს საქმე (ტაბ. V.3).

ყავისფერკეციანი ამფორები გონიო-აფსაროსიდან

გონიო-აფსაროსის რომაული გარნიზონისათვის ყავისფერკეციანი ამფორებს ციხის მომარაგების მხრივ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ადგილი ეკავათ. ამის კონკრეტულ არგუმენტად შეიძლება მოვიყვანოთ ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ უბანზე (NO I – NO XI სექტორი) 2014-დან 2021 წლის ჩათვლით აღმოჩენილი რომაული პერიოდის ამფორების სტატისტიკა: 638 დიაგნოსტიკური ფრაგმენტიდან 341 (ე. ი. 53,45%) კოლხურ ჯგუფს განეკუთვნება [Komar 2022, 41]. გონიოს ციხეში რომაული პერიოდის ყავისფერკეციანი ტარა შეიძლება ზოგადად ორ დიდ მორფოლოგიურ ჯგუფად დაიყოს: 1. მცირე და 2. შედარებით დიდი ზომის (ყელწიბოიანი) ამფორები [ხალვაში 2002, 15-16, სურ. 9, 11; 19, სურ. 12]. ფიჭვნარის მსგავსად, აქაც ყველაზე უფრო მეტად დიაგნოსტიკურ ნატეხებს პირ-ყელ-ყურის ფრაგმენტები წარმოადგენენ. განხილვას დავიწყებთ ე.წ. მცირე ზომის ამფორებით.

მცირე ზომის ამფორებს ახასიათებთ სადა, გარეთკენ ოდნავ ან გამოკვეთილად გადაშლილი, ხანდახან ბოლოში ოდნავ შესქელებული ან მსუბუქად პროფილირებული, პირი და მარყუჟისებური სახელურები დაბრტყელებული ოვალის ან ბრტყელი ფორმის განივკვეთით (ტაბ VI.1). ვიწრო ფორმის კონუსური ღრუ ძირები, პროფილირებული, მომრგვალებულძირიანი ქუსლებით შესაძლოა ამ ფორმას განეკუთვნე-

ბოდნენ. თუმცა გონიოში მცირე ზომის მთლიანი ამფორების არარსებობის პირობებში აღნიშნული მოსაზრება მხოლოდ ვარაუდის დონეზე უნდა დარჩეს [შედარებისთვის იხ.: ხალვაში 2002, 19]. საინტერესოა რომ ამგვარ ძირებში არ გვხვდება ვარდულები (ტაბ. VI.2). გონიო-აფსაროსის ამფორების ცეცხლადისა და ვნუკოვის მიერ გამოქვეყნებულ მასალასთან შედარების საფუძველზე ნათლად ჩანს, რომ აქ საქმე გვაქვს B2 ქვე-ჯგუფთან (ტაბ. I.1), რომლებიც B1 ქვე-ჯგუფის ქრონოლოგიურ გაგრძელებას წარმოადგენენ [იხ. ზემოთ; Vnukov 2009: 29-30, pl. 15.2]. სტატიის ავტორის მიერ გონიო-აფსაროსიდან სულ შესწავლილი 419 ყავისფერკეციანი ამფორის ფრაგმენტიდან 53 სწორედ B2 ქვე-ჯგუფს ეკუთვნის (ტაბ. IX.1). რაც შეეხება კეცს, ავტორის მიერ სულ გამოყოფილ იქნა ხუთი სახეობა (G1-G5) (ტაბ. VIII.1-7), საიდანაც მცირე ზომის, B2 ქვე-ჯგუფის ამფორებისათვის ძირითადად დამახასიათებელია კეცი G1 (ტაბ. VIII.1-3), თუმცა კი ის იშვიათად კეცი G3-ის გამოყენებითაც მზადდება (ტაბ. VIII.5). G1 კეცის ჯგუფი სხვა კეცებისგან მასში არსებული შავი ფერის მინარევების (პიროქსენი და ვულკანური ქანის ნატეხები) დომინანტური წილით განსხვავდება, თუმცა ვფიქრობთ, რომ უფრო მცირე შიდა ვარიაციისა და კეცის ფერის მკვეთრი ცვალებადობის გამო აღნიშნულ კეცში უნდა გამოიყოს ერთმანეთთან ახლო მდგომი სამი ქვე-კეცი, G1.1, G1.2 და G1.3. G1.1 მოწითალო-ყავისფერი, ყავისფერი, ან მუქი ყავისფერია და ფაქტიურად მხოლოდ შავი ან მუქი ფერის მინარევების (პიროქსენი, ვულკანური ქანის ნატეხები) შეიცავს. იშვიათია მოწითალო ფერის ჩანარები (ტაბ. VIII.1). G1.1-სგან განსხვავებით, G1.2-ში (ტაბ. VIII.2) და G1.3-ში (ტაბ. VIII.3) მცირე რაოდენობით თეთრი ფერის მინარევებიც გვხვდება. ამ ორ უკანასკნელ ქვე-კეცს შორის განსხვავება ძირითადად ფერშია: G1.2-ს ახასიათებს გამოკვეთილად მონარინჯისფრო ფერი (აღნიშნული კეცი ყველაზე მეტად დამახასიათებელია „რომანიზებული“ ქვაბ-ქოთნებისათვის (როგავა 2021, 95, 97-98, ტაბ. II.2)), ხოლო G1.3 ხშირად ყავისფერი, ან მოწითალო / მონარინჯისფრო ყავისფერია, იშვიათად ღია ყავისფერი.

შეიძლება ითქვას, რომ გონიოს მცირე ზომის ამფორებში გამოყოფილი, ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავებული, ორი ტიპის კეცი

(G1 და G3) ზოგად თანხვედრაშია ვნუკოვისა და ცეცხლადის მიერ იდენტიფიცირებულ ორ ძირითად კეცთან (იხ. ზემოთ).

საინტერესო ინფორმაციას გვაძლევს გონიო-აფსაროსის მცირე ზომის კოლხურ ამფორებთან დაკავშირებული, საფონდო დავთრებში დაცული, სტრატეგრაფიული მონაცემები. კერძოდ კი ჩანს, რომ ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ უბანზე (SO სექტორი) B2 ქვე-ჯგუფის ტარა ორივე ძირითად საამშენებლო დონეზე (ახ. წ. 1 ს. – 2 ს. პირველი ნახევარი და ახ. წ. 2 ს. მეორე ნახევარი – 3 ს.) გვხვდება.

რაც შეეხება მოზრდილი ზომის, ყელწიბოიან, ამფორებს, ისინი B2 ქვე-ჯგუფისაგან განსხვავებით, უფრო რთული, ჭრილში ლათინური ასო ბგერა S-ის ფორმის პირით ხასიათდებიან. ამ ამფორებისათვის დამახასიათებელია დაბრტყელებული ოვალის ან ბრტყელი ფორმის ყურის განიკვეთი [ხალვაში 2002, 15](ტაბ. VII.1). გონიო-აფსაროსის ყელწიბოიანი ამფორები ცეცხლადისა და ვნუკოვის სქემაში გამოყოფილ C ჯგუფთან (ახ. წ. 1 – 3 სს.) იგივდება. შედარებით მოზრდილ ფრაგმენტებზე დაკვირვებით, ვვარაუდობთ, რომ გონიოს მასალებშიც უნდა მოიპოვებოდეს C1 და C2 ქვე-ჯგუფის შესაბამისი ცალები. თუმცა კი მასალის ფრაგმენტულობიდან გამომდინარე შეუძლებელია მათ სტატისტიკურ წილზე დარწმუნებით საუბარი [მაგ. Komar 2022, 43].

ვნუკოვისა და ცეცხლადის სქემასთან ერთად უნდა აღინიშნოს მ. ხალვაშის მიერ პირის ფორმის ცვალებადობის მიხედვით გამოყოფილი ოთხი ვარიანტი. მათგან პირველი სამი ადრეული, ხოლო მეოთხე – შედარებით გვიანდელი უნდა იყოს [ხალვაში 2002, 15, სურ. 9]. პირის ეს ვარიაციები სტატიის ავტორის მიერ შესწავლილ მასალაშიც გვხვდება. თუმცა კი აღსანიშნავია რომ გვიანდელი ვარიანტის მქონე პირები მხოლოდ რამდენიმე ფრაგმენტის სახითაა წარმოდგენილი (მაგ. გ.ა. 2019.NOXI.457; გ.ა. 2018.NOI.444).

რაც შეეხება ყელწიბოიანი ამფორის კეცს, მათ მცირე ზომის (B2 ქვე-ჯგუფი) ცალებთან შედარებით, კეცების უფრო ფართო სპექტრი ახასიათებთ. დასტურდება სამი სხვადასხვა სახეობის გამოყენება (კეცი G1, G2 და G3). G2 კეცი, G1-სგან იმით განსხვავდება, რომ მასში

შემცირებულია შავი ფერის მინარევების წილი (პიროქსენი, ვულკანური ქანის ნატეხები). აქ შავი ფერისა და სხვა ღია ფერის (მოწითალო, მოყავისფრო, თეთრი) ჩანარების რაოდენობა დაახლოებით თანაბარია (ტაბ. VIII.4)

აღნიშნული სამი ტიპის თიხის ცომთან ერთად, შესწავლილ მასალაში ასევე გამოირჩევა ოდნავ განსხვავებული კეცები G4 და G5. G4 წარმოადგენს უხეშ, ღია ან ყავისფერი ფერის კეცს, რომელშიც შერეულია მოწითალო-ყავისფერი ქანის ნატეხები, მცირეოდენი თეთრი ფერის კვარცის(?) ფრაგმენტები და ძალიან მცირე რაოდენობის პიროქსენი (ტაბ. VIII.6). G5 კი მოწითალო – მუქი ნარინჯისფერი კეცია, რომელშიც წამყვანია თეთრი ფერის მინარევები. უფრო მცირე რაოდენობით გვხვდება ქანისა და პიროქსენის ნატეხები (ტაბ. VIII.7). აღნიშნული ორი კეცი შესწავლილი მასალიდან ჯერ-ჯერობით მხოლოდ მცირე რაოდენობის ძირის ფრაგმენტებში ფიქსირდება და შესაბამისად, ამ ფრაგმენტების ნაკლებად დიაგნოსტიკური ხასიათიდან გამომდინარე, რთულია მათ ტიპოლოგიურ კუთვნილებაზე დარწმუნებით საუბარი. თუმცა კი ზოგადი მოყვანილობის მიხედვით ისინიც სავარაუდოდ ყელწიბოიან ამფორებს (ფორმა C) უნდა ეკუთვნოდნენ.

რომაული პერიოდის B2 ქვე-ჯგუფისა და C ჯგუფის კოლხურ ამფორებს, ფიჭვნარულ ამფორებთან შედარებით თითის ანაბეჭდები თითქმის არ ახასიათებთ. გამონაკლისია მხოლოდ რამდენიმე ფრაგმენტი, რომლებსაც ანაბეჭდი სახელურის წიბოზე მიპერწვის ადგილას (გ.ა. 2014.SOXII.966; გ.ა. 2018.NOI.641)(შესაბამისად: ტაბ. IX.2-3) ან უშუალოდ წიბოზე (გ.ა. 2018.NOI.660)(ტაბ. IX.4) აქვს გაკეთებული. ასევე იშვიათად გვხვდება გრაფიტოები. ხშირია სხვადასხვა სახის ვარდულების გამოყენების შემთხვევა ჭურჭლის ძირის შიდა მხარის „შესამკობად“ (ტაბ. VII.2).

რაც შეეხება სტრატეგრაფიულ მონაცემებს, B2 ქვე-ჯგუფის მსგავსად, C ფორმაც, სავსე დავთრების მონაცემების მიხედვით, გონიო-აფსაროსის სამხრეთ-აღმოსავლეთ უბნის (SO სექტორი) ორივე ძირითად საამშენებლო დონეზე (ახ. წ. 1 ს. – 2 ს. პირველი ნახევარი და ახ. წ. 2 ს. მეორე ნახევარი – 3 ს.) ფიქსირდება.

შედეგების სინთეზი და დასკვნები

ფიჭვნარული ამფორების განხილვისას ყურადღება გავამახვილეთ ფორმათა მრავალფეროვნებაზე. ამ მხრივ საინტერესო იყო 2003-2004 წლებში აღმოჩენილი უნიკალური ზომებისა და ფორმების მქონე ამფორა (ქ.ფ. ელ. 04/54), რომლებიც, მისი ზუსტი თარიღის გათვალისწინებით, კარგად წარმოგვიდგენს იმ ნელი განვითარების პროცესს, რასაც თავდაპირველი, სინოპური მოდელის მიხედვით შექმნილი კოლხური ამფორები გადიოდნენ. საბოლოოდ ეს პროცესი დამთავრდა ახალი, წელშეზნეკილი ფორმის (B ჯგუფი) გენეზისით.

გონიო-აფსაროსის კოლხური ამფორები ფიჭვნარული ამფორების ქრონოლოგიურ და გენეტიკურ გაგრძელებას წარმოადგენენ. ეს კავშირი კარგად ჩანს ფიჭვნარის B1 და B2 და გონიოს B2 ქვე-ჯგუფის ამფორების მორფოლოგიურ მსგავსებაში [ხალვაში 2002, 19]. საინტერესოა გონიო-აფსაროსის მასალაში სტრატეგრაფიული მონაცემების ანალიზიც: ჩვენი მასალების მიხედვით დასტურდება ვნუკოვის მიერ გამოთქმული ვარაუდი B2 ქვე-ჯგუფისა და მისი მსგავსი ფორმების ახ. წ. 3 საუკუნის ჩათვლით წარმოების შესახებ [Vnukov 2011, 274-275].

ცეცხლადისა და ვნუკოვის კვლევასთან ჩვენი მასალის შედარება კიდევ ერთი საინტერესო დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვძლევს: როგორც ჩანს კოლხური ამფორების დასამზადებლად რომაულ პერიოდში ნედლეულის უფრო მეტი ნაირსახეობა გამოიყენებოდა ვიდრე ეს აღნიშნული მეცნიერების კვლევის მიხედვით ჩანს. თუმცა კი, ავტორის მიერ შესწავლილი მასალის საფუძველზე, ს. ვნუკოსა და გ. ცეცხლადეს ვეთანხმებით იმ მოსაზრებაში, რომ რომაულ პერიოდში ყავისფერკეციანი ამფორების წარმოებაში ერთვებიან ახალი საწარმოო ცენტრები.

ბოლოს უნდა აღინიშნოს ისეთი მცირე დეტალების მნიშვნელობა როგორიცაა თითის ანაბეჭდები და ვარდულები. თითის ანაბეჭდები, მათი ადგილმდებარეობის გათვალისწინებით, როგორც ჩანს, ელინისტური პერიოდის კოლხური ამფორების ერთ-ერთ დამახასიათებელ ატრიბუტს წარმოადგენდნენ. თუმცა კი აღნიშნული დეტალის

მნიშვნელობა რომაულ პერიოდში მინიმუმამდე შემცირდა. თითის ანაბეჭდებისგან განსხვავებული დანიშნულება უნდა ჰქონოდა ვარდულს, რომელიც ამფორის ძირში, შიდა ზედაპირზე კეთდებოდა. არაა გამორიცხული ის მართლაც ქუსლის კორპუსზე დაძერწვის შედეგად ჩნდებოდა, როგორც ამას რ. ფუთურიძე მიჩნევს [ფუთურიძე 2003, 100]. თუმცა ყურადღება უნდა გავამახვილოთ იმ ფაქტზეც, რომ სპირალურ ხვიას საკმაოდ ხშირად, მაგრამ არა ყოველთვის, რელიეფური ჭდეებიც დაუყვება ზემოდან. ამას გარდა გვხვდება ვარდულის გარეშე, უხეშად მოტკეპნილი ძირის შიდაპირებიც. იმის გათვალისწინებით, რომ ვარდული მომხმარებლისთვის ყოველთვის უხილავი რჩებოდა, საინტერესოა თუ მაინც რატომ ხდებოდა მათი საკმაოდ პროპორციული სიზუსტით ორნამენტის მსგავსად სტილიზაცია. ვფიქრობთ, რომ ვარდულის გამოყვანას, ამფორის დამზადების ტექნიკურ, პრაგმატულ მხარესთან ერთად, შესაძლოა ერთგვარი სიმბოლური და რიტუალური დანიშნულებაც კი ჰქონოდა თვითონ ამფორის დამამზადებლისათვის. აღნიშნული საკითხის უფრო ღრმად შესასწავლად საინტერესო იქნება თანამედროვე არქეოლოგიაში ცოტა ხნის წინ დამკვიდრებული ახალი, ე.წ. პალეოდერმატოგლიფების კვლევის მეთოდის გამოყენება.

კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით (გრანტის ნომერი: PHDF-21-086).

TYPO-CHRONOLOGICAL ANALYSIS OF HELLENISTIC AND ROMAN PERIOD COLCHIAN AMPHORAS FROM AJARA COASTAL REGION ON THE BASIS OF NEW DATA SUMMARY

Colchian brown-clay amphora is one of the well-known elements within the broad material culture of Antiquity in Western Georgia. Originally produced as an imitation of the Sinopean amphora, brown-clay containers developed their distinct morphological repertoire in later periods. Formally they are classified into 4 “variants” (form groups) by S. Vnukov and G. Tsetskhladze: forms A, B, C and D, following each other roughly through time.

Pichvnari and Gonio-Apsaros in southwestern Georgia represent probably the most important sites in the region to study the evolution of the brown-clay amphoras. The bulk of the Hellenistic material is known from the ritual platforms of the Hellenistic cemetery and the settlement at the confluence of the Choloki and Ochkhamuri rivers in Pichvnari. However, a few amphoras were also found within the graves themselves. The earliest form A (mid. 4th c. BC to late 3rd – early 2nd c. BC) has an ovoid body and is characterized by large dimensions and distinctive massive feet. From the late 3rd c. BC a new form (form B1) with a typical waist appears and virtually all dimensions start to diminish. However, the introduction of the novelties is a gradual process, something that is well-illustrated by a few precisely dated contexts in Pichvnari. Chronologically the following, Late Hellenistic – Early Roman “variant” (B2) of brown-clay containers with an even more pronounced waist and smaller, loop-shaped handles are encountered in high amounts in Gonio, as are the later form C fragments with a typical rib under the rim. Local stratigraphy on the site offers us a good possibility to further nuance the typo-chronological scheme by Vnukov and Tsetskhaldze and discover some transitional varieties.

Finally, the importance of the study of small technological details of Hellenistic and Roman period brown-clay amphoras _ such as flourishes and fingerprints _ in the context of craftsmanship and eventual symbolic thinking will also be emphasized.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გამყრელიძე, გ. 2021: – საქართველოს არქეოლოგიური ნარკვევები (ძვ. წ. V – ახ. წ. V სს.) (იმერია-კოლხეთის დამატება I), ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეოლოგიური კვლევის ინსტიტუტი, თბილისი.

კახიძე, ა. 1964: – კერამიკული ტარა ფიჭვნარის ანტიკური ხანის ნაქალაქარიდან: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესიის თეზისები. ბათუმი.

კახიძე, ა. 1971: – საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ქალაქები, თბილისი.

კახიძე, ა., ვაშაკიძე, ნ. 2010: – ფიჭვნარი III. (ბათუმის ნ. ბერძენიშვილი სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქეოლოგიური ექსპედიციისა და საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის ერთობლივი ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (1965-2004 წწ.)), ბათუმი – ოქსფორდი.

კახიძე, ა., ვიკერსი, მ. 2004: – ფიჭვნარი I. საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002 წ.წ.): კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ბათუმი – ოქსფორდი.

კახიძე, ა., ვიკერსი, მ. 2014: – ფიჭვნარი VI. საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (2003-2007 წწ.): კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ბათუმი – ოქსფორდი.

ლორთქიფანიძე, ო. 1966: – ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი: სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობის ისტორიი-

სათვის (ძვ. წ. VI – II სს.). თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი.

როგავა, ა. 2021: – „რომანიზებული“ სამზარეულო კერამიკის ძირითადი ფორმები აფსაროსის კასტელუმიდან (არქეომეტრიული ანალიზი), *გონიო-აფსაროსი XI*. თბილისი, 94-114.

ფუთურიძე, რ. 2003: – ამფორების წარმოება კოლხეთში ძვ. წ. IV ს., *იბერია – კოლხეთი NI*. თბილისი, 98-109.

ცეცხლაძე, გ., იაშვილი, ი. 1991: – დამღიანი კოლხური ამფორის ფრაგმენტები ჩოლოქიდან, *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები XIX*. თბილისი, 58-61.

ხალვაში, მ. 2002: – კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან (*გონიო-აფსაროსი II*). ბათუმი.

Komar, P. 2022: – The evolution of “Colchian” amphoras from ancient Apsaros: the state of current research and future perspectives, *SAMAI VII*, 39-51.

Opait, A. 2015: – Some East Pontic amphorae of Roman and Early Byzantine times. In: G. R. Tsetskhladze, A. Avram and J. Hargrave, eds., *The Danubian lands between the Black, Aegean and Adriatic seas (7th century BC – 10th c. AD). Proceedings of The Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade – 17-21 September 2013)*, Oxford: Archaeopress Publishing Ltd., 283-291.

Vnukov S. Y. 2009: – “Problems of “Brown clay” (Colchian) amphora studies. Typology, chronology production centre, distribution,” In: Kassab Tezgör, D. and Inaishvili, N. (eds.), *PATABS I: Production and Trade of Amphorae in the Black Sea* (Istanbul/Paris), 29-32.

Vnukov, S. Y. 2011: – “Colchean” amphorae form Abkhazia, In: Tzochiev, C., Stoyanov, T and Bozkova, A. (eds.), *PATABS II: Production and trade of amphorae in the Black sea (Acts of the International Round Table held in Kiten, Nessebar and Sredetz, September 26-30, 2007)* (Sofia), 271-279.

Tsetskhladze, G. and Vnukov, S. 1992: – “Colchian amphorae: typology, chronology and aspects of production“, *Annual of the British School of Archaeology at Athens* 87, 357-386.

Tsetskhladze, G. and Vnukov, S., 1993: – “Les amphores Colchidiennes“, *Anatolia Antica* 2, 81-105.

Внуков С. Ю., 2013: – Амфоры римского времени городища Кара-Тобе, *Древности Боспора* 17, 21-54.

Наumenko, С. А. 2012: – Состав амфор в закрытых комплексах Танаиса конца – середины вв. н. э., *Вестник Танаиса* 3. 2012, 63-88.

Зеест, И. Б., 1951: – Новые данные о торговых связях Боспора с Южным Причерноморьем – *ВДИ.* 1951, 2, 106-116.

Зеест, И. Б., 1960: – Керамическая тара Боспора – *МИА* 83, М.

ტაბულები

I.1 – კოლხური ამფორების ტიპოლოგიური სქემა ს. ვნუკოვის მიხედვით (Vnukov 2011, 277, fig. 8).

I. 2 – ვნუკოვისა და ცეცხლადის მიერ გამოყოფილი ელინისტური და რომაული პერიოდის კოლხური ამფორების ზომები და საშუალო არითმეტიკულები (x^-) (Tsetskhladze, Vnukov 1993: 86, T. 1-ის მიხედვით).

I. 3 – ფიჭვნარში 1965-2008 წლებში და გონიო-აფსაროსში 2014-2021 წლებში აღმოჩენილი კოლხური ამფორების ზომები და მათი საშუალო არითმეტიკულები (x^-).

II.1 – A ჯგუფის კოლხური ამფორა (ქ.ფ. ელ. 07/01) ფიჭვნარის ელინისტური სამაროვნიდან (ძვ. წ. 4 ს. მეორე ნახევარი – 3 სს.)(სურათები: ე. კურტანიძე, ა. როგავა).

II.2 – A ჯგუფის კოლხური ამფორის ფრაგმენტი (ქ.ფ. ელ. 04/16) ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის სამაროვნიდან (სურათი და გრაფიკა: ა. როგავა).

III.1 – B ჯგუფის ამფორა (ქ.ფ. ელ. 06/42) ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის სამაროვნიდან (ძვ. წ. 3 ს. ბოლო – 1 ს.)(სურათები: ე. კურტანიძე, ა. როგავა).

III.2 – B ჯგუფის კოლხური ამფორის ფრაგმენტი (ქ.ფ. 84/591(1)) ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის ნაქალაქარიდან (სურათი და გრაფიკა: ა. როგავა).

IV.1 – A ჯგუფის კოლხური ამფორის ფრაგმენტი თითის ანაბეჭდით სახელურზე (ქ.ფ. 05NII. 81/67) ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის ნაქალაქარიდან (სურათი: ა. როგავა).

IV.2 – B ჯგუფის გრაფიტოიანი კოლხური ამფორის ფრაგმენტი თითის ანაბეჭდით ყელის ზედა არეში (ქ.ფ. 84/620) ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის ნაქალაქარიდან (სურათი: ა. როგავა).

IV.3 – კოლხური ამფორების ვარდულიანი ძირები ფიჭვნარიდან. ზემოთა რიგი (მარჯვნიდან მარცხნივ): ქ.ფ. 05N. 77/53, ქ.ფ. 05N. 80/52, ქ.ფ. 05N. 78/157(1). ქვედა რიგი (მარჯვნიდან მარცხნივ): ქ.ფ. 05N. 81/244(1), ქ.ფ. 84/615(1), ქ.ფ. 99/155 (სურათები: ა. როგავა).

V.1 – ძვ. წ. 300 – 280 წწ. დათარიღებული A ჯგუფის კოლხური ამფორა (ქ.ფ. ელ. 04/54) ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის სამაროვნიდან ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში (სურათი: ა. როგავა).

V.2 – ფიჭვნარის კოლხური ამფორების სტატისტიკა.

V.3 – მცირე ზომის A ჯგუფის(?) კოლხური ამფორის ძირ-გვერდის ფრაგმენტი (ქ.ფ. ელ. 80/9) ფიჭვნარის ელინისტური პერიოდის სამაროვნიდან (სურათი და გრაფიკა: ა. როგავა).

VI.1 – რომაული პერიოდის B2 ქვე-ჯგუფის კოლხური ამფორები გონიო-აფსაროსიდან. მარჯვნიდან მარცხნივ: გ.ა. 2017.SWIX.45, გ.ა. 2017. SWIX.98, გ.ა. 2016.SWVI.300 (სურათები: ა. როგავა, გრაფიკა: გ. დუმბაძე).

VI.2 – კოლხური ამფორების ძირები გონიო-აფსაროსიდან. ზემოთა რიგი (მარჯვნიდან მარცხნივ): გ.ა. 2017.SOXIII.47, გ.ა. 2014.SOXII.245, გ.ა. 2017.SOXIII.100; ქვედა რიგი (მარჯვნიდან მარცხნივ): გ.ა. 2017. SOXIII.105, გ.ა. 2017.SOXIII.145 (გრავიკა: ა. როგავა).

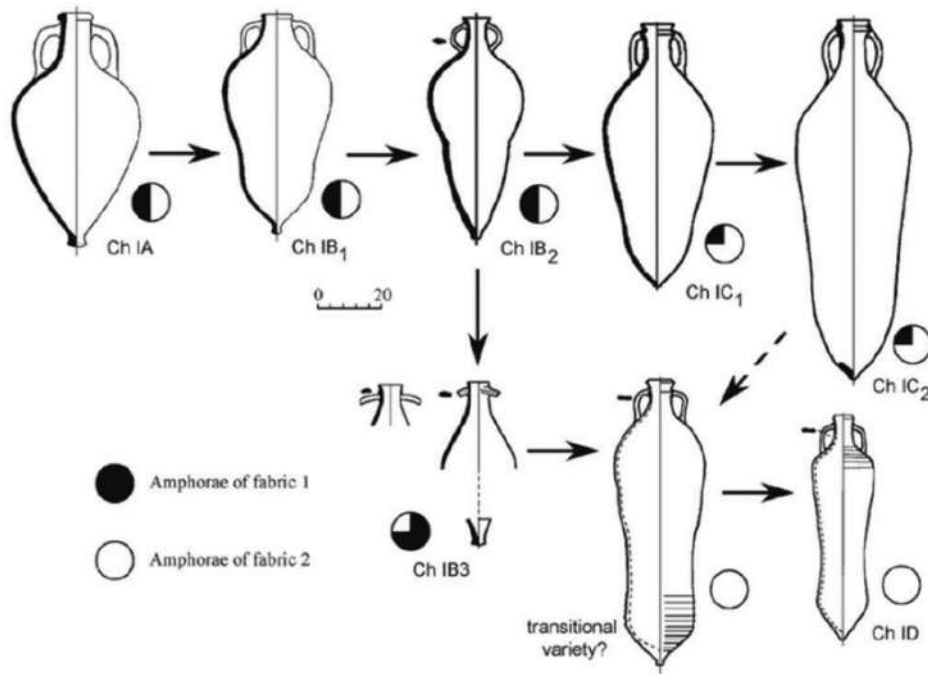
VII.1 – ყელწიბოიანი კოლხური ამფორები (C1 ჯგუფი) გონიო-აფსაროსიდან (სურათები: ა. როგავა, გრაფიკა: გ. დუმბაძე).

VII.2 – კოლხური ამფორების ვარდულიანი ძირები გონიო-აფსაროსიდან. ზემოთა რიგი: გ.ა. 2018.SOXIII.469, გ.ა. 2019.SOXIII.516, გ.ა. 2018.NOI.665. ქვედა რიგი: გ.ა. 2016.SWIX.92, გ.ა. 2019.NOI.383, გ.ა. 2018.SOXIII.439 (სურათები: ა. როგავა).

VIII.1 – კეცი G1.1 გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).

- VIII.2 – კეცი G1.2 გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- VIII.3 – კეცი G1.3 გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- VIII.4 – კეცი G2 გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- VIII.5 – კეცი G3 გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- VIII.6 – კეცი G4 გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- VIII.7 – კეცი G5 გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- IX.1 – გონიო-აფსაროსის კოლხური ამფორების სტატისტიკა.
- IX.2 – ყელწიბოიანი ამფორის ფრაგმენტი თითის ანაბეჭდით (გ.ა. 2014.SOXII.966) გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- IX.3 – ყელწიბოიანი ამფორის ფრაგმენტი თითის ანაბეჭდით (გ.ა. 2018.NOI.641) გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).
- IX.4 – ყელწიბოიანი ამფორის ფრაგმენტი თითის ანაბეჭდით (გ.ა. 2018.NOI.660) გონიო-აფსაროსიდან (სურათი: ა. როგავა).

I

1

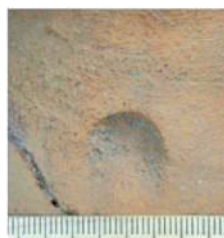
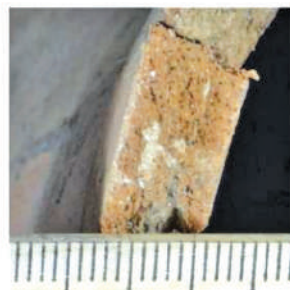
	სიმაღლე		მაქს. დ.		პირის დ.		ქუსლის დ.		სახელურის სივ.
	ზომები	x ⁻	ზომები	x ⁻	ზომები	x ⁻	ზომები	x ⁻	ზომები
A	54 – 71,5	63	30 – 36,5	31,7	8,5 – 12	10,4	2,7 – 5,8	4,1	3,8 – 5,2
B	57 – 67	62,3	26 – 33,5	29,8	6 – 9	7,4	1,7 – 4,5	3,3	3 – 4,1
C	68 – 72	69,3	26 – 29	27,5	7 – 9	8,2	2,1 – 3,5	2,8	2,8 – 4,0

2

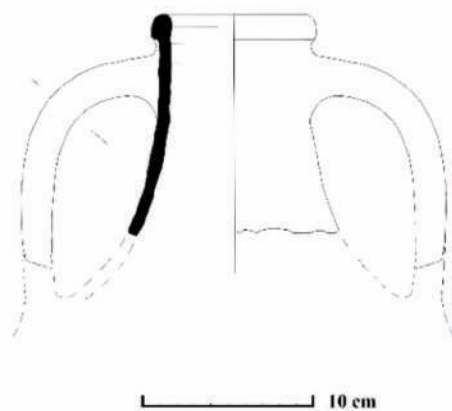
		სიმაღლე		მაქს. დ.		პირის დ.		ქუსლის დ.		სახელურის სივ.
		ზომები	x ⁻	ზომები	x ⁻	ზომები	x ⁻	ზომები	x ⁻	ზომები
ფიჭვნარი	A	59 – 67,5	63,2	31,5 – 34,5	33	9 – 12,4	10,7	4,2 – 5,9	5,1	3,9 – 5
	B ¹	67,5	67,5	29	29	6 – 9,6	7,6	2,8	2,8	3,1 – 4,3
გონიო- აფსაროსი	B2	-	-	-	-	5,8 – 8	7,1	-	-	2,7 – 4,3
	C	-	-	-	-	6,2 – 8,5	8,8	-	-	2,7 – 4,3

3

II

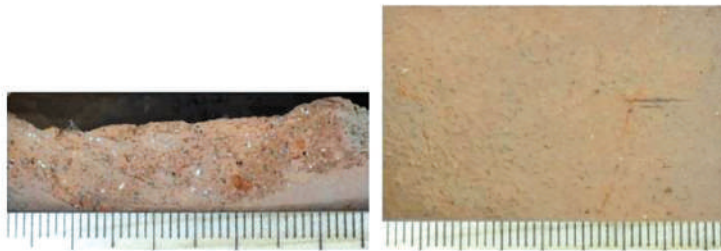
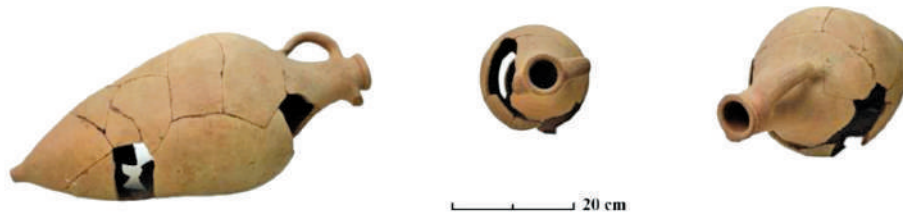

1

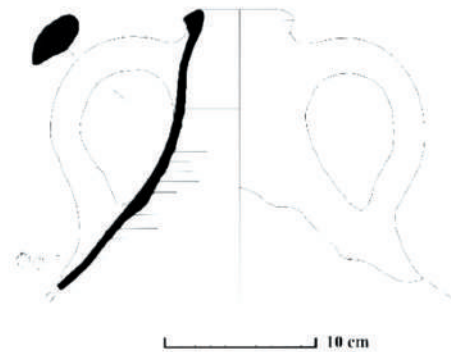

2

III

1

2

IV

1

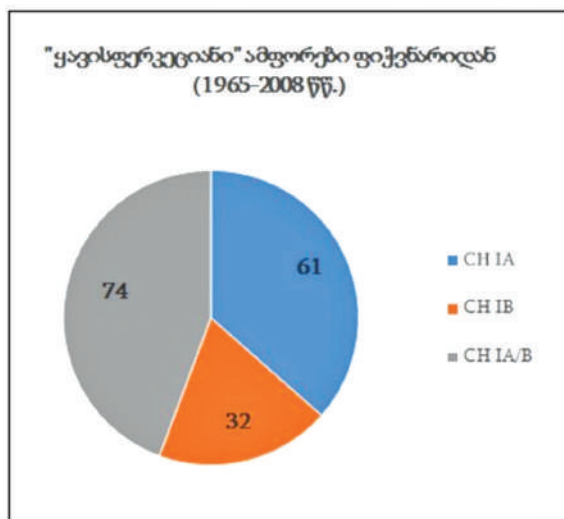
2

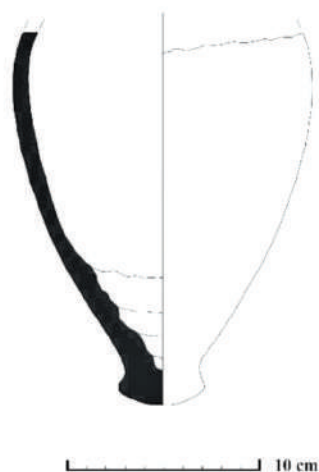
3

1

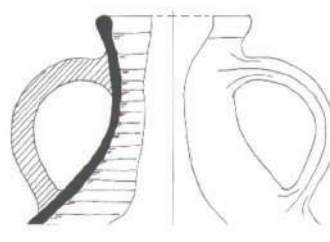
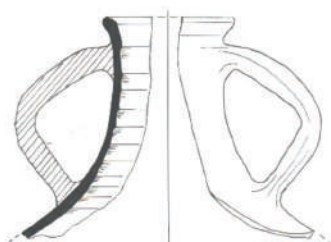
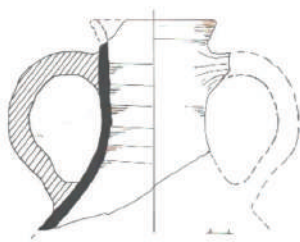

2

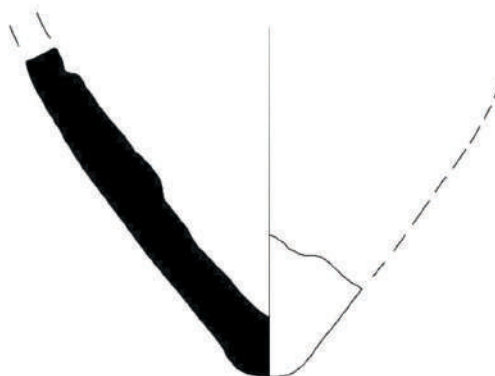
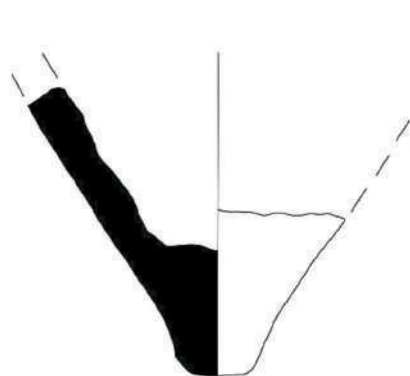
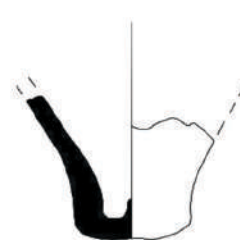
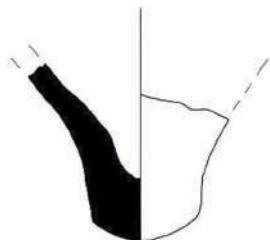
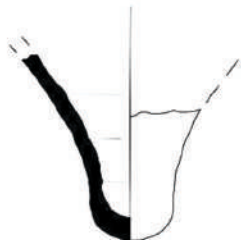

3

VI

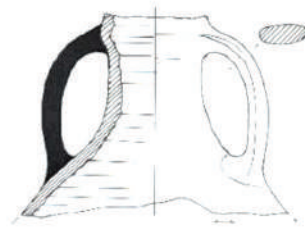
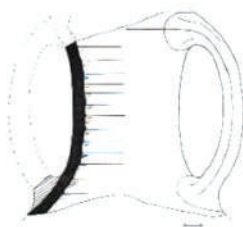
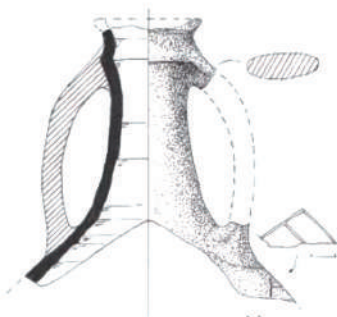
1

5 cm

2

VII

1

2

VIII

1

2

3

4

5

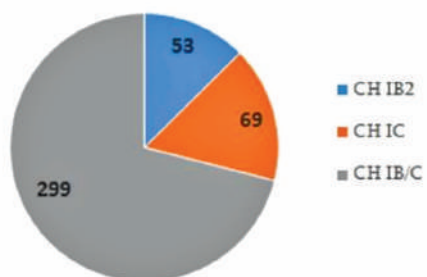
6

7

IX

"ყავისფერკეციანი" ამფორები გონიო-აფსაროსიდან
(2014-2021 წწ.)

1

2

3

4

რომაული პერიოდის ბალზამარები გონიო-აფსაროსიდან

ბალზამარი (მომდინარეობს ლათინური სიტყვიდან „*unguent*“, „*unguentarium*“, „მაღამოს“ ნიშნავს) ჭურჭლის ერთ-ერთი ნაირსახეობაა, რომელსაც ანტიკურ ხანაში სურნელოვანი ზეთებისა და თავის მოვლის საშუალებების შესანახავად იყენებდნენ (ტაბ. I/1). მსგავსი ფორმა პირველად აღმოაჩინეს კერამიკოსში, ათენში, მიმდინარე არქეოლოგიური სამუშაოებისას. ყველაზე ადრეული ვარიანტი თარიღდება ძვ.წ. IV საუკუნის III მეოთხედით [Bilgin, 2015: 34]. სამწუხაროდ, მისი თავდაპირველი სახელწოდება, რომელიც ადრეულ ხანაში გამოიყენებოდა, არ არის ცნობილი. XX საუკუნეში ფრანგმა არქეოლოგებმა მას პირველად „უნგენტარიუმი“ უწოდეს. თუმცა, ცნობილია, ასევე „ბალზამარიუმის“, „ლაკრიმარიუმისა“ და „ოლფაქტორიოლუმის“ სახელწოდებებითაც [Bilgin, 2015: 37]. მათი, შედარებით დიდი ნაწილი მოპოვებულია აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში. ამ რეგიონში მის გამოყენებას ხანგრძლივი ისტორია აქვს (ტაბ. I/2), ელინისტური პერიოდიდან მოყოლებული ადრებიზანტიურ ხანამდე [Anderson-Stojanović, 1987; Mitsopoulos-Leon, 1991, 146; Camilli, 1999, Laflı, 2003]. ის, როგორც წესი, პატარა თიხის ან მინის ჭურჭელია, ჩვეულებრივ, დაახლოებით 8-დან 20 სმ-მდე სიმაღლეში, გარეთკენ გამობერილი მუცლით, ან ქვედაბოლოთი და წვრილი, გრძელი ყელით. რიგ შემთხვევებში ძირი შეიძლება იყოს, მასიური, ტანისგან გამოყოფილი ქუსლით, ან მომრგვალებული, ბრტყელი. ჩვეულებრივ, ყური არ აქვს, თუმცა გვხვდება ფსოვდოყურიანი ვარიანტებიც.

ანტიკური პერიოდის ბალზამარები ორი ძირითადი ფორმის იყო: 1. თითისტარისებრი, გრძელი ყელითა და, ხშირ შემთხვევაში, ყელისა და ძირისკენ თანაბრად გამობერილი ტანით, პატარა გამოკვეთილი რგოლისებრი ფეხით; 2. ე.წ. ბოლქვისებრი ტანის მქონე, ამ

ტიპის ჭურჭლებსაც აქვთ მოგრძო ყელი, მომრგვალებული, გარეთ-კენ გამობერილი ტანი და ბრტყელი ძირი [Anderson-Stojanović, 1987; Mitsopoulos-Leon, 1991, 146; Camilli, 1999, 3-7; Laflı, 2003].

ბალზამარები ასრულებდა სხვადასხვა ფუნქციას, როგორც ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ასევე დაკრძალვის რიტუალებში (მაგ.: ცრემლის შეგროვების ტრადიცია, მიცვალებულისთვის ჩაყოლება და ა.შ). მათი ფორმა შექმნილი იყო სპეციალურად, შედარებით მცირე მოცულობის ძვირფასი სითხეების შესანახავად. თხელი (და ხშირად გრძელი) ყელი განკუთვნილი იყო სითხის დაღვრის თავიდან ასაცილებლად, და ამავდროულად, აიოლებოდა სითხის ჩამოსხმის კონტროლს. ჭურჭელს, ჩვეულებრივ, მცირე ზომის საცობი უკეთდებოდა. I საუკუნის ბოლოსთვის მცირე აზიაში თიხის ბალზამარების წარმოება საგრძნობლად შემცირდა. კლების ძირითადი მიზეზი მის დასამზადებლად, ალტერნატიული, მინის მასალის გაზრდილი მოხმარება იყო [Lightfoot, 1989: 24] (ტაბ. II/1).

საინტერესოა ბალზამარების ევოლუციაც. ძვ.წ. IV საუკუნის ბოლო მესამედში მათი ადრეული ვარიანტები გვხვდება სულ მცირე სამი სხვადასხვა ვარიანტით და ისინი, როგორც ჩანს, ცვლის ლეკითოსსა და ალაბასტრონს. ადრეული ვარიანტები მსგავსია მინიატურული ამფორისკებისა, თავისი მომცრო ძირითა და ფსევდოსახელურებით ან, ხშირად, მის გარეშე. ძვ.წ. III საუკუნემდე მათი დამზადების ტექნოლოგია ოდნავ იცვლება, ხოლო II საუკუნის შუა ხანებიდან, მათი პრაქტიკული გამოყენების გასაიოლებლად, ჩანს ცვლილებათა მთელი ტენდენცია (ტაბ. I/2), რომლის მიზანიც შიდა სივრცის შემცირება იყო [Anderson-stojanović, 1987: 108-109].

ძვ.წ. I საუკუნეში მუცელგამობერილი ბალზამარები უფრო და უფრო პოპულარული ხდება ხმელთაშუაზღვისპირეთში და იგი აქტიურად გამოიყენება ახ.წ. I საუკუნის ჩათვლით. აღნიშნული დინამიკა კარგად ჩანს არგოსში, კორინთსა და სტობში მიკვლეულ სამარხებში, სადაც ბალზამარების ერთდროულად რამდენიმე სახეობაც კი აღმოჩნდა სამარხეულ ინვენტარში. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ძვ.წ. I საუკუნიდან, თიხის ბალზამარებს მინისგან დამზადებული ალტერ-

ნატიული ჭურჭელი ანაცვლებს, რომელიც, გარდა შესაბამისი თხევადი საშუალების უკეთესად შენახვის შესაძლებლობისა, უფრო ნაკლებ დანახარჯებთანაც იყო დაკავშირებული. შესაბამისად, ამ დროიდან, სამარხეულ ინვენტარში მინის ბალზამარების წილი იმატებს [Anderson-stoJanović, 1987: 98].

ძვ.წ. I საუკუნიდან, მინის ბალზამარები სრულად დომინირებს, რითაც მათ თიხის ვარიანტები ბაზრიდან თითქმის გამოდევნეს [Anderson-stoJanović 1987: 113]. თუმცა, როგორც ჩანს, ეს ორი ტიპი რიგ რეგიონებში განაგრძობს თანაარსებობას ჩვ.წ. II და III საუკუნეებშიც, რაც დასტურდება კიდევ თრაკიისა და კვიპროსის სხვადასხვა ძეგლებზე მოპოვებულ მასალებშიც [Anderson-stoJanović, 1987: 114].

საინტერესოა ისიც, რომ ახალ ბალზამარებს აქვთ შესამჩნევად წვრილი ყელი, რომელიც მუცლისგან მკვეთრად გამოყოფილია. ამ ფორმათა წარმოების ცენტრად ჰეისი პალესტინა-ლიბანის ტერიტორიას მოიაზრებს, რადგან ჭურჭელი აშკარად ჰგავს ადრინდელ ნაბატიენის კერამიკას, ყოველ შემთხვევაში, ფაქტურისა და მისი შეღებვის ტექნიკის თვალსაზრისით [Hayes, 1992: 8-9]. ამ მხრივ საინტერესოა როდოსში აღმოჩენილი სამი დამდიანი ბალზამარიც, რომლებიც გამოიყენებოდა, როგორც, ე.წ. „მომლოცველთა კოლბა“, წმინდანთა მოწამეობის ზეთის ან მდინარე იორდანეს წყლის გადასატანად [Papanikola-bakirtzi, 1987: 175].

მცირე აზიის სანაპირო ზოლში აღმოჩენილი ბალზამარების განსაკუთრებულად დიდი რაოდენობით აღმოჩენა ცხადყოფს, რომ წარმოების ცენტრები მცირე აზიის მახლობლად ან მცირე აზიაში უნდა ყოფილიყო. ამასვე ადასტურებს ამ მიმართულებით განხორციელებული კვლევებიც, რომლის მიხედვითაც, ძვ.წ. I- ჩვ.წ. III საუკუნეებში ბალზამარების მნიშვნელოვანი საწარმოო ცენტრები იყო: ლიმირაში, პერგეში, ეფესოში, საგალასოში, არმორიუმში, ლაოდიკეაში, ჰიერაპოლისში და კიბირაში. მათი პროდუქცია კი ვრცელდებოდა თითქმის მთელი მცირე აზიისა და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის რეგიონში [Hayes, 1992: 9-11; Atik, 1995; Metaxas, 2005; Degeest, 1999; Lafli, 2012; şimşek/Duman, 2007; Cottica, 1998; Japp, 2009: 95-128]. აღსანიშნავია

ისიც, რომ მცირე აზიაში ბალზამარების უმეტესობა აღმოჩენილია რელიგიური ან საყოფაცხოვრებო დანიშნულების მქონე ნაგებობათა ნაშთების ტერიტორიაზე [Lafli, 2012: 188].

გვიან რომაულ პერიოდში თიხის ბალზამარების ფორმა და ფუნქცია რადიკალურად შეიცვალა. ახალი ტიპი ქმნის ბალზამარების ერთგვარ გამორჩეულ ჯგუფს, საშუალო სიმაღლით, დაახლოებით 18 სმ. თუმცა, უფრო მოზრდილი ვარიანტებიც ცნობილია, რომელთა ზომა 30 სმ-მდეც აღწევს. სხვადასხვა ძეგლებზე მიკვლეულ ბალზამარების კეცზე ჩატარებული კვლევები აჩვენებს, რომ ისინი შეიცავდა სხვადასხვა ნივთიერებებს, მათ შორის კოსმეტიკურ, ყოველდღიურ საკვებად გამოსაყენებელ პროდუქციას და სხვადასხვა სახის ზეთებს [Hübner, 2006: 34-35; Pérez, 1996; Ribecchini, 2008; Mortensen, 2014]. თუმცა, ჩანს, რომ მას ასევე იყენებდნენ ძმრის, ფერმენტირებული თევზის, სანელებლების, თაფლისა და მედიკამენტების შესანახავად. საინტერესოა, ამ მიმართულებით მომუშავე არქეოლოგ მორტენსენის კვლევებიც, რომელმაც აჩვენა რომ ბალზამარებს ასევე იყენებდნენ ფიჭვის ზეთის, კატაბალახას სიროფისა და, მოგვიანებით, მირონის შესანახავად [Mortensen, 2014: 82].

ბალზამარების მეტად საინტერესო ვარიანტები მიკვლეულ იქნა გონიო-აფსაროსის ციხე-სიმაგრის ტერიტორიაზეც (ტაბ.II/2). აღსანიშნავია ისიც, რომ მათი უმეტესობა აღმოჩენილია საყოფაცხოვრებო დანიშნულების მქონე ნაგებობათა ნაშთების ტერიტორიაზე. მათში გვხვდება როგორც თითისტარისებრი, ისე, ბოლქვისებრი ბალზამარების ვარიანტები. თითისტარისებრი ბალზამარის მხოლოდ ორი ვარიანტი მოგვეპოვება. თითისტარისებრი, სქელტანიანი ბალზამარი (გ.ა. 2017: 184; ტაბ. IV/3), აქვს ღია მოჩალისფრო კეცი, რომელზეც მრავლად შეიმჩნევა პიროქსენისა და მცირე ზომის სხვადასხვა მინარევები. აქვს ვიწრო, მაღალი ყელი, რომელიც ქედით გამოყოფილია ტანისაგან. აქვს პირისა და ძირისკენ თანაბრად გამოზურცულ ტანი, ხოლო ბრტყელი ძირი არ არის ტანისგან მკვეთრად გამოყოფილი. აღნიშნული ტიპის ბალზამარები ანატოლიურ საწარმოო ცენტრებში, ეფესოში, ტარსუსში მზადდებოდა ძვ.წ. I – ჩვ. წ. II საუკუნე-

ებში [Hayes, 1976: 58; Gürler, 1994: 83; Metzger, 1969: 41]. კიდევ ერთი თითისტარისებრი ბალზამარი (გ.ა. 1995: 948; ტაბ. V/1) მიკვლეულ იქნა 1995 წლის საველე არქეოლოგიური სამუშაოებისას. აქვს ღია მოწითალო ფერის კეცი, სხვადასხვა მინარევებით. ჭურჭელს პირის ნაწილი არ აქვს შემორჩენილი, ასევე ყელის არეში დაზიანებულია. ვიწრო, მოგრძო ყელი ქვემოთ ტანის არისკენ ფართოვდება, რომელიც ძირის ნაწილში შიგნითკენ შეზნექილია, ისე, რომ ბრტყელი ძირი მკვეთრად გამოყოფილია მუცელგამობერილი ტანისაგან. მსგავსი ბალზამარები, ასევე, ძვ.წ. I – ჩვ. წ. II საუკუნეებში ეფესოში, სამოსსა და ტარსუსში მზადდებოდა [Hayes, 1976: 67; Gürler, 1994: 91; Metzger, 1969: 47].

გონიო-აფსაროსის მონაპოვრებში, თითისტარისებრი ბალზამარების ვარიანტები მხოლოდ ორი ერთეულით შემოიფარგლება, თუმცა, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით იქნა აღმოჩენილი ე.წ. ბოლქვისებრი ტიპის ერთეულები. მათი დიდი ნაწილი მხოლოდ პირისა და ყელის, ან ძირის ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი (გ.ა. 1993: 586, ტაბ.III/1; გ.ა 1999: 564, ტაბ.III/2; გ.ა. 2016: 679, ტაბ.III/3; გ.ა. 2016: 708, ტაბ.III/4; გ.ა. 2017: 532, ტაბ.III/5; გ.ა. 2018: 445, ტაბ.III/6;) მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა წითელლაკიანი ბალზამარის პირ-ყელის ფრაგმენტები. ერთ-ერთს (გ.ა.2016: 708; ტაბ.V/2) აქვს, ღია მოჩალისფრო, სუფთად განლექილი კეცი. აქა-იქ შემორჩენილი აქვს წითელი ლაკის კვალი. პირი გარეთკენაა გადაშლილი. აქვს მაღალი, ვიწრო ყელი, რომელიც ტანთან მიერთების არეში დაზიანებულია, რაც ართულებს ჭურჭლის სრული სურათის აღქმას. იდენტურია მეორე წითელლაკიანი ბალზამარის პირ-ყელის ფრაგმენტიც (გ.ა.2016: 679; ტაბ. VI/1). მსგავსად მეორე ბალზამარისა, მასაც ღია მოჩალისფრო, სუფთად განლექილი კეცი აქვს. აქა-იქ შემორჩენილი აქვს წითელი ლაკის კვალი. პირი, ასევე, გარეთკენაა გადაშლილი. აქვს მაღალი, ვიწრო ყელი, რომელიც ტანთან მიერთების არეში დაზიანებულია. მსგავსი, წითელლაკიანი ბალზამარები, მზადდებოდა კუნძულ ქიოსზე ჩვ.წ. I-II საუკუნეებში [Hayes, 2008: 78; Lafli, 2003: 235; Lochner, 2002: 47-49].

გონიო-აფსაროსის მონაპოვრებში გვაქვს ერთ-ერთი უნიკალური ბოლქვისებრი ბალზამარი (გ.ა. 2018: 449, ტაბ. VI/2), რომელმაც თითქმის სრული სახით მოაღწია ჩვენამდე. აქვს სუფთად განლექილი მოჩალისფრო-მოწითალო კეცი. პირი მკვეთრად გარეთკენ გადაშლილია და გამოყოფილია მაღალი, ვიწრო ყელისგან, რომელიც ქვემოთკენ, ზუსტად ჭურჭლის ცენტრში უერთდება ტანს. ტანი, განივი, ბრტყელი ძირისკენ კონუსურად ფართოვდება. მსგავსი ბალზამარები ძვ.წ. I – ჩვ.წ. II საუკუნეებში თითქმის ყველა წამყვან მცირეაზიულ ძირითად საწარმოო ცენტრებში მზადდებოდა, თუმცა, ამ მხრივ წამყვან როლს ეფესო და სამოსი თამაშობდა [Hayes, 1976, 34; Anderson-Stojanović, 1987: 110; Rotroff, 1984, 258; Dündar, 2006: 136; Zoroğlu, 1986: 455-464].

გარდა ამისა, გვაქვს ბალზამარების ძირების, პირისა და ყელის რიგი ფრაგმენტები, რომლებიც მნიშვნელოვან დაზიანებათა გამო ნაკლებად იდენტიფიცირებადია, თუმცა, დანამდვილებით შეგვიძლია იმის თქმა, რომ მათი უმრავლესობა ე.წ. ბოლქვისებრი ტიპის ბალზამარების ჯგუფს მიეკუთვნება.

სავარაუდებელია, რომ გარდა ყოველდღიური მოხმარებისა, გონიო-აფსაროსში მდგომი გარნიზონი ამდენად დიდი ოდენობის ბალზამარებს სარიტუალო დანიშნულებითაც გამოიყენებდა, მითუმეტეს, ბოლო კვლევებითაც და არქეოლოგიური აღმოჩენებით დასტურდება, რომ მცირე აზიის სხვადასხვა რეგიონიდან რეკრუტირებული ჯარისკაცები სხვადასხვა წარმართულ ღვთაებებს სცემდნენ თაყვანს (სერაპისი; იუპიტერ-დოლიქენუსი და სხვ.) [მამულაძე, 2009: 131-145; Mamuladze, 2021: 115].

განხილული წყაროებისა და პარალელურ მასალათა ანალიზის საფუძველზე, ჩანს, რომ გონიო-აფსაროსში რომაული პერიოდის ბალზამარების (ძირითადად ჩვ.წ. I საუკუნის მეორე ნახევრითა და II საუკუნის პირველი მეოთხედით დათარიღებული) დიდი ნაწილი მცირე აზიის საწარმოო ცენტრებიდან მარაგდებოდა, როგორცაა ქიოსი, ეფესო და ტარსუსი [Hayes, 1992: 9-11; Atik, 1995; Metaxas, 2005; Degeest, 1999; Lafli, 2012; şimşek/Duman, 2007; Cottica, 1998; Japp, 2009: 95-128]. რაც შეეხება, უშუალოდ ბალზამარების შიგთავსის კვლევებს, თუ კო-

ნკრეტულად რა დანიშნულებით იყენებდნენ გონიო-აფსაროსში და-
ბანაკებული ჯარისკაცები მათ, უახლოეს მომავალში აღნიშნული ინ-
ფორმაციის მიღების შესაძლებლობაც გვექნება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

მამულაძე, 2009: – მამულაძე შ., სერაპისის ქანდაკება გონიო-აფსა-
როსიდან, კრებული „გონიო-აფსაროსი, VIII

Anderson-Stojanović, 1987: – Anderson-Stojanović, V. R., The chronology
and function of ceramic unguentaria. Am. Journal Arch. 91, 1987, 105-122.

Atik, 1995: – Atik, N., Die Keramik aus der Südthermen von Perge
(Tübingen 1995).

Bilgin, 2015: – Bilgin, S., Late Roman Stamped Unguentariums Found In
Perge, International Meeting of young scientists II, Anatolian Mediterranean
Symposium

Cottica, 1998: – Cottica D., Ceramiche bizantine dipinte ed unguentari
tardo antichi dalla ‘Casa dei Capitelli Ionici’ a Hierapolis. Riv. Arch. 22
,1998, 81-90.

Cottica, 2000: – Cottica D., Unguentari tardo antichi dal Martyrion di
Hierapolis, Turchia. Mél. École Française Rome 112/2, 2000, 999-1021

Hayes, 2008: – Hayes J.W., The Athenian Agora, Vol. xxxii. Roman
Pottery Fine-Ware Imports, Princeton, NJ 2008.

Hayes, 1971: – Hayes J. W., A new type of early Christian ampulla. Annu.
British School Athens 66, 1971, 243-248

Hayes, 1992: – Hayes J.W., Excavations at Saraçhane in Istanbul 2. The
Pottery, Princeton, NJ 1992.

Laflı, 2003: – Laflı E., Studien zu hellenistischen, kaiserzeitlichen und
spätantik-frühbyzantinischen Tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien
(Südtürkei): der Forschungsstand und eine Auswahl von Fundobjekten aus
den örtlichen Museen (Diss. Univ. Köln 2003)

Laflı, 2003: – Laflı E., “Unguentari romani d’argilla dalla Pisidia (Turchia
occidentale),“ Quaderni friulani di archeologia 13 (2003),

Lafli, 2012: – Lafli, D., Roman and late Roman [?] terracotta unguentaria, 1988-2005. In: C.S.

Lightfoot, 2012: – Ivison (eds.), Amorium report 3: the lower city enclosure. Finds reports and technical studies (Istanbul 2012) 181-192

Lochner, 2002: – Lochner S., "Late Roman Unguentaria". Eine Studie zur frühbyzantinischen Keramik anhand des Fundmaterials in Ephesos, unpublished BA thesis, Archäologisches Institut der Universität Wien, Vienna 2002.

Mamuladze, 2021: – Mamuladze Sh., Kakhidze E., Mamuladze S., Roman Cult Items Discovered at the Fort of Apsarus, Gonio-Apsarus, XI

Metaxas, 2005: – MetaXas S., Frühbyzantinische Ampullen und Amphoriskoi aus Ephesos. In: F. Krinzinger (ed.), Spätantike und mittelalterliche Keramik aus Ephesos. Arch. Forsch. 13 (Wien 2005) 67-123.

Mortensen, 2014: – Mortensen J., The Implications of Content Analysis for the Interpretation of Unguentaria in Museum Collections (M. S. of Anthropology thesis Univ. Wisconsin-Milwaukee 2014).

Pérez , 1996:- Pérez-A., Analysis of the products in two roman glass unguentaria from the colony of Celsa (Spain). Journal Arch. Scien. 23, 1996, 649-655.

Ribecchini, 2008: – Ribecchini, E., Gas chromatographic and mass spectrometric investigation of organic residues from roman glass unguentaria. Journal Chromatography A 2283, 2008, 158-169.

ROMAN TIME UNGUENTARIUMS FROM GONIO-APSARUS SUMMARY

An unguentarium (plural “unguentaria”) is a small terracotta or glass bottle, found in relatively large quantities in the entire Mediterranean and Black Sea region, where they were produced between the Hellenistic and early medieval periods. The terracotta version of this form is a typically narrow-necked vessel shape, topped with a slender neck and a thin-lipped rim. The base of these vessels can be in some cases rounded or fusiform -- in which case it is not self-standing – or flat-bottomed. Its shape was changed in several periods, but especially during the mid-second century B.C. Beside the common term unguentarium, which is a modern invention; this vessel type was also called as “balsamare“, “ampulle“, “lacramarium“ or “flacon“ etc. During the Hellenistic and Roman imperial periods the main function of these vessels was to keep perfumed oils and cosmetic lotions fresh. In recent years some chemical analyses done within these objects yielded the evidence that the unguentarium was mainly used to hold scented “holy“ oils, unguents and perfumes. Beside this use it was also utilised for other religious purposes, especially as a votive object at tombs.

It is supposed that, in addition to daily consumption, the garrison stationed in Gonio-Apsarus used such a many unguentariums for ritual purposes, moreover, recent studies and archaeological discoveries prove that soldiers recruited from different regions of Asia Minor worshiped various pagan deities (Serapis; Jupiter-Dolichenus, etc).

On the basis of the discussed sources and the analysis of materials, it could be highlight that a large part of the unguentariums of the Roman period in Gonio-Apsaros (mostly dated to the second half of the 1st century AD and the first quarter of the 2nd century AD) were produced from the centers of Asia Minor, such as Chios, Ephesus and Tarsus.

Keywords: Unguentariums; Roman time unguentariums; Gonio-Apsarus;

ტაბულების აღწერილობა:

- I.1. რომაული პერიოდის იკონოგრაფია, ბალზამარების გამოყენება ყოველდღიურობაში
- I.2. ბალზამარების განვითარების ქრონოლოგია და ფორმები
- II.1. თიხის ბალზამარები და მათი მინის ალტერნატიული ვარიანტები
- II.2. გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი რომაული პერიოდის ბალზამარები
- III. 1-6. ბალზამარების პირ-ყელის ფრაგმენტები
- IV. 1. ბალზამარის პირ-ყელის ფრაგმენტი
- IV. 2. ბალზამარის ძირის ფრაგმენტი
- IV. 3. თითისტარისებრი ბალზამარი (A)
- V.1. თითისტარისებრი ბალზამარი (B)
- V.2. წითელლაკიანი ბალზამარის პირ-ყელის ფრაგმენტი (A)
- VI.1. წითელლაკიანი ბალზამარის პირ-ყელის ფრაგმენტი (B)
- VI.2. ბოლქვისებრი ბალზამარი

I

1

2

II

1

2

III

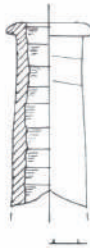
1

2

3

4

5

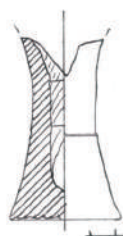
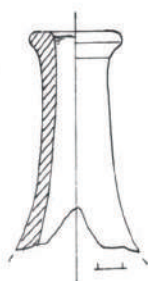
6

IV

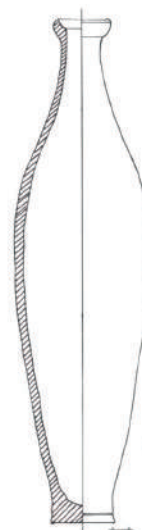
1

2

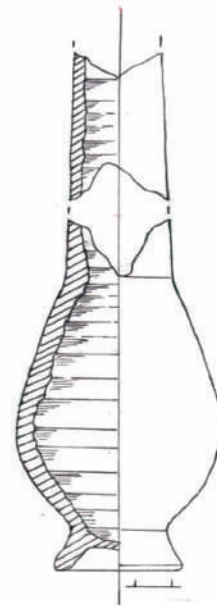
3

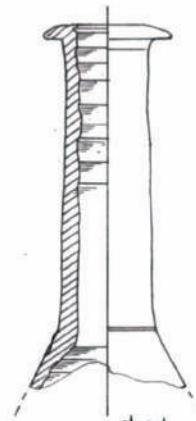
V

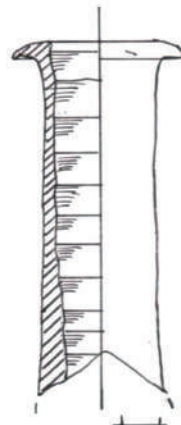
1

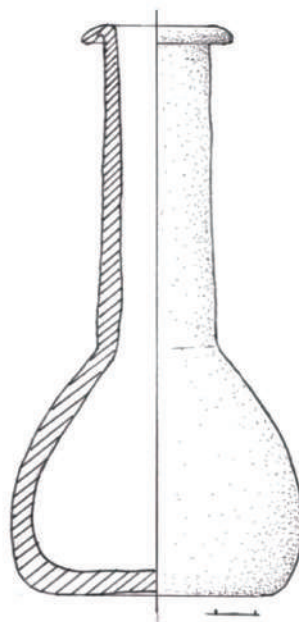
2

VI

1

2

რომაული სამაგიდო თამაშები და ბონიო-აფსაროსი

რომაული გართობისა და განტვირთვის საშუალებებზე ფიქრის დროს, პირველ რიგში გვახსენდება არენა, თეატრი, აბანოები ან ცირკი. ყველაზე ნაკლებად კი – სამაგიდო თამაშები, რომელსაც ერთ-ერთი თვალსაჩინო ადგილი ეჭირა რომაული საზოგადოების ყოველდღიურობაში.

ძველ რომში სამაგიდო თამაშთა მრავალი ნაირსახეობა არსებობდა. დაფები, ქვები თუ ფიგურები სხვადასხვა ფორმის იყო. განსხვავდებოდა მათი, როგორც სახელწოდება, ასევე სათამაშო ფუნქციებიც [ვრცლ. იხ. Nuṭu..., 2009: 145-156; Austin, 1934: 24-34; Merrill, 1916: 365-366; Bell, 1979: 30-35, 84-87, 91-92; Lanciani, 1892: 97-105; Courts..., 2021: 1-7; Schädler, 2001: 10-11; Schädler, 1998: 10-25; Kowalski, 2004: 2-25; Purcell, 1995: 3-37]. ხელისუფლება გარდა ფესტივალ *saturnalia*-ს პერიოდისა, კრძალავდა აზარტულ თამაშებს. მიუხედავად ამისა, მას მკაცრად მაინც არასდროს აკონტროლებდა (Bell, 1979: 35). რომაული ქალაქების საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობების არქეოლოგიური გათხრების დროს, თითქმის ყველა ნაგებობაში აღმოჩნდა სათამაშო დაფები ან ამოკაწრული მარმარილოსა თუ ქვის ფილები. რომაელები მათ ერთმანეთის გასაბრიყვებლად და ფულის მოსაგებად იყენებდნენ [Lanciani, 1892: 97]. რომაულ სამარხებში აღმოჩენილი სათამაშო დაფები და ფიგურები კი კიდევ უფრო ამყარებენ რომაელთა სიყვარულს აზარტული თამაშების მიმართ [Whittaker, 2004: 297-299].

წარმოდგენილ სტატიაში თქვენს ყურადღებას გავამახვილებთ ბონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრის შიდა ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილ არტეფაქტებზე, რომლებიც რომაულ სამაგიდო თამაშებს უკავშირდება.

რომაული სამაგიდო თამაშების ქვა (გ.ა.2020.69, ტაბ. I/1) 2020 წლის საზაფხულო ექსპედიციის დროს, ციხესიმაგრის ჩრდილოეთით, NW XII უბნის, 37-ე კვადრატში, II-III საუკუნის რომაულ კულტურულ ფენაში აღმოჩნდა. მრგვალი ფორმის ყავისფერკეციან არტეფაქტს ცენტრში ჩაღრმავება აქვს, მისი დიამეტრი 1.8 სმ-ია. წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ვიცით, რომ გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრეში რომაული ლეგიონის შენაერთები იყვნენ დაბანაკებულნი [ვრცლ. იხ. Karasiewicz-Szczypiorski..., 2021: 269-280; Мамуладзе..., 2002: 33-39]. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნული სათამაშო ქვა ერთ-ერთი ჯარისკაცის საკუთრებას წარმოადგენდა. ის იმდენად პრიმიტიული ნაკეთობაა, რომ შეიძლება მის მიერვე ყოფილიყო დამზადებული. მსგავსი ტიპის სათამაშო ქვები მრავლად არის აღმოჩენილი რომაულ ძეგლებზე. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ჩრდილოეთ დობრუჯაში, რომელიც დუნაის პირას მდებარეობს, გამოვლინდა მრგვალი ფორმის რამდენიმე სათამაშო ქვა, რომელთა დიამეტრი 1.7-დან 2.2 სმ-მდე მერყეობდა. მასალა, რისგანაც ეს სათამაშო ქვები იყო დამზადებული არაერთგვაროვანია. ძირითადად გამოიყენებოდა ძვალი, მინა და თიხა [Nuțu..., 2009: 151,156]. აღმოსავლეთ ინგლისში, ქალაქ კოლჩესტერში ექიმის სამარხში სამედიცინო ინსტრუმენტებთან ერთად აღმოჩნდა ხისგან დამზადებული სათამაშო დაფა. აქვე იყო მრგვალი მოყვანილობის თეთრი და ცისფერი ფერის სათამაშო ქვები [Courts..., 2021: 5]. რადგან პრიმიტიული დამზადება ვახსენეთ, აქვე უნდა განვმარტოთ, რომ ჯარისკაცებს არ გააჩნდათ იმის არც დრო და არც სურვილი, რომ დახვეწილი ძვირადღირებული ფიგურები ჰქონოდათ. ეს ყველაფერი გამომდინარეობდა მათი არასტაბილური სამსახურიდან და ასევე ციხესიმაგრეებში დაცული მკაცრი დისციპლინიდან. ამიტომ, თავიანთ ხელთ არსებული რესურსებიდან ამზადებდნენ, როგორც სათამაშო ფიგურებს, ასევე მყარ ზედაპირზე კაწრავდნენ სათამაშო დაფებს. ამის საუკეთესო მაგალითია ათენის არეოპაგოსის ბორცვის ჩრდილოეთ კალთაზე ნაპოვნი სათამაშო ქვები, რომლებიც სხვადასხვა ტიპის ჭურჭლის ფრაგმენტებისგან იყო დამზადებული [Kurke, 1999: 264].

საინტერესოა, თუ რომელი კონკრეტული თამაშისთვის გამოიყენებოდა ჩვენს მიერ აღმოჩენილი სათამაშო ქვა. სამწუხაროდ გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე ჯერ არ გამოვლენილა რომელიმე ტიპის სათამაშო დაფა. თუმცა, სათამაშო ქვის უნივერსალური ფორმით თუ ვიმსჯელებთ, მისი გამოყენება რომაულ სამაგიდო თამაშთა უმრავლესობის მსვლელობაში უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი.

ციხესიმაგრის მკაცრი წესების გათვალისწინებით, შესაძლოა ჯარისკაცები საერთოდაც ერიდებოდნენ ციხესიმაგრის შიდა ტერიტორიაზე თამაშს. რის გამოც, ისინი გარეთ, ციხესიმაგრესთან ახლოს მდებარე დასახლებაში არსებულ ტავერნებს სტუმრობდნენ. მართალია აფსაროსის ციხესიმაგრის გარნიზონის ყოველდღიური ცხოვრების შესახებ მწირი ცნობები გვაქვს, მაგრამ ერთობ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის პროკოპი კესარიელი ციხე-ქალაქის შესახებ. მისი გადმოცემით: „ეს ქალაქი ძველად მრავალმცხოვრებიანი ყოფილა. მას გარშემო უვლიდა მრავალი კედელი და შემკული იყო თეატრითა და იპპოდრომით და მას მრავალი სხვა რამეც ჰქონდა, რაც ჩვეულებრივ ქალაქის სიდიდის მომასწავებელია [გეორგიკა II, 1965: 124]“. წყაროში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თეატრი და იპპოდრომი, რომლებიც ჯერ-ჯერობით არქეოლოგიური გათხრების შედეგად არ გამოვლენილა, თუმცა მათი არსებობა უკვე მიანიშნებს იმას, რომ რომაული გართობის ფორმები აფსაროსელებისთვის კარგად ცნობილი ყოფილა. რა გასაკვირია, რომ ასეთი მასშტაბის მრავალრიცხოვან ქალაქს ბევრი ტავერნა ექნებოდა, რაც რომის იმპერიაში შემავალ ციხეებისა თუ ციხე-ქალაქების დიდ ნაწილს ახასიათებდა. თავისუფალ დროს კი რომაელები, იმ დროისათვის ყველაზე პოპულარული გასართობი საშუალების, სამაგიდო თამაშების სათამაშოდ სწორედ ტავერნებს სტუმრობდნენ, საიდანაც ღამ-ღამობით ჭრაქის შუქი და კამათლის გაგორების ხმა გამოდიოდა.

კიდევ ერთი ნივთი, რომელმაც ჩვენი ყურადღება მიიქცია ჭურჭლის ფრაგმენტია (გ.ა.2017.165. ტაბ. I/2). ის 2017 წელს, SO XIII სექტორის მე-60-ე კვადრატში აღმოჩნდა, I საამშენებლო ჰორიზონტზე. ზომით 10.3x15.2x1.7 სმ, ყავისფერკეციანი არტეფაქტის ზედაპირი შემკულია

ჰორიზონტალური წრეხაზებითა და ნაკაწრი ორნამენტით. სწორედ მისი ეს შემკულობა იწვევს ჩვენს ინტერესს, რადგან ის ძალიან წაგავს სათამაშო დაფას. მსგავსი ფორმის დაფები გამოიყენებოდა რომაული „უსახელო“ სამაგიდო თამაშის *“Rota“*-ს ან *“Terni Lapilli“*-ს თამაშის დროს [ვრცლ. იხ. Merrill, 1916: 365; Kowalski, 2004: 20]. ქვის სათამაშო ბადის ტიპის დაფა, რომელიც მსგავსად გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი არტეფაქტისა X ორნამენტითაა გაფორმებული, აღმოჩნდა დიდ ბრიტანეთში, ადრიანეს კედლის ერთ-ერთ ციხესიმაგრე Milecastle-ში. მეცნიერებისთვის უცნობია მსგავსი გაფორმებები სპეციალურად თამაშისთვის მზადდებოდა თუ უბრალოდ დეკორაციაა [Courts..., 2021: 2]. შესაბამისად ჩვენ დარწმუნებით არ შეგვიძლია იმის თქმა, რომ გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილ ჭურჭლის ფრაგმენტს სათამაშო დანიშნულება ჰქონდა.

ერთი შეხედვით, ჩვენს მიერ განხილული არტეფაქტები თითქმის უმნიშვნელო და მცირე დოკუმენტური ღირებულებისაა. თუმცა, რომაული სამაგიდო თამაშების წესების, დაფებისა თუ ფიგურების შესწავლა არის უნიკალური საშუალება ძველ რომაელთა ყოველდღიურ ცხოვრებასთან კიდევ უფრო დასაახლოვებლად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გეორგიკა II, 1965: – გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტომი მეორე, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი

Мамуладзе..., 2002: – Мамуладзе III. X., Халваши М.С., Асланишвили Л.Г., Римские гарнизоны Апсара// Вестник древней истории 1 (240), 33-39, Москва

Austin, 1934: – Austin R, G., Roman Board Games. I// Greece & Rome, 4, No. 10, 24-34, Cambridge University Press on behalf of the Classical Association

Bell, 1979: – Bell R. C., Board and Table Games from Many Civilizations, Dover Publications, Inc. New York

Courts..., 2021: – Courts S, Penn T., Roman gaming boards from Britain// Roman Finds Group Datasheet 13, 1-7

Karasiewicz-Szczypiorski..., 2021: – Karasiewicz-Szczypiorski R, Mamuladze Sh, Speidel M. A., NEW AND REVISED TILE STAMPS FROM THE ROMAN FORT OF APSAROS (GONIO , GEORGIA)// aus: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 219, 269-280

Kowalski, 2004: – Kowalski W. J., Board Games of the Ancient World// P Art and Culture Magazine// Issue 13, 2-25

Kurke, 1999: – Kurke L., Ancient Greek Board Games and How to Play Them// Classical Philology, Vol. 94, No. 3 (Jul., 1999), 247-267, The University of Chicago Press

Lanciani, 1892: – Lanciani R., Gambling and Cheating in Ancient Rome// The North American Review, 97-105, University of Northern Iowa

Merrill, 1916: – Merrill E. T., An Old Roman Game// The Classical Journal, Vol. 11, No. 6, 365-366, The Classical Association of the Middle West and South, Inc. (CAMWS)

Nuțu..., 2009: – Nuțu G, Boțan S. P., Roman board game pieces in Northern Dobrudja// PEUCE, S.N. VII, 145-156, Tulcea

Purcell, 1995: – Purcell N., Literate Games: Roman Urban Society and the Game of Alea, Past & Present No. 147, 3-37.

Schädler, 2001: – Schädler U., “Latrunculi, a forgotten Roman Game of Strategy reconstructed.”// Abstract Games, Issue 7, 10-11.

Schädler, 1998: – Schädler U., Mancala in Roman Asia minor?// Board Games Studies 1, 10-25, CNWS PUBLICATIONS

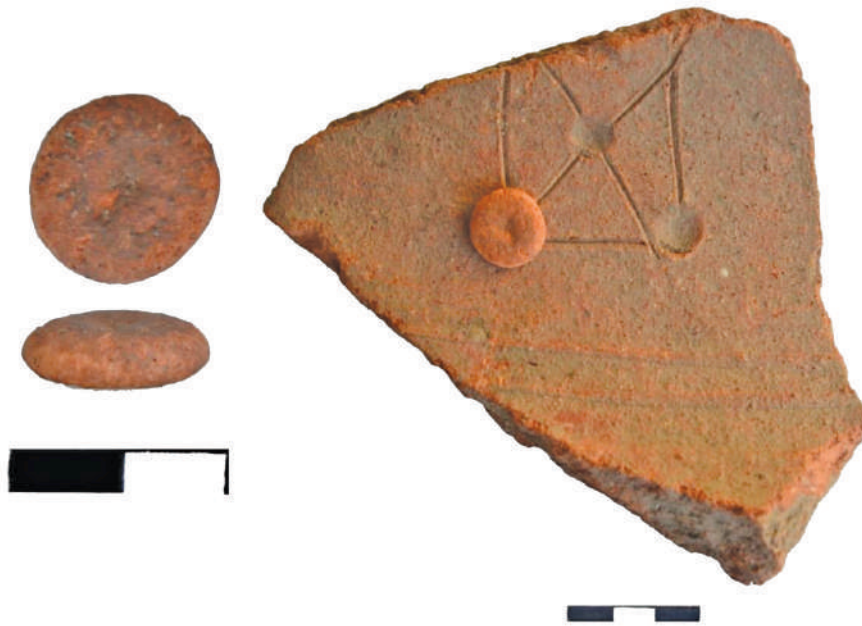
Whittaker, 2004: – Whittaker H., Board games and funerary symbolism in Greek and Roman contexts// des Bouvrie, S. (ed.), Myth and Symbol II: Symbolic phenomena in ancient Greek culture, 279-302

ROMAN BOARD GAME PIECES FROM GONIO-APSAROS SUMMARY

The present work deals with the artefacts related to Roman board games found as a result of the archaeological excavations in Gonio-Apsaros Fortress. Various types of board games were known in Old Rome and these board games were equally popular for all social classes. This is confirmed by the boards, figures or other attributes of board games discovered in Roman fortresses or populated areas. Roman culture, in this case, the means of rest and entertainment, was quickly diffused in the coastal regions by Roman soldiers. The said is confirmed by a round-shaped board game figure found in Gonio-Apsaros fortress. As well as an ornament imprinted on a vessel which may be related to a board game is worth mentioning.

Studying Roman board games is of high significance, since it may contain additional information on the everyday lifestyle of the Roman military army dislocated on the coastline of Colchis.

I

1

გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ კომპლექსზე მოპოვებული ნიმუშების პალინოლოგიური კვლევის შედეგები

2021 წლის ივნისში აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს დაფინანსებით, გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსის ტერიტორიაზე ჩატარდა არქეოლოგიური ექსპედიცია. ძეგლიდან პალინოლოგიური კვლევისთვის მიწის ნიმუშები აღებული იქნა რომაული პერიოდის სამშენებლო დონეებიდან, ამფორებიდან, კულტურული ფენებიდან, კერამიკის მილებიდან ქურებიდან და ორმოებიდან.

პირველ ეტაპზე მოხდა ნიმუშების მოხარშვა KOH-ის 10% ხსნარში. მეორე ეტაპზე ხდებოდა ორგანული ნაშთების დაგროვება ცენტროფუგირების საშუალებით და მათი განცალკევება მინერალური შემადგენლობისაგან კადმიუმის ხსნარის გამოყენებით. მესამე ეტაპზე სრულდებოდა მტვრის მარცვლების შეღებვა აცეტოლიზის მეთოდით. მცენარეთა მტვრის მარცვლები და არაპალინოლოგიური პალინომორფები (NPP) შესწავლილ იქნა Motic BA 310E მიკროსკოპზე, იდენტიფიცირებისთვის გამოყენებული იყო ატლასები [Beug, 2004; Reille, 1992, 1995, 1998; van Geel, 1998; van Geel and Aptroot, 2006] და თანამედროვე ეტალონური პრეპარატები.

პალინოლოგიურად სულ შესწავლილია 16 ნიმუში (ცხრილი 1), რომელთა სპექტრები დატანილია ორ დიაგრამაზე (სურ.1, 2).

გონიო 2021				
ნიმუშის ლაზ. No	სექტორი	კვადრატი	სიმაღლე 0 წერტილიდან	ნიმუშის აღების ადგილი
1	SW 9	61	4,5 მ.	რომაული პერიოდის IV სამშენებლო დონე, სილნარი ფენა
2	SW 9	61	3,6 მ.	რომაული პერიოდის III სამშენებლო დონე, იატაკის დონე
3	SW 9	61	3,5 მ.	რომაული პერიოდის II სამშენებლო დონე, იატაკის დონე
4	SW 9	53	3,15 მ.	რომაული პერიოდის I სამშენებლო დონე, ბაზისების დონე
5	SW 9	61		ამფორის ძირი რომაული პერიოდის IV სამშენებლო დონიდან
6	SW 9	76		ამფორის ძირი რომაული პერიოდის III სამშენებლო დონიდან
7	SW 9	66		რომაული პერიოდის III სამშენებლო დონე, ქურა
8	SW 9	63		რომაული პერიოდის III სამშენებლო დონე, ქურა
9	NW 12	27		კერამიკის მილი, რომაული პერიოდი
10	NW 12	37		კერამიკის მილი, რომაული პერიოდი
11	NW 12	17		სავარაუდოდ ჭა, რომაული პერიოდი
12	SW 3	73		რომაული პერიოდის კერამიკული მილი სამხ. კარიბჭესთან
13	SW 3	73		რომაული პერიოდის კერამიკული მილი სამხ. კარიბჭესთან
14	NW 1	2		აღმ. პროფილიდან მუქი ფერის თიხოვანი ფენა, რომაული პერიოდი
15	NW 1	2		ხის ძელებთან ახლოს თიხოვანი მუქი ფერის ფენა, რომაული პერიოდი
16	NO 1	5		ოსმალური პერიოდის N4 ორმო

ცხრილი 1. გონიოს ციხეზე ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების დროს პალინო-
ლოგიური კვლევისთვის მოპოვებული მიწის ნიმუშების სია

სექტორი SW 9.

პირველი რვა მიწის ნიმუში მოპოვებული იქნა SW9 სექტორის რომელი პერიოდის ფენებიდან. მასალა ძალზედ ღარიბული აღმოჩნდა მცენარეთა მტვრის მარცვლებით, თუმცა არაპალინოლოგიურ პალინომრეგებით საკმაოდ მდიდარია.

ნიმუში № 1 წარმოადგენს რომაული პერიოდის IV სამშენებლო დონის სილნარ ფენას. ხემცენარეთა მტვრის მარცვლებიდან პირველი დომინანტი მურყანია (*Alnus barbata*). აქ ასევე კარგადაა წარმოდგენილი წაბლის (*Castanea*), კაკლის (*Juglans*), ტირიფის (*Salix*), თელას (*Ulmus*) და მუხის (*Quercus*) მტვრის მარცვლები. ერთეული სახით გვხვდება თხილის (*Corylus*), არყის (*Betula*), ფიჭვისა (*Pinus*) და წიფელი (*Fagus*) მტვრის მარცვლები.

ბალახოვნების ჯგუფიდან აღინიშნება ავშანი (*Artemisia*), მრავალძარღვა (*Plantago*), ქოლგოსნების (*Apiaceae*), მიხაკისებრინის (*Caryophyllaceae*) და ლაშქარსებრთა (*Boraginaceae*) ოჯახის წარმომადგენლები. ერთეული სახით გვხვდება გვიმრისებრთა (*Polypodiaceae*) ოჯახის წარმომადგენლები, მათ შორის გვიმრა მარგალიტას (*Botrychium lunaria*) სპორები და ფრთაფოთოლას (*Myriophyllum*) მტვრის მარცვლები (სურ.1).

არაპალინოლოგიური პალინომორფების ჯგუფიდან აღნიშნულ ნიმუშში პირველი დომინანტი ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედებია, მათ შორის ერთეული სახით ფიჭვისა და თელას უჯრედები, ასევე უხვადაა წარმოდგენილი მტკნარი წყლის წყალმცენარე ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaeae*), ბალახოვნების ფიტოლიტები, მცენარეთა ეპიდერმისი და სახამებლის მარცვლები. ერთეული სახით გვხვდება ზოოლოგიური მასალა როგორცაა: ზოოეპიდერმისი, ტკიპების, მწერების ბუსუსები და კლანჭები. ნიმუშში აღინიშნება ტესტატური ამება არცელა (*Arcella*) და ბამბის ქსოვილის ბოჭკო. ასევე წყალმცენარეებიდან მცირე რაოდენობითაა სპიროგირა (*Spirogyra*) (სურ.2).

ნიმუში № 2 რომაული პერიოდის III სამშენებლო დონიდანაა აღებული. ხემცენარეთა ჯგუფიდან მცირე რაოდენობითაა მურყანისა

(*Alnus*) და კაკლის (*Juglans*) მტვრის მარცვლები, ბალახოვნების წარმომადგენლები არ აღინიშნა.

არაპალინოლოგიური პალინომორფების ჯგუფიდან გვხვდება ხის მერქნის უჯრედები, სახამებელი და მტკნარი წყლის წყალმცენარე რივულარია (*Rivularia*).

ნიმუში № 3 რომაული პერიოდის II სამშენებლო დონიდანაა მოპოვებული. ნიმუში 2-ის მსგავსად აქაც ძალზედ ცოტაა ორგანული ნაშთები. მცენარეთა მტვრის მარცვლებიდან მხოლოდ ცაცხვის (*Tilia*) მტვრისა და სპორებიდან გვიმრისებრთა ოჯახის (*Polypodiaceae*) განუსაზღვრელი ერთეული სპორა აღინიშნა (სურ. 1).

განხილულ ნიმუშში არაპალინოლოგიური პალინომორფები შედარებით კარგადაა წარმოდგენილი. პირველი დომინანტი ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედებია, მათ შორისაა თელას უჯრედებიც. კარგადაა წარმოდგენილი მცენარეთა ფიტოლიტები, სახამებელი და ეპიდერმისი. აღინიშნა ასევე განუსაზღვრელი ასკოსპორები, სელის ქსოვილის ბოჭკო და მტკნარი წყლის წყალმცენარე პსევდოშიზეას (*Pseudoschizaea*) ნაშთები (სურ.2).

ნიმუში № 4 რომაული პერიოდის პირველი სამშენებლო დონიდანაა აღებული, რომელშიც აღინიშნა ერთეული ფიჭვის (*Pinus*), თხილისა (*Corylus*) და ყაყაჩოს (*Papaver*) მტვრის მარცვლები (სურ.1).

არაპალინოლოგიური პალინომორფებიდან კარგადაა წარმოდგენილი მტკნარი წყლის წყალმცენარე ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*). ასევე უხვადაა სახამებელი, მცენარეთა ფიტოლიტები და ხის მერქნის უჯრედები. მცირე რაოდენობითაა სელის ქსოვილის ბოჭკო და განუსაზღვრელი ასკოსპორები (სურ.2).

ნიმუში № 5 და **ნიმუში № 6** წარმოადგენდა რომაული პერიოდის IV და III სამშენებლო დონეზე ამფორების ძირიდან მოპოვებულ შიგთავსს.

ორივე ნიმუშის პალინოლოგიური სპექტრები პალინომორფებით ღარიბულია. ხემცენარეებიდან მცირე რაოდენობით აღინიშნა ფიჭვის (*Pinus*), მურყანის (*Alnus*), თელას (*Ulmus*), ხოლო ბალახოვნებიდან ნაცარქათამასებრთა (*Chenopodiaceae*) და ღორის ბირკის (*Xanthium*) მტვრის მარცვლები (სურ.1).

არაპალინოლოგიური პალინომორფებიდან პირველი დომინანტი სახამებელია. ასევე ბევრია წყალმცენარე ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*) და რივულარია (*Rivularia*). მცირე რაოდენობითაა სელის ქსოვილის ბოჭკოები, ასკოსპორები, ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები და მცენარეთა ფიტოლიტები (სურ.2).

ნიმუში № 7 და **ნიმუში № 8** რომაული პერიოდის III სამშენებლო დონეზე აღმოჩენილი ქურებიდანაა. მცენარეთა მტვრის მარცვლებიდან აქ მცირე რაოდენობით აღინიშნება მურყანის (*Alnus*), კულტურული (*Cerealia*) და ველური (*Poaceae*) მარცვლოვნების მტვერი და ერთეული გვიმრისებრთა ოჯახის (*Polypodiaceae*) სპორები (სურ.1).

NPP-ის ჯგუფიდან ორივე ნიმუშში დომინირებს ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები, ფიტოლიტები და სახამებელი. აღსანიშნავია, რომ მხოლოდ ამ ნიმუშებში გვხვდება სათესი მარცვლოვნების სახამებლის გუნდები. მცირე რაოდენობით ფიქსირდება განუსაზღვრელი ასკოსპორები, სელისა და ბამბის ქსოვილის ბოჭკოები, წყალმცენარე ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*), ზომასალა და სოკო გლომუსის (*Glomus*) სპორები (სურ.2).

ნიმუში № 9 და **ნიმუში № 10** რომაული პერიოდის შენობებში არსებული კერამიკული მილებიდან არის მოპოვებული. ხემცენარეთა და ბუჩქების ჯგუფიდან გვხვდება ნაძვი (*Picea*), ფიჭვი (*Pinus*), არყი (*Betula*), კაკალი (*Juglans*), თელა (*Ulmus*), წაბლი (*Castanea*), ხეჭრელი (*Rhamnus*) და ძეძვი (*Paliurus spina-christi*). კარგადაა წარმოდგენილი თხილი (*Corylus*) და მურყანი (*Alnus*).

ბალახოვნებიდან აღინიშნება სათესი მარცვლოვნები (*Cerealia*), მრავალძარღვა (*Plantago*), მჟაუნა (*Rumex*), ღორის ბირკა (*Xanthium*). მცირე რაოდენობითაა წყლის მცენარე დუმფარა (*Nymphaea*), ვარდკაჭასებრნი (*Cichorioideae*) და ბაია (*Ranunculus*). კარგადაა წარმოდგენილი გვიმრისებრთა ოჯახის წარმომადგენლები (*Polypodiaceae*), მათ შორის არის კილამურა (*Polypodium vulgare*) და გველის ენა (*Ophioglossum vulgatum*) (სურ.1).

რაც შეეხება არაპალინოლოგიური პალინომორფების ჯგუფს, აღნიშნული ნიმუშები საკმაოდ მდიდარია ამ ჯგუფის წარმომადგენლებით.

აქ პირველი დომინანტი ჰელმინთოსპორიუმია (*Helminthosporium*). გარდა ამისა გვხვდება განუსაზღვრელი ასკოსპორები და სოკო გლომუსის სპორები (*Glomus*). დიდი რაოდენობითაა მცენარეთა ფიტოლიტები, სახამებელი, წყალმცენარე ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*) და ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები. მცირე რაოდენობითაა სხვადასხვა ზოოლოგიური მიკრონაშთები, როგორცაა ზოოეპიდერმისი, მწერებისა და ფუტკრის ბუსუსები. ნიმუშებში ასევე ფიქსირდება სელისა და ბამბის ქსოვილის ბოჭკოებიც (სურ.2).

ნიმუში № 11 NW12 კვადრატში მდებარე ჭიდან იქნა აღებული. მასალა ძალზედ ღარიბული აღმოჩნდა პალინომორფებით. მცენარების ჯგუფიდან დაფიქსირდა ერთეული მურყანისა (*Alnus*) და მატიტელას (*Polygonum*) მტვრის მარცვლები (სურ.1).

NPP-ის ჯგუფიდან უხვადაა მცენარეთა ფიტოლიტები, წყალმცენარე პსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*) და სახამებელი, ასევე ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები. სპექტრში ასევე მცირე რაოდენობით აღინიშნა მცენარეთა ეპიდერმისი და სელის ქსოვილის ბოჭკოები (სურ.2).

ნიმუში № 12 და ნიმუში № 13 SW3 კვადრატში არსებული რომაული პერიოდის კერამიკული მილებიდან მოპოვებული ნიმუშებია. ხემცენარეებიდან აქ მხოლოდ ფიჭვისა (*Pinus*) და მურყანის (*Alnus*) მტვრის მარცვლები გვხვდება, ხოლო ბალახოვნებიდან აღინიშნება ავშანი (*Artemisia*), ჭინჭარი (*Urtica*) ვარდკაჭაჭასებრინის (*Cichorioideae*) და ნაცარქათამასებრნის (*Chenopodiaceae*) ოჯახის წარმომადგენლების მტვრის მარცვლები ამავე ნიმუშებში დაფიქსირდა ლემნასა (*Lemna*) და გვიმრისებრთა (*Polypodiaceae*) ოჯახის წარმომადგენლების არც თუ ისე, მცირე რაოდენობა, მათ შორის კილამურა (*Polypodium vulgare*), გველის ენა (*Ophioglossum vulgatum*) მარგალიტა (*Botrychium lunaria*) და ტაბელა (*Pteris cretica*) (სურ.1).

არაპალინოლოგიური პალინომორფებიდან პირველი დომინანტი მტკნარი წყლის წყალმცენარე ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*), ასევე ბევრია ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები, მათ შორის თელას პარენქიმული უჯრედები, ასევე ფიტოლიტები, სახამებელი ზოო-

მასალა, მწერებისა და ფუტკრის ბუსუსები. მცირე რაოდენობით აღნიშნა ასკოსპორები, სოკო გლომუსის (*Glomus*) სპორები, ნაკელი სოკო სორდარია (*Sordaria*) და სელის ქსოვილის ბოჭკო, მათ შორის შავად შეღებილიც (სურ.2).

ნიმუში № 14 და **ნიმუში № 15** NW1 კვადრატის აღმოსავლეთი პროფილიდან რომაული პერიოდის ფენებიდან, ორ ადგილზე იქნა მოპოვებული. ნიმუშები მუქი ფერის თიხოვან მიწას წარმოადგენდა.

ორივე ნიმუში საკმაოდ მდიდარი აღმოჩნდა პალინომორფებით. ხემცენარეებისა და ბუჩქების ჯგუფიდან აქ დიდი რაოდენობით გვხვდება მურყანი (*Alnus*), ფიჭვი (*Pinus*), ჯაგრცხილა (*Carpinus orientalis*), მუხა (*Quercus*), წაბლი (*Castanea sativa*). მცირე რაოდენობითაა კაკალი (*Juglans regia*), რცხილა (*Carpinus betulus*), ტირიფი (*Salix*), ჩვეულებრივი ვაზი (*Vitis vinifera*) და სურო (*Hedera*).

ბალახოვნებიდან კარგადაა წარმოდგენილი ველური (*Poaceae*) და კულტურული (*Cerealia*) მარცვლოვნები, ავშანი (*Artemisia*), ასტრა (*Aster*), მრავალძარღვა (*Plantago*), მჟაუნა (*Rumex*), ვარდკაჭაჭასებრნის (*Cichorioideae*), ნაცარქათამასებრნის (*Chenopodiaceae*), ქოლგოსნების (*Apiaceae*), ტუჩოსანთა (*Lamiaceae*), ფურისულასებრთა (*Primulaceae*) და მიხაკისებრთა (*Caryophyllaceae*) ოჯახის წარმომადგენლები. აღნიშნულ ნიმუშებში მცირე რაოდენობით დაფიქსირდა ბაია (*Ranunculus*), კლდის დუმა (*Sedum*), გოქმო (*Dipsacus*) და ლაშქარასებრთა (*Boraginaceae*) ოჯახის წარმომადგენლები. აქვე აღმოჩნდა წყლის მრავალძარღვასებრნის (*Alismataceae*) ოჯახის მცენარეების მტკრის მარცვლები. გვიმრისებრთა (*Polypodiaceae*) ოჯახის წარმომადგენლებიც დიდი რაოდენობითაა, მათ შორის ასევე გვხვდება კილამურას (*Polypodium vulgare*), ტაბელას (*Pteris cretica*) და გვიმრა ვენერს თმას (*Adiantum*) სპორები (სურ.1).

არაპალინოლოგიური პალინომორფებზე საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა აღნიშნულ ნიმუშებში. აქ პირველი დომინანტი ხის მერქნის, მათ შორის თელას პარენქიმული უჯრედები და წყალმცენარე ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*), წყალმცენარეებიდან ასევე დაფიქსირდა სპიროგირა (*Spirogyra*). ნიმუშებში ასევე ბევრია მცენარეთა

ფიტოლიტები, სახამებელი და ეპიდერმისი. კარგადაა წარმოდგენილი ზოომასალა, მათ შორის მწერების ბუსუსები და კლანჭები. დაფიქსირდა ტესტატური ამება არცელა (*Arcella*). რაც შეეხება ქსოვილის ბოჭკოებს, აღნიშნული ნიმუშები ამ მხრივაც სიუხვიდ გამოირჩევა. დაფიქსირდა სელისა და ბამბის ბოჭკოები, მათ შორის იყო ლურჯი და შავი სელის ბოჭკო. ერთეული სახით ფიქსირდება განუსაზღვრელი ასკოსპორები და სოკო ჰაეტომიუმის (*Chaetomium*) სპორები (სურ.2).

ნიმუში № 16 მოპოვებულ იქნა NO1 კვადრატში არსებული ოსმალური პერიოდის N4 ორმოს ძირიდან. მისი პალინოლოგიური სპექტრი ძალზედ მდიდარი და მრავალფეროვანი აღმოჩნდა პალინომორფების შემადგენლობით.

ხემცენარეთა და ბუჩქების ჯგუფიდან აქ დიდი რაოდენობით გვხვდება ფიჭვის (*Pinus*), მურყანის (*Alnus*), წაბლის (*Castanea*), საკმელის (*Cistus*), იელის (*Rhododendron*), თხილის (*Corylus*) მტვრის მარცვლები. კარგადაა წარმოდგენილი ასევე ჩვეულებრივი ვაზის (*Vitis vinifera*), კაკლის (*Juglans*), რცხილასა (*Carpinus*) და წიფელის (*Fagus*) მტვრის მარცვლები. მცირე რაოდენობით დაფიქსირდა მუხის (*Quercus*) არყისა (*Betula*) და ნეკერჩხლის (*Acer*) მტვრის მარცვლები (სურ.1).

რაც შეეხება ბალახოვნებს აქაც ტაქსონების მხრივ მრავალფეროვნება აღინიშნა. ამ ჯგუფიდან გვხვდება: დიდი რაოდენობით სათესი მარცვლოვნების (*Cerealia*), ნაცარქათამასებრთა ოჯახის (*Chenopodiaceae*) მტვრის მარცვლები. ასევე კარგადაა წარმოდგენილი ბაიასებრთა ოჯახისა (*Ranunculaceae*) და მათიტელასებრთა ოჯახის მცენარეები, როგორიცაა მათიტელა (*Polygonum*), ჩვეულებრივი მათიტელა (*Polygonum aviculare*) და დვალურა (*Polygonum bistorta*). მცირე რაოდენობით აღინიშნა ველური მარცვლოვნების (*Poaceae*), ღორის ბირკას (*Xanthium*), ავშნის (*Artemisia*), ასტრას (*Aster*), ოქროწყეპლას (*Solidago*), მრავალძარღვას (*Plantago*), ჭინჭრის (*Urtica*), ტუჩოსნებისა (*Lamiaceae*) და წყლის მცენარე ფრთაფოთოლას (*Myriophyllum*) მტვრის მარცვლები.

გვიმრისებრთა (Polypodiaceae) ოჯახის წარმომადგენლებიც დიდი რაოდენობითაა, მათ შორის ასევე გვხვდება გვიმრა გველის ენას (*Ophioglossum vulgatum*) სპორები.

რაც შეეხება არაპალინოლოგიური პალინომორფების ჯგუფს, პირველი დომინანტი ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედებია, ასევე უხვადაა მცენარეთა ფიტოლიტები და ეპიდერმისი. აღსანიშნავია ზომასა, ზოოეპიდერმისისა და მწერების ბუსუსების სახით. ამავე ორმოში დაფიქსირდა პარაზიტული ჭიის ტრიხურას (*Trichura*) კვერცხი (სურ.2).

დისკუსია: როგორც აღვნიშნეთ, 16 ნიმუშიდან 15 აღებული იქნა რომაული პერიოდის ფენებიდან, ხოლო ერთი ოსმაული პერიოდის ორმოდან.

პირველი ოთხი ნიმუში რომაული პერიოდის სამშენებლო დონეებიდან აღებულ მიწის ნიმუშებს წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა რომ გარდა პირველი ნიმუშისა (IV სამშენებლო დონიდან) დანარჩენი ნიმუშები ღარიბული იყო პალინომორფებით, მაინც შეიძლება ითქვას, რომ ოთხივე ნიმუშის სპექტრი მეტნაკლებად მსგავსია, სადაც კარგადაა წარმოდგენილი სითბოს მოყვარულ მცენარეთა სახეობები როგორცაა: მურყანი, წაბლი, რცხილა, თელა, მუხა და სხვა. NPP-დან ამ ნიმუშებში უხვადაა ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები, რაც ტყის კარგი გავრცელების მარკერია, ასევე აღინიშნება ანთროპოგენული მარკერები როგორცაა სელისა და ბამბის ქსოვილის ბოჭკოები. აქვე წყალმცენარეების არსებობა ამ ნიმუშებში შეიძლება იმით აიხსნას რომ იატაკის დონეები ძირითადად მოკირწყლული იყო კერამიკის ნატეხებითა და წვრილი კენჭებით. სავარაუდოდ ამ მასის დასამზადებლად წყალს იყენებდნენ. გარდა ამისა მასალაში აღმოჩენილი წყალმცენარეები ფსევდომიზეა და რივულარია თბილი და ნოტიო კლიმატის კარგი მარკერია, აქვე აღსანიშნავია ტესტატური ამება არცელა (*Arcella*), რომელიც ტენის მოყვარულია და ძირითადად ხავსებში ბინადრობს (სურ.3).

აღნიშნულ ნიმუშებში იმ მცენარეთა მტვრის მარცვლებიც გვხვდება, რომლებიც ადამიანის საცხოვრებელთან, ბილიკებზე ან გზის პირას

იზრდება. ესენია: ავშანი (*Artemisia*), მრავალძარღვა (*Plantago*), ჭინჭარი (*Urtica*), ყაყაჩო (*Papaver*), ღორის ბირკა (*Xanthium*) და სხვა. განხილულ ჯგუფს საცხოვრებლის სარეველებს, ანუ რუდერალებს უწოდებენ (Behre 1981; Moore et al.1991).

მიუხედავად იმისა, რომ ამფორების მასალა (ნიმ. 5.6) არ ღმოჩნდა პალინომორფებით მდიდარი აქაც, როგორც სხვა ნიმუშებში აღინიშნა სითბომოყვარული მცენარეების მტვრის მარცვლები და წყალმცენარე ფსევდომიზეა. რადგან მათ სპექტრში მტვრის მარცვლები არ აღმოჩნდა, სავარაუდოდ, ამფორები არ გამოიყენებოდა ან არ მოხდა მტვრის აკუმულაცია.

რაც შეეხება რომაული პერიოდის ქურებს (ნიმ.7,8), აქ სპექტრში ფიქსირდება სათესი მარცვლონების მტვრის მარცვლები, ხოლო NPP-დან ხორბლის სახამებელი, რაც ქურების აქტიურ გამოყენებაზე მიუთითებს. ცეცხლის კვალიც ხის განახშირებული პარენქიმული უჯრედების არსებობით დასტურდება (სურ.4).

კერამიკული მილებიდან და ჭიდან (ნიმ.9,10,11) აღებული ნიმუშების პალინოლოგიური სპექტრებით შეიძლება ვიმსჯელოთ, რომ ისინი წყლის მილებს წარმოადგენდა, რის თქმის საშუალებასაც მათ NPP-ის სპექტრში უხვი რაოდენობით მტკნარი წყლის წყალმცენარეების არსებობა გვაძლევს, როგორიცაა ფსევდომიზეა და სპიროგირა.

SW 3 კვადრატში არსებული სავარაუდო საკანალიზაციო მილებიდან (ნიმ.12,13) მოპოვებული მასალის მიხედვით ეს მილებიც წყლისთვის გამოიყენებოდა, რადგან აქ არ აღინიშნა პარაზიტული ჭიის კვერცხები და აქაც მხოლოდ წყალმცენარეების სიჭარბეა.

რომაული პერიოდის კულტურული ფენებიდან (ნიმ. 14,15) მასალაც იგივე სპექტრს გვაძლევს, რასაც სამშენებლო დონეებიდან მოპოვებული ნიმუშები იმ განსხვავებით, რომ პალინომორფები დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი. სპექტრში სითბომოყვარული მცენარეები ჭრბობს. როგორიცაა: მურყანი, თელა, რცხილა, კაკალი, წაბლი და სხვა. ასევე წარმოდგენილია გვიმრები, რომლებიც ტყის ელემენტი და ტენის მოყვარული, რის საფუძველზეც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამ დროს საკმაოდ თბილი და ნოტიო კლიმატი უნდა ყოფილიყო.

მდინარის პირას არსებობდა ჭალის ტყეები, სადაც მურყანი ვრცელდებოდა. მის ნაპირებზე იყო ისეთი წყლის მცენარეები როგორიცაა წყლის მრავალძარღვასებრნი *Alismataceae*) და ფრთაფოთოლა (*Myriophyllum*) (სურ.5).

თითქმის ყველა ნუმიუმში სელისა და ბამბის ქსოვილის ბოჭკოების, მათ შორის შეღებილის არსებობა იმას ადასტურებს, რომ ამ დროს სელისა და ბამბის ქსოვილისგან დამზადებულ სამოსს იყენებდნენ (სურ.6).

რაც შეეხება ოსმალური პერიოდის ორმოს (ნიმ.16) ის სავარაუდოდ საკანალიზაციო ორმო უნდა ყოფილიყო, რადგან მასალაში უხვადაა ზოომასალა და რაც მთავარია ჰელმინთური ჭიების კვერცხები, როგორიცაა ტრიხურა. ტრიხურა ასევე ნოტიო და თბილი კლიმატის კარგი მარკერია. ამავე ორმოდან მოპოვებული ნიმუშის სპექტრში უხვადაა საკვები მცენარეები (კაკალი, წაბლი, თხილი, ვაზი, ჭინჭარი, სათესი მარცვლოვნები), რაც იმ პერიოდის ადამიანის დიეტაზე მოუთითებს და აქვე ფიქსირდება სამკურნალო მცენარეების მთელი სია, როგორიცაა: მურყანი (*Alnus*) [Kültür et al. 2007], ნეკერჩხალი (*Acer*) [Quattrocchi 2012], იელი (*Rhododendron*) [Madhvi et al 2019], საკმელი (*Cistus*) [Zalegh et al. 2021], ჩვეულებრივი მატიტელა (*Polygonum aviculare*), დვალურა (*Polygonum bistorta*) (Duke et al. 2002), ოქროწყვლა (*Solidago*) [Móricz et al. 2020], მრავალძარღვა (*Plantago*) (Fortini et al. 2016) და ბაია (*Ranunculus*) [Baydoun et al. 2015], რომელიც მხოლოდ ამ ნიმუშში გვხვდება და რომლებსაც ანტიჰელმინთური დანიშნულებით იყენებდნენ ეთნოფარმაკოლოგიაში (სურ.7).

დასკვნის სახით შეიძლება ვთქვათ, რომ რომაულ პერიოდში კლიმატი საკმაოდ თბილი და ნოტიო იყო. რაც შეეხება აღნიშნული პერიოდის ლანდშაფტს, ფართოფოთლოვან, სითბომოყვარულ ტყეს დიდი გავრცელება უნდა ჰქონოდა. ამ პერიოდში ადამიანებს სელისა და ბამბის ქსოვილისგან დამზადებული სამოსი ეცვათ. თბილი და ნოტიო კლიმატი ხელს უწყობდა პარაზიტული ჭიების გავრცელებას, რომელიც ჰელმინთოზებს იწვევდა. ამ პერიოდში მოსახლეობამ კა-

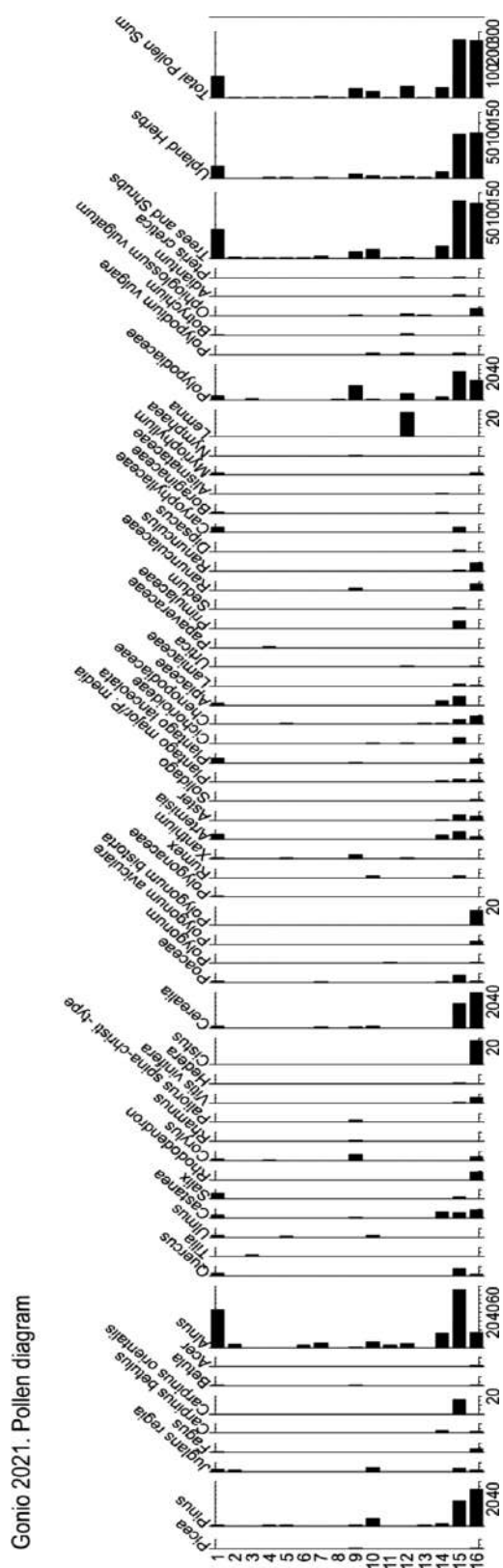
რგად იცოდა პარაზიტული ჭიების საწინააღმდეგო სამკურნალო მცენარეების ნუსხა და აქტიურად იყენებდნენ აღნიშნული დაავადებების დროს.

კერამიკულ მილები, რითაც არქეოლოგიური ძეგლის მთელი ტერიტორია იყო დაქსელილი, წყლისთვის გამოიყენებოდა. რაც შეეხება რაციონს, საკვებად იყენებდნენ თხილს, კაკალს, წაბლს, ნაცარქათამას, ჭინჭარს, ყუბენს, მარცვლოვნებს და სხვა.

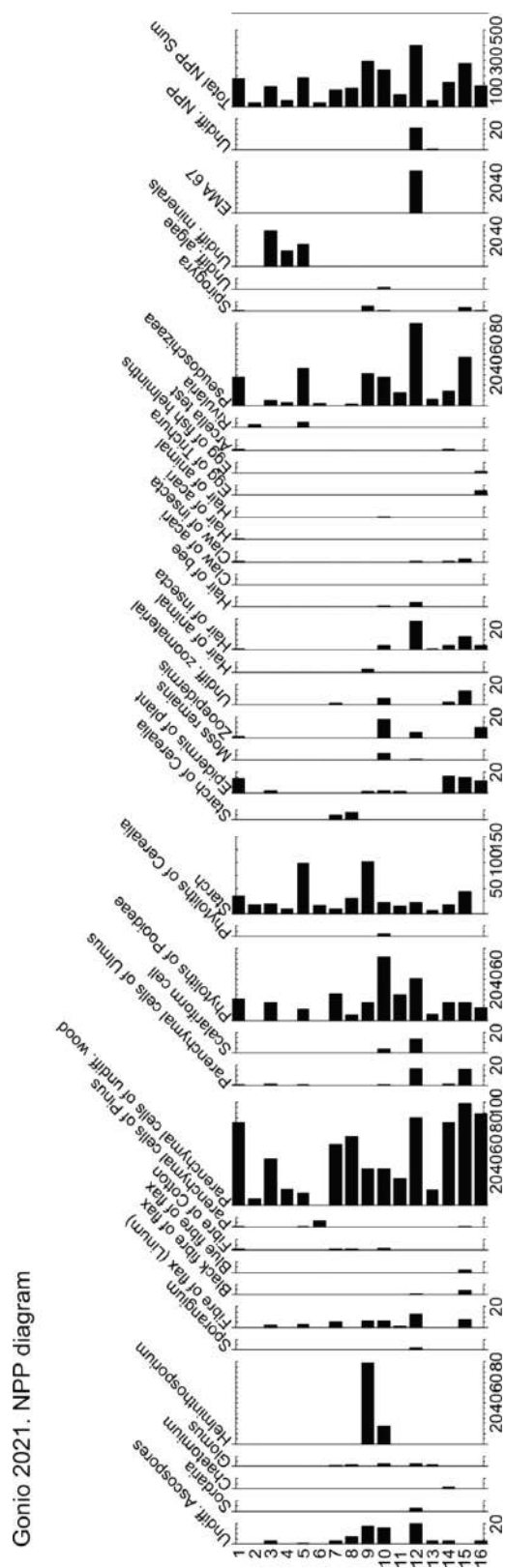
THE RESULTS OF THE PALYNOLOGICAL STUDY OF SAMPLES DISCOVERED ON THE TERRITORY OF ARCHAEOLOGICAL-ARCHITECTURAL SITE OF GONIO FORT SUMMARY

A palynological study was conducted on the archaeological complex of Gonio-Apsaros. 16 samples were obtained, of which 15 belonged to the Roman period (building level, amphorae, pots, ceramic pipes, well, cultural layers), and 1 – a pit from the Ottoman period. The palynological spectrum of almost all samples from the Roman period is represented by heat-tolerant plant species such as: Alder, chestnut, hornbeam, elm, oak and others. Parenchymal cells of the wood are abundant here, which is a marker of good forest distribution. The floor levels mainly were paved with pottery shards and fine pebbles. Presumably, water was used to make this mass, as freshwater algae are abundant in the spectrum. Additionally, algae found in the material, such as *Pseudoschizaea* and *Rivularia*, are good markers of a warm, humid climate. No pollen grains were found in the range of samples obtained from the amphorae, probably because the amphorae were not used or pollen accumulation did not occur. There is a different picture of the material obtained from the oven. Pollen grains and starch of wheat are recorded here, which indicates the active use of the oven. Traces of fire are also confirmed by the presence of charred parenchymal cells of the wood. From the palynological spectra of the samples taken from the ceramic pipes, we can conclude that they were water pipes, which is indicated by the presence of abundant freshwater algae in the spectrum. The presence of linen and cotton fibers, including dyes, in almost all samples, proves that linen and cotton clothing was used at that time. As for the pit from the Ottoman period, it must have been a sewage pit, as the material is rich in zoological material and, most importantly, the eggs of helminthes worms such as

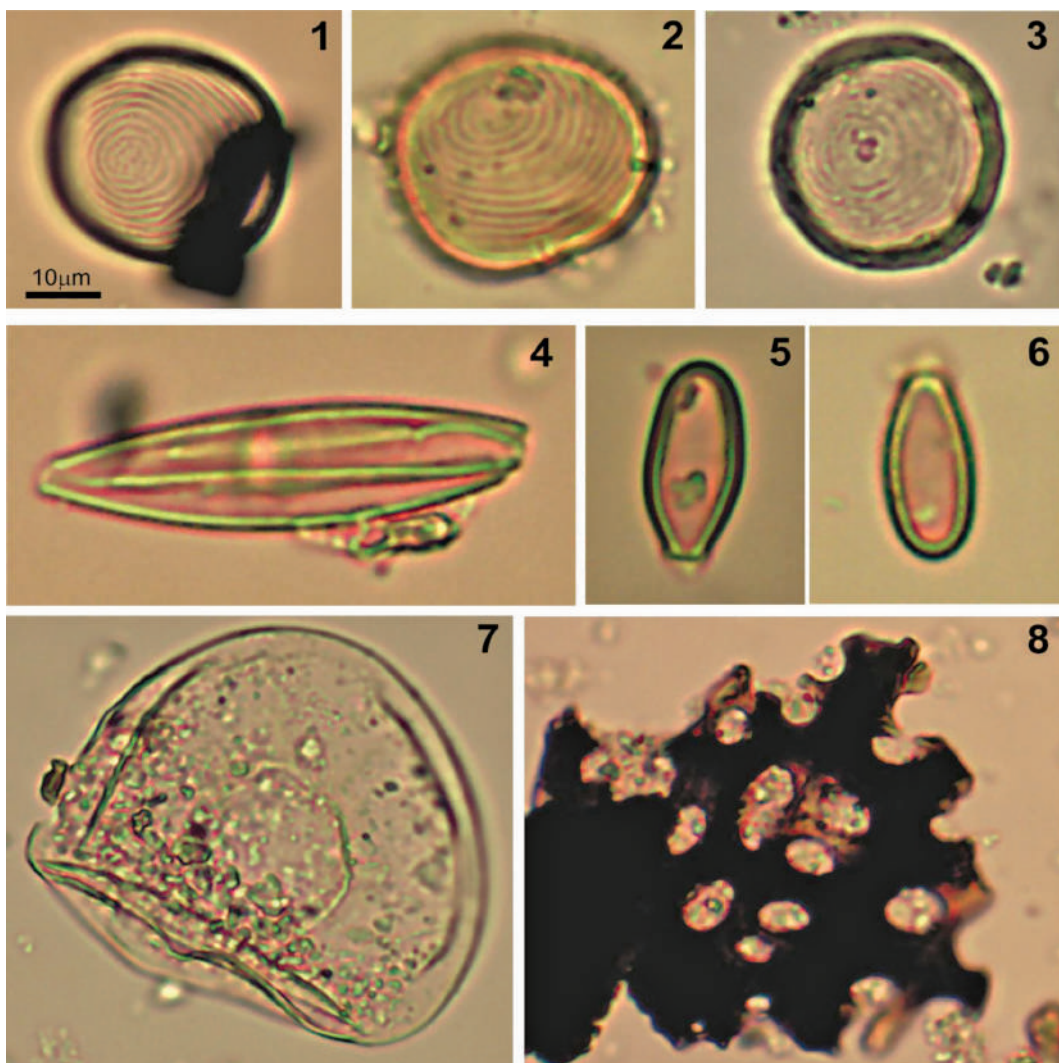
Trichuris. In the spectrum of the sample obtained from the same pit, there are abundant edible plants (walnuts, chestnuts, hazelnuts, vines, nettles, cereals), which indicates the human diet of that period, and a whole list of medicinal plants is recorded here, such as alder, maple, azaleas, common knotgrass, plantain and Others were used in ethnopharmacology with anthelmintic purposes.

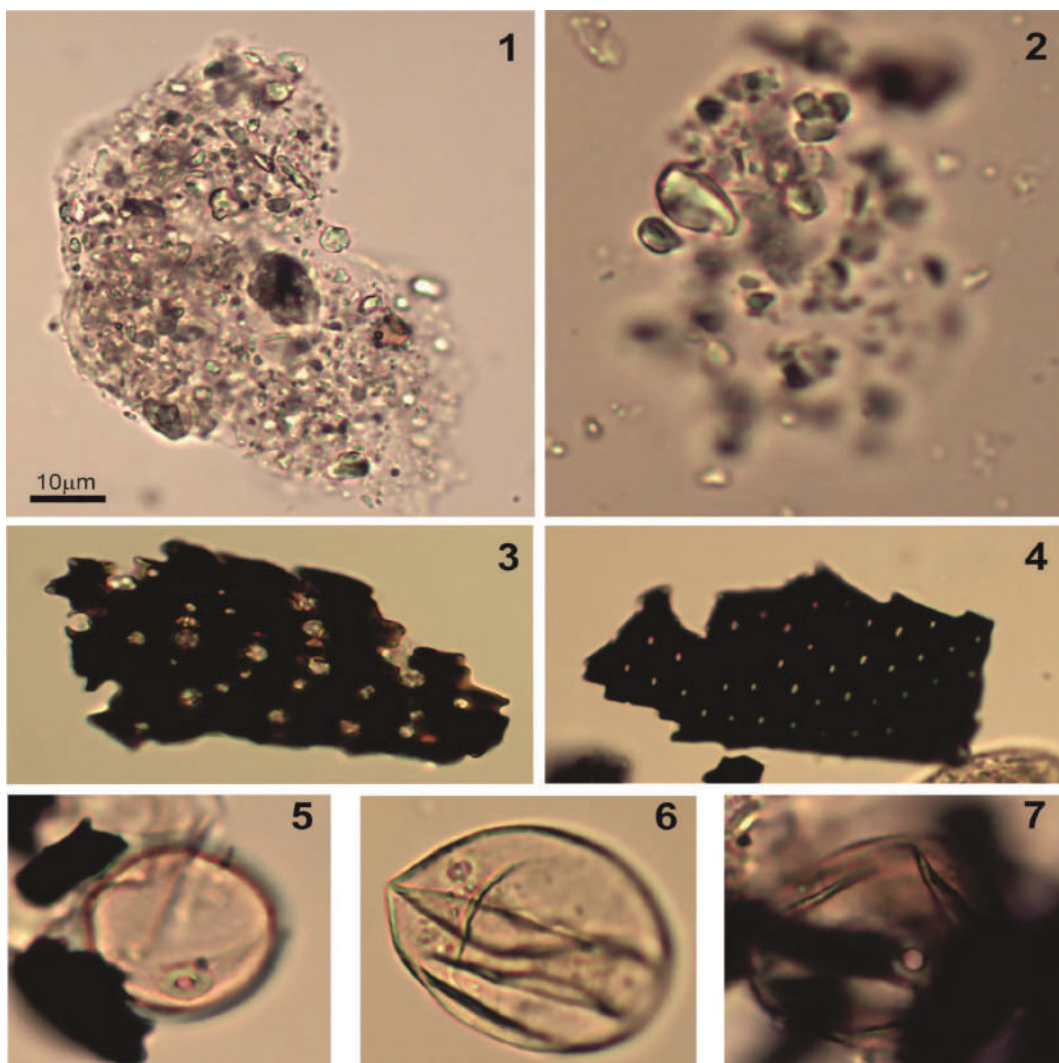
სურათი 1. გონიოს ციხე. არქეოლოგიური ძეგლიდან მოპოვებული ნიმუშების პალინო-
ლოგიური დიაგრამა

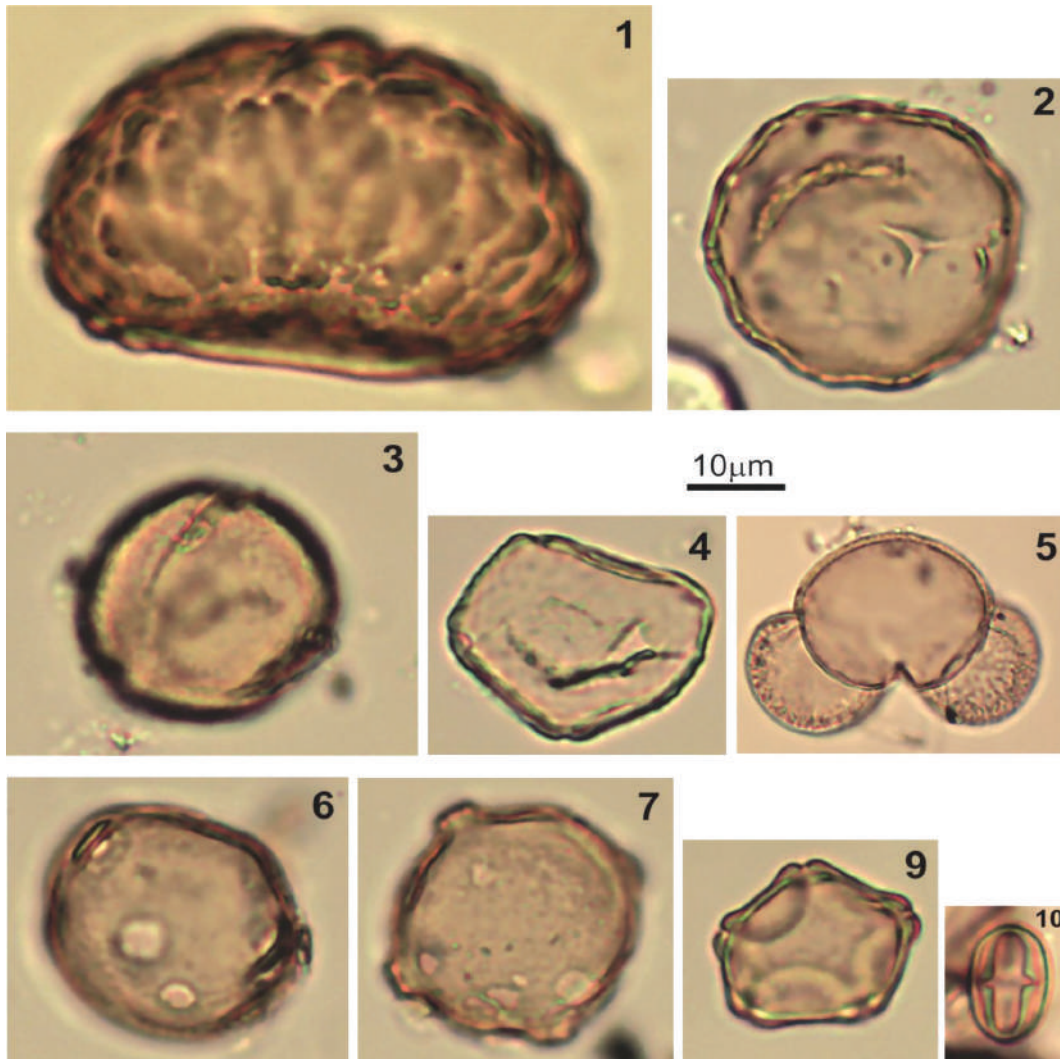
სურათი 2. გონიოს ციხე. არქეოლოგიური ძეგლიდან მოპოვებული ნიმუშების არაპალინოლოგიური პალინომორფების (NPP) დიაგრამა

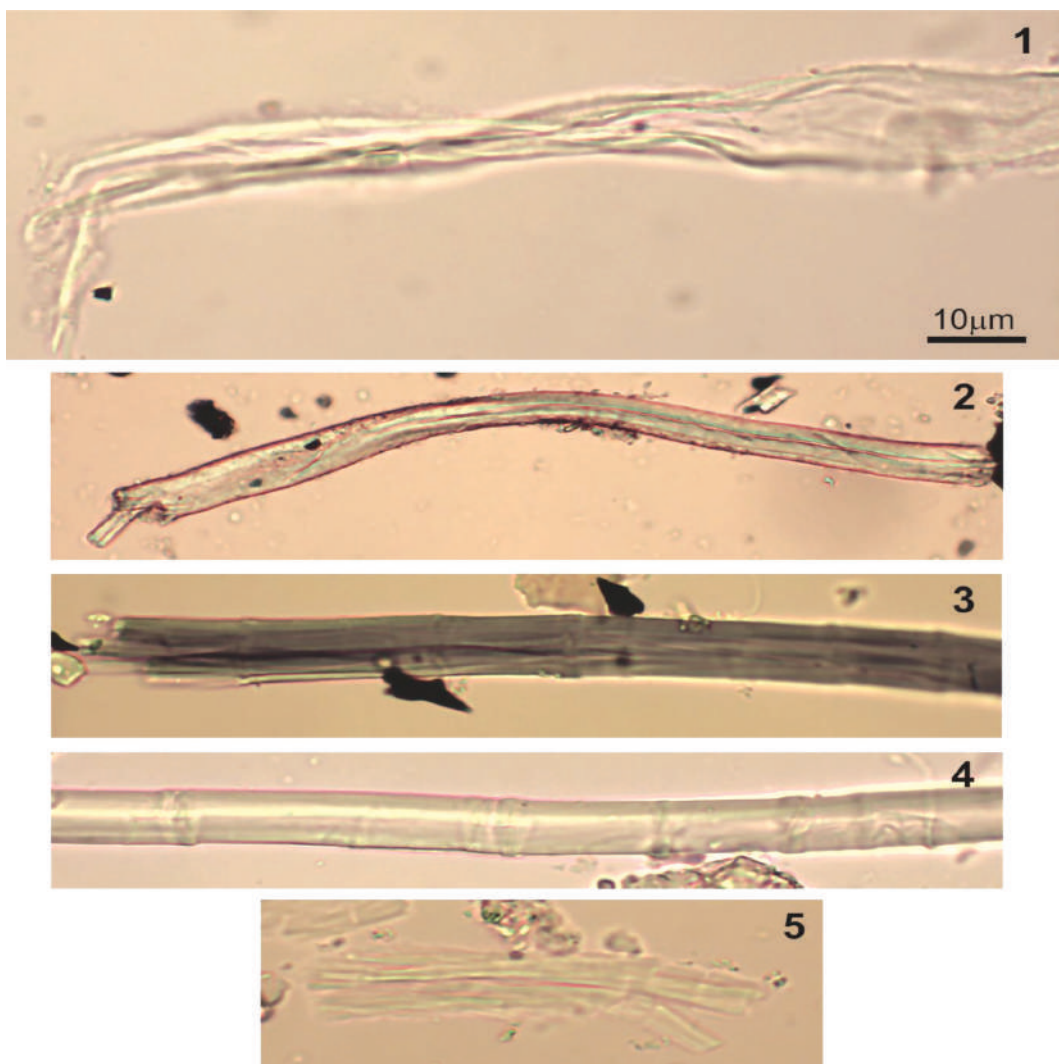
სურათი 3. გონიოს ციხე. რომაული პერიოდის სამშენებლო დონეებიდან აღებულ ნიმუშებში აღმოჩენილი არაპალინოლოგიური პალინომორფები. 1,2,3 – ფსევდოშიზეა (*Pseudoschizaea*); 4 – სპიროგირა (*Spirogyra*); 5,6 – რიველარია (*Rivularia*); 7 – არცელა (*Arcella*); 8 – ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები

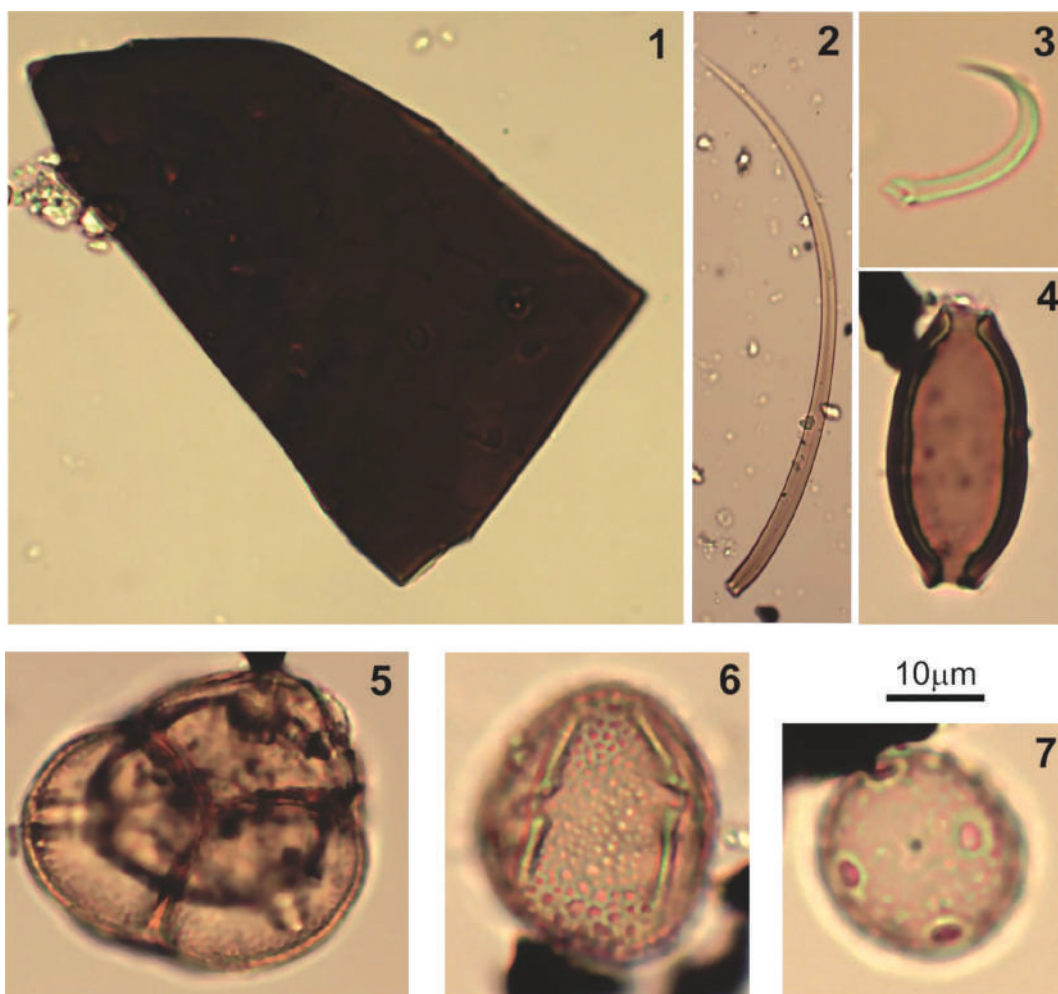
სურათი 4. გონიოს ციხე. რომაული პერიოდის ქურებში აღმოჩენილი პალინოლოგიური და არაპალინოლოგიური პალინომორფები: 1,2 – სათესი მარცვლოვნების სახამებლის გუნდები; 3,4 – ხის მერქნის პარენქიმული უჯრედები; 5,6,7 – ხორბლის (*Triticum*) მტვრის მარცვლები

სურათი 5. გონიოს ციხე. რომაული პერიოდის კულტურული ფენებიდან აღებულ ნიმუშებში აღმოჩენილი პალინოლოგიური პალინომორფები: 1 – ჩვეულებრივი მათიტელა (*Polygonum aviculare*); 2 – კაკალი (*Juglans regia*); 3 – წიფელი (*Fagus*); 4 – თელა (*Ulmus*); 5 – ფიჭვი (*Pinus*); 6,7 – ფრთაფოთოლა (*Myriophyllum*); 9 – მურყანი (*Alnus*); 10 – წაბლი (*Castanea*)

სურათი 6. გონიოს ციხის ტერიტორიაზე მოპოვებულ ნიმუშებში აღმოჩენილი ქსოვი-
ლის ბოჭკოები: 1 – ზამბის ქსოვილის ბოჭკო; 2-5 – სელის ქსოვილი ბოჭკოები

სურათი 7. გონიოს ციხე. ოსმალური პერიოდის №4 ორმოდან აღებულ ნიმუშში აღმოჩენილი არაპალინოლოგიური და პალინოლოგიური პალინომორფები: 1 – ზოოეპიდერმისი; 2 – მწერის ზუსუსი; 3 – მწერის კლანჭი; 5 – იელი (Rhododendron); 6 – სურო (Hedera); 7 – მრავალძარღვა (Plantago)

გამოყენებული ლიტერატურა:

Baydoun...,2015: – Baydoun, S., Lamis, C., Helena, D., Nelly, A., Ethnopharmacological survey of medicinal plants used in traditional medicine by the communities of Mount Hermon, Lebanon. *Journal of Ethnopharmacology*.173: 139-156.

Beug, 2004: – Beug H.J., Leitfaden der Pollenbestimmung. Verlag Dr. Friedrich Pfeil. München;

Behre, 1981: – Behre, K.T., The interpretation of anthropogenic indicators in pollendiagrams. *Pollen et Spores*, 23, 225-245.

Duke, 2002: – Duke J.A., Bogenschutz-Godwin M.J., Duke P.A.K., *Handbook of Medicinal herbs* second edition. CRC Press Boca Raton.

Fortini, 2016: – Fortini P., Di Marzio P., Guarrera P.M., Iorizzi M., Ethnobotanical study on the medicinal plants in the Mainarde Mountains (central-southern Apennine, Italy). *Journal of Ethnopharmacology*, 284: 208-218.

Kültür, 2007: – Kültür S., Medicinal plants used in Kırklareli Province (Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 111: 341-364.

Madhvi, 2019: – Madhvi, S.k., Sharma, M., Iqbal, J., Younis, M., Phytochemistry, Traditional uses and Pharmacology of *Rhododendron arboreum*: A Review. *Research J. Pharm. and Tech.*, 12(9): 4565-4574.

Moore, 1991: – Moore, P.D., Webb, J.A., Collinson, M.E. 1991. *Pollen Analysis*. Blackwell Scientific Publications, Oxford.

Reille, 1992: – Reille M., *Pollen et Spores D'europe Et D'afrique Du Nord*. Laboratoire de botanique historique et palynology. Marseille. France.

Reille, 1995: – Reille M., *Pollen et Spores D'europe Et D'afrique Du Nord*. Supplement 1. Laboratoire de botanique historique et palynology. Marseille. France.

Reille, 1998: – Reille, M., *Pollen Et Spores D'europe et D'afrique Du Nord*. Supplement 2. Laboratoire de botanique historique et palynology. Marseille. France.

Móricz...,2020: – Móricz, Á.M., Jamshidi-Aidji, M., Krüzselyi, D., Darcsi, A., Böszörményi, A., Csontos, P., Béni, S., Ott, P.G., Morlock, G.E. 2020.

Distinction and valorization of 30 root extracts of five goldenrod (*Solidago*) species. *Journal of Chromatography*. 1611: 460602, DOI:10.1016/j.chroma.2019.460602. PMID: 31653473.

Quattrocchi, 2012: – Quattrocchi U. 2012. CRC World Dictionary of Medicinal and Poisonous Plants. Taylor & Francis Group, LLC. New York.

Van Geel, 1998: – Van Geel B., In: van Hoes, M.L., Henndrikse, M. (Eds.), *A Study of Non-pollen Objects in Pollen Slides (The Types as Described by Dr Bas Van Geel and Colleagues)*. Utrecht.

Van Geel...,2006: – Van Geel B., Artroot A., Fossil ascomycetes in Quaternary deposits. *Nova Hedwigia*, 82: 313-329.

Zalegh...,2021: – Zalegh, I., Akssira, M., Bourhia, M., Mellouki, F., Rhalabi, N., Salamatullah, A.M., Alkaltham, M.S., Khalil Alyahya, H., Mhand, R.A. 2021. A Review on *Cistus* sp.: Phytochemical and Antimicrobial Activities. *Plants*, 10 (6): 1214. [https://doi.org/ 10.3390/plants10061214](https://doi.org/10.3390/plants10061214)

შოთა მამულაძე, ტარიელ ებრაღიძე,
მირანდა თურმანიძე

რომაული ხანის სამარხები მდ. ჟოროხის ქვემო დინებიდან (კაპანდიბი)

ბოლო პერიოდში მდინარეების ჟოროხ-აჭარისწყლის ხერთვისიდან ქვემოთ მდინარე ჟოროხის როგორც მარცხენა (მახო), ისე მარჯვენა (კაპანდიბი, ზანაქიძეები) სანაპიროზე მდებარე სოფლებში შემთხვევითი აღმოჩენებისა თუ მცირე მასშტაბის გათხრების შედეგად მოპოვებული იქნა რომაული ხანის საკმაოდ საინტერესო სამარხეული მასალები.

ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებთ ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფ. კაპანდიბში შესწავლილ სამარხებზე. სოფელი მდებარეობს მდ. ჟოროხის მარჯვენა სანაპიროზე, საკუთრივ სამაროვანი კი – ხელვაჩაურის წყლის საკმაოდ ღრმად ჩაჭრილი ხეობის მარცხენა სანაპიროზე მკვეთრად დახრილ ფერდობზე. აქვე გადის სოფლის ცენტრალური გზაც. ცენტრალური გზიდან მარჯვენა მხარეს, ერთი და იგივე მონაკვეთიდან გაჭრილია ორ ოჯახთან დამაკავშირებელი გზები. სამარხებიც სწორედ მოქცეული იყო ამ ორ გზას შორის არსებულ ტერიტორიაზე, რომელიც რელიეფის შესაბამისად მკვეთრად იყო დაქანებული სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. 2008 წელს სოფლის მკვიდრმა ენვერ ცეცხლაძემ თავისი საცხოვრებელი სახლის წინ, ქვედა გზის ჭრილში, ერთ ზოლზე, ორ ადგილას, შემთხვევით აღმოაჩინა კერამიკული მასალა.

2009 წელს აქვე გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ განახორციელა მცირე მასშტაბის სამუშაოები. გათხრების შედეგად შესაძლებელი გახდა ორი სამარხის შესწავლა. ორივე სამარხი ორმისტიპისაა (ტაბ.1).

სამარხი №1. იგი ექცევა NW სექტორის მეორე კვადრატსა და ნაწილობრივ გადადის NO სექტორის მეორე კვადრატში. ჩანს, რომ სა-

მარხი ქვედა გზის გაყვანის დროს დაუზიანებიათ. ამიტომაცაა, რომ მისი ზუსტი ზომების განსაზღვრა ვერ ხერხდება. სამარხის გადარჩენილ ნაწილში ჩაყოლებული ინვენტარის განლაგების მიხედვით ჩანს, რომ მიცვალებული დამხრობილი უნდა ყოფილიყო ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ. მისთვის ჩაუყოლებიათ ქოთანის, კოჭობი და ჯამი (ტაბ.2). ეს უკანასკნელი სწორედ წინა წელს სამარხის გაგრძელებაზე გზის ჭრილში აღმოჩნდა.

სამარხი №2. ექცევა NW სექტორის 1 და 11, 2 და 12 კვადრატებში. იგი პირველი სამარხისაგან სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილშია განთავსებული. ესეც ნაწილობრივ ქვედა გზის გაჭრის დროსაა დაზიანებული. შემორჩენილი სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე 2,5მ, სიგანე 40 სმ, სიღრმე 1,7-1,8 მ. როგორც ჩანს მიცვალებული დაუკრძალავთ თავით ჩრდილო-აღმოსავლეთით. ჩონჩხის არანაირი კვალი არ შემონახულა. სამარხში ჩატანებული აღმოჩნდა ვერცხლის სამაჯური და ბეჭედი, სხვადასხვა ტიპისა თუ ზომის მძივები, მონეტა და სხვა. ამავე სამარხს ეკუთვნის წინა წელს გზის ჭრილში შემთხვევით მოპოვებული ჯამი, დოქი და ვერცხლის სხივანა საყურის ფრაგმენტები. (ტაბ.3-4)

2010 წლის გაზაფხულზე იქვე ახლოს, №2 სამარხიდან 2,5 მ-ის დაცილებით აღმოჩნდა პატარა ზომის თიხის მთლიანი კოჭობი. ეს ნიმუშიც გზის გაყვანისას დაზიანებული ერთ-ერთი სამარხის კუთვნილება უნდა იყოს (ტაბ. 5).

სამარხეული ინვენტარის ჯგუფს კერამიკული მასალა ქმნის. მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების უმრავლესობა ადგილობრივი ნაწარმია. ესენია: ქოთნები, დოქები, კოჭობები, ჯამები. უნდა აღინიშნოს, რომ გვიანანტიკური ხანის ადგილობრივი წარმოების კერამიკული მასალა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ძალზე მცირე რაოდენობითაა წარმოდგენილი.

ქოთანი (ხელვ. 08; 12. კოლ:26-08;2; ტაბ.II,1). ყავისფერკეციანი, მინარევიანი. პირ-ყელი მომტვრეული. ტანი მომრგვალებული. ტანისა და მხრის არეში მიძერწილი ჰქონია ოვალური მოყვანილობის ყური. ძირი ბრტყელი. ძირის დმ 6,7 სმ, სიმაღლე 12,6 სმ, კეცის სისქე 0,5 სმ. ემჩნევა ცეცხლში მოხდრის კვალი.

სამარხულ ინვენტარში გვხვდება **ორი კოჭობიც**. პირველი მათგანი (ხელვ.08.12. კოლ: 26-08; 2 ტაბ.II,3) პირის არეშია დაზიანებული. ქოთანს აქვს ბრტყელი ძირი, სფეროსებური მომრგვალებული ტანი, შიგნით შეწეული ყელი და გარეთ გადაშლილი პირი. მრგვალგანივკვეთიანი ყური მიძერწილია მხრისა და ყელის არეში. თიხა მოყავისფრო, მინარევიანი. ძირის დმ 5,6 სმ, შემორჩენილი სიმაღლე-10,5 სმ, კეცის სისქე-0,3 სმ. ჭურჭელს ემჩნევა ცეცხლში მოხვედრის კვალი. მეორე კოჭობი (ხელვ.2010.21. კოლ: 26-08-21 ტაბ. V) კარგადაა დაცული. აქვს ბრტყელი ძირი, თანაბრად მომრგვალებული მუცელი, შიგნით შეწეული ყელი და გარეთ გადაშლილი პირი. ჭურჭელს მხრის არეში მიძერწილი აქვს ბრტყელგანივკვეთიანი ყური. თიხა მოყავისფრო. ძირის დმ 10 სმ, პირის დმ 11,5 სმ, სიმაღლე 15 სმ.

დოქი (ხელვ.08;11. კოლ: 26-08; 1 ტაბ.III,1). თიხა-ყავისფერი, მინარევიანი. კეცი -ფშვნადი. აქვს გაფართოებული, გარეთკენ გადაშლილი პირი. ყელი დაბალი. ტანი ქვემოთკენ თანდათან გაფართოებული, მომრგვალებული. აქვს ოვალურგანივკვეთიანი, ღარიანი ყური. ძირი ბრტყელი. ძირის დმ 7,5 სმ, სიმაღლე 18,7 სმ, ყურის დმ- 2,2 სმ.

ჯამი (ხელვ.08.14. კოლ: 26-08;4 ტაბ.II,2). კეცი მოვარდისფრო, მოწითალო ფერის. მსხვილმინარევიანი. აქვს მომრგვალებული, ოდნავ შიგნითკენ ჩაკეცილი პირი. ტანი ძირისაკენ დახრილი. ძირი შიგნითკენ შეწეული-შედრმავებული ღრუ ქუსლით. ქუსლის დმ 9,0 სმ, პირის დმ 16,5 სმ, სიმაღლე 10,5 სმ.

ჯამი (ხელვ.08.15. კოლ: 26-08; 5ტაბ.III,2). მოვარდისფრო კეცის. აქვს მომრგვალებული, ოდნავ შიგნით ჩაკეცილი პირი. ჰქონია დაბალი, მინიატურული, ოდნავ გარეთკენ გაფართოებული ქუსლი. დაცულია ნატეხების სახით. კეცის სისქე 0,4სმ. წითელლაკიანი. იგი პირდაპირ ანალოგიებს პოულობს რომაულ სამყაროში ფართოდ გავრცელებულ მასალებთან. კერძოდ, გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ნაწარმთან, რომლებიც თანმხლები ინვენტარისა თუ პარალელური მასალის მიხედვით ახ.წ. II-III სს თარიღდებიან (ებრალიძე, 2005).

კაპანდიბის სამარხულ ინვენტარში წარმოდგენილი იყო ასევე ბეჭედი, სამაჯური, მძივები და მშვილდსაკინძები.

ვერცხლის ბეჭედას (ტაბ.III,4) აქვს საკმაოდ ნატიფი საშუალო ზომის რკალი. რკალი ინტალიოს მიმაგრების ადგილას ბრტყელია. მხრები განზეა განზიდული, რომელიც ქვემოთ არის დაშვებული. რკალი გარეთა მხრიდან გლუვი მომრგვალებული ფორმისაა, შიგნით კი ბრტყელი. რკალზე მირჩილულია წრიული ფორმის თვალბუდე. თვალი დაზიანებულია. როგორც შემორჩენილი მცირე ფრაგმენტიდან ჩანს, იგი მინისაგან უნდა ყოფილიყო დამზადებული. თვალბუდის დმ 1 სმ, სათითოე რკალის-2,2 სმ. ფ. ჰენკელი მსგავსი ტიპის ბეჭედებს ახ.წ. I-II სს ათარიღებს [Henkel, 1913: 261-265]. ასეთივე ფორმის ბეჭედები რკინისაგან დამზადებული აღმოჩენილია ურბნისში და მას ქ. ჯავახიშვილი ინტალიოს მიხედვით ახ. წ. II ს-ით ათარიღებს [ჯავახიშვილი, 1972: 54, კატ. 71-72, ტაბ. XII-71]. ანალოგიური ფორმის საბეჭდავი ბეჭედი ცნობილია სამთავროს სამაროვნიდან, რომელსაც ბეჭდის ფორმის მიხედვით ქ. რამიშვილი ახ.წ. IV ს-ით განსაზღვრავს [რამიშვილი, 1979: 127-128, კატ.84]. მარგო ლორთქიფანიძე მსგავსი ფორმის ნიმუშებს ახ. წ. III ს-ით ათარიღებს (ლორთქიფანიძე, 1961: 32). მსგავსი ფორმის ვერცხლის ბეჭედი გონიო-აფსაროსის ნაქალაქარის გათხრების დროს ახ.წ. II-III სს მონეტების განძთან ერთად აღმოჩნდა, რომლის გემაზეც დელფინის გამოსახულებაა დატანილი (მშვილდაძე, 2009: 188).

ყურადღებას იქცევს **ვერცხლის სამაჯური** (ტაბ.III,3). იგი მრგვალი ფორმის ღეროსაგანაა დამზადებული. სამაჯურის გაწვრილებული ბოლოები ერთიმეორეზეა გადატანილი და ოთხგზის გადაკლავნილია ვაზის კავანასავით, ისე რომ საჭიროებისამებრ შეიძლება მისი დავიწროება თუ გაფართოებაც. მსგავსი სამაჯურები ფართოდ ჩანს გავრცელებული ანტიკურ სამყაროში. ისინი აღმოჩენილია როგორც საქართველოში (ურეკი, ჩხოროწყუ, გორი, არმაზისხევი), ისე სომხეთში, ჩრდ. კავკასიაში, ყირიმის ნახევაკუნძულზე და სხვ. [აფაქიძე..., 1955, გვ.98-99, ტაბ.XXXVIII, 3, 3^ა. Хоштария, 1955: 25-78; Есаян..., 1976: 35-36, таб.III,1; უგრეხელიძე, 1967: 57, ტაბ. I/49; Marchenko..., 2008, kat.54]. ანალოგიური სამაჯური ახლახანს აღმოჩნდა მდ. ჭოროხის მარცხენა სანაპიროზე სოფ. მახოს ტერიტორიაზე შესწავლილ სამა-

რხეულ მასალებში. კაპანდიბი და მახო ერთი მეორისაგან ათი კილომეტრით დაცილებული თანადროული ადგილობრივი მოსახლეობის სამაროვნებია.

მრავალფეროვნებით გამოირჩევა სამარხში აღმოჩენილი მინისაგან დამზადებული **მძივები** და **მძივსაკიდები** (ტაბ.IV,სურ.1-12). საუბარს მონოქრომიული მინისაგან დამზადებული საკიდებით დავიწყებთ.

დელფინისებური საკიდი (ტაბ.IV,სურ.2). ღია მწვანე ფერის, გამჭირვალე, კუდი ზემოთ აპრეხილი. ასიმეტრიული (0,6 X 0,2 X 1,8 სმ). სიგრძივი არხი თავის არეშია დატანილი. მსგავსი ფორმის მძივსაკიდები სახასიათოა ელინისტური ხანის სამაროვნებისათვის. ისინი გვხვდება როგორც დასავლეთ საქართველოს ამ პერიოდის სამარხებში, ასევე ჩრდილოეთშავიზღვისპირეთში [ვაშაკიძე, 1985: 23-116; 1973; გიგოლაშვილი, 1983: 104; Анфимов, 1971, с. 177].

მეორე სამარხში აღმოჩნდა გამჭირვალე მინისაგან დამზადებული **ამფორისკისისებური** ფორმის 3 ცალი საკიდი (ტაბ.IV,სურ.4). სამივე ნიმუში ძირბრტყელია. ერთი მათგანი ელინისტური ხანისაა და ზუსტ ანალოგებს პოულობს ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილ ნიმუშებთან. ასევე დაბლაგომის, ვანის, დაფნარის, ჩრდილოეთშავიზღვისპირეთის ძეგლებზე მოპოვებულ საკიდებთან [თურმანიძე, 2007: 131-140]. ორი მათგანი კი-გაცილებით გვიანდელი ფორმისაა და გამოირჩევა მკვეთრი მოხაზულობით. ანალოგიური ნიმუშები აღმოჩენილია ჩრდილოეთშავიზღვისპირეთში და ახ.წ. IV ს-ით თარიღდება [Алексеева, 1978, с.74].

რომაული ხანის მძივების რიგს განეკუთვნება **პოლიქრომიული მინისაგან** დამზადებული ნიმუშებიც (ტაბ.IV,სურ.5). ისინი რგოლისებური მოყვანილობისაა, ბოლოებდაბრტყელებული. ცილინდრული არხი სიგრძივია დატანილი, მძივის ბირთვი შავი ფერისაა. არხის ბოლოებში შემოვლებულია ცისფერი მინის ძაფი, ხოლო ძირითადი ზედაპირი დაფარულია ორი ყვითელი მინის ურთიერთგადამკვეთი ძაფებისაგან შედგენილი ორნამენტით, რომელიც ზიგზაგისებურ ფორმას ქმნის. ანალოგიური ნიმუშები აღმოჩენილია ფიჭვნარში IV-V სს სამარხში [თურმანიძე, 2009: 90-97]. ასევე სამთავროში, რომელიც სა-

მარხეული ინვენტარის მიხედვით ახ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევრით თარიღდება [აფხაზავა, 1979: 100-101].

ერთი ეგზემპლარითაა წარმოდგენილი **მინის თვალადი მძივი** (ტაბ.IV, სურ.6). იგი რგოლისებური, მკვეთრად ასიმეტრიულია. ბირთვის ძირითად ნაწილზე განლაგებულია ერთმანეთის პარალელურად ექვსი რელიეფური თვალი. თვლები მიღებულია თეთრი და ლურჯი მინის მონაცვლეობით. მძივი ფორმისა და თვალის დამზადების ტექნიკის მიხედვით ელინისტური ხანის იერის მატარებელია. მსგავსი ნიმუშები აღმოჩენილია, როგორც საქართველოს ანტიკური ხანის სამაროვნებზე, ასევე ჩრდილოეთშავიზღვისპირეთში [გიგოლაშვილი, 1983: 99-104; Алексеева, 1975: 65-70].

ადრეული იერის მატარებელია ორი ცალი ეგვიპტური **ფაიანსისაგან დამზადებული გოფრირებული ნიმუშიც** (ტაბ.IV, სურ.7-8). ცისფერი ფერის (1,5-1 X 0,2-0,2X2-1 სმ). მსგავსი ფორმის მძივები სახასიათოა ძვ. წ. V-III სს სამარხეული კომპლექსებისათვის. თუმცა არის შემთხვევები, როცა ასეთივე მძივები რომაული ხანის სამარხებშიც გვხვდება ერთეულის სახით (თურმანიძე, 2008, გვ.106).

ადრეული ჩანს ყვითელი, გაუმჭირვალე მინისაგან დამზადებული **კოპებიანი მძივი** (ტაბ.IV, სურ.9). რგოლისებური ფორმის მძივის ზედაპირზე დასმულია ოთხი რელიეფური კოპი. მსგავსი ნიმუშები გვხვდება ფიჭვნარში ძვ.წ. V ს-ის კოლხურ სამაროვანზე (თურმანიძე, 2008, გვ.30), ვანში ძვ.წ. IV-II სს კულტურულ ფენაში (გიგოლაშვილი, 1983: 111), წიწამურში ძვ.წ. III-II სს, ხოლო ტირამბასა და კეპებში აღმოჩენილი ცალები I-II სს მიეკუთვნება [Алексеева, 1975: 112; Сорокина, 1962:55].

საიუველირო ქვებისაგან დამზადებული მძივებისაგან მხოლოდ სარდიონი და გიშერი გვხვდება.

სარდიონის მძივი (ტაბ.IV, სურ.10) სულ 4 ცალითაა წარმოდგენილი. ისინი მოვარდისფრო-ყავისფერი, წრიული ფორმისაა. მათი ზედაპირი ცუდადაა დამუშავებული. ყველა ნიმუშზე ცილინდრული არხია დატანილი (0,7-0,5 X 0,2X 0,9-0,7 სმ). მათ დამუშავების ტექნიკისა და ფორმის მიხედვით პარალელები დასავლეთ საქართველოსა

და ჩრდილოეთშავიზღვისპირეთის მასალებს შორის მოიპოვება. ისინი ძვ.წ. V ს-ით თარიღდება [Гогодзе..., 1951; Гогодзе..., 1950, с. 60-70; Трапш, 1969: 155-156; ლომიტაშვილი, 2003: 35; Алексеева, 1982: 15-16].

კაპანდიბში აღმოჩნდა ერთი ცალი გიშრის მძივი (ტაბ.IV, სურ.11). წაგრძელებული ფორმისაა, რომლის ზედაპირიც თოთხმეტკუთხოვნადაა დაკუთხული. ანალოგიური ცალები აღმოჩენილია ქერსონესში, პანტიკაპეონში და ისინი ახ. წ. I- III სს თარიღებიან [Алексеева, 1978: 17, кат. 61-62].

აღმოჩენილი მძივების დანარჩენი ნიმუშები **სხვადასხვა ფერის მინისაგანაა დამზადებული** (ტაბ.IV, სურ.12). ისინი რგოლისებური, ასიმეტრიული ფორმისაა. მსგავსი ნიმუშები მთელი ანტიკური ხანისათვისაა დამახასიათებელი.

სამარხულ ინვენტარში გვხვდება რკინის, ვერცხლისა და ბრინჯაოს მშვილდსაკინძები. ყველა მათგანი დაზიანებულია. შეიძლება გარკვეული წარმოდგენა შევიქმნათ მხოლოდ ვერცხლის მშვილდსაკინძზე. იგი ბუდეაბმულია, ერთწილადი, მუხლზამბარიანი. მსგავსი ნიმუშები ცნობილია ციხისძირის სამაროვნიდან (ინაიშვილი, 1993, გვ.89), ასევე ბოლო პერიოდის სოფ. მახოს სამაროვნის გათხრებიდან. მკვლევარები დასვლეთ საქართველოში მათ გავრცელებას ახ.წ. II-IV სს უკავშირებენ [აფხაზავა, 1979: 9; Амброз, 1960: 54; Воронов, 1979: 186-189]. ვ. ივანოვი კი, ყუბანისპირეთში აღმოჩენილ ამ ტიპის მშვილდსაკინძებს I-II სს ათარიღებს [Marchenko, 2008: 398-401]. 2010 წელს სოფ. მახოში აღმოჩნდა ანალოგიური ნიმუში სამარხში ჩატანებულ მონეტებთან ერთად. ეს კი შესაძლებელს ხდის ამ ტიპის მშვილდსაკინძები უფრო კონკრეტულად დათარიღდეს ახ.წ. III საუკუნით.

კაპანდიბში აღმოჩენილი მასალების მიხედვით, ჩანს, რომ ეს სამაროვანი ადგილობრივი მოსახლეობისათვისაა განკუთვნილი და იგი ახ.წ. II-IIIსს ფუნქციონირებდა. დასტურდება რომ, გვიანანტიკურ ხანაში აქაურ მცხოვრებთ ახლო სავაჭრო ეკონომიკური ურთიერთობა ჰქონდათ ზღვისპირა ზოლში, კერძოდ, გონიო-აფსაროსში დაბანაკებულ რომაელებთან, რომელთა შუამავლობით იმპორტული ნაწარმი

ვრცელდებოდა ადგილობრივ მოსახლეობაში. ანალოგიური სურათი ჩანს კაპანდიბის მომიჯნავე ძეგლების, მახოსა და ზანაქიძეების მონაპოვრების მიხედვითაც. როგორც ჩანს, მდინარე ჭოროხის ორივე სანაპირო მჭიდროდ იყო დასახლებული ადგილობრივი მოსახლეობის მერ.

შესწავლილი სამარხების მიხედვით, ასევე შესაძლებელი ხდება გარკვეული წარმოდგენა შევიქმნათ, აქაური მოსახლეობის რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებზე, სამარხთა ტიპებზე და დაკრძალვის წესებზე. სამარხებში ჩაყოლებული ინვენტარის მიხედვით კი- სოციალური ურთიერთობების საკითხებზე. ჩანს რომ, რომაელთა გავლენა ვრცელდებოდა არამარტო აფსაროსსა და მის შემოგარენში, არამედ ზღვიდან მდინარე ჭოროხის გასწვრივ, მთელ სიგრძეზე -25-30 კმ-ის სიღრმეში.

ვფიქრობთ, ეს ბუნებრივიცაა, რადგან აფსაროსში მდგომი ლეგიონერების ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაც მდინარე ჭოროხსა თუ აჭარისწყალზე, ტაო-კლარჯეთისაკენ, იბერიისაკენ, არმენიისაკენ, თუ, მეორეს მხრივ, სამცხე-ჯავახეთისაკენ გამავალი გზების გაკონტროლებაც უნდა ყოფილიყო. რაც შეეხება საკითხს, ახდენდა თუ არა რომაული სამყარო ამ რეგიონის კულტურულ „ანექსიას“, შენარჩუნებული იყო თუ არა რეგიონში საზოგადოებრივი ცხოვრების მმართველობისა და ინფრასტრუქტურის დარგები და ელემენტები, ამის შესწავლა აქ არსებული ამ ეპოქის ძეგლების ფართო მასშტაბიანი გათხრების შემდეგ იქნება შესაძლებელი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აფაქიძე, 1955: – აფაქიძე, ა. გობეჯიშვილი, გ. კალანდაძე, ალ. ლომთათიძე, გ., *მცხეთა-არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები*, ტ. I, თბ.

აფხაზავა., 1979: – აფხაზავა, ნ. *ადრეული შუასაუკუნეების საქართველოს ნივთიერი კულტურა*, თბ.

გიგოლაშვილი., 1983: – გიგოლაშვილი, ე., *მძივსამკაული.-ვანი*, VII, თბ.

ებრალიძე, 2005: – ებრალიძე, ტ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი გვიან ელინისტურსა და რომაულ ხანაში (სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი იმპორტული კერამიკის მიხედვით). – გონიო-აფსაროსი, VI, ბათუმი

ვაშაკიძე, 1973: – ვაშაკიძე, ნ. (1973). შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები მდინარე სუფსის აუზში, *სდსმ, III*, თბ., გვ.74-87

ვაშაკიძე, 1985: – ვაშაკიძე, ნ. (1985). ზემოფარცხმის სამაროვანი, *სდსმ, XIII*, თბ., გვ.23-116

თურმანიძე, 2008: – თურმანიძე, მ. (2008). *მძივ-სამკაული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან*, სადოქტორო დისერტაცია, ინახება ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში

ინაიშვილი, 1993: – ინაიშვილი, ნ. (1993). *ციხისძირის ახ.წ. I-VI სს. არქეოლოგიური ძეგლები*, თბ.

ლომიტაშვილი, 2003: – ლომიტაშვილი, დ. (2003). *ცენტრალური კოლხეთი ძვ.წ. VII-ახ.წ. Vსს (ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი)*, სადოქტორო დისერტაცია.

ლორთქიფანიძე, 1991: – ლორთქიფანიძე, მ. (1991). *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, III*, თბ.

ლორთქიფანიძე, 1991: – ლორთქიფანიძე, გ. (1991). *ბიჭვინტის ნაქალაქარი*, თბ.

მშვილდაძე, 2009: – მშვილდაძე, მ. (2009). გონიო-აფსაროსის გლიპტიკური ძეგლები.- *გონიო-აფსაროსი VIII*, ბათუმი, გვ. 188-196

რამიშვილი, 1979: – რამიშვილი, ქ. (1979). *სასანური გემები საქართველოში*, თბ.

ჯავახიშვილი, 1972: – ჯავახიშვილი, ქ. (1972). *ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები*, თბ.

უგრელიძე, 1967: – უგრელიძე, ნ. (1967). *ადრეშუასაუკუნეთა მინის წარმოების ისტორიისათვის*, თბ.

Амброз, 1966: – Амброз, А. (1966). *Фибулы Юга Европейской части СССР, САИ, вып-Д1-30, Москва*

Алексеева, 1975: – Алексеева, Е. (1975). *Античные бусы Северного Причерноморья, САИ, вып-Г1-12, Москва*

Алексеева, 1978: – Алексеева, Е. (1978). Античные бусы Северного Причерноморья, *САИ*, вып-Г1-12, Москва

Алексеева, 1982: – Алексеева, Е. (1982). Античные бусы Северного Причерноморья, *САИ*, вып-Г1-12, Москва

Анфимов, Н. 1971: – Анфимов, Н. (1971). Меото-сарматский могильник у станции Усть-Лабинской, *МИА*, 23, Москва, ст.155-207

Воронов, 1979: – Воронов, Ю. Юшин, В. (1979). Ранний горизонт в могильниках цебельдской культуры, *СА*, №1, Москва, ст.181-198

Гогодзе, 1950: – Гогодзе, Е. Панцхава, Л. Дариспанашвили, М. Работы носиири-Мухурчской экспедиции, *საზოგადოებრივი მეცნიერება*, V, თბ., გვ.60-72

Гогодзе, 1991: – Гогодзе, Е. Давлианидзе, Ц. Панцхава, Л. .Поселения-производства-памятники нового типа Колхидской культуры – *Причерноморье в VII-V вв. до н.э.*, - თბ., გვ.226-233

Есаян, 1976: – Есаян, С. Калантарян, А.. Античный некрополь Ошкана, *Вестник общественных наук АН Армянской ССР*, №12, Ереван, с.35-36

Трапш, 1969: – Трапш, М. *Древний Сухуми*, т.II, თბ.

Henkel, 1913: – Henkel, F. (1913). *Die romisdchen fingerringe der Reimlande*, Berlin

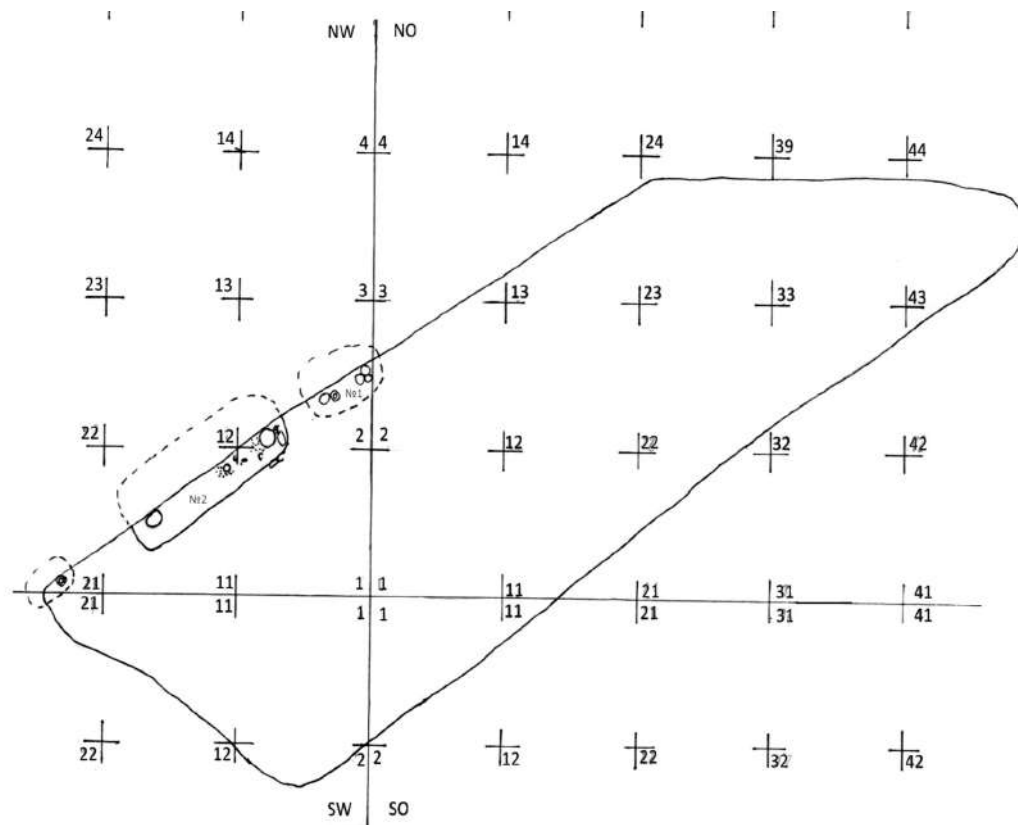
Marchenko, 2008: – Von Ivan, I. Marchenko und Natal ja Ju limberis, . Romische Importe in samatischen und maiotischen Denkmolern des Kubangebietes.,-*Romische Importe in samatischen Denkmolern des nordlichen Schwazrzmeergebietes*- Mainz, pp.265-401

Shota Mamuladze, Tariel Ebralidze,
Miranda Turmanidze

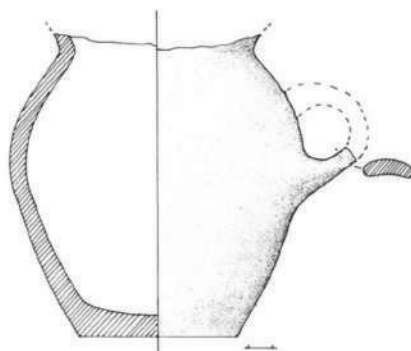
ROMAN PERIOD GRAVES FROM THE LOWER PART OF CHOROKHI RIVER (KAPANDIBI) SUMMARY

In 2009, the archaeological expedition of Gonio-Apsaros carried out archaeological excavations to examine the late antique graves in village of Kapandibi located on the right bank of the Chorokhi river. According to the graves and found materials, the old cemetery was intended for the local population and was functioning in II-III c. AD. It is confirmed that in the late antique period, the local population had a close trade-economic relationship in the coastal line, with Romans encamped in Gonio-Apsaros, by means of which imported goods were distributed in the local population. The studied graves enable us to have certain conceptions about the religious beliefs of the local population, grave types and funeral rules; based on the inventory placed in graves – on social relationship issues. Apparently, Roman influence and authority included not only Gonio-Apsaros and its surroundings, but also a 25-30 cm deep area from the sea alongside the Chorokhi river. We think, it is quite natural since one of the main functions of legionnaires in Apsaros would be the supervision of ways on rivers Chorokhi or Adjariatskali to Tao-Klarjeti, Iberia, Armenia or Samtskhe-Javakheti. As for the issues of cultural “annexation” of this region by the Roman world, whether the governance and infrastructure fields and elements of social life were preserved or not, these issues will be studied during the large-scale excavations of the monum

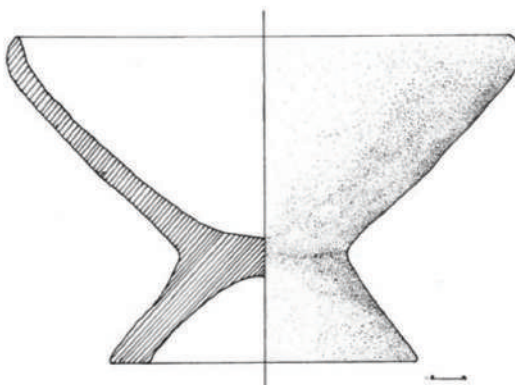
I

II

1

2

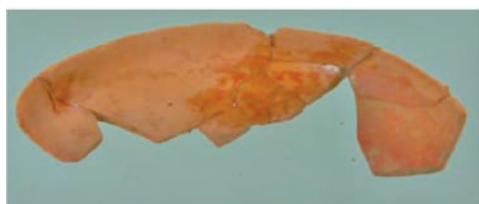
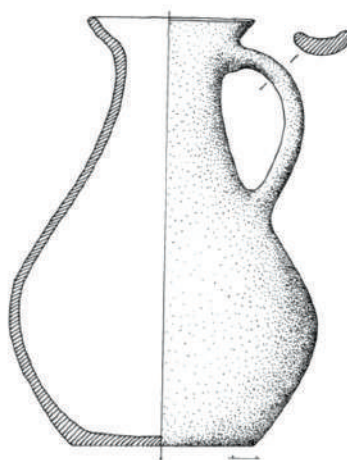

3

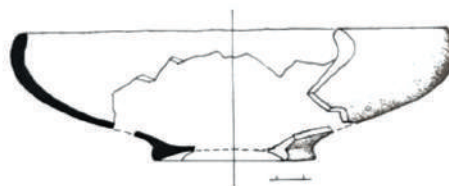
III

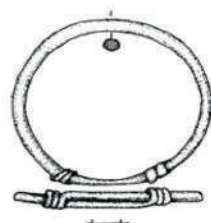
1

2

3

4

5

IV

1

2

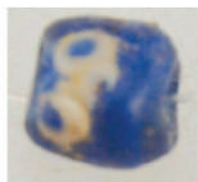
3

4

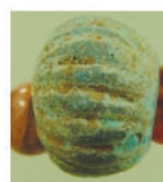
5

6

7

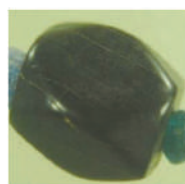
8

9

10

11

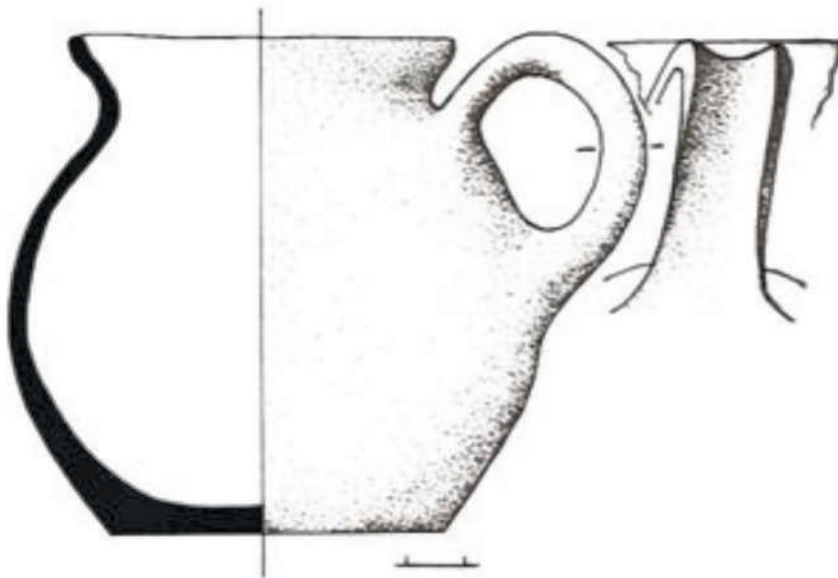

12

V

I

**ადრებიზანდიური ხანის კერამიკა
გონიო-აფსაროსის სიხიდან
(უახლესი არქეოლოგიური
აღმოჩენების მიხედვით)**

გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე 1995 წლიდან დღემდე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებულია სხვადასხვა ეპოქის მდიდარი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა. მათ შორის ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი ადრებიზანტიური პერიოდის არტეფაქტებს უკავია. ბიზანტიური ხანის კულტურული ფენები მიკვლეულია ციხის ცენტრალურ, სამხრეთ, სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთებში და N2, 10, 20, 21 კომპლექსების შიდა სივრცეებში [ვრცლ. იხ. მამულაძე..., 2007: 5-30; 2012: 237-254; კახიძე..., 2016: 56-67]. ბოლო (2016-2023 წწ) წლებში საინტერესო მასალებმა იჩინა თავი ციხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილშიც. წარმოდგენილ სტატიაში ყურადღებას სწორედ ბოლო წლებში (2016-2023 წწ) გამოვლენილ არტეფაქტებსა და კულტურულ ფენებზე გავამახვილებთ.

არქეოლოგიური გათხრები ციხის ტერიტორიაზე ბოლო ხანებში ძირითადად სამხრეთ-აღმოსავლეთ, სამხრეთ-დასავლეთ, ჩრდილო-აღმოსავლეთ, ჩრდილო-დასავლეთ და ცენტრალურ მონაკვეთებში წარმოებს, სადაც სხვადასხვა პერიოდის (ოსმალური, ბიზანტიური, რომაული, კოლხური) არაერთი საყურადღებო არქეოლოგიური მასალა თუ შენობა-ნაგებობათა ნაშთები გამოვლინდა [ვრცლ. იხ. მამულაძე..., 2013: 187-221; 2017: 240-258; 2018: 162-166; 2019ა: 308-311; 2019 ბ: 3-120].

ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში (SO₁₂₋₁₃ სექტორები) (ტა-ბ. I/1-2) მძლავრი ჰუმუსოვანი ფენისა და ოსმალური ეპოქის ნაგებობათა ნაშთების შემდეგ დადასტურდა ბიზანტიური და რომაული

ხანის კულტურული ფენები [ვრცლ. იხ. მამულაძე..., 2013: 187-221; Mamuladze, Kamadadze, 2019: 125-134]. უბნის მთელ სიგრძეზე ჩრდილოეთ მხარეს დაფიქსირდა ბიზანტიური ეპოქის ჩანაჭარი ფენა. როგორც გაირკვა ბიზანტიელებს დაუზიანებიათ რომაული ეპოქის ზედა – პირველი სამშენებლო ჰორიზონტის (ახ.წ. II-III სს) ნაგებობათა საძირკვლის ნაშთები და მასზე თავიანთი ნაგებობა გაუმართავთ. ჩანაჭარ ფენაში აღმოჩნდა სხვადასხვა სახის ბიზანტიური ამფორების, ქოთნების, კრამიტის, აგურების და ა.შ. ნატეხები [მამულაძე, 2019ა: 308-311].

ცენტრალურ უბანზე (NW_1 - NO_1 სექტორები) არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინა ჰიპოკაუსტუმის სისტემით მოწყობილი ჰიდრავლიკურ ხსნარიანი იატაკის მქონე აბანოს აუზი, რომლის ნაწილიც ამალღებული იყო გვიანდელ პერიოდში კიდევ ერთი იმავე ტიპის იატაკის დონის დაგებით (**ტაბ. I/1; ტაბ. II/1**) გამოიკვეთა აუზის სამხრეთი, აღმოსავლეთი, დასავლეთი და ნაწილობრივ ჩრდილოეთი გარეთა კედლები. ნაგებობის კედლები და იატაკი 10 სხვადასხვა ზომის ოსმალური ორმოთი იყო ჩაჭრილი. გარეთა ტერიტორიაზე დაღრმავების შედეგად გამოჩნდა, რომ სამხრეთი ნაწილი რომაულ და ბიზანტიურ პერიოდებში მოკენჭილ სავალ ნაწილად გამოიყენებოდა. დაფიქსირდა 5 სხვადასხვა გზის დონე. ჩანს რომ აუზი დაახლოებით მეხუთე დონის გზის საფარის გამართვის პერიოდში უნდა აშენებულიყო. ნაგებობის შიდა სივრცეში და გარე ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით გამოვლინდა ბიზანტიური ეპოქის არტეფაქტები: ტანდალარული ამფორები, ქოთნების, ქვაბ-ქოთნების ნატეხები და სხვ. [მამულაძე, 2019ა: 308-311].

ციხის სამხრეთ-დასავლეთი მონაკვეთში (**ტაბ. I/1; ტაბ. II/2**) ბიზანტიური ფენა თანამედროვე ზედაპირიდან 50 სმ სიღრმეზე იწყება. ამ დონეზე დაფიქსირდა ბრტყელი რიყის ქვებისაგან შედგენილი იატაკი და სამშენებლო კერამიკა. მათი ალაგების შემდეგ კი 4 მოზრდილი ზომის სვეტებისთვის განკუთვნილი ოთკუთხა ბაზა, რომლებიც ბიზანტიური პერიოდის მონუმენტური ნაგებობისაა. ისინი უშუალოდ „აზიან“ ასევე რომაულ ოთხკუთხა ფორმის ბაზებს. ამავე დონეზე მრავლად იყო წარმოდგენილი ბიზანტიური მასალებიც. ამ-

ფორების, დოქების, მინის და სხვა სახის ნაწარმი [მამულაძე...,2018: 162-166; 2019ა: 308-311; Mamuladze, Kamadadze, 2019: 125-134].

მცირე რაოდენობით ბიზანტიური მასალები გამოვლინდა ციხის ჩრდილო აღმოსავლეთ (NO_{1-12} სექტორები) და ჩრდილო-დასავლეთ (NW_{12} სექტორი) მონაკვეთებშიც (**ტაბ I/1**). მათი აბსოლუტური უმრავლესობა სხვადასხვა ტიპის ტანდალარული ამფორებია. მცირე რაოდენობით გვხვდება სამზარეულო და სამშენებლო კერამიკაც.

შესწავლილ ბიზანტიურ კულტურულ ფენებზე დაკვირვებით ჩანს, რომ ისევე როგორც რომაულ ეპოქაში ახლაც ძირითადი და წამყვანი ხის ნაგებობები ყოფილა. რაც შეეხება არქეოლოგიურ მასალებს მათი დიდი ნაწილი ამჯერადაც სავაჭრო-სატრანზიტო ჭურჭელი – ამფორებია. ამფორები ძირითადად წარმოდგენილია პირ-ყელის, ტანის, ყურისა და ძირის ნატეხების სახით. ისინი წინა წლებში აღმოჩენილი ნიმუშების მსგავსია. გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით უკვე შემუშავებულია მათი კლასიფიკაცია და მათში 7 ტიპია გამოყოფილი [ხალვაში, 2002: 42-58]. ბოლო წლების მონაპოვრებში შვიდივე ტიპი გვხვდება. თუმცა ამ თვალსაზრისით არის გარკვეული სიახლეებიც, კერძოდ, გარდა უკვე კლასიფიცირებული ფორმებისა, ჩვენ მოვახერხეთ რამდენიმე ახალი მორფოლოგიური ერთეულის იდენტიფიცირება. კერძოდ, კლასიფიკაციით განსაზღვრული ადრეობიზანტიური ამფორების მე-III ტიპში ახალი მასალების მიხედვით გამოიყოფა სამი ქვეტიპი. ტიპი III.1, ტიპი III.2 და ტიპი III.3. ისინი ხასიათდებიან ორი განსხვავებული კეცით, მათი კეცი უხეშია ღია ყავისფერი, ნარინჯისფერი ან ვარდისფერი. შეიცავს დიდი რაოდენობით ყავისფერი ან წითელი ქანების ფრაგმენტებს და ზოგჯერ თეთრი (კვარცის ჩათვლით) და ზოგჯერ შავი ფერის ჩანართებს, ხოლო ამ ტიპის ამფორების მეორე სახეობის კეცი შედგება უხეში მოწითალო-ყავისფერი თიხისაგან და შეიცავს მცირე და საშუალო ზომის თეთრ ჩანართებს.

III.1 ქვეტიპის ამფორის (22 ფრაგმენტი) სახელურებს, როგორც წესი, აქვს ცენტრალური მკვეთრი ან ვიწრო ქედი გარე ზედაპირზე. გვხვდება ნიმუშები რამდენიმე ოდნავ პროფილირებული ქედებით. მისი ზომებიდან გამომდინარე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ეს ტიპი

იყო ბიზანტიურ პერიოდის გონიო-აფსაროსში გამოყენებული ამფორებიდან ერთ-ერთი ყველაზე პატარა ფორმა (ტაბ.III/1).

III.2 ქვეტიპის ამფორას (3 ფრაგმენტი) აქვს უფრო გამოკვეთილი ფორმის პირი, ვიდრე III.1 ტიპს. სახელურზე ერთი ცენტრალური ქედი განასხვავებს ამ ფორმას მსგავსი III.1 და III.3 ამფორებისგან. ზომებიდან გამომდინარე, ამ ტიპის ჭურჭელი ოდნავ უფრო მოცულობითი იყო, ვიდრე III.1 (ტაბ.III/2).

III.3 ქვეტიპის ამფორის ფორმა (3 ფრაგმენტი) მსგავსია III.1 ქვეტიპის, მაგრამ ზომები უფრო დიდია. ამ ტიპის გამორჩეული ელემენტია ორი პარალელური ქედი სქელ სახელურზე ოვალური მონაკვეთით. მოცულობით ეს ტიპი მსგავსია III.2 ქვეტიპის (ტაბ.III/3).

ბოლო პერიოდის მონაპოვრებში ამფორებისაგან განსხვავებით ნაკლებია სამზარეულო კერამიკა. მათში შედარებით მრავლრიცხოვნად არის წარმოდგენილი ქოთნები, ჯამები და დოქები. რაოდენობრივად ჭარბობს დოქები. მათი ნაწილი ვიწროყელიანია. ახასიათებთ შესქელებული პირ-ბაკო, მაღალი, ვიწრო ცილინდრული ტანისაკენ თანდათან გაფართოებული ყელი. ყელის ზედა ნაწილში მიძერწილი აქვთ ბრტყელგანივკვეთიანი ყური (ტაბ.III/4). გვხვდება ნიმუშები უფრო ფართო, ცილინდრული ტანისაკენ შევიწროვებული ყელით, მომრგვალებული ტანითა და ბრტყელი ძირით. ზოგიერთი დოქის ძირი გამოყვანილია (ტაბ.III/5). ასეთ დოქებს აქვთ მაღალი, შიდაძირიდან ჩადარული, კონუსურად შეზნექილი და ოდნავ გარეთ გაზიდული ქუსლი. ჯამებისათვის დამახასიათებელია ნახევარსფეროსებრი, ძირისაკენ შევიწროვებული კალთა და ბრტყელი ძირი (ტაბ.III/6). მცირერიცხოვანია ქოთნებიც. ისინიც პირისა და ტანის ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგენილი.

სამზარეულო კერამიკა თანმხლებ და პარალელურ მასალებთან ერთად კარგად თარიღდება VI-VII სს-ით.

კულტურულ ფენებში ბლომად გვხვდება სამშენებლო კერამიკა – კრამიტები და აგურები, რომელთაც ამფორების შემდეგ წამყვანი ადგილი უკავია. აბსოლუტური უმრავლესობა კრამიტებია. ჭარბობს სოლენის ტიპის კრამიტები (ტაბ.III/7). ყველა მათგანი ნარინჯისფე-

რკეციანია. მათი გარკვეული ნაწილი სამხრეთ შავიზღვისპირეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს სავაჭრო-სახელოსნო და სატრანზიტო ცენტრში – ქ. სინოპშია დამზადებული. აგურები სხვადასხვა კეცი-საა, მათი შეფერილობა იცვლება ყავისფერიდან ნარინჯისფერამდე. ყველა მათგანი სწორკუთხა ფორმისაა მასიური, შედარებით უხეშად დამუშავებული და ტლანქი (ტაბ.III/8).

ზოგადად აგური საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის საერო თუ საკულტო ნაგებობათა მშენებლობაში გამოყენებულია როგორც არა ძირითადი, არამედ დამხმარე საშენი მასალა. იგი გხვდება V-VI სს-ით დათარიღებულ სასიმაგრო ნაგებობებში – შორაპანში, სკანდემში, ვარდციხეში, ტოლებში, სადაც ციხეთა ზღუდეები ნაგებია ბიზანტიური ეპოქისათვის დამახასიათებელი არქიტექტურული წესით: ოთხკუთხა თლილი ქვებითა და მათ შუა ხანგამოშვებით სხვადასხვა ზომის აგურების რამდენიმე წყებით. როგორც ცნობილია, ასეთი წყობა (opus mixtum) იხმარებოდა ჯერ რომის იმპერიის ხანის, ხოლო შემდეგ ადრებიზანტიურ არქიტექტურაში კედელწყობის სიბრტყეთა მოსწორებისა და განმტკიცების მიზნით [ჯღამაია, 1980: 24].

გონიო-აფსაროსში რომაულ და ბიზანტიურ ხანაში წამყვანი იყო ქვის საძირკველიანი ხის შენობები, ამიტომაც აგური ნაგებობათა კონსტრუქციებში არაა გამოყენებული და ისინი მხოლოდ იატაკის გარკვეული მონაკვეთების შესავსებათაა გამოყენებული [კახიძე..., 2004: 48].

როგორც განხილული მასალიდან ჩანს ბიზანტიური ხანის კულტურულ ფენებში მოპოვებული მასალა ძირითადად VI-VII სს თარიღდება. არქეოლოგიური მასალები სრულ შესაბამისობაშია წერილობით წყაროებთან. VI საუკუნე ეს ის პერიოდია, როდესაც ბიზანტიის იმპერიასთან ბრძოლაში ჩაბმული სასანიდების ირანის ტერიტორიული ექსპანსია უმთავრესად კავკასიისაკენ იყო მიმართული. 523 წლისათვის ქართლში ირანმა მეფობა გააუქმა და ამის შემდეგ მთელი ყურადღება ეგრისზე გადაიტანა, რომლის დაპყრობასაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ქართლისა და ლაზიკის დასაკუთრება მარტო კავკასიაში გავლენის მოპოვებას არ ნიშნავდა. ეს იყო ევროპასა

და აზიას შორის ხიდი და კარები, რომლის გასაღების ფლობა ირანის მიერ ევროპის აღმოსავლეთთან სავაჭრო მონოპოლიის ხელში ჩაგდებას უზრუნველყოფდა [გოზალიშვილი, 1944: 101; ჭუმბურიძე, 2009: 92]. ლაზიკა სავაჭრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვან პოზიციებს ფლობდა და მისი დაქვემდებარება კავკასიასა და შავი ზღვის სანაპიროზე პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის დამყარებას ნიშნავდა [გოზალიშვილი, 1944: 215]. 527 წელს ბიზანტიაში საიმპერატორო ტახტი იუსტინიანემ დაიკავა. ცოტა მოგვიანებით კი – 531 წელს ირანში ხოსრო I (531-579 წწ) გამეფდა. ბიზანტიელები ცდილობენ ლაზიკა მორჩილი გახადონ და აქ მათთვის სასურველ ეკონომიკურ პოლიტიკას ატარებენ, რითაც დიდად ზარალდება ლაზიკის სამეფოს გარკვეული წრეები, განსაკუთრებით კი ისინი, რომლებსაც კავშირი აქვთ ბაზართან. ურთიერთობა მწვავდება და ბიზანტიელები ლაზიკაში სამხედრო ძალებს იმრავლებენ [ხახუტაიშვილი, 2009: 167-168]. როგორც პროკოპი კესარიელი აღნიშნავს ლაზებთან დაიწყეს ჩადგომა რომაელთა ჯარისკაცებმა და ციხეების გამაგრებასაც მიჰყვეს ხელი [გეორგიკა, II, 1965: 46]. გამაგრებული იქნა ციხე-გოჯი ანუ არქეოპოლისი. იუსტინიანე საგულდაგულოდ ლაზთა ქვეყანაში ზღვისპირა ზოლში აშენებს ქალაქ პეტრას. აქ დგება ბიზანტიელთა მთავარი გარნიზონი და მათი სარდალი (სტრატეგოსი), რომელსაც ეგრისში მდგარი ბიზანტიელთა მთელი ჯარი ემორჩილებოდა [გეორგიკა, II, 1965: 46]. ბიზანტიელთა ასეთ მოქმედებას VI ს-ის 40-იანი წლების დამდეგს ლაზიკამ, გუბაზ მეფის მეთაურობით, განდგომითა და ირანელების მოწვევით უპასუხა. 542 წელს ირანის მეფე ხოსრო I (531-571 წწ) დიდი ჯარით შეიჭრა ლაზიკაში და მძიმე ბრძოლის შემდეგ აიღო ბიზანტიელთა მთავარი სიმაგრე პეტრა. ამით დაიწყო ირან-ბიზანტიის ომების სერია, რომლებიც ძირითადად ლაზიკისათვის და ლაზიკის ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა. ეს ხანგრძლივი ომი, მცირე შესვენებებით, მთელი VI ს სიგრძეზე მიმდინარეობდა და საბოლოოდ ბიზანტიის გამარჯვებით დასრულდა [ხახუტაიშვილი, 2009: 168].

ბიზანტიელების გამოჩენამდე დასავლეთ საქართველოდან რომაელების განდევნის შემდეგ ზღვისპირა ციხე-ქალაქები და მათ შორის

გონიო-აფსაროსიც კარგავს სტრატეგიულ დანიშნულებას და იწყება მისი დაკნინების ხანა. წერილობითი წყაროები და არქეოლოგიური მასალები ადასტურებს, რომ აფსაროსის ციხესიმაგრე IV ს-ის მეორე ნახევრიდან VI ს-ის პირველი ნახევრის ჩათვლით მიტოვებული იყო [კახიძე..., 2016: 59; მამულაძე..., 2007: 17]. ციხის ხელახალი გამოცოცხლება და აღორძინება მხოლოდ VI ს-ის 30-იანი წლებიდან იწყება. იგი სწორედ ამ ეპოქაში აღადგინეს და გაამაგრეს. ბუნებრივია, ლაზიკაში დამკვიდრებისათვის ბიზანტია-ირანს შორის ამ ხანგრძლივ დაპირისპირებასა და ომში გონიო-აფსაროსს პეტრასთან ერთად დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა [ვრცლ. იხ. მამულაძე..., 2012: 237-254; კახიძე..., 2016: 56-74; მამულაძე ..., 2007: 5-29]. ამ პერიოდიდან უნდა დაწყებულიყო აქ ბიზანტიელთა ჯარის ჩაყენებაც. აგათია სქოლასტიკოსის მიხედვით მეფე გუბაზის მკვლელებს იოანესა და რუსტიკეს 654 წ ქალაქ აფსარუნტის სატუსალოში ამწყვდევენ [გეორგიკა III, 1936: 82-83]. ამგვარად ჩანს, რომ თუ უფრო ადრე არა, 654 წლისათვის ციხე უკვე აღდგენილია და მას ბიზანტიელები სხვადასხვა დანიშნულებისათვის იყენებენ.

როგორც არქეოლოგიური მასალებით ირკვევა, აფსაროსი ადრე-ბიზანტიურ ხანაში მნიშვნელოვან ციხესთან ერთად მნიშვნელოვან სავაჭრო ცენტრსაც წარმოადგენდა. სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში წამყვანი ადგილი აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის სავაჭრო-სახელოსნო ცენტრებს უკავია. შედარებით მრავალრიცხოვანია სამხრეთ-დასავლეთი მცირე აზიისა და ჩრდილო სირიული (ანტიოქია, სელევკია) ნაწარმიც. ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბიზანტიური მონეტები სწორედ ანტიოქიასა და თეოპოლისშია მოჭრილი. აფსაროსის განსაკუთრებული მჭიდრო კონტაქტები სამხრეთ შავიზღვისპირეთთან დასტურდება. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სინოპე და მისი შემოგარენი. ეს ქალაქი საკმაოდ ადრე, ძვ.წ. VII ს-დან დაწინაურდა, როგორც ხელოსნური წარმოებისა და ვაჭრობის (მათ შორის სატრანზიტო) უმნიშვნელოვანესი ცენტრი. რადგან სინოპეს გარშემო ტერიტორია არ ქმნიდა მიწათმოქმედების ფართო განვითარებისათვის ხელსაყრელ პირობებს, ამიტომ მისი ეკონომიკა თავიდანვე სხვა დარგების დაწინაურების გზით წარიმართა. განვითარდა

თევზჭერა, მეზღვაობა, ხელოსნური წარმოება და საზღვაო ვაჭრობა. ამისოსთან ერთად იგი სარგებლობდა მცირე აზიის შიგა რაიონების ბუნებრივი სიმდიდრით, რამაც საშუალება მისცა ჩამდგარიყო სამხრეთ შავიზღვისპირეთის მსხვილი სავაჭრო ქალაქების რიგში. სინოპეს სავაჭრო კავშირები მოიცავდა მთლიანად შავიზღვისპირეთს, მცირე აზიის მნიშვნელოვან ნაწილს და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთსაც. განსაკუთრებული როლი დაეკისრა სინოპეს შავიზღვისპირეთში რომაელთა ბატონობის ხანაში. რომის იმპერიის გავლენის ქვეშ მოქცევის შემდეგ სინოპეს ეკონომიკამ, სოციალურმა წყობამ და სახელმწიფო მოწყობამ მიიღო განსაზღვრული მიმართულება, რომელიც პირველ რიგში დაკავშირებული იყო რომის იმპერიის სახელმწიფოებრივ ინტერესებთან. მრავალი წლის მანძილზე სინოპე იყო რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში მდგარი არმიისა და ფლოტის ძირითადი დასაყრდენი პუნქტი. აქედან ხდებოდა ამიერკავკასიისა და მცირე აზიის ჩრდილოეთ რაიონებში დაბანაკებულ რომაელთა ჯარების მომარაგება [ხალვაში, 2002: 53]. სინოპემ ეს ფუნქცია ადრეიზანტიურ პერიოდშიც შეინარჩუნა.

როგორც წერილობითი წყაროების მიხედვით ჩანს, ეს ქალაქი მთელ შავიზღვისპირეთში წამყვან როლს ასრულებდა ზეითუნის ზეთისა და ღვინის წარმოებაში. უფრო მეტიც, იგი ამ პროდუქტებით ამარაგებდა შავიზღვისპირეთს. აღნიშნულმა გარემოებამ განსაზღვრა აქ მეთუნეობის განვითარებაც. უკანასკნელი პერიოდის არქეოლოგიურმა გათხრებმა აჩვენა, რომ სინოპსა და მის შემოგარენში გვიანრომაულ ხანაში არსებობდა მძლავრი საწარმოო-სახელოსნო ცენტრები. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამფორების გამოსაწვავი ქურების კომპლექსის აღმოჩენა დემირჯში (სინოპიდან 15 კმ-ის დაშორებით), რომელიც ფუქნციონირებდა ახ.წ. II ს-დან ახ.წ. VI ს-მდე და თანამედროვე ერეგლთან ახლოს ქ. ალაპლაში შემთხვევით აღმოჩენილი სახელოსნო უბანი [Kassab Tezgör, 1998: 443-449; Kassab Tezgör, 2009: 198-260; Kassab Tezgör..., 1998: 423-442; Kassab Tezgör..., 2001: 105-151]. სინოპსა და ერეგლიში აღმოჩენილი სახელოსნო ქურები, ასევე შავიზღვისპირეთის სხვა რეგიონში მოპოვებული მრავალრიცხოვანი

სინოპური მასალა: ამფორები, დოქები, ლუთერიები და სხვა სახის სამეურნეო, სამზარეულო და სამშენებლო დანიშნულების ნივთები ადასტურებს, რომ სინოპე და მისი შემოგარენი, ანტიკურ და შემდგომ პერიოდშიც ხე-ტყის, გემთშენებლობის, თევზის რეწვის, ძვირადღირებული მინერალური რესურსების წარმოებასა და ექსპორტირებასთან ერთად წარმოადგენდა ერთ-ერთ მძლავრ სამეთუნეო-სახელოსნო ცენტრს მთელს შავიზღვისპირეთში.

შავიზღვისპირეთის სხვა რეგიონების მსგავსად სინოპესთან აქტიური სავაჭრო ურთიერთობები ჩანს გონიო-აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვითაც. როგორც ზემოთ აღინიშნა, გონიო-აფსაროსში კერამიკული ტარის უდიდესი ნაწილი სატრანზიტო ჭურჭელი-ამფორებია. [ხალვაში, 2002: 57]. გარკვეული რაოდენობით გვხვდება სამზარეულო თუ სამშენებლო კერამიკაც. ქოთნები, ჯამები, დოქები, კრამიტები, აგურები და ა.შ.

ამგვარად ციხის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიებისას აღმოჩენილი მასალებისა და წერილობითი წყაროები შეჯერების საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ გონიო-აფსაროსის მოხერხებული სტრატეგიული მდებარეობა, აქ გამავალი მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო გზები და ბუნებრივი გარემო, კვლავ არსებით როლს თამაშობს ისტორიის ამ მონაკვეთშიც. როგორც ცნობილი მკვლევარი აკადემიკოსი ოთ.ლორთქიფანიძე აღნიშნავდა, ახ.წ. I-VI სს გარე სამყაროსა და კოლხეთის ზღვისპირა ცენტრებს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა ძირითადად რომაულ-ბიზანტიურ სამყაროსა და კოლხეთში მდგარ გარნიზონებს შორის არსებული ურთიერთობას წარმოადგენს და იგი ფართოდ არ შეხება კოლხეთის ადგილობრივ მოსახლეობას [ლორთქიფანიძე, 1966: 397-398].

შეიძლება ითქვას, რომ ბიზანტიურ სამყაროსა და ლაზიკის ზღვისპირა ცენტრებს შორის კონტაქტი, ძირითადად, დასავლეთ საქართველოში და ჩვენს შემთხვევაში გონიო-აფსაროსში მდგარ გარნიზონებს შორის ურთიერთობით შემოიფარგლებოდა და შესაბამისად, აქ აღმოჩენილი იმპორტული ნაკეთობები ჯერ რომაული, ხოლო შემდეგ მოგვიანებით, ბიზანტიური გარნიზონებისათვის იყო შემოტანილი.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გეორგიკა II, 1965: – გეორგიკა II, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი

გეორგიკა III, 1936 – გეორგიკა III, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, თბილისი

გოზალიშვილი, 1944: – გოზალიშვილი გ., ბიზანტიასა და ირანს შორის ბრძოლა იბერია-ლაზიკისათვის VI საუკუნეში// თსუშ, XXV-B, 87-154

კახიძე...,2004: – კახიძე ა, მამულაძე შ., სამხრეთ კარიბჭისა და აზანოთუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წლებში წარმოებული კვლევა-ძიების უმტავრესი შედეგები// გონიო-აფსაროსი, IV, 4-107, ბათუმი

ლორთქიფანიძე, 1966: – ლორთქიფანიძე ო., ანტიკური სამყარო და საქართველო, თბილისი

მამულაძე...,2007: – მამულაძე შ, კახიძე ა, კახიძე ე., გონიო-აფსაროსი, თბილისი

მამულაძე...,2012: – მამულაძე შ, კახიძე ე და ხალვაში მ., აფსაროსი ბიზანტიურ ეპოქაში// საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები, 237-254, თბილისი

მამულაძე...,2013: – მამულაძე შ, შალიკაძე თ, ასლანიშვილი ლ., გონიოს ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთში 2012 წელს წარმოებული გათხრების მოკლე ანგარიში// აჭარა წარსული და თანამედროვეობა I, 187-221, ბათუმი

მამულაძე...,2017: – მამულაძე შ, შალიკაძე თ, ქამადაძე კ., 2015 წელს გონიო-აფსაროსში წარმოებული გათხრების ძირითადი შედეგები// აჭარა წარსული და თანამედროვეობა III, 240-258, ბათუმი

მამულაძე...,2018: – მამულაძე შ, კარასიევიჩ-სჩიპიორსკი რ, შალიკაძე თ, ქამადაძე კ., 2017 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში// 2017 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 162-166, თბილისი

მამულაძე...,2019ა: – მამულაძე შ, შალიკაძე თ, ქამადაძე კ, კარასი-ევრი-სჩიპიორსკი რ., გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე 2018 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიში// 2018 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების მოკლე ანგარიშების კრებული, 308-311, თბილისი

მამულაძე...,2019 ბ: – მამულაძე შ, ასლანიშვილი ლ, ქამადაძე კ, გონიო-აფსაროსი, გზამკვლევი, ბათუმი

ჭუმბურიძე, 2009: – ჭუმბურიძე მ., ეგრისის სამეფოს თავდაცვის სიტემა (ახ.წ. I-VIII სს), ქუთაისი

ხალვაში, 2002: ხალვაში მ., კერამიკული ტარა გონიო-აფსაროსიდან II, ბათუმი

ხახუტაიშვილი, 2009: – ხახუტაიშვილი დ., შავიზღვისპირეთის ქართველური ტომები ბერძენ-ლათინი მწერლების ცნობებით, ბათუმი

ჯღამაია, 1980: – ჯღამაია ჯ., სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოსი, თბილისი

Kassab Tezgör, 1998: – Kassab Tezgör D., Prospection sous-marine pres de la cote Sinopeenne: transport d' amphores depuis l' atelier et navigation en mer Noire// Anatolia Antiqua 6: 443-449

Kassab Tezgör, 2009: – Kassab Tezgör D., Typologie des Amphores Sinopeennes Entre le IIe s.-IIIe s. et le VI es. ap. J.C'. Les Fouilles et le Materiel de l'Atelier Amphorique de Demirci Pred de Sinope// Varia Anatolica 20, Paris: 21-141, 198-260

Kassab Tezgör...,1998: – Kassab Tezgör D, Tatlican I., Fouilles des ateliers d'amphores a Demirci pres de Sinop en 1996 et 1997//Anatolia Antiqua 6: 423-442.

Kassab Tezgör...,2001: – Kassab Tezgör D, Touma M., Amphores exportes de mer Noire en Syrie du nord// Anatolia Antiqua 9: 105-151

Mamuladze, Kamadadze, 2019: – Mamuladze S, Kamadadze K., A Brief Report on the Archaeological Excavations in Gonio-Apsarus, 2014-2017// Settlements and Necropolis of the Black Sea and its Hinterland in Antiquity Select Papers from the Third International Conference 'The Black Sea in

Antiquity and Tekkeköy: An Ancient Settlement on the Southern Black Sea Coast' Oxford. 2019, pp. 125-134

ტაბულების აღწერა:

ტაბ. I – სურ.1. გონიო-აფსაროსის ციხის ზედხედი; სურ.2. ციხის სამხრეთ-აღმოსავლეთი მონაკვეთი (SO XII-XIII სექტორები)

ტაბ. II – სურ. 1. ციხის ცენტრალური მონაკვეთი (NW I და NO I სექტორები) სურ. 2. ციხის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთი (SW VI-IX სექტორები)

ტაბ. III – სურ. 1. III.1 ქვეტიპის ამფორა; სურ. 2. III.2 ქვეტიპის ამფორა; სურ.3. III.3 ქვეტიპის ამფორა. სურ. 4. დოქის პირ-ყელის ნატეხი; სურ. 5. დოქის ძირი; სურ. 6. ჯამის ძირი; სურ. 7. კრამიტი; სურ. 8 აგური

BYZANTINE CERAMICS FROM GONIO-APSAROS FORT SUMMARY

Cultural layers of the Byzantine period are traced in the central, southern, southwestern parts of the fort and in the interior spaces of towers N2, 10, 20, 21.

Archaeological excavations in the territory of the fort in recent times have been carried out mainly in the southeast, southwest, northeast, northwest, and central sections, where a number of noteworthy archaeological materials and remains of buildings and structures from different periods (Ottoman, Byzantine, Roman, Colchian) were discovered. In recent years (2016-2023), interesting materials appeared in the north-eastern and north-western parts of the fort too. materials found in the cultural layers of the Byzantine period is mainly dated to the 6th-7th centuries.

It can be said that the contact between the Byzantine world and the coastal centers of Colchis was mainly limited to the relationship between the garrisons stationed in western Georgia and in our case Gonio-Apsaros, and therefore, the imported materials found here were brought first for the Roman and then later for the Byzantine garrisons.

I

1

2

II

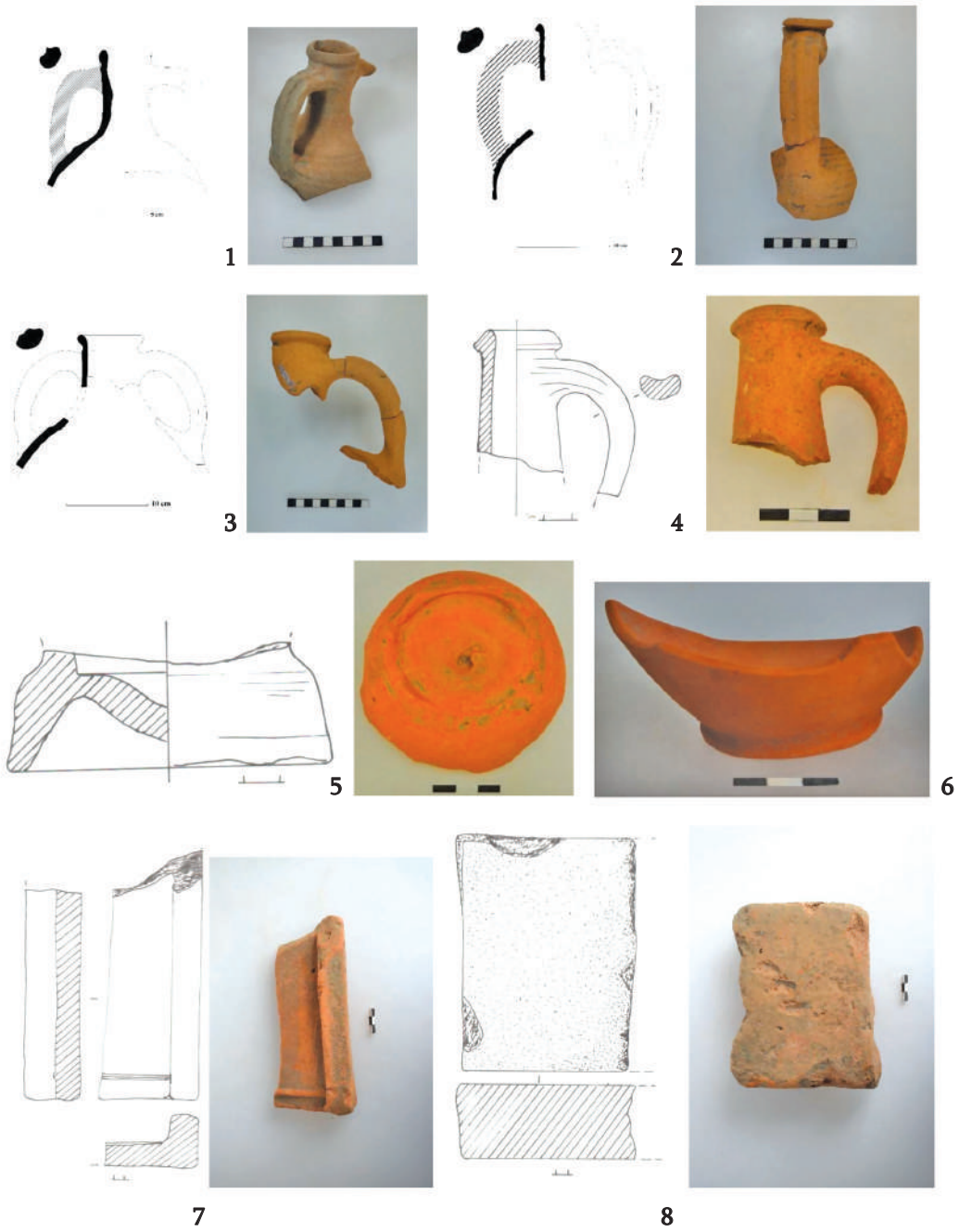

1

2

III

ადრებიზანტიური ხანის ჟრახები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში აღმოჩენილი ადრებიზანტიური ხანის კერამიკული ჟრახების შესწავლა და სამუზეუმო ფონდებში დაცული ნიმუშების სამეცნიერო მიმოქცევაში შეყვანა რამდენიმე ასპექტითაა მნიშვნელოვანი: – ერთის მხრივ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, როგორც ბიზანტია-ლაზეთის სასაზღვრო რეგიონის სავაჭრო-ეკონომიკური სურათის სრულყოფისთვის და მეორე მხრივ გვიანანტიკურ ადრეშუასაუკუნეებში რეგიონში დაწინაურებული საქალაქო ცხოვრების თავისებურების, მისი ხასიათის, მოსახლეობის სოციალური ყოფის კვლევის თვალსაზრისით.

ანტიკურობიდან შუასაუკუნეებზე გადასვლა საქართველოში მთელი რიგი თავისებურებებით ხასიათდებოდა. ახ.წ. IV-VII საუკუნეები, როგორც გარდამავალი პერიოდი, თავისი რეგიონული პოლიტიკურ-ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული ასპექტებით, კვლევის განსაკუთრებული ინტერესის სფეროს წარმოადგენს. ეს პერიოდი საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი საკვანძო ეტაპია. ბიზანტიის აღმოსავლური ექსპანსიის შედეგად ლაზეთის სამეფოს სამხრეთ – დასავლეთ ნაწილი ექცევა ბიზანტიური ეკონომიკის, კულტურისა პოლიტიკის გავლენის ქვეშ. ბიზანტიასთან მჭიდრო კავშირებმა განაპირობა რეგიონში საქალაქო ცხოვრების აღმავლობა. რეგიონის საქალაქო ცენტრების განვითარების თავისებურებებისა და მათი ეკონომიკური კონტაქტების შესწავლის თვალსაზრისით საინტერესოა აქ აღმოჩენილი ნივთიერი კულტურის ძეგლების, მათ შორის კერამიკული ნაწარმის გამოკვლევა. მათი მრავალფეროვნება წარმოადგენას გვიქმნის რეგიონის განვითარების მნიშვნელოვან ასპექტებზე, კულტურათა შორის კონტაქტების მასშტაბებსა და სოციალურ-ეკონომიკურ შინაარსზე.

აფსაროსის რომაული კასტელიუმის ტერიტორიაზე ადრებიზანტიური ხანის მასალების აღმოჩენის მზარდი ტენდენცია ახლებურად წარმოაჩენს აფსაროსის როლს და ზრდის მისდამი ინტერესს. ადრებიზანტიური ხანის ლამპრების აღმოჩენა დაკავშირებულია, ასევე პეტრა-ციხისძირთან. რომელიც ადრებიზანტიური ხანის წამყვანი სამხედრო და რელიგიური ცენტრია. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ადრებიზანტიური ხანის კერამიკული ნაწარმი ფართო ასორტიმენტითაა წარმოდგენილი. საკუთრივ ჭრაქები კი ძირითადად წარმოდგენილია იმ დროისთვის დასავლეთ საქართველოში ფართოდ გავრცელებული – ჩაიდნის ფორმის მქონე ნიმუშებით.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად მოპოვებული კერამიკული ჭრაქები ორი განსხვავებული ფორმითაა წარმოდგენილი. ერთი, როგორც უკვე ითქვა, ესაა ე.წ. ჩაიდნის ფორმის, ხოლო მეორე, ქოთნისებრი მოყვანილობის ჭრაქი. მათი საერთო დანიშნულება ინტერიერის განათებაა და ძირითადად საოჯახო, შინსახმარ ინვენტარს მიეკუთვნება. თუმცა, მისი გამოყენება ხდებოდა გარნიზონის ცალკეულ შენობა-ნაგებობებშიც, როგორც ამას აჩვენებს მონაპოვართა აღმოჩენის კონტექსტი.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რომაული ხანის ჭრაქები, როგორც დიდი რაოდენობით, ასევე ფორმათა მრავალფეროვნებითაა წარმოდგენილი [ებრაღიძე, 2005: 53-66]. ამ მხრივ, მოკრძალებულია ადრებიზანტიური ხანის ჭრაქების რაოდენობა. გონიო-აფსაროსში ადრებიზანტიური ხანის ჭრაქი პირველად აღმოჩნდა 2000 წელს, ბიზანტიურ ფენაში დაფიქსირდა ჭრაქის მოგრძო საპატრუქო მილის ფრაგმენტი [ხალვაში, 2002: 136]. არის კიდევ ერთი, სრულად დაცული ჭრაქი (გ.ა.2005/203), რომელიც 2005 წელს იქნა აღმოჩენილი. სამეცნიერო ლიტერატურაში მასთან დაკავშირებით მხოლოდ ფოტოსურათი გვხვდება [მამულაძე და სხვები, 2012: 241, ტაბ.5/2]. ბოლო წლების არქეოლოგიური აღმოჩენების შედეგად ხელთ გვაქვს გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი კიდევ ორი დაზიანებული ჭრაქი. კარგად დაცული ნიმუშები აღმოჩენილია პეტრა-ციხისძირშიც გასული საუკუნის 60-იან წლებშიც, რომელიც ასევე არ გამოქვეყნებულა.

ადრებიზანტიური ხანის ჭრაქები უშუალოდ უკავშირდება მის გვიან რომაულ წინამორბედს. მისი ძირითადი დანიშნულება ინტერიერის განათება იყო და ძირითადად ზეითუნის ზეთში, ლერწმის გულისგან დამზადებული პატრუქის წვით უზრუნველყოფდა. ანტიკური ეპოქისგან განსხვავებით, ადრებიზანტიური ხანის კერამიკული ჭრაქების პროპორციები დაგრძელებულია. საკუთრივ ზეთის ჩასასხმელი ნახვრეტისაგან დაშორებულია. გაზრდილია, ასევე მათი საზეთეს მოცულობაც. ნავარაუდევია, რომ კოლხეთში პატრუქს ამზადებდნენ სელისა და კანაფისაგან, ხოლო საწვავად, ზეითუნის ზეთთან ერთად, ხმარობდნენ სელისა და კანაფის ზეთს ან ქონს [კილურაძე, 1977: 214].

ბიზანტიის იმპერიაში ჭრაქები დიდწილად სტანდარტიზებული იყო და მათი წარმოებისას გამოიყენებოდა ქვის ან თაბაშირის ყალიბები. ჭრაქები ხშირად მორთული იყო რელიეფური დეკორით, მცენარეული და გეომეტრიული ორნამენტებით, ასევე გვხვდება მოხატული ან წარწერების მქონე ფორმები. ჭრაქებზე შესრულებული წარწერები V საუკუნის შემდგომ ხანებში უფრო ქრისტიანული შინაარსის მატარებელია [Dark, 2001:40]. ამ პერიოდში, ჭრაქები ფართოდ გავრცელებული წარმოებისა და ვაჭრობის საგანი იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია ჭრაქების წარმოების რეგიონული ცენტრები მცირე აზიაში, საბერძნეთში, ჩრდილოეთ აფრიკაში. მცირე აზიის ჭრაქები იწარმოებოდა წვრილი, მქრქალი, წითელი ან ყავისფერი თიხით. V-VI საუკუნისთვის წამყვანი საწარმოო ცენტრი ეფესო ან მისი შორიახლო დასახლებები უნდა ყოფილიყო. სარდისში წარმოებული ჭრაქები უფრო ნარინჯისფერი და ყავისფერი კეცითაა გამორჩეული. კიდევ ერთი ცენტრი შეიძლება კნიდუსიც ყოფილიყო, რომლის ნაწარმშიც გამოიყენებოდა უფრო უხეში ნარინჯისფერი, წითელი და მოყავისფრო თიხა. აქაური პროდუქცია ზოგჯერ სუფთად განლეკილი ნარინჯისფერიცაა [Dark, 2001:41]. მცირეაზიური ჭრაქების კეცი უფრო კარგადაა გამომწვარი [კილურაძე, 1977: 214]. ბიზანტიის იმპერიაში ყველაზე გავრცელებულ ნაწარმად მაინც ჩრდ. აფრიკის წითელი კეცისა და მდიდრული დეკორის მქონე ჭრაქები ითვლება, აფრიკულ ფორმებს ხშირად მინაბადების სახით ამზადებდა საბერძ-

ნეთის საწარმოო ცენტრები (ატიკა, კორინთო, არგოსი). გარდა ამისა, საწარმოო ცენტრები ფუნქციონირებდა კონსტანტინეპოლში, თრაკიაში, ეგვიპტეში, პელესტინაში, სირიასა და კვიპროსზე [Bailey, 1988].

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ადრეშუასაუკუნეების კერამიკული ჭრაქები წარმოადგენს ე.წ. ჩაიდნის მოყვანილობის ჭრაქებს, რომელთა ადგილწარმოშობა ამ ეტაპზე არ არის ნათელი. თუმცა იგი მაინც მცირე აზიის პროდუქცია უნდა იყოს. ქვემოთ მოგვაქვს სხვადასხვა დროს ციხისძირსა და გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი ჭრაქების აღწერა.

გვიანანტიკური ადრებიზანტიური ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი ჭრაქები თავისი ფორმითა და პროპორციებით მსგავსებას პოულობენ ბიჭვინთაში შესწავლილი ჭრაქების მეხუთე და მეექვსე ჯგუფთან. ბიჭვინთის ეს ჭრაქები IV-V საუკუნეებითაა დათარიღებული და გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ე.წ. ჩაიდნის ფორმის ჭრაქები, შესაძლოა, ადგილზე ყოფილიყო დამზადებული [კილურაძე, 1977: 213]. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ადრებიზანტიური ხანის ჭრაქების სიმცირე დაკავშირებული უნდა იყოს ამ დროისთვის მინის ლამპრების ფართო გავრცელებასთან. გვიანანტიკურ ხანაში მინის წარმოება ახალ ეტაპზე გადავიდა. სუფრისთვის განკუთვნილი მინის ჭურჭლები კი ფართო საოჯახო მოხმარების საგნად იქცა [Weinberg, Stern, 2009: 148]. ცნობილია, რომ მინის ლამპრებთან ერთად ინტერიერის გასანათებლად გამოიყენებოდა აგრეთვე მინის სასმისებიც. სავარაუდოა, რომ მინისგან დამზადებული სანათი საშუალებების ფართო მოხმარებამ მეტ-ნაკლებად შეამცირა ჭრაქებზე მოთხოვნა.

ჭრაქები ანტიკური ტრადიციების უწყვეტობის ნათელი მაგალითია ამფორებთან და ქოთნებთან ერთად. ისინი ფართოდ იყო გავრცელებული რომაულ სამყაროში და მათი წარმოება გრძელდებოდა, როგორც ბიზანტიის იმპერიაში, ასევე მისი საზღვრების მიღმაც. ადრებიზანტიური ტიპის ჭრაქები, ხშირად რომაულ ეპოქაში დაარსებული საწარმოო ცენტრებში მზადდებოდა და ისინი ვაჭრობაში აქტიურად გამოიყენებოდა. ქვემოთ მოგვაქვს სხვადასხვა დროს ციხისძირში და გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი ჭრაქების აღწერა.

აღწერა

01. (საინვენტარო № გ.ა.2005/203) ე.წ. ჩაიდნისმაგვარი ჭრაქი, სრულად დაცული, აკლია მხოლოდ ძირი. აქვს ოდნავ გამოზურცული კორპუსი, საპატრუქე გამჭოლი ნახვრეტი ტანისგან გაფართოებულია და მასზე საკმაოდ დაშორებული. საპატრუქე მილის პირის დიამეტრი 1,1 სმ. ეტყობა ნამწვის კვალიც. საკუთრივ ზეთის ჩასასხმელი ხვრელის დიამეტრი 1,6 სმ-ია, იგი კორპუსისაგან ოდნავ ჩაწეულია. დაცულია ჭრაქის სახელოურიც, იგი ჭურჭლის ძირის არეშია მიძერწილი. მეორე, მარაოსებრივ გამლილი ბოლო სიმაღლეში სცდება ჭრაქის საერთო სიმაღლეს, რაც ჭურჭელს ორიგინალურ იერს აძლევს. აქვს მოჩაღისფრო ფერის კეცი. ჭურჭლის საერთო სიგრძე 10 სმ-ია. ძირის დიამეტრი – 4 სმ, სიმაღლე – 3,5 სმ (Fig. 1).

აღმოჩენის ადგილი: გონიო-აფსაროსი, №21 კოშკი.

დაცულია გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალის ფონდში.

02. (საინვენტარო № გ.ა.2018/104) ე.წ. ჩაიდნისმაგვარი ჭრაქის ფრაგმენტი შემორჩენილია ძირის, ტანის, საპატრუქე მილის და სახელოურის მცირედი ნაწილი. აქვს მოჩაღისფრო თიხა, თეთრი ფერის მინარეცვებით. ძირი ბრტყელი, ტანი ოდნავ გამოზურცული, გაფართოებული. ძირის დიამეტრი 3,4 სმ (Fig. 2).

აღმოჩენის ადგილი: გონიო-აფსაროსი, NO-I სექტორის 22-ე კვადრანტი, ბიზანტიური ფენა, თანხმლებია ადრეშუასაუკუნეების ამფორებისა და წითელლაკიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები.

დაცულია გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალის ფონდში.

03. (საინვენტარო № გ.ა.2018/110) ე.წ. ჩაიდნისმაგვარი ჭრაქის ფრაგმენტი, შემორჩენილია ძირისა და ტანის ნაწილი. აქვს ღია მოჩაღისფრო კეცი. შეიცავს თეთრ და ყავისფერ მინარეცვებს. ძირი მრგვალია და ბრტყელი. დაცული აქვს გამჭოლი ხვრელი, რომლის დიამეტრი 1,4 სმ-ია. ძირის დიამეტრი შეადგენს 3,2 სმ. ჭურჭელი საერთო იერით წაგრძელებული ფორმისაა (Fig. 3).

აღმოჩენის ადგილი: გონიო-აფსაროსი, NO-I სექტორის 22-კვადრანტი, ბიზანტიური ფენა. თანხმლებია ადრეშუასაუკუნეების ამფორებისა და წითელლაკიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები.

დაცულია გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალის ფონდში.

04. (საინვენტარო №19538) ე.წ ჩაიდნისფორმის ჭრაქი, სრულად დაცული, წაგრძელებული ფორმის, აქვს ბრტყელი ძირი, გამობურცული კორპუსი, რომელსაც გადადის ცილინდრულ ფორმის ყელზე. აქვს მსხვილი საპატრუქე მილი, რომელიც შერწყმულია კორპუსის და წელზე, მისი დიამეტრი – 12 სმ-ია. საზეთეს დიამეტრი – 1,9 სმ. საზეთეს პროფილირებული პირი კორპუსისაგან ოდნავ ჩაწეულია. ყელის გარშემოწერილობა 3,7 სმ-ია. დაცულია მარაოსებრი სახელურიც, იგი ჭურჭლის ძირის არეშია მიძერწილი. ჭურჭელს აქვს მოჩალისფრო ფერის კეცი, ჭურჭლის საერთო სიგრძეა – 9,4 სმ. ძირის დიამეტრი – 3,5 სმ. სიმაღლე – 3,7 სმ (Fig. 4).

აღმოჩენის ადგილი: პეტრა-ციხისძირს აკროპოლისი, აღმოჩენილია XX საუკუნის 60-იან წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად.

დაცულია აჭარის ხარიტონ ახვედიანის სახელობის მუზეუმის ფონდში.

ანალოგიები: ჩაიდნის ფორმის ჭრაქები ცნობილია ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან კერძოდ ხერსონესი და ტამანის ნახევართკუნძულიდან [Андреева, 2022: 63, სურ. 7-4; Чхаидзе, 2012: 590], მსგავსი ჭრაქებია ბიჭვინთის მასალებშიც [კილურაძე, 1977:213]. ამ ფორმის ჭრაქების წინამძღვრები დაკავშირებული უნდა იყოს გვიანელინისტური ხანის მსგავსი ფორმის მქონე ჭრაქებთან, მათი სახელურის ფორმა თითქმის იდენტურია, მსგავსებაა ტანის მოყვანილობასა და იერში, გვიანელინისტური ხანის ჭრაქის ყელი ტანთან მიერთების ადგილზე უფრო შევიწროვებულია. მსგავსი ჭრაქები მიკვლეულია პანტიკაპეონში (ჭრაქების მე-5 ჯგუფი) და ხერსონესში [Žuravlev D., Žuravleva N., 2014: 274, Fig. 20-6].

05. (საინვენტარო №19537) ჭრაქი, სრულად დაცული, ქოთნისებრი მოყვანილობის, აქვს ბიკონუსებრი ტანი, რომელზე ამოყვანილია დაბალი ტანისკენ გაფართოებული ცილინდრული ყელი. წრიული ფორმის ტანიდან ცალკე გამოყოფილია საპატრუქე ხვრელი, ტუჩის ფორმით, იგი ტანისგან მცირედიტაა გამოწეული, საპატრუქე ხვრელის

დიამეტრი – 1,7 სმ-ია. საზეთე ხვრელის დიამეტრი – 3,2 სმ, ყელის – 5,1 სმ. ტანის საერთო დიამეტრი – 9,3-სმ. ბრტყელი ძირის დიამეტრი კი – 4,3 სმ. კეცი ჩალისფერია, იგი არათანაბრადაა გამომწვარი და შეიცავს ქარსის მინარევებს. ჭურჭელს აკლია ყური. სიმაღლე – 5,1 სმ, სიგრძე – 10,4 სმ (Fig. 5).

აღმოჩენის ადგილი: პეტრა-ციხისძირს აკროპოლისი, აღმოჩენილია XX საუკუნის 60-იან წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად.

დაცულია აჭარის ხარიტონ ახვედიანის სახელობის მუზეუმის ფონდში.

ანალოგიები: ამგვარი ჭრაქები მრავლადაა ბიჭვინთაში. მიეკუთვნებიან ბიჭვინთის ჭრაქების მეექვსე ჯგუფს და ადრეზიზანტიური ხანით (IV-V სს) თარიღდებიან [კილურაძე, 1977: 217]. ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული მსგავსი ნიმუში V-VI საუკუნითაა დათარიღებული [Bailey, 1988: 418, Q3340].

ამრიგად, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი IV-VII საუკუნეების კერამიკული ნაწარმი ფართო ასორტიმენტითაა წარმოდგენილი, თუმცა, მათ შორის კერამიკული ლამპრების რაოდენობა მოკრძალებულად გამოიყურება. ძირითადად გავრცელებულია ე.წ. ჩაიდნის ფორმის ჭრაქები, რომლის საწარმოო ცენტრი არ არის განსაზღვრული, თუმცა ისინი ალბათ მცირე აზია პროდუქცია უნდა იყოს. რაც შეეხება პროდუქციის სიმცირეს, როგორც ითქვა, ეს განპირობებული უნდა იყოს მინის სანათი საშუალებების რაოდენობის ზრდით.

მადლიერება

კვლევა [PHDF-21-2427] განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით.

მუშაობის პროცესში გაწეული დახმარებისათვის განსაკუთრებულ მადლობას ვუხდით სსიპ აჭარის მუზეუმსა და სსიპ აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ეზრალიძე, 2005: – ეზრალიძე ტ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი გვიანელინისტურსა და რომაულ ხანაში (სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობანი იმპორტული კერამიკის მიხედვით), გონიო-აფსაროსი, VI, ბათ.

კილურაძე, 1977: – ნ, კილურაძე ნ, ჭრაქები ბიჭვინტის ნაქალაქარიდან, დიდი პიტიუნტი, II, გვ. 211-222.

მამულაძე..., 2012: – მამულაძე შ, კახიძე ე, ხალვაში მ, გონიო-აფსაროსი ადრეზიზანტიურ ხანაში, საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები, თბილისი. გვ. 237-253.

ხალვაში, 2002: – ხალვაში მ, გონიო-აფსაროსის შიდა ციხის ცენტრალური ნაწილის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები, გონიო-აფსაროსი, III, თბ., 134-167.

Bailey, 1988: – Bailey, D. M., Catalogue of the Lamps in the British Museum, III – Roman provincial lamps. London, British Museum Publications, 1988.

Dark, 2001: – Dark K., Byzantine Pottery, Charleston 2001, p. 40, 41.

Žuravlev..., 2014: -Žuravlev D., Žuravleva N., Late Hellenistic Pottery and Lamps from Pantikapaion: Recent Finds. POTTERY, PEOPLES AND PLACES, Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery, Lancaster p.255-387.

Weinberg..., 2009: – Weinberg G., Stern M., Vessel Glass, The Athenian Agora, 34, New Jersey **Андреева..., 2022:** – О. А., Андреева О. А., Рыжов С. Г., Археологический материал из засыпи колодца в IX-А квартале Херсонеса (раскопки 2015 года), Херсонесский сборник, XXIII, с. 60-86, Сев., 62, рис. 7-4.

Чхаидзе, 2012: – Чхаидзе В. Н., Фанагория в VI-X веках. М., с. 590.

THE CERAMIC LAMPS OF THE EARLY BYZANTINE PERIOD FROM THE COASTAL AREA OF THE SOUTH-WESTERN GEORGIA SUMMARY

The study of the clay lamps of the Early Byzantine period, discovered along the Black Sea coast of South-Western Georgia and introduction into scientific circulation of the samples, preserved in the museum collections are important due to several aspects. On the one hand, for the clarification of the trade and economic picture of the south-western Georgia as a border region between the Byzantium and Lazica. On the other hand, for the understanding of the advanced urban life, occurring in the region in the Late Antiquity Period and the Early Middle Ages, its character and the social life of the population.

Transition from the Antiquity to the Middle Ages in Georgia was characterized by a number of peculiarities. The 4-7th centuries AD as a transitional period with its regional political-economic, social and cultural aspects, is of special research interest. This period is one of the key stages in the history of Georgia. As a result of the eastern expansion of Byzantium, the south-western part of the kingdom of Lazica has come under the influence of the Byzantine economy, culture and politics (Map.1). Close ties with Byzantium have fostered the rise of urban life in the region. From the viewpoint of studying the peculiarities of the development of the urban centers of the region and their economic contacts, it is interesting to examine the material culture monuments, including the pottery products, discovered here. Their diversity gives us an idea of the important aspects of the development of the region, the scale of contacts between the cultures and its socio-economic content.

Two different forms of the clay lamps have been unearthed as a result of the archaeological research carried out in the Black Sea coast zone of the

South-Western Georgia. One of them is the so-called teapot-shaped (Fig. 1-4) lamp and the second is the pot-shaped one (Fig. 5). Their common purpose is the lighting of an interior and they mainly belong to the family or household inventory. However, as shows the context of the discovery of the finds, they were also used in the separate buildings and constructions of a garrison.

On the territory of the South-Western Georgia lamps of the Roman age are represented in a large number and in a variety of forms. In this regard the number of the early Byzantine lamps is rather modest. As a result of the archaeological discoveries of the recent years we have at our disposal the two damaged lamps found in Gonio-Apsaros. There is another, fully preserved lamp (G.A.2005/203), which was unearthed in 2005. Only a photograph of it is available in the scientific literature. The well-preserved samples have also been found in Petra-Tsikhisdziri in the 1960s, but they haven't been published either.

In their shape and proportions, the lamps found on the territory of the South-Western Georgia of the Late Antiquity Period and Early Byzantine era are similar to the fifth and sixth groups of the lamps, studied in Bichvinta. These lamps of Bichvinta date back to the 4-5th centuries and it is assumed that the so-called teapot-shaped lamps may have been made on site. Scarcity of the early Byzantine clay lamps in south-western Georgia should be related to the widespread distribution of glass lamps at that time. It is known that along with glass lamps, glass cups were also used to illuminate the interior. It is likely that the wide use of glass lighting items has more or less reduced the demand for clay lamps. It is assumed that in Colchis the wicks were made from flax and hemp, while olive, flax and hemp oil or lard were used as a fuel.

The ceramic products of the 4-7th centuries found on the territory of the South-Western Georgia are presented in a wide assortment, however, the number of clay lamps among them seems modest. The most common are the so-called teapot-shaped lamps, whose production center hasn't been determined, although they should probably be the produce of the Asia Minor.

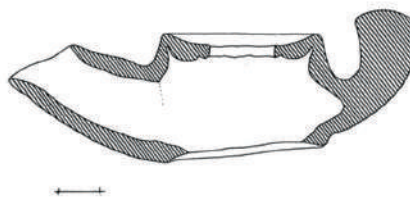

Fig. 1

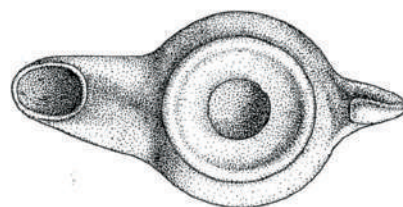

Fig. 2

Fig. 3

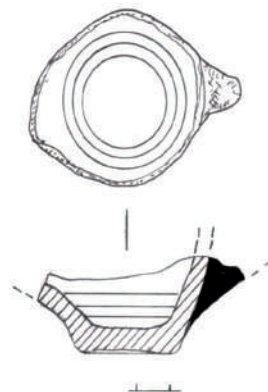
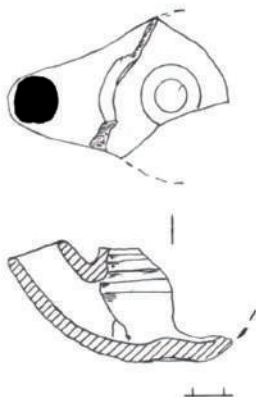

Fig. 4

Fig. 5

ფაიანსის ჟურჯელი გონიოს ციხიდან

გონიოს ციხის შიდა ტერიტორიაზე აღმოჩენილ გვიანი შუასაუკუნეების (XV-XIX სს) მასალებში ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი ფაიანსის ჭურჭელს უკავია. სამეცნიერო ლიტერატურაში ისინი ოსმალეთის იმპერიის ქალაქებში – იზნიკსა და ქუთაჰიაში დამზადებულ ნაწარმად აღიარებული [ვრცლ. იხ. აფხაზავა..., 1998: 269-277; ქამადაძე, 2013: 160-167; 2014: 223-232; 2016 ა: 48-61; 2016 ბ: 78-102; Камадаძე, 2016: 220-225; Kamadadze..., 2019: 301-308]. თუმცა, ბოლო პერიოდში გამოთქმულია მოსაზრება მათი მცირე აზიის სხვა საწარმოო ცენტრებში დამზადების შესახებაც [ქამადაძე, 2021: 176-190; 2022: 28-53; Гусач, Камадаძე, 2021: 205-218]. ფაიანსის ჭურჭელი ძირითადად წარმოდგენილია თევზების, დოქებისა და ყავის ფინჯნების სახით. მათი რაოდენობა ციხის ტერიტორიაზე ყოველწლიურად წარმოებული არქეოლოგიური ექსპედიციების შედეგად იზრდება. ისინი ძირითადად იმეორებენ სხვადასხვა წლებში აღმოჩენილ ფორმებსა და ორნამენტს, თუმცა გვხვდება ახალი ნიმუშებიც. წარმოდგენილ სტატიაში სწორედ მათ შესახებ იქნება საუბარი.

ბოლო პერიოდის აღმოჩენებში განსაკუთრებით საინტერესოა დოქისა და თევზის ნატეხები, რომლებიც გაფორმებულია „ოქროს რქის“ სტილის („Golden horn“) ორნამენტებით. ამ სტილისათვის არსებითია წვრილი სუროსებრი ორნამენტი, რომელიც თეთრ ფონზე კობალტის ლურჯი საღებავითაა მოხატული. იგი ძალიან ჰგავს ოსმალურ ფორმანებზე გამოყენებულ თულრას მოტივებს. ამიტომ ცნობილი მკვლევარები ნ. ათასოი და ჯ. რები მას „თულრის სტილსაც“ უწოდებენ [Atasoy..., 1989: 108-114]. „ოქროს რქის“ („Golden horn“) სახელწოდების გაჩენა წარმოების ადგილის შეცდომით განსაზღვრასთანაა დაკავშირებული. იგი ეყრდნობოდა ევლია ჩელების ცნობას სტამბულში კერამიკული სახელოვნების „ოქროს რქის“ სანაპიროზე მდებარეობის შესახებ. ეს მოსა-

ზრება კიდევ უფრო გაამყარა იმ ფაქტმა, რომ მსგავსი კერამიკა პირველად სწორედ აქ აღმოჩნდა [Гусах, 2017: 586; Gusach, 2015:31]. თუმცა შემდეგში, სტამბულში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა ამ ტერიტორიაზე კერამიკული სახელოსნოების ნაშთები ვერ გამოავლინა [Aslanapa, 1965:26]. მოგვიანებით იზნიკის არქეოლოგიური შესწავლის შედეგებზე დაყრდნობით ცნობილმა მკვლევარმა გ. ონეიმ გამოთქვა მოსაზრება, „ოქროს რქის“ სტილის კერამიკის ქ. იზნიკსა და ქ. ქუთაჰიაში დამზადების შესახებ [Öney, 2003: 710].

„ოქროს რქის“ სტილის ჭურჭელი გონიოს ციხეში ძალიან ცოტა რაოდენობით გვხვდება. ამ მსგავსი დეკორით გაფორმებული თევზის ძირი (გ.ა.2000/820) პირველად 2000 წელს აღმოჩნდა [ქამადაძე, 2022: 37-38, ტაბ.IX/9]. ანალოგიური თევზი (გ.ა.2014. 15.SWII) გამოვლინდა 2014 წელსაც (ტაბ.I/2). თევზების ქუსლი დაბალია, გამოყვანილი. ძირი ბრტყელია. ორივე მათგანი თითქმის ერთი ტევადობისაა. ოქროს რქის სტილითაა გაფორმებული ბოლო პერიოდის კიდევ ერთი მონაპოვარი დოქის პირ-ტანისა და ძირის ნატეხი (გ.ა.2014.15.SWII). მას ახასიათებს სწორი პირი, ვიწრო ცილინდრული ყელი, ძირისაკენ შევიწროებული ტანი, დაბალი დისკოსებრი ქუსლი და ბრტყელი ძირი (ტაბ.I/1).

ავტორთა ნაწილი „ოქროს რქის“ („Golden horn“) სტილს იზნიკური კერამიკის კლასიფიკაციაში, იზნიკი II-ის ჯგუფში აერთიანებს. ნაწილი კი ცალკე ჯგუფად გამოყოფს [იზნიკური კერამიკის კლასიფიკაცია ვრცლ. იხ: ქამადაძე, 2022: 28-53, ლიტ-რა იხ. აქვე]. იზნიკური კერამიკის ცნობილმა მკვლევარმა ჯ. ჰეისმა, რომელმაც შეისწავლა და აღწერა სტამბოლში სარაჩანეს გათხრებისას გამოვლენილი ნაწარმი ამ სტილს უწოდა იზნიკური კერამიკის გარდამავალი ეტაპი „ლურჯი-თეთრი“ კერამიკიდან „დამასკოს სტილზე“ და დაათარიღა 1510-1540 წლებით [Hayes, 1992: 245]. შემდეგში კერამიკის ეს სტილი აღმოჩნდა უფრო მოგვიანო პერიოდის კულტურულ ფენებში. მაგ. ბულგარეთში ფაიანსის ეს ტიპი აღმოჩენილია XVI-XVII სს-ის კულტურულ ფენებში [Станчева, 1960: 125]. აზაკის (აზოვი) ციხეზე ნაპოვნია XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისის კულტურულ ფენაში [Гусах,

2017: 586; Gusach, 2015: 31]. კულტურული ფენისა და თანმხლები მასალების მიხედვით XVII ს-ით თარიღდება ჩვენი მონაპოვრებიც.

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე მოპოვებულ ფაიანსის ნაწარმში ერთ-ერთი წამყვანი და გამორჩეული ადგილი ყავის ფინჯნებს უკავია. მათ ახასიათებთ ნახევარსფეროსებრი ან ზარისებრი კალთა, დაბალი რგოლისებრი ქუსლი და ბრტყელი ძირი. ზედაპირი მოხატულია სხვადასხვა ორნამენტებით, ან სადაა უორნამენტო. გონიო აფსაროსის მონაპოვრების მიხედვით დღეისათვის შემუშავებულია მათი ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია და მათში ძირითადად 4 ტიპია გამოყოფილი [ქამადაძე, 2022: 45-53]. კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატული (ტიპი I); ერთფრად მოხატული (ტიპი II), ორფრად მოხატული (ბიქრომული) (ტიპი III) და მრავალფრად მოხატული (ტიპი IV). ბოლო წლების მონაპოვრებს შორის ჭარბობს კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატული ნიმუშები. მათგან საინტერესოა ერთ-ერთი ფინჯანი (გ.ა.2014.69.SWII). მისი შიდაპირი მოხატულია ყვავილოვანი ორნამენტით. გარეპირი სადაა, უორნამენტო. ჭიქური მოყვითალო-მომწვანოა ირიზებური. ეტყობა სამფეხის კვალი (ტაბ.I/3).

ყავის ფინჯნების ეს სახეობა როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ ჩნდება XVII ს-ის შუახანებიდან და მათი წარმოება XVIII ს-ის დასაწყისამდე გრძელდება [ქამადაძე, 2022: 47. ლიტ-რა იხ. აქვე].

ბოლო წლების მონაპოვრებში მომრავლდა ყავისფერი საღებავით მოხატული ფინჯნებიც (ტიპი III). თუმცა ახლად აღმოჩენილი ფინჯნები წინა ნიმუშებისაგან მხატვრული შემკულობის მიხედვით ოდნავ განსხვავებულია. კერძოდ წინა წლებში შესწავლილ ფინჯნების შიდაპირზე კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატულია მცენარეული ორნამენტი, ხოლო გარე კალთა მთლიანად ყავისფერი საღებავითაა დაფარული. ახლად აღმოჩენილი ფინჯნების შიდაპირი საერთოდ სადაა და ორნამენტის გარეშეა, ხოლო გარეპირზე ყავისფერი საღებავი დეკორაციის შესაქმნელადაა გამოყენებული. ბოლო პერიოდის აღმოჩენებში განსაკუთრებით აღსანიშნავია ფინჯნის ორი ნატეხი. ერთ-ერთი მათგანის გარე ზედაპირი სექტორებადაა დაყოფილი სხვადასხვა ზომის რომბისებრი ორნამენტით (გ.ა.2014. 257.SWII). ფინჯნის

ძირზე ფრაგმენტულად შემორჩენილია ლურჯი ვარსკლავისებრი დამლა (ტაბ.I/5). მეორე ფინჯნის (გ.ა.2014.84.SWIII) შიდაპირიც სადაა. ხოლო გარე კალთა მოხატულია ვერტიკალურად დატანილი სხვადასხვა სისქის საღებავით (ტაბ.I/6). ორივე ფინჯნის კალთა ნახევარსფეროსებრია. აქვთ დაბალი რგოლისებრი ქუსლი და ბრტყელი ძირი.

განსხვავებული დეკორითაა გაფორმებული კიდევ ერთი ფინჯანი (გ.ა.2014. 68.SWII) მისი შიდაპირი დაფარულია მოყვითალო-მოყავისფრო ფერის ჭიქურით . გარეპირზე აქა-იქ დაღვენტილი აქვს მოწითალო-მოყავისფრო ფერის ლაქები. (ტაბ.I/4).

ბოლო პერიოდის აღმოჩენებში ყავისფერი საღებავით გაფორმებულ ნიმუშებში ყავის ფინჯნების გარდა, გვხვდება თეფშისა (გ.ა.2014.256.SWII) და ხუფის (გ.ა.2021.159. NO XI) ნატეხებიც. თეფშის მხოლოდ ძირია შემორჩენილი. ქუსლი რგოლისებრია. დაბალი. გარეპირზე ყავისფერი საღებავით წვრილი მცენარეული ორნამენტია მოცემული (ტაბ.I/8). ხუფი თითქმის მთლიანადაა დაცული. თეთრ ფონზე მოხატულია წვრილი ყვავილოვანი ორნამენტი. სახელური მრგვალია (ტაბ.I/7).

ქუთაჰიური კერამიკის ქრონოლოგია ჯერ კიდევ არ არის მთლად ნათელი. ავტორთა უმავლესობა აღნიშნავს, რომ ქუთაჰიური ფაიანსი მასობრივად XVIII ს-ში იწარმოებოდა, ხოლო ყავის ფინჯნების დამზადების ორიენტირად XVIII ს-ის I ნახევარს მიუთითებენ [Aslanapa, 1965: 31; Hayes, 1992: 266; Öney, 2003: 732]. მკვლევართა ნაწილი დოკუმენტურ წყაროებზე დაყრდნობით მიიჩნევს, რომ ქ. ქუთაჰიაში კერამიკული წარმოება ფართო მასშტაბით ჯერ კიდევ XVII ს-ში იწყება [Миллер, 1972: 157; Гарбузова, 1958: 37; Станчева, 1960: 123; Волков, 2006: 483-484]. ბოლო წლებში ოსმალეთის იმპერიის ყოფილ ციხეებზე წარმოებული არქეოლოგიური გათხრები ადასტურებს, რომ ყავის ფინჯნები თარიღდებიან XVII ს-ის შუა ხანებით. ამ პერიოდითაა განსაზღვრული იზმაილისა და კაფაში აღმოჩენილი ქუთაჰიური ფინჯნები [Дынник, 1990: 123; Волков, 2006: 485]. ოჩაკოვსა და კადიქოიში მსგავსი ნიმუშები XVII-XVIII სს-ით დათარიღებულ კულტურულ ფენებშია ნაპოვნი [Беляева, 1998: 41-42; Иванов...1998: 111]. XVII

ს-ის ბოლო XVIII ს-ის დასაწყისით თარიღდება ლუტოკისა და აზაკის ციხეების აღმოჩენები [Чеснок, 1988: 66-73; Гусаф, 2012: 116-143; 2017: 18] და აშ. ამავე პერიოდით თარიღდება გონიოს ციხის მონაპოვრებიც.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აფხაზავა...,1998: – აფხაზავა ნ, მამულაძე შ., გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალა გონიოდან// ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები II, 269-277. ბათუმი

ქამადაძე, 2013: – ქამადაძე კ., გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი ფაიანსის წარმომავლობის საკითხისათვის// საისტორიო მაცნე XX, 160-167, ბათუმი

ქამადაძე, 2014: – ქამადაძე კ., გვიანი შუა საუკუნეების იზნიკური კერამიკა გონიო-აფსაროსიდან// საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) IV მასალები, 223-232, თბილისი

ქამადაძე, 2016 ა: – ქამადაძე კ., ოსმალური ფაიანსი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან// ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის კვლევითი ინსტიტუტის შრომები XII, 48-61, ბათუმი

ქამადაძე, 2016 ბ: – ქამადაძე კ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (აჭარა) გვიან შუასაუკუნეებში წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). დისერტაცია. ბათუმი

ქამადაძე...2021: – ქამადაძე კ, მოწყობილი თ., ბოლო წლებში (2015-2021 წწ) გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფაიანსის ნაწარმი// გონიო-აფსაროსი XI, ბათუმი, გვ. 176-190

ქამადაძე, 2022: ქამადაძე კ., გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალები// გონიო-აფსაროსი X, ბათუმი (მონოგრაფია)

Беляева, 1998: – Беляева С.А., О культурно-исторических связях Северно Причерноморья и Анатолии в XVI-XVII вв. (по находкам

поливной керамики в Очакове)// Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X-XVIII вв. Тезисы докладов научной конференции. 40-42. Ялта

Волков, 2006: – Волков И.В., Закрытый комплекс турецкого времени из Азова. ИАИАИАНД 21, 481-483

Гарбузова, 1958: – Гарбузова В.С. Из истории производства малоазийских фаянсов в XIII-XIX вв. Ученые записки ЛГУ 256 (7). Ленинград. 21-40

Гусач, 2012: – Гусач И.Р., Кютахийские кофейинные чашечки из раскопок крепости Люток (Сед-Ислам)// Вестник Танаиса. Вип. 3/2012. 114-139

Гусач, 2017: – Гусач И. Р. Малоазийская поливная керамика XV-XVIII вв. из раскопок в турецкой крепости Азак// Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII ВВ. Том.2, 581-600, Казан-Кишинев

Гусач, Камададзе 2021: – Гусач И.Р, Камададзе К., Малоазийские фаянсы и китайский фарфор в быту турецкого гарнизона крепости Гонио-Апсарос (по материалам раскопок 2018 года)// ŚWIATOWIT Supplement Series C: Pontica et Caucasica, vol. II Interdisciplinary research on the antiquity of the Black Sea, Warsaw. 205-2018

Дынник, 1990: – Дынник И.Н., Керамические комплексы Измаила XVI-XVII вв//Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья// Тезисы докладов научно-практической конференции. 120-123. Белгород-Днестровский

Иванов...,1998: – Иванов А.В., Савеля О. Я., Филиппенко А.А., Комплекс поливной керамики средневекового Кадыкоя. В: Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X-XVIII вв. (по материалам поливной керамики). Тезисы докладов научной конференции. Симферополь, 108-112

Камададзе, 2016: – Камададзе К., Турецкие Фаянсовые Кофейные Чашечки в Памятниках Юго-Западной Грузии// Стародавне Причерномор'я, Випуск XI, 220-225, Одеса

Миллер, 1972: – Мюллер Ю., Художественная керамика Турции. Ленинград

Станчева, 1960: – Станчева М., Турски фаянс от София// Известия на Археологическия Институт, Българска Академия на науките.Т. XXIII. 114-144. София

Чеснок, 1988: – Чеснок В.Ф., Крепость Лютик (XVII-XVIII вв.). Известия РОМК (5), 66-73

Aslanapa, 1965: – Aslanapa Ö., Türkischane Fliesen und Keramik in Anatolien. Istanbul

Atasoy...,1989: – Atasoy N, Raby J., Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey. London: Alexandria press in association with Laurence King

Gusach, 2015: – Gusach I., Art Ceramics from Iznik found in the Ottoman fortress Azak// XI th Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics. Vol. 2. 31-35. Antalia

Hayes, 1992: – Hayes J.W., Excavations at Saraçhane in Istambul. II. The Pottery, 244-256. Princeton

Kamadadze..., 2019: Kamadadze K, Chkhatarashvili G., – The Iznik pottery found in the Gonio Fort//Могилянські читання, Збірник наукових праць. Київ 2019. С. 301-308

Kouymjian, 2014: – Kouymjian D., The Role of Armenian potters of Kutahia in the Ottoman Ceramic Industry// Armenian Communities in Asia Minor.107-130. California

Öney, 2003: – Öney Ö.,Çini ve Seramikleri. In İnalçık H., Renda G. (haz.). Osmanlı Uygarlığı 2. Istanbul, 699-735.

FAIENCE VESSELS FROM GONIO FORT SUMMARY

Among the materials of the late Middle Ages (16th-19th) found in the inner territory of Gonio fort, faience vessels occupy one of the prominent places. In the scientific literature, they are recognized as products made in the cities of the Ottoman Empire – Iznik and Kutahya. However, in recent times, the opinion has been expressed about their production in other production centers of Asia Minor

Earthenware is mainly presented in the form of plates, jugs and coffee cups. Their number increases every year as a result of the archeological expeditions carried out on the territory of the fort. They mostly repeat the forms and ornaments found in different years, although new patterns are also found. The presented article will talk about them.

Among the discoveries of the last period, fragments of a jug and a plate decorated with “Golden horn“ style ornaments are particularly interesting.

Among the earthenware products found in the territory of Gonio Castle, one of the leading and prominent places is occupied by coffee cups. They painted with cobalt blue or brown paint predominate.

Cups painted with brown paint have increased in the finds of recent years. However, the newly discovered cups are slightly different from the previous samples in terms of artistic decoration.

ტაბულების აღწერა:

ტაბ. I – სურ.1-2. ოქროს რქის სტილის კერამიკა; სურ.3-6. ქუთაჰიური ყავის ფინჯნები; სურ. 7. ჭურჭლის ხუფი; სურ. 8. თევზი

ტაბულა I

